موسابەگی موتکان

بەدناوکراوترین دەرەبەگ و سەرۆکخێڵی کورد لــەجیهان

پرۆفیسۆر. دکتۆر یاسین سەردەشتی

زانکۆی سلێمانی

2019

پێشەکیی:

خوێنەری بەرێز، ئەم نووسینەی بەردەست گێڕانەوەیەکی دێکیومێنتارییە بۆ یەکێک لەبەناوبانگترین کەیسەکانی دەیەی هەشتەمی سەدەی نۆزدەیەم لەمێژووی ئیمپراتۆریی عوسمانییدا، ئەویش کەیسی موسابەگ و دادگاییکردنەکەیەتی لەشاری ئەستەمبوڵ لەپایزی ١٨٨٩دا، ئەو موسابەگەی وەک دەرەبەگ و سەرۆکخێڵێکی بەهێزو جەربەزەی کورد لەولایەتی بدلیسەوە لەکوردستان برایە ئەستەمبوڵ و لەوێ بەویست و بەبەرچاوی نوێنەری وڵاتە زلهێزەکانی جیهانەوە دادگایی کرا.
لەراستییدا، دادگاییەکەی موسابەگ بەتەنیا رەهەندێکی نێوخۆیی نەبوو، بەڵکو لەئەنجامی چەندین هۆکار، رەهەندی نێونەتەوەیی بەخۆوەبینی و دواتریش بووە خاڵێکی جیاکەرەوە بەرەو قۆناغێکی مەترسیدار لەپەیوەندیی دەوڵەتی عوسمانیی و زلهێزە ئەوروپییەکان لەلایەک و هەروەها لەپەیوەندییەکانی نێوان ئەرمەن و دەوڵەتی عوسمانیی و هەروەها لەنێوان کوردو ئەرمەنیش لەلایەکی ترەوە.
رەهەندی نێودەوڵەتیی ئەم کەیسەی موسابەگ لەوێوە سەرچاوەی دەگرت، کە بوون و دەسەڵاتی موسابەگ، وەک پێشێلکارییەک و سەرچاوەیەکی هەڕەشە بۆسەر بەندی ٦١ی پەیماننامەی بەرلینی نێونەتەوەیی و هەروەها لەمپەرێک لەبەردەم چاکسازییەکانی دەوڵەتی عوسمانی لەولایەتەکانی رۆژهەڵات، لەلایەن زلهێزەکانەوە لەقەڵەم دەدرا. جگەلەوەی، حکومەتی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و دەزگای مسیۆنێرییە پرۆتستانتەکانی سەربەخۆیان لەناوەوەو دەرەوەی دەوڵەتی عوسمانیی، لەمێژبوو موسابەگی خانەدانی کوردو دەسەڵاتداری دەشتی موشیان بەدوژمنیکی سەرسەخت و پیاوێکی مەترسیدار دەبینی و هەمیشە بەوە تۆمەتباریان دەکرد کە لە٢٢ی مایۆی ١٨٨٣دا، پەلامارێکی دڕندانەی کردۆتە سەر دوو قەشەی هاوڵاتی ئەمریکیی لەبدلیس و بەوەش پێشێلی رۆحی ریکەوتننامەی نێوان ئیمپراتۆریی عوسمانیی و ئەمریکای کردووەو شایەنی سزادان و تۆڵەلێسەندنە!
پێوستە بوترێت کە لەلایەکی دیکەوە، ئەم کەیسە جگە لەرەهەندە نێونەتەوەیی و دیپلۆماسییەکەی، رەهەندی دیکەی مێژوویی، سیاسیی، یاسایی هەیە کە دەکرێت هەریەک لەوانە لێکۆڵینەوەی سەربەخۆو وردیان

لەبارەوە بکرێت. کەیسێکە لەدۆخێکی زۆر ئاڵۆزو هەستیاری ژیانی سیاسیی و ئایدیۆلۆژیی و ململانێی نێوخۆیی و دەرەکیی ئیمپراتۆریی عوسمانییدا دەرکەوت، ئەو دۆخەی سەرەتاکانی ئایدیۆلۆژیای ئیسلامگەرایی دەوڵەتیی و ناسیونالیزم و سۆسیالیزم و هورووژمی ئیمپریالیزمی رۆژئاوایی تێدا بەرجەستە بوو. ئەوەی هەیە ئەم کەیسە، بابەتێکە وردەکاریی و رووداوەکانی هەتاوەکو ئێستا لەمێژووی کورددا نادیارەو هەواڵەکانی تۆمارنەکراون. ئەم کارەی بەردەست لەبنەڕەتدا هەوڵێکە بۆ تۆمارکردنی بەشێکی بنەڕەتیی ئەو هەواڵ و رووداوانەی تایبەتە بەکەیسەکەی موسابەگ و خستنەبەرچاوی بەشێک لەوتۆمارو بەڵگەنامانەیە کە لەنێو ئەرشیفخانەکانی دەوڵەتانی بیانیی پارێزراون، ئەوەی نەک هەر ئەرکێکی ئاسان نییە بەڵکو بەشی خۆی گران و ماندووکەریشە.

دەبێت لێرەدا ئەوەش بڵێم، کە سەرەتا ئامانجی ئێمە نووسینی تەنیا وتارێک بوو لەیادی ١٢٩ ساڵوەگەڕی دادگاییەکەی موسابەگ لەئەستەمبوڵ، بەڵام کاتێک بەنێو ئەو ئەرشیفدا گەڕاین، ژمارەیەکی زۆر بەڵگەنامەو هەواڵە رۆژنامەییەکانمان سەبارەت بەو بابەتە کەوتەبەردەست، ئەوەش هانیدان تەنیا بەوتارێک نەوەستین و مل لەئامادەکردن و ئەنجامدانی ئەم بەرهەمەی بەردەست بدەین کەساڵێکی خایاندو لەیادی ١٣٠ساڵوەگەڕی دادگاییەکە بڵاودەکرێتەوە.

دڵنیاشم ئەم بەرهەمە رچەشکێنە، کە بەری ماندووبوونێکی سەختە، کەلێنێکی گەورە لەمێژووی نوێی کورد پڕدەکاتەوە.. لەگەڵ رێزدا.

پ. دکتۆر یاسین سەردەشتی
زانکۆی سلێمانی/ 23 ی نۆڤەمبەری ٢٠١٩

گۆڕانکارییەکانی ئیمپراتۆریی عوسمانیی و دەرکەوتنی پرسی ئەرمەنیی و ڕەوشی کوردستان لەکۆتایی سەدەی نۆزدەیەمدا.

ئاشکرایە کە سەدەی نۆزدەیەم سەردەمێکی چارەنووسسازو پڕ گۆڕانکاریی بوو لەژیانی ئیمپراتۆریی عوسمانییدا، ئەو گۆڕانکارییانەی لەم ماوەیەدا تەواوی کایەو جومگە سەرەکییەکانی ژیانی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتیی و فەرهەنگیی و ئیداریی گرتەوەو کاریگەریی لەسەر تەواوی ئاستەکانی نێوخۆ و پەیوەندییەکانی دەرەوەی ئمپراتۆرییەکە هەبوو. ئەو لاوازیی و پەڕپوتییەی کە ماوەیەکی زۆر بوو لەئاکامی زنجیرەیەك هۆکاری کاریگەر رووی لەدەوڵەتی عوسمانیی کردبوو، وێڕای تەواوی ئەو فشارە دەرەکییانەی کە لەلایەن زلهێزە ئەوروپییەکانەوە دەکرایە سەر ئیمپراتۆرییەکە، هەموو ئەوانە هاندەربوون فەرمانڕەوایانی عوسمانیی هەوڵی نوێبوونەوەو چاکسازیی بدەن و روو لەمۆدێرنە بکەن و وڵاتانی پێشکەوتووی ئەوروپا بکەنە مۆدێلێك بۆ لاساییکردنەوە. شایەنی باسە، سەرەتاکانی ئەم هەوڵە پێش دەستپێکردنی سەدەی نۆزدەیەم، لە سەردەستی سوڵتان مستەفا و سەلیمی سێیەم (1761-1808) لەبواری سەربازییدا دەستپێکردبوو، بەڵام لەگەڵ هەڵاتنی خۆری سەدەی نۆزدەیەم و چوونە سەرتەختی سوڵتان مەحمودی دووەم (1808-1839)، سەرەتای قۆناغێکی نوێ لەگۆڕانکاریی و مۆدێرنە دەستیپێکرد، ئەو قۆناغەی کە لەمێژووی عوسمانییدا بە قۆناغی " تەنزیمات" ناودەبری و لەنێوەرۆکدا ئامانج لێی گواستنەوەو وەرچەرخانی ئیمپراتۆریی عوسمانیی بوو بەرەو مۆدێلێکی نوێی دەوڵەتداریی و بەڕێوەبەرایەتییو فەرمانڕەوایەتیی کە لەسەر بنەمای ناوەندگەرایی و دامەزراندنی حکومەتی بیرۆکراتیی و بنیاتنانی دەوڵەت – نەتەوە راوەستابێت. ئەوەی هەر لەسەرەتاوە لەگەڵ ستراکتۆری رژێمە کۆنەکەو پێکهاتەی مێژوویی ئابووری و کۆمەڵایەتیی و جەوهەری فەرمانڕەوایەتیی و دابەشبوونی نفوزو دەسەڵات لەئیمپراتۆرییەکەدا پێکدژو ناکۆك بوو، جگە لەوەی، پیلان و چاوتێبڕینی هێزە دەرەکییە ئەوروپییەکان و پێکدادانی بەرژەوەندییەکانیان هۆکاری چەندین گرفت و ئاستەنگ بوو لەبەردەم ئەم هەوڵی وەرچەرخان و گۆڕانکارییانە، بەشێوەیەك، تادەهات ئیمپراتۆرییەکە لەنێو خەستەلیتەی رۆچووی قەیرانگەلێکی قووڵ و

لەچارەنــەهاتوودا نغرۆ دەبــوو کــە جگــە لەچارەنووسێکی رەش، هیوایــەکی تری بۆ بەردەوامی لەبەردەمدا نەبوو.[1]

لەراستییدا، گوزەر بەئاراستەی بنیاتنانی دەوڵـەتی ناوەندگـەرای بیرۆکراتـی لەسـەر داروپــەردوی میراتیـی ئیمپراتۆرییــەکی ئـاینیی، کـە دەسـەڵات تێیـدا لەســـەر بنـــەمای ناناوەندگـــەرایی و هەرێمگـــەرایی و بژاردەگـــەرایی دامەزرابوو، یەکێك لە هەرە بنەڕەتییترین ئەو گرفتانە بوو کە وەرگـەڕانێکی شـڵەژاو و لــەناکاوی لەهــەناوی کۆمــەڵگای عوسـیمانییدا هێنایــەئاراو ئیمپراتۆرییەکـەی تووشـی جـەنگێکی نێوخـۆیی کـرد لەگـەڵ هەرێمـە نیمچـە سەربەخۆکان و دەسەڵاتە لۆکاڵییە ئۆتۆنۆمییەکاندا لە رۆژئاواو رۆژهـەڵات، ئــەو جەنگــەی جگەلــەوەی کــە زیــانێکی بێشـوماری رۆحیــی و مــادیی و مەعنەویی بـە دەوڵـەت و گـەلانی نێو ئیمپراتۆرییەکـە گەیاند، سـەرەتایەکیش بـوو بـۆ هاتنەکایـەی خولیاگـەلێکی دژەدەوڵـەت و دژەئیمپراتۆرییەکـە لـەنێو بەشێکی گـەورەی دانیشـتووانی دەوڵـەتی عوسـمانیی، ئـەوانـەی لەسـەرەتادا هەوڵیاندا دژایەتیی سیاسەتی ناوەندگەرایی سوڵتان مـەحمودی دووەم بکـەن و بەڕوویـدا بووەسـتن، وەك ئـەوەی نـەك هـەر لەبـەلقان و سـربیا و یۆنـان و هەرێمە کریستیانییەکانی رۆژئاواو دواتر میسری محەمـەد عەلیدا روویانـدا، بگرە لەنێو گەلێکی موسوڵمانی وەك کوردیش لەکوردستان قـەوما، ئەوانـەی جگەلــەوەی بــەدرێژایی مێــژووی ئیمپراتۆرییەکــە لەحاســت دەســەڵاتی خەلافەتدا وەفاداربوون و هێزێکی کاریگـەرو بـەرگرییکار بـوون لەقـەوارەی ئیمپراتۆرییەکە دژی دوژمنـانی لـە رۆژهـەڵات و لـەباکوور (ئێرانییـەکان و رووسەکان).[2]

شایەنی باسە، ئەوەی زیاتر دۆخە ئاڵۆزەکەی دەوڵەتی عوسمانیی ئـاڵۆزترو ناســەقامگیرتر دەکــرد بریتییبــوو لــە دەســتێوەردان و فشــارو پیلانگێڕیــی بەردەوامی دەوڵەتە زلهێزە ئەوروپییەکانی وەك روسیاو فەرەنساو بریتانیـاو نەمســاو ئــەڵمانیا و دواجـاریش ئەمــەریکا لــەکاروباری نێوخـۆیی دەوڵــەتی عوسـمانیی و قۆزتنــەوەی دۆخەکـە بـوو لــەپێناو بــەدیهێنانی بەرژەوەندییـە

[1] بۆ زیاتر :

Ried، James J. Cirisis in the Ottoman Empire: prelude to Collapse: 1839-1878 (Franz Steiner Verlag Stuttgart، 2000).

[2] جليل جليلي ، من تاريخ الأمارات الكردية في الأمبراطورية العثمانية في النصف الاول من القرن التاسع عشر، ترجمة: محمد عبدو النجاري، بيروت، 1987.

بازرگـانیی و سیاسـی و سـتراتیژیی و تایبەتـەکانی خۆیانـدا. بـەکورتترین سـەرنج لـە پەیوەندییـە دەرەکییـەکانی ئیمپراتـۆریی عوسـمانیی ئـەو راستییە دەسـەلمێت کـە لـەماوەی سـەدەی نۆزدەیەمـدا تـا چ رادەیـەکی مەترسـییدار دەوڵـەتی عوسـمانیی بۆتـە خانـەخوێ و ئامـانج و گۆڕەپـانی یەکلاکـەرەوەی ململانـێ و دەسـتێوەردانی بەرژەوەنـدیی ئـەم زلهێـزە ئەوروپییانـە و تـا چ رادەیـەیکش ئـەم ململانـێ و دەسـتێوەردانانە، کاریگـەریی گـەورەو چارەنووسسازیان لەسەر ئاڵۆزبوون و ئاڵۆزتربوونی گرفتە هەمەلایەنـەکانی ئمپراتۆرییەکـە هـەبووە، بەتایبـەت، دەبـێ بـزانین کـە هەریـەك لـە روسـیاو بریتانیـا، بەشـێکی گـەورەی ململانـێ و پیلانـە کۆلۆنیالییـەکانی خۆیـان دژ بەیەکتر لەسەر خاکی عوسمانیی ئەنجامدەدا.

هـەروەها خولیـاو ئامانجـە فراوانخوازییـەکانی روسیای قەیسـەریی لەسـەر حیسـابی دەوڵـەتی عوسـمانیی و دواجـار هێـرش و پـەلامارەکان و ئـەو جەنگانـەی کـە روسـیا لەسـەرەتاو ناوەڕاسـتی و دواچـارەکی سـەدەی نۆزدەیەمدا دژی ئیمپراتۆرییەکە هەڵیدەگیرساندن، نەك هـەر بـەزیانی مـادیی و مرۆیـی و مەعنـەویی گـەورە و سـەپاندنی چەنـدین رێکەوتننامـەی شکۆشـکێنانەو نابەرابـەری لـەدژی عوسـمانییەکان لێدەکەوتـەوە، بـەڵکو زەمینەیەکی فرە لەباریشی بۆ دەستێوەردانی زیاتر لـە کێشە نێوخۆییـەکانی ئیمپراتۆرییەکە دەڕەخساند، کە تادەهات هەلومەرجـەوم قەیرانـەکانی قووڵتر دەکـردەوە و سـەرئەنجامیش بەلەدەسـتدانی زیـاتری سـەروەریی و دابڕینـی زێـدەتری خـاکی ئیمپـارتۆریی عوسـمانیی کۆتاییـدەهات و دەرفەتگـەلێکی زیاتری لەبـەردەم ئـەو زلهێزانـە دەڕەخسـاند کـە دەستوەردانی زیـاتر بکـەن و پیلانی زیاتر بۆ هێنانەدی بەرژەوەنییەکانیان دابڕێژن، وەك ئـەوەی لەبـەلقان و بەشـی رۆژئـاوای ئیمپراتۆرییەکـە روویـدا، بەشـێوەیەك هێشـتا خـۆری سەدەی تەواو ئاوا نەببوو کـە دەوڵـەتی عوسمانیی تـەواوی بەشـی ئـەوروپیی ئیمپراتۆرییەکـەی لەدەسـتدا و یـەك بەدوایـەکی گـەلانی ئـەو ناوچانـە پـاش زنجیرەیـەك ململانـێ و پیکـدادانی خوینـاویی، جیابوونـەوەو سـەربەخۆیی خۆیان راگەیاند، کە دواهەمینیان بولگارییەکان بوون.

کاریگـەریی جـەنگی روسـیی-عوسـمانیی (1877-1878) لەسـەر ئیمپراتـۆریی عوسـمانیی وێرانکـەربوو، بەشـێوەیەك نـەك دەرئەنجامەکـەی بەتـەنیا بووەهـۆی لێـدانی گـورزی کەمەرشـکێن لەخـەونی چاکسـازیی و بوژانـەوەی ئیمپراتۆرییەکـەو هێنانـەدی جێگیریـی سیاسـی و ئـابووری و

ناچـارکردنی دەوڵـەتی عوسـمانیی بۆ رازییبـوون بـە لەدەسـتدانی تـەواوی قەڵەمڕەوەکەی لەبەلقان، بەڵکو بەشێکی هەر گەورەی رووداوەکانی جـەنگ، لەبـەرەی بـاکوری رۆژهـەڵاتی ئیمپراتۆرییـە، لـە قـارس و ئـەرزڕۆم و ئەردەهانـدا روویانـداو پاشـتریش ئـەم ناوچەیـە بـووە ناوەنـدی ململانـێ و چاوتێبڕین و چڕبوونەوەی پیلانەکانی وڵاتانی ئەوروپیی بەرژەوەندییدار بۆ زیـاتر فشارخستنەسـەر دەوڵـەتی عوسـمانیی. ئـەوەش نـەك هـەر بـووە هۆی گۆڕانی جەوهـەری لەپێکهاتـەی دانیشـتووانی ئیمپراتۆرییەکـە و لەدەسـتدانی زۆرینـەی دانیشـتووانە کریسـتیانییەکەی لەبـەلقان و تێکچـوونی هاوسـەنگیی بـەلای پێکهاتـە موسـوڵمانەکەی دانیشـتوواندا، بـەڵکو تـۆوی نـاکۆکیی و پـەرتبوون و ورووژان و دابـڕان و پێکدادانیشـی بـۆ بەشـێکی هەسـتیاری ئیمپراتۆرییەکـە لـەباکووری رۆژهـەڵات گواسـتەوە، کـە بـەهیچ جۆرێـك چاوەڕیی ئایندەیەکی گەشی لێ نەدەکرا.[3]

دیـارە بـەگوێرەی بەنـدی 16ی پەیماننامـەی کـە لـە3ی مـارتی 1878دا، لـەنێوان هـەردوو دەوڵـەتی روسـیای قەیسـەری سـەرکەوتوو و دەوڵـەتی عوسمانی دۆڕاودا گرێدرا، روسیا جگە لەسەپاندنی هەژمونی خۆی بەسـەر ناوچەی باکوری رۆژهەڵاتی دەوڵەتی عوسمانیی، بناغەی بۆ دامەزراندنی دەسەڵاتێکی ئۆتۆنۆم بۆ کەمینە کریستیانییەکەی ناوچەکە، کە ئەرمەنییـەکان بـوون، لـەژێر سەرپەرشـتیاریی روسـیا خـۆی دامەزرانـدبوو. ئـەوەش بریتانییەکانی بەتوندیی سڵەماندەوە، چونکە ئەوان ئـەم هەژمونـەی روسیایان لە ناوچەکە بەگورزێك لە پەیکـەری خۆیـان و بەرژەوەندییەکانیان لەتـەواوی ناوچەکە دەدایە قەڵەم کە لەزۆر رەهەندەوە زیـانی بۆ بازرگـانیی و ناوبانـگ و پێگـەی کۆلۆنیالییـان لەناوچەکـە و جیهانـدا هـەبوو، چونکـە شـاڕێگەی کـاروانی بازرگـانی ئێـران و عوسـمانیی بـە ترابزۆنـدا تێدەپـەڕی و بـوونی روسـەکان نـەك هـەر ئـەو بازرگانییـە، بـەڵکو تـەواوی باشـووری بـە کەنداویشـەوە دەخسـتە مەترسییەوە. هەربۆیـە بریتانیـا زەمینـەی کـۆنگرەی بەرلین و پەیماننامەی بەرلینی لە 13ی یۆلیۆی 1878دا، رەخساند، کـە تێیدا زامنـی پاشەکشـەی سـوپای روس لەوناچانـەدا کـراو هـەروەها بـەگوێرەی بەنـدی 61ی پەیماننامەکـە، دەبـوو بـابی عـالی بـێ دواکـەوتن چاکسـازیی

[3] ئێریک جەی زوچەر، مێژووی چاوچەرخی تورکیا، وەرگێرانی: پرۆفیسۆر.ی.دکتۆر یاسین سەردەشتی، چاپی دووەم، سلێمانی،ل ل ١٢١-١٣٥.

لەدۆخی ئەو هەرێمانەدا ئەنجامبدات کە ئەرمەنیان تێدا نیشتەجێیە و زامنی ئاسایشی ئەرمەنەکان دژی دەستدرێژیی کورد و چەرکەسەکان بکات.[4]

بەم شێوەیە، گۆڕانکارییەکانی ئەم قۆناغە، زەمینەی خولقاندنی کێشەگەلێکی نوێی لەناوچەکەدا هێنایەئارا و کردیە چەقی ململانێ و پێکدادانی بەرژەوەندی هێزە ئەوروپییەکان و دەوڵەتی عوسمانیی و گەلان و رەگەزە ئیتنیی و ئاینییە جیاوازەکانی ناوچەکە و گلاندنییە نێو گێژاوی ئەو ململانێ و بەرژەوەندییانە، بەتایبەتی کوردو ئەرمەن کە دوو پێکهاتەی دیارو سەرەکیی دانیشتووانی ئەم ناوچەیان پێکدەهێنا، ئەو ناوچەیەی کە لەرووی مێژووییەوە، بەشێکی بنەڕەتیی و دانەپچڕاوی لەکوردستان پێکدەهێناو لەناوەو دەرەوەی ئیمپراتۆرییەکەش بەو ناوەوە ناسرابوو.

لەلایەکی ترەوە، زەقبوونەوەی پرسێکی نوێ بەناوی "پرسی ئەرمەنیی" لەنێو ئیمپراتۆریی عوسمانییداو خزانی ئەو پرسە بۆنیو رەهەندی نێودەوڵەتیی پاش جەنگی رووسی-عوسمانیی و کۆنگرەی بەرلین، کاربەدەستانی بالای ئیمپراتۆرییەکەی تاڕادەیەکی زۆر شڵەژاندبوو، بەشێوەیەك ئاراستەی رووداوەکان بە بارێکدا دەڕۆیشتن کە ئاماژەی مەترسییداری ئەوەی دەدا هەمان ئەزموونی پێشووی بەلقان لەبەشێکی گرنگی رۆژهەلاتی ئیمپراتۆرییەکە دووبارە بێتەوە، ئەمەش لەقۆناغیکدا بوو کە سوڵتانێکی بەجەختی وەك عەبدولحەمیدی دووەم (1876-1909) تەختی خەلافەت و دەسەلاتی بالای دەوڵەتی مسۆگەرکرد، ئەوەی هەر لەسەرەتاوە بەرنامەی بۆ چەسپاندنی دەسەلاتێکی دیسپۆت و سەنترالیزەو داخراوی داڕشت و لەپێناو چەسپاندنی دەسەلاتی رەهای خۆی و یەکخستنی توانای دەوڵەت بۆ رووبەڕووبوونەوەی مەترسییە نێوخۆییەکان و دژبە دەستێوەردانە دەرەکییەکان تێکۆشا، بەرنامەیەکی ئەوتۆ کە پایەکانی لەسەر سیاسەتی یەکێتیی ئیسلامیی یان ئیسلامگەرایی داڕێژرابوو، ئەوەی بەشێکی بریتیبوو لە نزیککردنەوەو راکێشانی بژاردەی کۆمەڵگا موسوڵمانەکانی ئیمپراتۆرییەکە لەپێناو یەکخستنی تواناکان بۆ رووبەرووبوونەوەی

---

[4] S. ASLIHAN GÜRBÜZEL، HAMIDIAN POLICY IN EASTERN ANATOLIA (1878-1890) ، MASTER's THESIS، BİLKENT UNIVERSITY **A**NKARA، 2008،p20.

مەترسییە نێوخۆیی و دەرەکییەکان و پاراستنی ئاسایش و سەقامگیریی سیاسیی و کارگێڕیی.

سەرنجێك سەبارەت بە پرسی ئەرمەنیی

وەك ئاشکرایە، یەکێك لەدیاردە زەقەکانی جیهانی مۆدێرن بریتییە لە دەرکەوتنی ناسیونالیزم و جوڵانەوەی گەلان بۆ بنیاتنانی دەوڵەتی نەتەوەیی. ئەم دیاردەیە زادەی گۆڕانکارییە ئابووری و کۆمەڵایەتیی و سیاسیی و فەرهەنگییەکان و هەروەها وەرچەرخانە مێژووییەکانە کە بەتەنیا لەوڵاتانی ڕۆژئاوادا قەتیس نەما، بەڵکو وەك دیاردەیەکی جیهانگەرای دنیای مۆدێرن، پەلی بۆ وڵاتانی دووردەستی دیکەی جیهانیش کێشا و تەنانەت لەدواکەوتووترین وڵاتانی ئاسیاو ئەفریقاشدا، ڕەنگیدایەوە.

دەوڵەتی عوسمانییش کە وەك هەر هەر ئیمپراتۆرییەکەی دی کە چەندین وڵات و هەرێمی جیاوازی لەخۆدەگرت و لەچەندین قەوم و مەزهەب و ئاینی جۆراوجۆر پێکهاتبوو، لەم دیاردە پەتائاسایە بەدوورنەبوو، بەتایبەت، لەسەدەی نۆزدەیەم و لەپاش بەریەککەوتن و وابەستەبوونی دەوڵەتی عوسمانیی لە ڕووی ئابووری و سیاسی و فیکرییەوە بەسیستمی جیهانی مۆدێرن، ئەو دیاردەیەی کە سەرەتا لەبەلقان و لەنێو گەلانی کریستیانیی ڕۆژئاوای ئیمپراتۆرییەکەدا دەرکەوت و پاشان ڕووی لە گەلانی ناوەوەو ڕۆژهەڵاتی ئیمپراتۆرییەکەش کرد.

جوڵانەوەی ناسیونالیستی ئەرمەنیی، یەك لەو جوڵانەوە بەرچاوانەی ئیمپراتۆرییەکە بوو کە لەکۆتا چارەکی سەدەی نۆزدەیەمدا بەزەقیی دەرکەوت و ڕەهەندێکی نێوخۆیی و دەرەکیی مەترسیداری بەخۆوە بینی.

لازاریف، دەرکەوتنی جوڵانەوەی ناسیونالیستی ئەرمەنیی بۆ ئەو گۆڕانکارییانە دەگێڕێتەوە کە لەستراکتۆری ئابووری-کۆمەڵایەتیی گەلی ئەرمەنییدا هاتۆتەئارا، بەتایبەت، پاش هەڵوەشاندنەوەی ڕژێمی دەرەبەگایەتیی و دەرکەوتنی سەرمایەداریی و ڕۆڵی بۆرجوای ئەرمەنیی، بەتایبەت بۆرجوای بازرگانی و بانکیی، لەژیانی ئابووری و کۆمەڵایەتیی ئەرمەنەکاندا، هەروەها دەرکەوتنی توێژی ئەنتڵێجێنسیای ئەرمەنیی و بایەخدان بە بواری زمان و کەلتوورو برەودان بەهۆشیاری نەتەوایەتیی، ئەوەی سەرەتا لەناوچە ئەرمەنییەکانی بندەستی ڕوسیای قەیسەریدا، بەتایبەت لەشارەکانی تفلیسی و یەریڤان، سەریهەڵداو پەرەیگرت و پاشان

رووی لە ئەرمەنەكانی دانیشتووی ئیمپراتۆریی عوسمانیی كرد،[5] ئەوانەی نە لەرووی پێكهاتەی چینایەتییەوەو نە لەرووی مەزهەبیی و وەلائی كۆمەڵایەتییەوە هۆمۆجین و هەماهەنگ نەبوون، بەڵام لەئاكامی سەركەوتنەكانی روسیا لەجەنگەكانی دژ بەدەوڵەتی عوسمانیی و هەروەها چالاكیی ناسیونالیستانی ئەرمەن لەدەرەوە، بەتایبەت لەوڵاتانی ئەوروپای رۆئاوای وەك فەرەنساو بریتانیاو بوونی پرسی ئەرمەنیی بە ئامرازێكی سەرەكیی دەستێوەردان و فشارخستنە سەر دەوڵەتی عوسمانیی ، بەتایبەت پاش پەیماننامەی سانستیڤانۆو كۆنگرەی بەرلین، هەموو ئەمانە جوڵانەوەی ناسیونالیستی ئەرمەنیان گواستەوە بۆ قۆناغێكی زۆر هەستیارو بگرە مەترسییداریش، ئەو جوڵانەوەیەی بەپاڵپشتیی روسیای قەیسەریی و وڵاتانی كۆڵۆنیالیزمی ئەوروپایی (كریستیانیی)، سەرەتا خوازیاری ناچاركردنی كاربەدەستانی عوسمانیی بوون، كە كاروباری كارگێڕیی و فەرمانڕەوایەتیی شەش هەرێمی كوردستان لەرۆژهەڵاتی ئیمپراتورییەتەكە " وان، موش، خەرپوت، دیاربەكر و ئەرزڕۆم " رادەستی ئەرمەنەكان بكەن و بەشی هەرەزۆری دەرامەتی ئەو ناوچەیە بۆ چاككردنی ژیانی دانیشتووانە ئەرمەنییەكە خەرجبكرێت و پاشتریش لەنزیكترین دەرفەتدا، ئەم هەرێمانە بەتەواوی دابپچڕن وبیخەنەسەر ناوچە ئەرمەنییەكانی بندەستی روسیاو تێكڕا و پێكەوە دەوڵەتێكی نەتەوەیی بەناوی ئەرمینیای مەزن لەسەر دابمەزرێنن.

هەر لەم رووەوە پێویستە چەند راستییەك سەبارەت بە ئاكارو خواست و هەڵوێست و تایبەتمەندیی جوڵانەوەی ناسیونالیستی ئەرمەنیی بخریتەبەرچاو، ئەوەی پاشان كاریگەریی زۆر مەترسیداری لەسەر پەیوەندییەكانیان بە خەلكی كوردستانەوە لێكەوتەوە.

- ناسیونالیستانی ئەرمەن جگەلەوەی لەتەواوی بڵاوكراوەو ئەدەبیاتی سیاسی و فیكریی خۆیاندا، سانسۆری ناوی كوردستانیان كردبوو، جاروباریش بەناچاریی كە ناوی دەهێنرا، وەك ناوچەیەكی درێژكراوەی بیابانی سوریی و مسیۆپۆتامیا لەقەڵەمیان دەدا، ئەوان تەواوی هەرێمە ناوەندییەكانی كوردستانیان، بەتایبەت شەش هەرێمەكە، بەئەرمینیای رۆژئاواو و بەشێكی بنەڕەتیی لەخاكی نەتەوەیی ئەرمەن ناودەبرد،

[5] بڕوانە بەشی دووەمی كتێبی: الحركة الكردية في العصر الحديث، ترجمة: عبدي حاجي، دار الرازي، بيروت، 1992،ص 141-142.

بەوپاساوەی گوایە ئەم ناوچەیە لەرووی مێژووییەوەو لەقۆناغی پێش زایندا بۆ ماوەی چل ساڵ لەبندەستی دیکران ی ئیمپراتۆری ئەرمەنییدا بووە!!نەك هەر ئەمە، بەڵکو داواشیان لە وڵاتە ئەوروپییەکان دەکرد کە ناوی کوردستان نەهێنن و لەبری ئەوە ئەرمینیا بەکاربێنن، ئەوان رەخنەی ئەوەیان لەبریتانیا هەبوو کە بۆچی لەکاتی باسی ناردنی کۆنسول بۆ ناوچەکە، دەنووسن کۆنسوڵ بۆ کوردستان و نالێن بۆ ئەرمینیا!! هەروەها رەخنەی ئەوەشیان لە کۆنگرەی بەرلین هەبوو کە لەبەندی 61دا،ناوی ئەرمینیای رۆژئاوا وەك ناوی ئەو هەرێمانە نەبراوە کە لەدەوڵەتی عوسمانییدا ئەرمەنییەکانی تێدا نیشتەجێن![6]

- ناسیونالیستانی ئەرمەن هەمیشە لە بڵاوکراوەو نووسینەکانیاندا، هەوڵیاندەدا ژمارەی خەیاڵیی سەبارەت بە دانیشتووانی ئەرمەن لە شەش هەرێمەکەدا، بڵاوبکەنەوە هەروەها وا لەبێگانە و رۆئاواییە ئەوروپییەکانیش بکەن رێژەی ئەرمەنەکان بەشێوەی زۆرینە لەو ناوچانە پێشانبدەن. لەکاتێکدا، لەتەواوی ئەو هەرێمانەدا ئەرمەن کەمینەیان پێکدەهێنا، بە هەرێمی وانیشەوە کە جگە لەناوەندی شارەکە نەبێت، هەر کەمینەبوون.[7]

- ناسیونالیستانی ئەرمەن لەبەرامبەردا ، بەئەنقەست رێژەی کوردیان لەو شەش هەرێمەی کوردستان بە کەمینە دادەناو کوردیان وەك بوونیکی نامێژوویی و نەخوازراوو شەڕەنگێزو دەمارگیر ناودەبرد، گوایە سوودیان لەدەرفەتی مێژوویی و پێکهاتەی چەکداریی و خێڵەکیی خۆیان وەرگرتووەو بەفەرمانی عوسمانییەکان هاتوونەتە ناوچەکەو کردویانەتە پاوانی ئاژەڵ ومێگەلەکانیان باج و سەرانەیش بەدەوڵەت نادەن و بوونەتەبار بەسەر دانیشتووانی ئەرمەنەوە. بەمانایەکی تر، کوردان کە زۆرینەی دانیشتووانی ئەو شەش هەرێمە بوون، لەنێو پرۆژەی سیاسیی و نەتەوەیی ئەرمەنییەکاندا هیچ پێگەیەکیان نەبوو، هەربۆیە لەکاتی دامەزراندنی دەوڵەتە ئەرمەنییەکە، دەبوو یان بارکەن و بڕۆن و ناوچەکە جێبهێڵن، یان قڕبکرێن.

---

6 S. ASLIHAN GÜRBÜZEL، HAMIDIAN POLICY IN EASTERN ANATOLIA (1878-1890) ، p32.

7 Brad Dennis، Kurdish –Armenian Relation in the late Ottoman Empire:power structures and interactive behavior، Master Thesis، The university of Utah، 2008.p 78.

- ناسیونالیستانی ئەرمەن پێیانوابوو رووخاندنی میرنشینە کوردییەکان و پەرتەوازەکردنی میرو بنەماڵە فەرمانڕەواکانی ناوچەکەو دوورخستنەوەیان لەلایەن دەوڵەتەوە بۆ ناوچە دووردەستەکانی دەرەوەی کوردستان، دەرفەتێکی زێڕینە بۆ بەدەستەوەگرتنی فەرمانڕەوایەتیی سیاسی و سەربازیی ناوچەکە، بەپاڵپشتیی وڵاتانی ئەوروپیی و ناچارکردنی دەوڵەتی عوسمانیی تاکو وەك دیفاکتۆ ئەم واقیعە پەسەندبكات، ئەوەی لە بەدبەختی ئەوان لەلایەن سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەمەوە بەوپەڕی توندییەوە دژایەتیی کرا. لەراستییدا، سوڵتان عەبدولحەمید، هەمیشە لەدەستوەردانی وڵاتە زلهێزەکانی رۆژئاوا لەکاروباری نێوخۆی دەوڵەتی عوسمانیی پەست وبێزاربوو، بڕوای تەواویشی بە بەدنیازیی ئەو دەوڵەتانەو پیلانەکانیان بۆ هەڵوەشاندنەوەی ئیمپراتۆرییەکە هەبوو، بەتایبەت پاش ئەوەی بریتانییەکان لەسەرەتای هەشتاکانی سەدەی نۆزدەیەمدا، پەلاماری میسریانداو داگیریان کرد، فەرەنسییەکانیش تونسیان داگیرکرد، لێرەوە ئیدی هیچ تەمومژێك لەبەردەم سوڵتاندا سەبارەت بەدنیازیی رۆژئاواییەکان و بێبایەخییان بۆ پاراستنی یەکێتی خاکی عوسمانیی نەمایەوە، هەربۆیە تا دواساتی تەمەنی، خۆی لەجێبەجێکردنی مادەی 61ی پەیماننامەی بەرلین دزییەوە. سوڵتان پێی وانەبوو کە بەقازانجی کەمینەیەکی کریستیانیی و بەدژی زۆرینەیەکی موسوڵمان لە شەش هەرێمەکەی کە بەکوردستان و هەروەها ولایاتی شەرقیەش ناودەبرا، هیچ ریفۆرمێك بکات و ئۆتۆنۆمی بداتە ئەرمەن و هەمان ئەزمونی مۆنتینیگرۆ لەکوردستان دووبارە بکاتەوە. ئەو پیی وابوو، ئەگەر قەرارە دەوڵەت چاکسازییەك بکات ئەوا دەبێت بەشێوەیەکی گشتگیر لەسەرجەم بوارەکانی ئابووری و ئاسایش و فەرهەنگیی ناوچەکە و بەقازانجی تەواوی رەعییەت ئەنجام بدرێت.[8]

پێویستە ئاماژە بەو راستییە بکرێت کە، ئەوەی بۆ بولگارییەکان و مۆنتینیگرۆییەکان لوا، بۆ ئەرمەنەکان نەلوا، ئەوان لە ژینگەیەکی تەواو کریستیانییدا بوون، نە کەمینە بوون و نە لەنێو زۆرینەیەکی موسوڵمان و نە لەسەر خاکی میللەتێکی دیکە پەرتەوازەبوون، چونکە نە کورد ئامادەبوون دەست لەبوونی خۆیان و خاکەکەیان بۆ ئەرمەن هەڵگرن و نەسوڵتان و فەرمانڕەوایانی دەوڵەتی عوسمانیش ئەو ئامادەگییەیان تێدابوو بەدەستی

---

[8] S. ASLIHAN GÜRBÜZEL، opcit، p32

خۆیان هەمان ئەزمون و چارەنووسی بەلقان و رۆژئاوای ئیمپراتۆرییەتەکە لەئەنەدۆل و ویلایەتەکانی رۆژهەلاتی دەولەتەکەیاندا دووبارە بکەنەوە. سولتان عەبدولحەمید سەبارەت بە مەترسیی داپچڕینی ولایەتەکانی رۆژهەلات و دابەشکردنی ئەنەدۆل و بەدنیازیی ولاتانی رۆژئاوایی لەحاست خەلافەتی عوسمانیی دەیوت:" تاکو دوێنی بوو لەبەلقان پەلەکانیان بڕین، ئێستاش دەیانەوێ بەناوی پرسی ئەرمەنەوە لەئەنەدۆل سکمان بدڕن و کۆتاییمان پێبێنن." لێرەوە سولتان تەواوی داواکاریی و چالاکی ناسیونالیستانی ئەرمەنی بەپیلانگێڕییەکی مەترسیدارو ئامرازێکی دەستی ولاتانی بێگانە لەدژی قەوارەی ئیمپراتۆرییەکە لەقەلەم دەداو ئامادەبوو دژی بوەستێت.[9]

- رێکخراوە ناسیونالیستەکانی ئەرمەنیی و ئەو ئاکارو چالاکیی و پیلانگێڕییانەی بۆ بردنەپێشەوەی پرسی ئەرمەنیی گرتبوویانەبەر گەورەترین و مەترسیدارترین رۆڵ و کاریگەریی لەسەر ژاراوییکردنی فەزای ئاشتی کۆمەلایەتیی و خولقاندنی رووداوە نەخوازراوەکانی مێژووی ناوچەکەو تەقاندنەوەی توندوتیژییەکان هەبوو. رێکخراوەکانی وەك: یەکێتی رزگاریی (1872)، خاچی رەش (1878)، پارتیزانی نیشتیمان (1882)، ئەرمەنکان (1885)، دواتریش هونچاك (1887)و ئنجا فیدراسیۆنی شۆڕشگێڕیی ئەرمەنی (داشناق /1890)، رێکخراوگەلێکی نهێنیی و ملیشیایی و چالاکبوون لەنێو دانیشتووانی ئەرمەنیی لەشارەکانی ئەرزڕۆم و وان، خوازیاربوون بە بە پالپشتیی چەکداریی و مادیی و مەعنەویی روسیاو ولاتانی ئەوروپای رۆژئاواو هەروەها یارمەتی کۆنسولخانە بیانییەکانی نێو ئیمپراتۆریی عوسمانیی، ئامانجە سیاسی و نەتەوەییەکانیان لەدامەزراندنی دەولەتی ئەرمینیای مەزن بێننەدی. وێڕای ئەم رێکخراوانەی کەبەسەر بۆچوون و تێڕوانینی فیکری و رێبازی جیاوازدا وەك: کۆنسێرڤاتیڤ و لیبرال ، بۆرجواو سۆشیالیست، میانەرەو رادیکالدا، دابەشبوون، هەروەها لەنێو خۆشیاندا لەناکۆکییەکی بەردەوامدابوون، چەندین دەستەو باندو گروپی چەکداری ئەرمەنیی دیکە لەدەرەوەی خاکی عوسمانیی، بەتایبەت لە ئێران و روسیاو ئازەربایجانەوە، روویان لەناوچەکە دەکردو بۆ دووبەرەکیی و ئاژاوەنانەوە، تاوانی گەورەیان دژی خەلکی ئاسایی لەکوردو ئەرمەنیش

[9] السلطان عبدالحمید الثاني آخر السلاطين العثمانيين الكبار، ترجمة وتقديم: الدكتور محمد حرب،الطبعة الثالثة، دار القلم ،دمشق ، ص ص 120-135.

ئەنجامدەداو تۆوی لێکترازان و پێکدادانیان دەناشت. ئەمانە لاوازیی ئیداریی و ئـەمنیی دەوڵـەتی عوسـمانییان لەناوچەکـە بـە قـازانجی خۆیـان قۆزتبۆوەو لــەژێر پــەردەو پاســاوی دامەزرانــدنی دەوڵــەتی ئەرمــەنیی و دژایــەتیی ستەمکاریی دەرەبەگایـەتیی کـوردیی، لـەنێو جووتیـارانی ئەرمـەنی هـەژارو بێدەرەتان، خەریکی پاگەندەو وروژاندن و هاندانیانبوون کە یـاخیببن بـاج و موڵکانەو بزنانە نەدەن و دواتریش بەرەو راپەڕینی چەکداریی پەمپیاندان.[10]

- رێکخـراوە مسـیۆنێرییە رۆژئاواییـەکان لەکوردسـتان، بـەدرێژایی مـاوەی هاتن و مانـەوەیان لەسەدەی نۆزدەیەمدا، رۆڵێکـی مەترسییداریان لەهانـدان و وروژانـدنی رەگـەزە کریسـتییانییە کەمینـەکانی ناوچەکـە، بـەدژی زۆرینـە موسـڵمانە هاونیشـنەکانیان گێـڕا، بەمــەش زۆربــەی ئــەو رێکخراوانــەو ئەندامــەکانیان هــەر بەرواڵــەت کــاری مژدەبــەرییان دەکــردو مســیۆنێری راســتیینەبوون، دەنــا لەواقیعــدا بەشــێکبوون لــە ســەرخانی سیاســی و دەسـەڵاتـداریێتیی وڵاتـە کۆلۆنیالییـەکانی رۆژئـاواو چالاکیی و کارەکانیشیان لەچوارچێوەی خزمـەت بـەکارو بەرنامـەو پلان و پیلانـی ئـەو دەوڵەتانـە بـوو لەئیمپراتۆرییــەتی عوسـمانییدا. ئەمانــە کــە توانــاو شـیاویی ئــەوەیان نــەبوو گروپیکی بچووکی ئاینـە جیاوازەکانی دیکـەی ناوچەکـە بـەکاری مژدەبـەریی بکــەن کریســتیانیی، پشــتیان لــەو ئەرکــە کــردو بەســەر خــودی کەمینــە کریستیانییەکانی ناوچەکـەدا دابـارین و هـەر رێکخـراوەی لەهـەوڵی ئـەوەدا بـوون، ئـەو کریسـتیانییانە بـەلای ئـەو مەزهـەب و کڵێسـایەدا رابکێشـن کـە خۆیـــان بەشـــێکبوون لێـــی و بیانکەنـــە رەعیـــەتی ئـــەو کڵێســـایانەی لەبنەڕەتدا،هەریـەك لەوانــە، تایبــەت و لەژێرچــەترو سیاســەتی دەوڵــەتێکی زلهێـــزی ئەوروپییـــدابوون وەك : ئارسۆدۆکســـی روســـیی، کاســـۆلیکی فەرەنسیی، ئینجیلیی ئینگلیزیی، پرۆتستانتی ئەمریکیی.

شـایەنی باسـە، کەمینەیـەك لـەنێو مسیۆنێرە بیانییەکانـدا هـەبوون، کـە پـاش مانــەوەیان بۆماویــەکی زۆر لەناوچەکــەو تێکــەڵبوونیان بــە خەڵکەکــەی و تیگەیشـتنیان لــە کــەلتورو ژیانیــان، لەراسـتیی خەسـڵەت و تایبەتمەنـدیی دانیشـــتووانە موســـوڵمانەکە، بەتایبـــەت کـــورد، تێگەیشـــتن و هەنـــدێك خزمەتیشیان کـردووە، بـەڵام بەگشتیی، رێکخـراوە مسیۆنێرییە ئەوروپییـەکان

---

[10] بۆ زیاتر سەبارەت بەو رێکخراوانەو چالاکییەکانیان بڕوانە:
Louise Nalbandian، The Armenian Revolutionary Movement، University of California Press، Third printing، 1975.

بە بایەخدانیان بە رەگەزە کەمینە کریستیانییەکان و ئەو کارانەی بۆیان دەکردن لەکردنەوەی خوێندنگا و بنکەی تەندروستیی لەناوچەکانیان، بوونە چەتریکی بیانیی بۆ کریستیانییەکان و تادەهات لەرەگەزە موسوڵمانە هاونیشینەکانیان دووریان دەخستنەوەو پەراوێزیان دەخستن. جگە لەوەی بەشێك لەمسیۆنێرەکان، لەدەرەوە ببونە بڵندگۆ ی بڵاوکردنەوەی پڕۆپاگەندەو هەواڵی ستەملێکراویی ئەو رەگەزە کریستیانییانەی ئیمپراتۆرییەتەکەو لەنیوخۆشدا، لەرێگەی خوێندنگاکانیانەوە، تۆوی بیری یاخیبوون و شۆڕشگێڕیی و ناسیونالیستیی و دژایەتیی دەوڵەت و خەڵکەکەی دەوروبەریان لەنێودا دەچاندن.[11] ئەو ئاکارەی ببووە مایەی نیگەرانیی و دڵەڕاوکێ و جێی گومانی رەگەزە موسوڵمانەکان، بەتایبەتی کورد لەکوردستان، ئەوانەی درکیان بە ئاکامی کاری ئەو مسیۆنێرە ئەوروپییانە و رێکخراوەکانیان و دەوڵەتەکانیان لەناوچەکەدا دەکردو پێیانوابوو، بوون و چالاکی ئەوانە دواجار بەزاڵبوون و باڵادەستی کەمینە کریستیانییەکان و لەدەستچوونی نفوزو کاریگەریی و بەرژەوەندیی و دواجاریش زەوی و موڵکەکانیان وژیانیان کۆتاییدێت.

ئەو راستییەی لەم رووەوە دەبێت هەمیشە جەختی لێبکریتەوە ئەوەیە کە، تەنانەت ئەو نووسەرانەشی لە کلاوڕۆژنەی بەرژەوەندیی نەتەوەیی ئەرمەنیی و بەگیانی کریستیانییەوە قسەیان لە رووداوەکانی ئەم قۆناغە کردووە، دانیان بەوەدا ناوە کە، لەتەواوی مێژووی ناوچەکەو ژیانی چەندین سەدەی ئەرمەن لەسایەی میرنشینە کوردییەکاندا، ئەرمەنەکان ژیانێکی زۆر شایستەترو شیاوتریان گوزەراندووە بەبەراورد لەگەڵ ئەو دۆخە پرمیحنەتەی لەسایەی دەسەڵاتی راستەوخۆی کارگێڕیی عوسمانییەکانیدا تووشیبوون.[12] وێڕای ئەوەی کە بەدرێژایی مێژووی پێکەوەژیانی کوردو ئەرمەن، مێژوو هیچ رووداوێکی گشتگیری

---

[11] لەم رووەوە وەدیع جوەیدە ئاماژەی بەو ترس و دڵەراوکێیەی کوردو گومانیان لەمسیۆنێرەکان داوە، بەتایبەت ئەمریکیی و ئینگلیزەکان، هەر لەسەردەمی بەدرخان پاشاوە. بڕوانە:
پرۆفیسۆر.دکتۆر وەدیع جوەیدە، جوڵانەوەی نەتەوەیی کورد (بنەماو پەرەسەندنی)، وەرگێڕانی لەئینگلیزییەوە: پرۆفیسۆر.ی.دکتۆر یاسین سەردەشتی،چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٨،ل ١٥٩-١٦٢.

[12] Tessa Hofmann and Gerayer Koutcharian، The History of Armenian-Kurdish Relations in the Ottoman Empire، Armenian Review، vol. 39 (4-156)، 1986، p8.

تۆمارنـەکردووە تێیدا جیـاوازیی ڕەگـەزو زمـان و ئـاین بووبێتـە هۆکـاری دابەشـبوونێکی قـووڵ و دابـڕان و پێکـدادانی خوێنـاویی لەنێوانیانـدا. بگـرە بەپێچەوانـــەوە، نموونـــەکانی ئاشـــتییانەی پێکـــەوەژیان و تێکـــەڵاویی و هەماهەنگیی و تەنانـەت نزیکی کـەلتوریی و هاوسۆزیی ،بەتایبـەت لـەنێوان چینەکانی خوارەوەی کۆمـەڵگا کـە لەهـەمان دۆخـی هـەژاریی و بێدەرەتانییدا بـوون، واقیعێکـی دیـارو روونـی قۆناغـە مێژووییـەکانی رابـردوون. ڤ. گەردلیڤیسکی لـەم بارەیـەوە دەڵێت کـە جیـاوازیی ئـاین هیچ ڕۆڵێکـی لـەنێوان کـوردی موسـوڵمان و ئەرمـەنی کریسـتیانییدا نـەبینیوە، بەشـێوەیەك کـە سـەردانی ئەرمەنـەکان لەمزگـەوتی موسـوڵمانان و چـوونی کـورد بـۆ کڵێسـاکانی ئەرمـەن شـتیکی ئاسـایی بـووە.[13] هەرچەنـدە، هەنـدێك لـە نووسەرانی ئەرمەنیی و کریستیانیی، بەجۆرێك پەیوەندییەکانی ئەم قۆناغەی نێوان کوردو ئەرمەنیان وێناکردووە، وەك پەیوەندیی نێوان ئاغاو ڕەنجبەر، ئـەوان ئەرمـەنیان لەسایەی سیسیتمی دەرەبەگایـەتیی و موڵکدارو دەرەبەگـە کوردەکـان بـە "(سـێرف/کۆیلـەی زەوی) نـاوبردووە.[14] بـەڵام ئەمـە تـەنیا ڕوویـەکی بابەتەکـەیـەو ئەوانـەی کـە بـەوردیی لـەمێژووی ژیـان و پێگـەی ئەرمـەنیان لەسـایەی ئیمپراتـۆریی عوسـمانییدا کۆڵیوەتـەوە دەرکدەکـەن کـە ئەرمەنەکان لەچوارچیوەی سیستمی میللەتدا کـە بۆ ڕەگـەزە ناموسڵمانەکان دانرابوو، خاوەنی بەشێکی سەرەکیی ماف و بـەرژەوەندیی و پێگـەی تایبـەت و دانپێـدانراوی خۆیـان بـوون. جگـە لـەوەی کـە ڕژێمـی دەرەبەگایـەتیی و دابەشـبوونی چینایـەتیی و ئـەرك و مافـە دەرەبەگایەتییـەکانی سەرشـانی جووتیاران، شتێك نەبوو تەنیا تایبەت بیت بـە جووتیـارانی ئەرمـەنیی، بـەڵکو لـەوەدا لەگـەڵ تیکـڕای گـەلانی دیکـەی عوسـمانییدا، بـەکوردو چەرکـەس و عـــەرەب و تورکـــەوە..هتـــد بەشـــداربوون. ئـــەوەی هـــەبوو ڕەگـــەزە ناموسـوڵمانەکانی نێـو ئیمپراتۆرییەکـە، لـەبری خزمـەتی سـەربازیی بـاجی پارێزراویان خرابووەسەر. لەکوردستانیش، جووتیارانی ئەرمەن هەمان ئەو ئەرك و پابەندبوونە چینایەتییانەی دەخرایە ئەستۆ کـە جووتیـارانی کـوردیش لەئەستۆیان بوو. نەك هـەر ئەوەنـدە، بـەڵکو لێهـاتوویی ئەرمەنـەکان لـەبواری کاری دەستیی و پیشـەگەریی و بازرگانی، پێگەیەکی زۆر تایبـەت و باشتری

---

[13] مقتبس من: الدكتور كمال مظهر احمد، كردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى ،ترجمة: محمد الملا كريم، الطبعة الثانية، بغداد،ص 260.

[14] Tessa Hofmann and Gerayar Koutcharian، opcit، p8

پێبەخشیبوون لەشارەکانی کوردستانداو بەو پێیەش ژیانێکی بەختەوەرو خۆشیان دەگوزەراند.

ئەم دۆخە، لەئاکامی گۆڕانکارییە رادیکاڵەکانی سەدەی نۆزدەیەم لەئیمپراتۆریی عوسمانیی و دەرکەوتن وپەرەگرتنی کاریگەرە کارتێکەرە دەرەکییەکانی وەك جەنگەکانی روسیی-عوسمانیی و رووخاندنی میرنشینە کوردییەکان و چالاکیی رێکخراوە مسیۆنێرییەکان و چالاکیی و هەوڵە وررووژێنەرەکانی رێکخراو و باندە ملیشیاییە ئەرمەنییەکان، جگە لە بەنێودەوڵەتییکردنی پرسی ئەرمەنیی و پێشاندانی کورد وەك مەترسیی لەسەر بوونی ئەرمەن و لەمپەرێکی گەورە لەبەردەم بەدیهاتنی خەونی نەتەوەییان، هاوکات لەگەڵ هەوڵە بەردەوامەکانی کاربەدەستانی باڵای دەوڵەت بۆ گرتنەبەری سیاسەتی پەرتکەو زاڵبە سەبارەت بە کوردوئەرمەن، تێکڕای هەموو ئەمانە، داکشانێکی خێراو نەرێنییان لە پەیوەندییەکانی نێوان کوردو ئەرمەن لەکۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەیەمدا هێنایەئارا، کە دواتر رووداوی نەخوازراو و دڵتەزێنی لێکەوتەوە.

- رێبەرایەتیی سیاسی و کۆمەڵایەتیی ئەرمەنیی، لەسەرەتاو پەرەگرتنی پرسەکەیانەوە، بەدەگمەن نەبێ، بڕوایەکیان بە پەیوەندیی توندوتۆڵ و هەماهەنگیی چەسپاو و هاوکاریی لەسەر بەرنامەی هاوبەش، لەگەڵ بژاردەی باڵای کۆمەڵگای کوردستان نەبوو. ئەوان بەو ئومێدەی کە بەروسیا هەیانبوو، جگە لەو چاوتێبڕینەی لە شەش ویلایەتەکەی باکوری کوردستان هەیانبوو، پێیان وانەبوو بتوانن لەگەڵ کوردانی موسوڵمان بەرەو کاری هاوبەش دژی ستەمکاریی دەوڵەت بکەن، هەربۆیە لەکاتی رووخاندنی میرنشینە کوردییەکانی کوردستان لەلایەن دەسەڵاتدارانی عوسمانییەوە نەك هیچ هەوڵ و پشتگیرییەکیان لەخۆیان پێشاننەدا، بەڵکو تەماشاکارێکی نەرێنییش بوون. لەڕاستییدا، روداوەکانی سەردەمی بەدرخان پاشای میری بۆتان، ئەو راستییە تاڵەی لەمێژووی کورددا سەلماند کە تا چ رادەیەك وڵاتانی کۆلۆنیالی رۆژئاوایی و ریکخراوە مسیۆنێرەکانی ژێرسایەیان، دەتوانن کەمینە کریستیانییەکانی کوردستان بکەنە ئامرازێك بۆ دژایەتیی بەرژەوەندیی و مافە رەواکانی خەڵکی کوردستان و لێدانی دەسەڵاتە لۆکاڵییە کوردییەکان و لەناوبردنیان.

بەرووخاندنی میرنشینە کوردییەکان، دۆخێکی شڵەژاو ناسەقامگیر لەکوردستاندا هاتەئارا، میرنشینەکان کە دەسەڵاتی خۆجێی مێژووکردی

کوردیی بوون لەکوردستان، وێرای ئەوەی مۆدێلێکی سونەتیی حوکمڕانیی بوون، بەڵام توانیبوویان سەقامگیریی سیاسی و ئیداریی و کۆمەڵایەتیی لەناوچەکەدا بپارێزن و لەلایەکەوە جڵەوی خێڵە کۆچەرو نیمچە کۆچەرەکان بگرن کە دژی یەکتر بجەنگن یاخود پەلاماری خەڵکە نیشتەنییەکە بدەن، وەیان لەبەرامبەر کەمینە ئاینییە کریستیانییەکاندا توندوتیژیی بنوێنن. بەڵام بەنەمانی میرنشینەکان، دەرکە لەسەر ناسەقامگیرییەکی فراوان کرایەوە، بەتایبەتیی کە عوسمانییەکان، پاش رووخاندنی میرنشینەکان، نەیانتوانی سیستمیکی کارای بەڕێوەبەرایەتیی و کارگێڕیی و ئاسایشی تۆکمەو شیاو لەناوچەکەدا دابمەزرێننکە سەقامگیریی و ئاسایشی ناوچەکە بپارێزن. لەوەش زیاتر، سیاسەتی جیگیرکردنی عەشیرەتە کۆچەرو نیمچە کۆچەرەکان، بەرزبوونەوەی نرخی زەوی لەئاکامی گۆڕانکارییە ئابوورییەکان و پەرەگرتنی سیستمی سەرمایەداریی و گرانبوونی بەهای بەروبومی کشتوکاڵیی، وایکرد ئەو ئاغا و بەگ و شێخانەی کورد و خێڵەکانیان، هەوڵی زێدەکردنی نفوزو باڵادەستیی خۆیان و دەستبەسەرداگرتنی زەوی و فشارخستنەسەر گوندنشینەکان بدەن، بەتایبەت لەسەردەمی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەمدا، کە سیاسەتی راکێشانی سەرەکخێڵ و ئەعیانی موسوڵمانی کوردو پێدانی بەرات و چاوپۆشینی لەزێدەبوونی نفوزیانی کردبووە رێباز، تاوەکو سوود لەتوانای جەنگاوەریی خێڵەکانی کوردو مۆبیلیزەیان ببینێت لەپێناو دژایەتیی فراوانخوازییەکانی روسیاو رێگرتن لەچالاکیی چەکدارانەی باندە ئەرمەنییەکان لەناوچەکەو هەروەها بۆ پاراستنی هاوسەنگیی کۆمەڵایەتیی و ئاینیی لەئەنەدۆڵ و سەپاندنی هەیبەتی دەوڵەت و کۆکردنەوەی باج و موڵکانە بۆ گەنجینەی حکومەت.

رێبەرایەتیی ئەرمەنیی، تەنانەت لەم دۆخەشدا، خوازیاری هاوکاریی و هەماهەنگیی لەگەڵ سەرۆکە ناسراوو قسەرۆیشتووەکانی کورددا نەبوون، بۆنموونە، ئەوکاتەی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری جوڵانەوەکەی خۆی لەپێناو کوردستانێکی ئازادو سەربەخۆدا راگەیاند، هەڵوێستێکی فرەژیرو هۆشیارانەی بێوینەی لەهەمبەر کریستیانییەکان (بەئەرمەن و ئاسوورییەوە) نواند و بەڕێزو میهرەبانییەوە مامەڵەی لەگەڵ کردن، کەچی ئەوان لەئامانجەکەی شێخ سڵەمینەوەو بەدەمییەوە نەچوون و خۆیان

لەجوڵانەوەکــەی بــەدوورگرت،[15] بــەو خەیاڵــەی ســوود لــە هــەر رووداو جوڵانەوەیەکی نارازییانەی کورد دژی دەسەڵاتدارانی عوسمانیی بۆ پرسە بنەرەتییەکــەی خۆیــان وەرگــرن، ئــەوەی تــا رادەیــەکی زۆر، دەرفەتــە مێژووییــەکانی لەبــەردەم هەریــەك لــە کــوردو ئەرمــەن لــەبواربرد و تــاوەکو قۆنــاغێکی درەنــگ هــەر هەماهەنگییــەکی راســتیینەی سیاســی و هاوبەشــی لــەنیوان هــەردوولادا پەکخســت، ئــەوەی تــەنیا بــەقازانجی دەســەڵاتدارانی داڕووتێنەری عوسمانیی بوو لە کوردستان .[16]
- دواجــار، وێــڕای رووخانــدنی دەســەڵاتی میرنشــینە دەرەبەگایەتییــەکان لەکوردستان لەلایەن عوسمانییەکان و هەوڵدانیان بۆ چەسپاندنی سیاسەتی ناوەندگەرایی و بەستنەوەی کوردستان بەناوەندی دەوڵەتی خەلافەتەوە، بەڵام رژێمــی دەرەبەگایــەتیی و نفــوزی ســەرەکخێل و ئاغــاو شــێخەکانی کــورد، بەتایبــەت لەناوچــە شــاخاوییە دوورەدەســتە ســەختەکان، هــەر بــە بــەهێزیی و تۆکمــەیی مایــەوە و ئــەوان خــاوەن فەرمانڕەوایــەتیی راســتیینەی بەشــێکی بنــەڕەتیی ناوچەکــە بــوون. ئــەم تــوێژە باڵادەســتەی کۆمــەڵگــای کــوردیی، خوازیــاری پاراستنی جیاوگــە کۆمەڵایەتییــەکانیان و مافــە چینایەتییــەکانیان بــوون لەهەمبــەر رەعیــەت وجووتیــاران و نیشــتەنییەکاندا. جێبــەجێکردنی ئەرکە چینایەتییەکان و پابەندبوون پێیــەوە بابەتگــەلێك بــوون کــە لەلایــەن ئــەم تــوێژەوە هــیچ ســازش و وازلێهێنــانێکی هەڵنــەدەگرت، بەتایبــەت وەرگرتنــی باجی دەیەك و بێگاریی جووتیاران و وەرگرتنــی بزنانــەو پوشانــەو رۆنانــەو هێلکانەو گوریسانەو سەرانەو سورانەو ..هتد.[17] ئەگــەرچی پێشتر زۆربــەی بابەتی کێشەی خێڵەکان و ناوچە گوندنیشینەکان لەسەر زەویوزارو پاوان و دزینــی مــاڵات و گــاران دەقــەوما، لێرەبــەدوا، ملکەچنــەبوون بــۆ باجــدان و ئەنجامــدانی ئەرکــە دەرەبەگایەتییــەکان، یاخییــانی رووبــەڕووی ســزادان دەکردەوە وەك سووتاندنی خەرمان و پاوان و کادانەکانیان یاخود سووتاندنی مــاڵ و تەنانــەت گوندەکانیشــیان. دیــارە لەهەنــدێك ناوچــە کــە دەرەبەگایــەتیی کوردیی تێدا بەهێزبوو، جگە لەرەعییەتی کورد، ئەرمەنیشیان لــەخۆدەگرت،

---

[15] پرۆفیسۆر.دکتۆر وەدیع جوەیدە، جوڵانەوەی نەتەوەیی کورد ، ل ١٨٥٠١٨٦.

[16] بۆزیاترسەبارەت بە پەیوەندییەکانی کوردو پرسی ئەرمەنیی:
طاهر توفیق، الکرد والمسألة الارمنیة (1870-1920) ، دار الفارابي ، بیروت ، 2014.

[17] Brad Dennis، opcit، p84.

ئـەوەی لـەکاتی قـەومـانی حاڵـەتیکی وادا دەبـووە بابـەتێکی پرۆپاگەنـدەیی بـەرفراوانی رێکخراو و لایەنـە ئەرمەنییـەکان، ئەوانـەی جگـە لـەوەی هانی جووتیـارانی ئەرمـەنیان دژی دەرەبـەگی کـورد دەدا، بـەردەوامیش بـۆ راکێشـانی سـۆزی وڵاتـانی زلهێـزی رۆژئـاوایی و رای گشـتی کریسـتیانی جیهانیی، ئەم حاڵەتە تـاکو تەرایانـەیان وەك تـاوانی کۆمـەڵکوژیی دژ بەگـەلی ئەرمـەنیی کریسـتیانیی وێنـادەکرد و دەیـانکردە راپـۆرتی شـکاتکاریی و رەوانــەی تــەواوی کونســوڵخانەکانیان دەکــرد، بەتایبــەت کۆنســوڵخانەی بریتـانیی لەئەسـتەمبوڵ، ئـەو دەوڵەتـەی وەك چاودێرێکی چەسپاندنی مـادەی 61ی پەیماننامـەی بـەرلین، هەمیشـە لەسـەر خـەتی فشـاربوو لـەبابی عـالی، ئەمە جگە لە هەڵمەتی میدیایی و ئەو حاڵەتە فەردییانە لەمانشێتی رۆژنامەو گۆڤارو بڵاوکراوەکانی ئەورووپییدا دەکرانـە هـەواڵی ورووژێنـەری بەپەلـە و ترشوخوێیەکی زۆری پێوەدەکراو تائەوپەڕی زێدەڕۆیی تێدادەکرا.

سـەرچاوە ئەرمەنییـەکان، یـان هاوسۆزەکانیان، بـاس لەوەدەکـەن کـە جووتیـارانی ئەرمــەن لەســایەی دەرەبەگایــەتیی کوردییــدا، زۆر زیــاتر لــە رەعییــەتی کــورد دەچەوسـێنرانەوەو ئـەرك و پابەنـدبوونی زێـدەتریان دەخرایـە ئەسـتۆ. بۆنموونـە، گەردلڤیسکی لەوبارەیەوە دەڵێت:" ئەو ئەرمەنانەی لەسەر زەوی کـوردان دەژیـان، وەك کۆیلـە دەکـڕدران و دەفرۆشـران...دەبـوو بـۆ دەرەبـەگی کـورد کاربکـەن." [18] هەروەها لازاریف دەڵێت:" لەسایەی حوکمی عوسمانییدا، بەتایبـەتی بـەهۆی ئـەو سیاسەتە دواکەوتووانەیەی لەلایەن سوڵتان عەبدلوحەمیدەوە گیرابووەبەر، تادەهات چنگۆڵـەی دەرەبەگـە کوردەکـان، لەسـەر گونـدە ئەرمەنییـەکان توندترو بـەهێزتر دەبووئەوانـە باجیـان لێدەسـەندن و ئـەم باجانەشیان ناونـابوو "گاورانـە". زۆربـەی جووتیـارە ئەرمەنـەکان لەئـەرمینیای رۆژئـاوادا(مەبەسـتی شـەش ویلایەتەکـەی کوردستانە) ناچاربوون جگە لەو باجە زۆرانەی دەیدەن بەحکومەت، سەرانەشیان بدایــە بــە دەرەبەگــە کوردەکــان، بەشــێوەیەك گەیشــتووبە ئــەو رادەیــەی کــە قەشەکانیشـیان ناچـاربوون ئـەم بـاج و سـەرانەیە بـدەن. ستەمی ئاغـاواتی کـورد دەرحەق بـە ئەرمـەن لـەم سنورەدا نەوەستا، وێڕای گاورانـە، شێوەی تـری بـاج و موڵکانە دەستێنرا، تەنانەت هەندێك سەرچاوە دەگێڕنەوە کـە لەهەندێك ناوچـە چۆن بوکی ئەرمەنیی لەیەکەم شەوی هاوسەرگیرییدا دەبران بۆ لای دەرەبـەگی کـورد." [19]

---

[18] وەرگیراوە لە: الدكتور كمال مظهر احمد، كردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى،ص243.

[19] وەرگیراوە لەهەمان سەرچاوە،ل ٢٤٢.

موسابەگی موتكان و قەیرانی نێوان ئیمپراتۆریی عوسمانیی و وڵاتە یەكگرتووەكان

موسابەگ كێیە؟

كاتێك ناوی موسابەگ دەهێنرێت، دەبێت دان بەو راستییەدا بنرێت، كە بۆناساندنی كەسێكی دەسەڵاتدارو سەرۆكخێڵێكی گەورەو خاوەن بنەماڵەیەكی دێرین و ناسراوو كاریگەری بەوشێوەیەی كورد، كە نەك هەر لەسەر ئاستی كوردستان و ئیمپراتۆریی عوسمانیی ناو و ناوبانگی ناسراوە، بەڵكو لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیش لەكۆتایی سەدەی نۆزدەیەم وەك بەدناوێكی ناسراوی جیهانیی خراوەتەپێش چاو، چ سەرچاوەیەكی تایبەت و نووسراو بەكوردیی لەبەردەستدا نین، ئەوەی لەم بارەیەوە دەكرێت یارمەتیدەربن لە پێشكەشكردنی چەند زانیارییەك سەبارەت بەژیان و خودی ناوبراو، تەنیا بریتییە لەو دێكیومێنتانەی كە لەئەرشیفی وڵاتانی بێگانەی وەك بریتانیاو ئەمەریكا و هەروەها لەمیدیاو رۆژنامەكانیاندا بڵاوكراوەتەوە، ئەمەو جگە لەو نووسراوانەی كە مسیۆنێرەكان یان رێكخراوەكانیان سەبارەت بەرووداوەكانی كوردستان و دەوڵەتی عوسمانیی یاداشتیان كردووەو ناوی موسابەگیان لە كتێب و راپۆرتەساڵانەكانیاندا هێناوە. وێڕای هەموو ئەوانەش هێشتا زانیارییەكان لەسەر ژیان و كەسایەتیی ناوبراو یەكجار كەمن و هەموو ئەوانەی باسیان كردووە، نەك هەر بێلایەن نین بەڵكو بەتەواوەتی نەیارو بگرە دوژمنیشن. هەر لەم بارەیەوە، لەم یەك دوو ساڵەی دوایدا، چەند بابەتێك لەتوركیا بەتوركیی و هەروەها بەئینگلیزیی لەسەر مێژووی ئیمپراتۆری عوسمانیی نووسراون كە تێیاندا ئاماژە بە ناو و كەیسی موسا بەگ هاتووەو دەكرێت لەو رووەشە، كەمێك سوود لەو سەرچاوانە بكرێت.

هەرحاڵ، دەتوانین بەكورتیی موسابەگی موتكان بەم شێوەیەی خوارەوە بەخوێنەرانی كورد بناسێنین، ناوبراو لەساڵی 1853 لەگوندی "جینیار" لە هەرێمی "خویت"ی سەربە سنجەقی "موش" لەباكووری كوردستان لەدایكبووە، موسابەگ كوڕی میرزابەگە، كە یەكێكبوو لە كەسایەتییە زۆر بەناوبانگ و دەستڕۆیشتوو و خانەدانە موڵكدارەكانی كورد لە سنجەقی موش، كە فەرمانداری موتكی و ئەخلات و ئەزاكپور بوو. میرزابەگ

لەبنەماڵەیەکی ناسراوی کوردبوون لەناوچەکە کە بنەماڵەی "سەید" ناسراون. موسابەگ تاوەکو ساڵی 1889دا، خاوەنی سێ ژن و چوار منداڵ بوو، کە دووانیان کوڕبوون بەناوی زوبێرو عیزەت،و دووانیشیان کچ بوون. موسابەگ دووەمین کوڕی بنەماڵەکەی بوو، براگەورەکەی ناوی خەلیل بوو، لەتەمەنی 12 ساڵیدا، بەرووداوی سورابوونی ئەسپیکی شێت لەیەکێك لەگەوڕی کڵێسای گوندێکی ئەرمەنییەکاندا، گیانی لەدەستدا، سێ برای تریشی لەخۆی بچووکتر هەبوون بەناوی: کازم و نوح و هەروەها جەزیر، ئەوەی دواییان لە بەڵگەنامەکاندا بەجیزۆش یان جاسۆ، ناودەبرێت. موسابەگ، خوشکیکی بەناوی "میهری" و خاڵێکی بەناوی سلێمان بەگ و هەروەها ئاوەڵزاوایەکیشی بەناوی عومەربەگ هەبوو، کە ناویان لەبەڵگەنامەکاندا هاتووە. دایکی موسابەگ خوشکی بەحری بەگی کوڕی بەدرخان پاشا بۆتان بوو، لێرەوە موسابەگ کچەزای بەدرخان پاشا و هەروەها بەحری بەگیش خاڵی بوو، جگە لەوەی کە ژنی سێیەمی موسابەگیش کچێکی بەحری بەگ بوو، واتە بەحری بەگ هەم خاڵ و هەم خەزوری موسابەگ بوو، لەوەش زیاتر، خوشکێکی بەحری بەگ کە پوری موسابەگ دەکات، یەکێکبوو لەهاوسەرەکانی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم، بەوەش سولتان عەبدولحەمید مێردی پوری موسابەگ بوو. بەحری بەگ یەکێکبوو لە بەپرسە باڵاو زۆر دەسەڵاتدارو دەستڕۆیشتووەکانی دەوڵەتی عوسمانیی و لەپێشدا موتەسەریفی ناوچەکەی "پێرا"و دواتر فەرمانداری هەرێمی "سکۆتاری" بوو لەئەستەمبوڵ، ناوبراو لەناوەندی دەسەڵاتدارێتیی ئیمپراتۆرییەکە و لە نێو دەرباریشدا، پێگەو رێزو نفوزێکی زۆری هەبوو .

موسابەگ، لە بدلیس پەروەردە ببوو، هەرچەندە سەرەتا لەلای باشترین مامۆستای ناوچەکە خرابووە بەر خویندن، بەڵام هەرزوو پاش مردنی خەلیلی برای، وەك کورەگەوەری باوکی، ئەرکێکی زۆری کەوتە سەرشان و لەخوێندن دوورکەوتەوە. موسابەگ، هەروەك لەوێنەکانیدا رادیارە، کەسێکی زێدە رێکئەندام و قۆزو قنجوقیت وپۆشتە و بەخۆناز بوو، باڵایەکی ناوەنجیی و رووخسارێکی سەرنجڕاکێش و خانەدانانەی هەبوو، ئەو زیرەك و وریا و دەسەڵاتخوازبوو. ناوبراو لە تەمەنی 26 ساڵیی و لەساڵی 1879دا، لەسەر پێشنیاری سامیح پاشا لە ئەنجومەنی بەڕێوەبەرایەتیی موش دامەزرا و بەهۆی وریایی خۆی و لەئاکامی پەیوەندیی بنەماڵەیی و ئەو دۆستایەتییەی لەگەڵ عارف پاشای والی موش و ساڵح پاشای قایمقامەوە

هەیبوو، وەك مودیرناحیە دامەزرێنراو ئەركی بەڕێوەبەرایەتیی شارەدێی "عەلیاغا"ی پێسپێردرا كە دەكەوتە نێوان وان و بایەزیدەوە، ئەو ناحیەیەی چەندین گوندی كوردیی و ئەرمەنیی لەخۆگرتبووە.

موسابەگی موتكان، كە بە موسابەگی خویتلیی یان موشلو موسابەگ و هەروەها بە حاجی موسابەگیش ناسراوە، دەستی بەسەر تیرەكانی میمكلی و تاتقان و خویتدا كە سەر بەعەشیرەتی موتكان بوو دەرۆیشت و خاوەنی پێنج گوند و ماڵ و دیوەخانێكی گەورەبوو. ناوبراو وەك دەرەبەگێكی خانەدانی كوردو وەك سەرۆكخێڵێكی بەهێزو هەروەها مودیرناحیەو فەرمانداری دەوڵەت، لەپاش كوژرانی میرزابەگی باوكی لە پێكدادانێكی نێوخۆییدا لەگەڵ تیرەیەكی تری كوردی ناوچەكە بەناوی "بالیكی" لەساڵی 1884دا، تەواوی دەشتی موشی خستەژێرسایەو نفوزی خۆیەوە، ئەو دەشتەی كە چەندەها گوندی كشتوكاڵیی گەورەی تێدابوو و دەكەوتە نێوان شاری موش و بدلیسەوە. ئەو جگە لەپێداراگەیشتنی گوندەكانی خۆی، لەساڵەكانی كۆتایی دەیەی هەشتاكانی سەدەی نۆزدەیەمدا، باجی دەیەكیشی بۆدەوڵەت كۆدەكردەوە. موسابەگ، پەیوەندییەكی بەهێزی بەشێخە لۆكاڵییەكانی ناوچەكەوە هەبوو، لەڕووی داراییشەوە، كەسێكی دەوڵەمەندو سامانداربوو، جگەلەوەی خاوەن هێزێكی چەكداری 1100 چەكداربوو، كە 110 كەسیان سوارەبوون و براو و خزمەكانیشی بەشێكی سەرەكیی ئەو هیزە تایبەتەبوون كە پاسەوانییان لێدەكرد.

لەراستییدا، وێرای هەوڵەكانی دەوڵەتی عوسمانیی بۆ كۆنترۆڵكردنی هەرێمەكانی كوردستان و سەپاندنی ناوەندگەرایی بەسەریدا، بەڵام هێشتا لەسەرەتای هەشتاكانی سەدەی نۆزدەیەمدا، دەسەڵاتی راستیینە لەهەندێك ناوچەی وەك سنجەقنی موش، بەپێچەوانەی هەرێمەكانی وان و دیاربەكرو ئەرزڕۆم، لەدەستی دەوڵەتدا نەبوون و لەدەستی دەسەڵاتدارانی خۆجێیی كوردابوون. سنجەقی موش لەبنەڕەتدا، بەشێكبوو لەویلایەتی وان، بەڵام لەساڵی 1880وە، خرابووە سەر ویلایەتی بدلیس.[20]

---

[20] [20] Brad Dennis، opcit، p82.

موسابەگی موتکان(1853-1928)

بەحری بەگ کوڕی بەدرخان پاشا

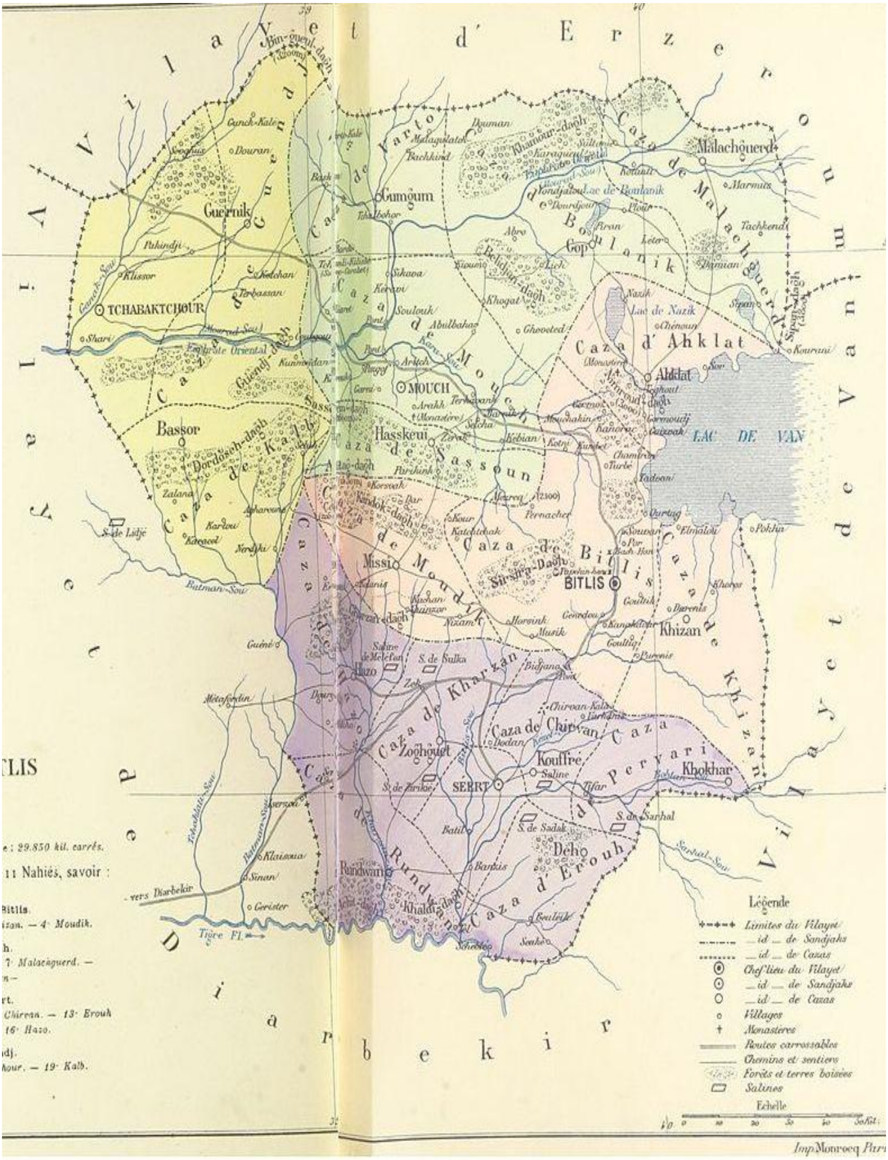

نەخشەی ولایەتی بدلیس ١٩٠٠

سنجەقی موش لەکۆتایی سەدەی نۆزدەیەم

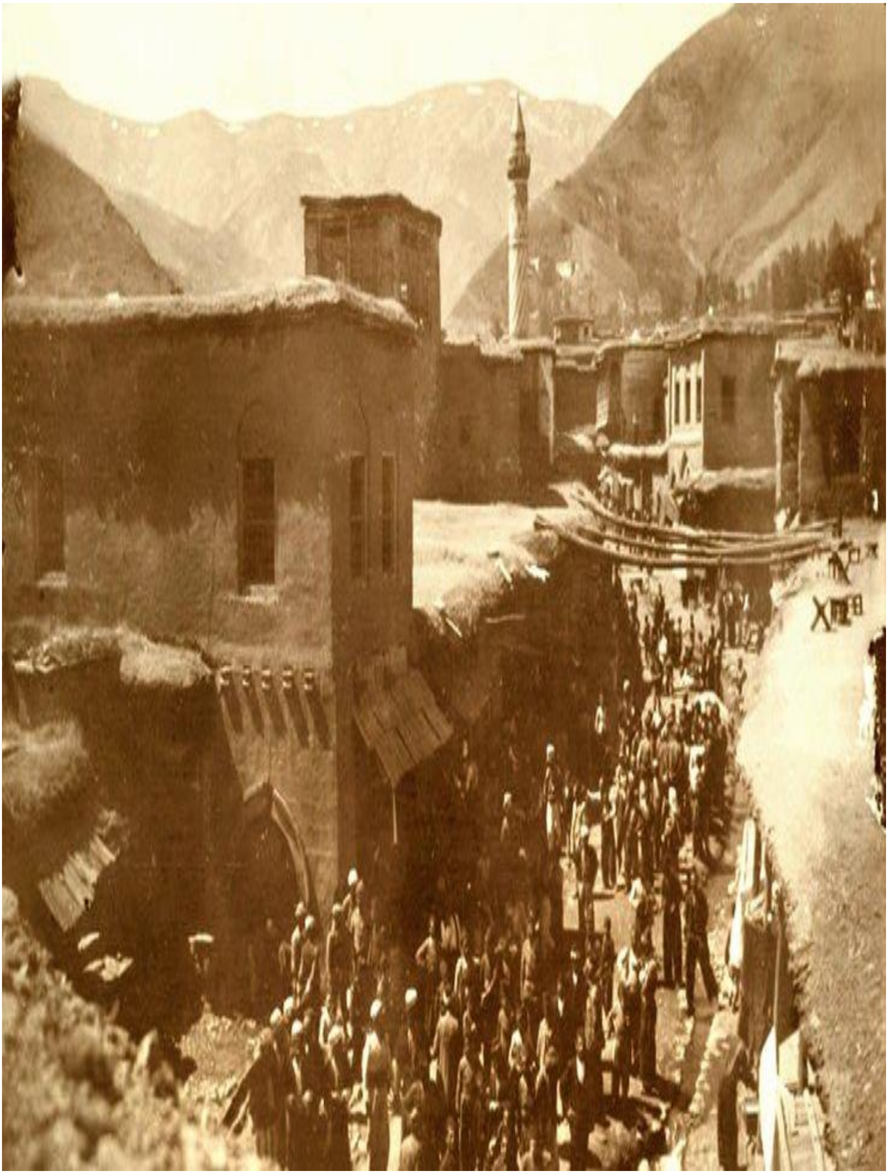

سنجەقی موش لەکۆتایی سەدەی نۆزدەیەم

موسابەگی موتکان و کەیسی هێرشکردنە سەر قەشە ئەمریکییەکان

هەروەك پێشتر لەیەکێك لەو لێکۆڵینەوانەی سەبارەت بە کەیسی هێرشکردنە سەر خانمە مسیۆنێری ئەمریکیی "میس میڵتۆن" لەسەر خاکی کوردستان و لەنێو دەوڵەتی عوسمانیی ئەنجامانداوە، سەبارەت بە کوردو هەڵوێستی لەحاست هاتنی مسیۆنێرە ئەوروپییەکانان بۆ کوردستان نووسیومانە: " لەکاتێکدا کوردان، ویڕای ئەوەی چارەی مسیۆنێرەکانیان نەدەویست و پێیان وابوو کە هاتنی ئەوان، هێزو پاڵپشتی دەداتە ئەرمەن و ئاسوورییەکان کە هاوسێیەکی سەرسەخت و نەیاری کوردبوون و بەو دواییەش بەهۆی پشتگیریی وڵاتانی ئەوروپی و بایەخی مسیۆنێرەکانەوە تەواو لەخۆیان بایی ببون، بەڵام هێشتا نموونەیەکی ئەو تۆ نین کە لەکوردستان بەبەرفراوانی هێرش کرابێتە سەر گیان وماڵی مسیۆنێرەکان و مەسەلەی بەئامانجگرتنیان بووبێتە حاڵەتیکی هەمیشەیی. چونکە هەتا ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەیەم، میرنشینە کوردییەکان توانیبوویان ئارامیی ناوچە کوردییەکان رابگرن و رێگا لەدزیی و راووڕووت بگرن، بەڵام پاش رووخاندنی ئەو میرنشینانە، دیارەی تاڵانکردن و دەرکەوتنی باندی جەردەیی لەناوچە کوردییەکان دەرکەوت، لەم رووەوە تەنیا نموونەیەکی کەمی وەك ئەوەی موسا بەگی کوردمان هەیە کە لەئابی 1883دا، لەناوچەی بتلیس، هێرشی کردە سەر هەردوو مسیۆنێر ناپ (Knapp) و دکتۆر رینۆڵدز(Reynolds)، دەوڵەتی عوسمانی پاش گرتنی موسابەگ، ئازادی کرد، ئەوەی بووە هۆی ناڕەزایەتیی ئەمەریکاو داوای قەرەبووکردنەوەیان کرد، ئەو کەیسەی تا ساڵی 1890 درێژەی هەبوو." [21]

لەڕاستییدا، کەیسی هێرشکردنە سەر قەشە ناپ و پزیشکە ئەمریکییەکەی هاوڕێی "دکتۆر رینۆڵدز" لە 22ی مایۆی 1883 و لەگوندی "غواری" سەر بە شاری موش لەباکووری کوردستان، یەکێکە لەهەرە ئەو کەیسە

[21] پرۆفیسۆر دکتۆر یاسین سەردەشتی، هێرشکردنە سەر (میس میڵتون) لە کوردستان و ئاڵۆزبوونی پەیوەندییەکانی عوسمانیی-ئەمریکیی. لێکۆڵینەویەکی بەڵگەنامەیی، زانکۆی سلێمانی، ٢٠١٨، ل٤٩-٥٠.

ئـاڵۆزو ورووژێنەرانـەی هۆکـارێکی سـەرەکیی و دەسـتپێکی قـەیرانێکی درێژخایەن و دیپلۆماسیی نێوان دەوڵەتی عوسمانیی و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بوو. ئەو کەیسەی کە بۆ یەکەمین جار ناوی موسابەگی خستەسەر زاری دیپلۆماتکـارانی ئـەمریکیی و بریتـانیی و سـەرەتای ناسـراویی و هەروەها بەدناویی ناوبراویشە لەسەرئاستی نێودەوڵەتیی، بەشێوەیەك کە ناوی هیچ کەسایەتییەکی عوسمانیی لەم قۆناغەدا هێندەی موسابەگ نەبۆتە جێگـای بایـەخی دیپلۆماتکـارانی ئەمـەریکیی لـە ئیمپراتـۆری عوسـمانیی و هەروەها تەواوی ئەو نووسین و بیرەوەرییانەی دواتریش کە گەڕیدەکان و مسیۆنێرەکان سەبارەت بە ئاسیای بچووك و ئیمپراتۆرییەکە نووسیویانە، ناوی موسابەگی تێدا هاتووەو بەش و باسی تایبەتی بۆ تەرخانکراوە.

دەربارەی ئەم رووداوە، "سەلوی سەعد ئەلغالبی" لەنامەی دکتۆراکەیدا کە سـەبارەت بـە پەیوەندییـەکانی نێـوان دەوڵـەتی عوسـمانیی و وڵاتـە یەکگرتووەکانی ئەمریکایە، نووسیویەتی :

" لەسـاڵی 1883دا، رووداوی هێرشکردنە سەر مسیۆنێرانی ئـەمریکایی (کناب و دکتۆر رینۆڵدز) لە وان لەلایەن چەتە عوسمانییەکانەوە، بووە هۆی یەکـەمین داواکـردن سـەبارەت بـە قەرەبوکردنـەوەی مـادیی، دەوڵـەتی عوسمانییش بەوە وەڵامی دایەوە کە یاساکانی وڵات رێپێنادات و ناتوانرێت قەرەبوکردنەوەی مادیی لەبەرچاوبگیرێت. سەرۆکی چەتەکان "موسابەگ"، ئامادەیی خۆی راگەیاند کە قەرەبو بداتە میستەر "کناب/ بەئینگلیزیی بە ناپ دەخوێنرێتەوە نەك کناب" بەبڕی چوارسەد لیرەی توركیی و شەش هەزار کیتەڵە رۆن، هەروەها دەستیشی ماچ بکات و داوای لێبوردن بکات، بەڵام ئەمـە بـەهۆی بێتاواننانـاسـاندنی موسـابەگەوە لەلایـەن دەسـەڵاتدارانی عوسمانییەوەو هەروەها بەردانی لە زیندان، رووینەدا، ئەوەی دواتر وای لە وڵاتـە یـەکگرتووەکانی ئـەمریکا کـرد بەتونـدیی نـاڕەزایی دەربڕێـت. لەبەرامبەریشدا، سـوڵتان لـە مانـا ئاماژەییـەکانی ناڕەزایەتییەکـەی وڵاتـە یـەکگرتووەکان بێزاربـوو، ئـەوەی کـە ئامـاژەی نـەبوونی دادپەروەریـی لەدەوڵەتەکەیدا دەگەیاند. دەسەڵاتدارانی عوسمانیی تاکو ساڵی 1890 سزای موسابەگیان نەدا، ئەو کاتە لەئەستەمبوڵ دوورخرایەوە.[22]

[22] دکتورة سلوى سعد الغالبي، العلاقات العثمانية الأمريكية 1830-1918، مكتبة مدبولي، القاهرة،2002، ص 251. شایەنی باسە ئەم زانیاریانە هەڵەیە چونکە نە موسابەگ چووە بۆلای ناپ و نە کەیسەکەش تا کۆتایی سەدەی نۆزدەیەم کۆتاییهات و نەپەلامارەکەش لەوان روویداوە.

لـەم بارەیـەوە، ژێنـراڵ والاس، بەڕێوەبـەری کاروبـاری کۆنسـوڵخانەی ئـەمریکیی لەئەسـتەمبوڵ، لـە13ی جـونی 1883دا، نامەیـەکی ئاراسـتەی ئەحمـەد عـەریفی پاشـای وەزیـری دەرەوەی عوسـمانیی کـردووەو هـەواڵی هێرشکردنەسـەر دوو مسـیۆنێرە ئەمریکییەکـەی "نـاپ و رینۆڵـدز" لەلایـەن کوردەوەو لـەنزیکی گونـدی غـوارێ لەهـەرێمی بدلیس، پێڕاگەیانـدووە. ئـەو دەڵێت کە رووداوەکە 31ی مانگی رابردوو/مایۆ روویداوەو هـەوڵێکبووە بۆ کوشـتن، کـە یـەك لـەو دووانـە کـە دکتـۆر رینۆڵـدزە، لـە دە شـوێنەوە برینـی پێوەیـە کـە زامـی شمشـێرە، دەسـت و دەمـی هەردووکیشـیان بەسـتراونەتەوەو راکێشراونـەتە نێو دەوەنەکانـەوە و جێهێڵراون تاوەکو بمرن.
والاس بـە عـەریفی پاشـا دەڵێـت:" ئامـانج لـەم پەیامـە ئاگادارکردنەوەتانـە و بـەگوێرەی دوا زانیـاریی و هـەواڵگریی تایبـەت بـەخۆم، والـی لـەم بارەیـەوە زۆر کەمتەرخەم و بێبایـەخ بووە و پشتگوێخستنی لـەم رووەوە گرتۆتەبـەرو تاڕادەیـەکیش بەرپرسـە لەهـەلاتنی جـەردەکان. بـەڕێزتان کـە خزمـەت بـە پرسی دادپەروەریی و مرۆڤایەتیی دەکەن، پێویستە لـەم بارەیـەوە تائەوپـەڕی هەوڵ و کۆششی جدیی بکرێت لەپێناو قۆڵبەستکردنی چەتەکان..."
هەرلـەم رووەوە، میسـتەر مینس، نووسـەری کۆمیتـەی بـاڵاو سکرتێری بۆردی ئەمریکیی مسیۆنەکان، لە 19ی جونی 1883دا، نامەیەکی ئاراستەی وەزیری دەرەوەی ئەمریکا میستەر فریلیگوینسن، سـەبارەت بـە پێشێلکردنی مافی هاوڵاتیانی ئـەمریکیی لـە ئیمپراتۆریی عوسمانیی کـردووە، ئـەوەی کـە پێچەوانـەی ریکەتننامـەی نیـوان هـەردوو وڵاتـە. هـەروەها میسـتەر مینس ئـەوەی بـە وەزیـری دەرەوە وتـووە کـە بـەو دواییـە لـە سـکرتێرێکی بۆردەکەیانەوە لەئەستەمبوڵ بەبـەرواری 29ی مـایۆ، نـامەیەکی پێگەیشتووە و باسـی ئـەوەی تیایـە کـە تووشـی دڵـەڕاوکی بـوون کاتێـك هـەواڵی هێرشکردنەسـەر هەریـەك لەقەشـە نـاپ و دکتـۆر رینۆڵـدزیان لـە بـدلیس، بیستووە، ئـەو دووەی یەکـەمیان لەبدلیس و ئـەوی تریشیان لەبنکـەی شـاری وانە. ئەوان لەلایەن پیاوانیکی یاساشکێنەوە پـەلاماردراون و دکتۆر رینۆڵدز دە برینی پێوەیە کە جێگەی شمشێرە، چاوەڕێی وەڵامـی تەلـەگرافێك دەکـەین بۆ هـەواڵی زیـاتر، ئـەم پـەلامارە پێویسـتی بـە وەڵامدانەوەیـەکی توندە لـە واشنگتۆنەوە."

دیاره وڵاته یەکگرتووەکانی ئەمریکا، کە بەتەواوی بناغەی دەزگاو پەیوەندییە دپلۆماتییەکانی لەدەوڵەتی عوسمانیی بەشێوەیەکی چەسپاو دانەمەزراندبوو، لەناوچەی موش و بدلیس بنکەی مسیۆنێریی و نوینەرایەتیی ئەمەریکیی نەکردبۆوە، هەربۆیە سەرەتا هەوڵیدا بەهۆی تواناو شارەزایی دبلۆماتکارانی بریتانییەوە لە ئەستەمبوڵ و شارەکانی دیکەی کوردستان و دەوڵەتی عوسمانیی، هەواڵی ورد سەبارەت بە پەلاماری ئەو دوو مسیۆنێرەی هاوڵاتی خۆی کۆبکاتەوە.

لەم رووەوە، وەك لە لەنامەی "جۆن داڤیس"ی یەکەمین بریکاری وەزیری دەرەوی ئەمریکا، بۆ کۆنسوڵی ئەمەریکیی لە کۆنسوڵخانەی وڵاتە یەکگرتووەکان لە ئەستەمبوڵ لە رۆژی 10ی جولای 1883دا، هاتووە:" پاش گەیشتنی پەیامەکەت سەبارەت بە بەهێرشکردنەسەر هەریەك لە ناپ و رینۆڵدز، لەنزیك بدلیس لەلایەن کوردانەوە، کارەکانت لەو بارەیەوە پەسەندکراوەو پەلاماردەرەکان دیارییدەکرێن و بەشێوەیەکی دروستیش سزادەدرێن، تۆش پێویستە سوپاسی وزارەتی دەرەوەی ئەمریکا بگەیەنیتە میستەر ویندهام نوێنەری خاوەنشکۆی بریتانیی لەئەستەمبوڵ لەپای ئەو هاوکارییەی کەبەهۆی کونسوڵی بریتانییەوە لەئەرزڕۆم لەبارەی ئەو نارەزایەتییەی لەحاست ئەم پەلامارە پێشاندراوە."

دیسانەوە، لە رۆژی 6ی سێپتەمبەری 1883دا، کۆنسوڵی ئەمریکیی لەئەستەمبوڵ، لەنامەیەکیدا، عەریفی پاشای وەزیری دەرەوەی عوسمانیی بۆ سزادانی تاوانباران و پەلاماردەرانی ناپ و رینۆڵدز ئاگادارکردەوە. ناوبراو بەپەژارەوە باس لەوە دەکات کە فەرمانەکانی ئەستەمبوڵ بۆ گرتن و دادگاییکردنی هێرشبەران بەلاڕێدا براوە، راستە بەشێکی کەمی ئەو کەلوپەل و پارانەی لەلایەن هێرشبەرانەوە براون گەڕێندراونەتەوە، بەڵام والی بدلیس لە قۆڵبەستکردن و پەلکێشکردنی تاوانباران بۆبەردەم دادگا، پشتی پێنابەستریێ، ئەو والییەکە کە زانیاریی بڕواپێکراو لەسەر گەندەڵیی و بەرتیلخۆریی هەیە. هەروەها هەواڵی گشتیی هەیە کە ئەو بۆخۆی لەگەڵ کوردە دزو جەردەکانی ویلایەتەکەدا شەریکەو یان لەژێر کاریگەریی و ترسی ئەواندایەو چاوپۆشییان لێدەکات."

هەروەها، والاس بە وەزیری دەرەوەی عوسمانیی دەڵێت:" من ناتوانم لەبری هاوڵاتییە موسوڵمانەکان هیچتان پێبڵێم، بەڵام دەتوانم سەرنجتان بۆهاوڵاتیانی وڵاتەکەم رابکێشم. ئەوانەی لە ولایەتی بدلیس دەژین و

سـەروماڵیان لەمەترسییەکی زۆردایـە، لـەپای متمانەنـەبونیان بـە حکومـەت، لـەڕێگای کونسـوڵخانەوە داوایـانکردووە تکـا لـەبابی عـالی بکـەین بۆئـەوەی بپـارێزرێن. لەڕاستییدا، هـەتاکو ئەفسـەرێکی نـەترس و بـوێرو جەربـەزە بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری ئەو هەرێمە دانەنرێت، هـەر ڕۆژێ دەبێت هـەواڵی ئاژاوەی نوێ و کۆمەڵکوژیی کریستیانییەکان ببیستی."

General Wallace to Aarifi Pasha.

UNITED STATES LEGATION,
Constantinople, June 13, 1883.

HIGHNESS: I beg to inform you of an attack upon two American missionaries, Rev. Mr. Knapp and Dr. G. C. Reynolds, by Koords, near the village of Ghuorie, in the region of Bitlis. The assault took place on the 31st of May last, and was accompanied with both robbery and attempted murder. One of the gentlemen, Dr. Reynolds, received ten cuts with a sword. Both of them were tied, gagged, and dragged into the bushes, and left to die. The object of the present communication is to inform you, according to my latest intelligence, that the governor has manifested the most singular indifference in this affair, and may fairly be charged with the responsibility of the robbers' escape.

Your highness will serve the cause of humanity and justice by ordering that the most energetic measures be taken for the apprehension of the robbers.

I think it only necessary to make the suggestion to your highness, and avail, &c.,

LEW. WALLACE.

Mr. Means to Mr. Frelinghuysen.

BOSTON, *June* 19, 1883.

SIR: The Prudential Committee of the American Board of Commissioners for Foreign Missions respectfully call your attention to recent violations of rights of American citizens in the Turkish Empire. There are, as you well know, many of our citizens engaged in educational and missionary labors in Turkey. We suppose that cases of attempted violation of treaty rights have been reported to the United States Government by General Wallace, our minister at Constantinople, particularly in the cases of Rev. H. Y. Perry, of Kara Hissar, and Rev. Lyman Bartlett, of Cesarea. We have just received a letter from one of the secretaries of the American Board, temporarily in Constantinople, dated May 29, in which he says: "We are made anxious by a telegram announcing that Rev. G. C. Knapp, whose residence has been in Bitlis, and Rev. G. C. Reynolds, M. D., of Van, have been attacked by lawless men, and that Doctor Reynolds was smitten by ten sword-cuts. We wait a reply to telegram for farther particulars. This assault calls for vigorous measures at Washington."

Doctor Reynolds and Mr. Knapp, we presume, were traveling in the country at the time.

We are sure it is only necessary to call the attention of the State Department to the condition of things, of which the treatment of Messrs. Perry, Bartlett, Knapp and Reynolds are illustrations, to secure such interposition from our Government as the circumstances demand.

Very respectfully, &c.,

J. O. MEANS,
Clerk of the Prudential Committee and Secretary of the American Board.

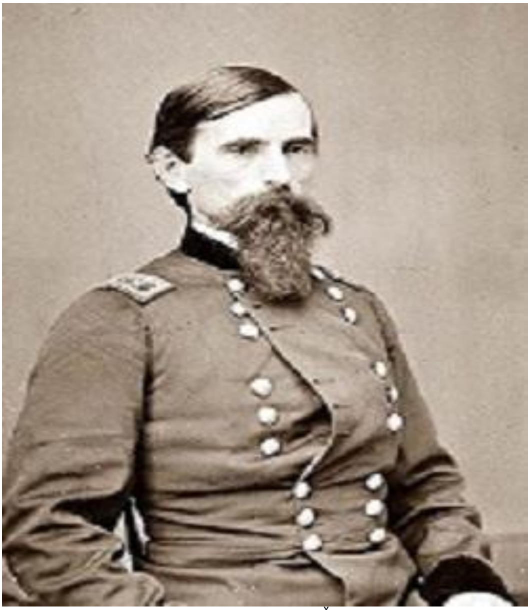

لویس والاس(1827-1905)

ئەحمەد عەریفی پاشا(1819-1895)

Mr. Davis to Mr. Wallace.

[Extract.]

DEPARTMENT OF STATE,
Washington, July 10, 1883.

SIR: * * * Your dispatch No. 234, of June 18, reporting the particulars of the flagrant attempt upon the lives of the Rev. Mr. Knapp and Dr. G. C. Reynolds, by Koords, near Bitlis, has been received.

Your action in the premises is approved, and it is trusted that the offenders will be secured and properly punished. You will convey the Department's thanks to Mr. Wyndham, Her Majesty's representative at Constantinople, for his courteous assistance through the British consul at Erzroom in the matter of the complaint of the assaulted gentlemen.

I am, &c.,

JOHN DAVIS,
Acting Secretary.

Mr. Wallace to Aarifi Pasha.

UNITED STATES LEGATION,
Constantinople, September 6, 1883.

HIGHNESS: Referring to the cases of Mr. Knapp and Dr. Reynolds, Americans attacked upon the highway, robbed, and left for dead by Koords in the neighborhood of Bitlis, it is with the greatest regret that I find it necessary to renew my demands heretofore presented upon the subject. My regret, I beg to say, is heightened by consideration of the failure of the orders you were good enough to issue in behalf of the Sublime Porte for the apprehension and punishment of the offenders. The goods and money taken from the American gentlemen have been restored but in small part, while the robbers are at large. Of course I cannot know what reports have been received by your highness touching the affair, still I think you will excuse me for saying that the facts are as I here state them, and for adding, with necessary plainness, that the Sublime Porte cannot rely upon the governor to bring the robbers to justice. The information touching that official's administration of his office is from most credible sources, and justifies me in requesting and urging an investigation of his official conduct; for bribery and corruption are openly charged against him, and it is a common report in Bitlis that if he is not actually confederated with the thieves, robbers, and lawless Koords of the vilayet, he is at least overawed by them, and to such a degree that good men of all nationalities and creeds are living in constant fear, knowing it useless to approach him with petitions for redress.

Now, your highness, I cannot assume to speak in behalf of the many good Mussulmans who are thus misgoverned, or to ask redress for them, and I do not; but I make certain of your seeing, and agreeing with me, that it is my duty to call attention to the situation of my own countrymen who live in Bitlis and the vilayet. They are in serious danger to life and property, and share the general distrust of the governor to such extent that they prefer to appeal through the legation to the Sublime Porte for protection. There can be little doubt, in fact, that unless some good, determined, fearless officer is sent to administer the affairs of the province, you may look for news of riot and massacre of Christians any day. I beg to repeat that the mischiefs there brewing cannot be too speedily made a subject of vigorous inquiry and prevention.

I avail, &c.,

LEW. WALLACE.

دیاره میستەر والاس، بەهۆی ئەو نامە تایبەتییەی کە لە رۆژی 24ی مایۆی رابردوو، لەلایەن خودی دکتۆر رینۆلدزەوە بۆی نێردرابوو، تارادەیەك ئاگاداری چۆنێتیی رووداوەکە بووە. سەرەتای نامە درێژەکەی دکتۆر رینۆلدز بەباسی هاوینی 1882 دەستپێکردووە، کەچۆن میستەر والاسی بینوەو پێیڕاگەیاندووە کە لەناوچە ناوخۆییە دووردەستەکانی ئیمپراتۆریی عوسمانیی، هاوڵاتیانی ئەمریکیی هەن و پێویستیان بەوەیە لەلایەن کۆنسوڵەوە بپارێزرێن. ئنجا باس لەوەدەکات کە حەوت ساڵ پێشتر، کۆمەڵەیەکی مژدەبەریی کریستیانیی لۆکاڵییان بۆ بەرێوەبردنی کارەکانیان و پێشخستنی پێکهێناوە، کە ساڵانە لەبەهاردا کۆبوونەوەی ئاسایی خۆی دەبەستێت، ئەوەی ئەمساڵ بڕیاربووە لەنزیك شاری موش ئەنجامبدرێت.

رینۆلدز، پێش ئەوەی لەوان دەربچێت، چاوی بەوالی کەوتووەو واڕێکەوتوون کە پێویست بەوە ناکات زەبیتییە لەگەڵ خۆیان بەرن، کاتێك چۆتە بدلیس و قەشە ناپی بینیوە، لەوێش چاویان بە والی بدلیس کەوتووەو پێیان وتوە کە رۆژی دواتر دەچن بۆ موش. بەو هۆیەی کە دەشتی موش ئاوەدان و پڕگوندبووە، لەسەرئەوە رێکەوتوون کە زەبتییە لەگەل خۆیانە نەبەن و والیش هیچ پێشنیازێکی ئەوتۆی پێنەکردوون.

گەشتەکەیان بۆ موش بێ کێشەبووەو لەنیوەڕۆی رۆژی 21ی مایۆ بڕیاری گەڕانەوەیان داوە. پاش حەوت سەعات رۆیشتن، گەیشتوونەتە شوێنی حەوانەوەی شەویان لەماڵێك بوون لەگوندی غواری کە کوردێکی بەناوبانگی لێ نیشتەجێبووە بەناوی میرزا بەگ، لەو ماڵەدا چوارئەرمەنیی تێداژیاوەو هۆدەیەکیان پێداون بۆحەوانەوە.

وەك باوە، لەگەڵ هاتنی کەسانەی غەوارەو بیانیی، خەلکی گوندیان لێ کۆبۆتەوەو ئەوانیش لەبەرماندوێتیی رێگا، زۆر حەوسەڵەی قسەکردن و دواندنی ئەو خەڵکەیان نەبووە و پێیانوتوون شوێنەکە چۆڵبکەن و ئەوانیش زۆربەیان رۆیشتوون، دواتر قەشەناپ و رینۆلدز خەریکی خواردنی شێو بوون، لەوکاتە چەند کەسێکی دیکەی گوندەکە خۆیان بەزۆوردا کردووە. رینۆلدز تێبینی ئەوەی کردووە کە لەکاتی هاتنەژوورەوی ئەوانە، ئامادەبووان جۆرە رێزێکیان نواندە، بەلام ناپ و رینۆلدز نەیانزانیوە ئەمانە کێن و لەسەر خواردن و حەوانەوەی خۆیان بەردەوامبوون. لەم کاتەدا یەکێك لەخزمەتکاری گەشتەکە بەگوێی دکتۆر رینۆلدزدا چرپاندوویەتی و وتویەتی: یەك لەوانەی هاتوون موسابەگی کوڕی میرزابەگە!!

پاش ئەمە، رینۆڵدز وەك رێزنواندن چایەکی بۆ موسابەگ تێکردووەو بۆی ناردووە، بەڵام ئەو وەرینەگرتووەو رەتیکردۆتەوە. رینۆڵدز دەڵێت: ئیدی تۆ دەتوانی قەزاوەت بکەی ئایا هیچ پەیوەندییەك لەنێوان ئەم رووداوەو ئەوانی تردا هەبووە کە دواتر روویانداوە؟! لەوانەیە لای وابێت کە رێزی تەواومان لێ نەگرتبێت و بایەخمان پێنەدابێت!

بەگوێرەی نامەکە، هەردوو مسیۆنێرەکە، بەیانی کاتژمێر حەوت رۆژی 22ی مایۆی 1883، بەرەو بدلیس بەرێکەوتوون و ئەوانەشی لەگەڵیان بوون، خەریکی بەستنی کۆڵوبارەکانیان بوون و نیازیان بووە لەگوندێکی سەرەڕێگا بوەستن تا ئالیك بدەنە ئەسپەکانیان، پاش کاتژمێرێك و نیو رۆیشتن، پیاوەکان لەبەر نەبوونی جۆ لەگوندەکە نیوکاتژمێرێك لەناپ و رۆنۆڵدز دوادەکەون. ریگەکە لە بناری شاخێکەوە بەرەو دەشتی موش دادەگەڕێت کە پێیدەوترێت "ئارزۆدنۆس"، لەگەل هاتنەخوارەوە بەو پێدەشتەدا، رینۆڵدز لەئەسپەکەی دیتەخوارو بەپیادە دەڕوات. پاش ماوەیەکی کەم سێ کورد دەبینن کە سەرنجیان رادەکێشێت، چونکە بەپیادە دێن و یەکیکیان سەرشێتانە گۆرانییەکی ناوازە دەچڕێت، پاشان ئەوەیان کە گۆرانێکە دەڵێت، لەدکتۆر رینۆڵدز دێتەپێش و بێئەوەی هیچ قسەیەك یان داوایەك بکات وەحشییانە بەشمشێرەکەی هێرشدەکاتە سەری چەند جارێکی لێدەدا بەشێوەیەك خوێن بەسەروچاوو مل و گیانیدا دەچۆڕێت. هەروەها بەوهۆیەی رینۆڵدز ویستویەتی بەرگریی بکات و دەستی بکرێت، چەند لێدانیکیش بەر دەستوپلی کەوتوون و برینداربوون، دواتر بەهەرسێکیان رایانکێشاوەتەوە نێو دارەو دەوەنەکان و پوتەکانیشیان لەپێداکەندووە.

رینۆڵدز هەروا رووداوەکە دەگێڕێتەوە و دەڵێت:" هەمان کات یەك لەو سیانە هەڵیکوتایە سەر میستەرناپ و بەکوتەك ئەیکێشا بەسەرو گوێلاکیدا و ناچاریکرد لەسەر ئەسپەکەی دابەزێت، ئەوسا ریشی میستەرناپی گرت و رایکێشاو بەرینەدا، هەرچەندە، میستەر ناپ سەعاتەکەی خۆشی دایە، دوای ئەوەی لیدانێکی توندیان سرەواندە پاژنەی، خستیانەسەر چۆك و پێلاوەکەیان داکەند و رایانکێشایە نێو داورودەوەنەکان. ئنجا جلەکانیان لەبەرداکەندین و پاڵیانخستین و دەستیان نایە بینمان و بەدوای پارەدا دەگەڕان و رووتانکردینەوە، پاشان دەستو چاویان بەستنینەوەو قاچیان گرێداین و دوای تاڵانکردنمان جێیان هێشتین.

پاش ئەوەی هەراکە نیشتەوە، بەدەنگی "ئحم" یەکترمان ئاگادارکردەوە و زانیمان کەماوین، ئەوسا بەدەنگی نزم کەوتینە دواندنی یەکتری، ئنجا کەوتمە سۆسەی ئەوەی بزانم چەندە دەستم بەتوندی بەستراوەتەوە!!"

پاشان دکتۆر رینۆڵدز دەتوانیت دەستوپێی خۆی و دواتری قەشەناپیش بکاتەوە، هاوکات چوارکەسەکەی دیکەش کەلەگەشتەکە لەگەڵیان بوون دەگەنە ئەو شوێنە، بەڵام ئەمان پێیان وایە کە ئەوانە دزەکان بن گەڕابێتنەوە، هەربۆیە خۆیان دەشارنەوە و پییان باش بووە بێدەنگیی خۆیان بپارێزن...دواتر کە ئەوانیش رۆیشتوون ئنجا لەنیو دەوەنەکان هاتونەتە دەرەوە و بەپیادە تاگوندێك رۆیشتوون بەناوی "گۆتسی"، پێش ئەوەی بچنە نێو گوندەکە یەکێك لەپیاوەکانی خۆیان لەگەڵ سەربازێك و هەروەها گوندییەك، چاویان پێیان کەوتووە، ئەوان ئەسپەکانی هەردوو مسیۆنێرەکەیان پێبووەو وتویانە کە پێش ئەوەی بگەینە ئەو شوێنەی ئێوەی لێ پەلاماردراون، دوو پیاومان بینیوە بەسەر ئەسپەکانەوە و وتویانە ئەسپەکانیان لەو دەشتە دۆزیوەتەوەو گرتوویاننەتەوە"!

دواتر، دکتۆر رینۆڵدز باسی خۆی و قووڵیی برینەکانی سەرو دەستی دەکات و دەگێڕێتەوە کە چۆن خوین بە جەستەیدا چۆڕاوگەی بەستووەو لەدۆخیکی مەترسییداردابووە، چونکە دوو لەو برینانەی بەسەرییەوە بوون قووڵبوون. پاش پێچانی برینەکانی و رۆیشتن بۆماوەی هەشت کاتژمێر، گەیشتوونەتە ماڵی میستەر ناپ لە بدلیس.

رینۆڵدز بە میستەر واڵاس دەڵێت:" بەهای ئەو کەلوپەلانەی لێمانبراوە زۆرنییە و هەر بایی 30 لیرەیەکە، ئاشکرایە بەشێوەیەکی سروشتی، ئەم رووداوە ئەگەر بەوردیی بەدواداچوونی بۆ نەکرێت، وادەکات هەڵوێستی هەموو ئەمریکییەکان لەم ناوچەیەدا بکەوێتە دۆخێکی ناپارێزراوەوە، جگەلەوەی، زۆر لەسەر ژیان و پێگەی کریستیانەکانی ناوچەکە کاریگەر دەبێت.

تاوەکو ئێستاش هیچ شکایەتیکمان لەدژی والی نییە، تەنانەت پێش ئەوەش کەنامەکەمان کەبەرجەستەی کەیسەکەمان دەکات بگاتەدەستی، بۆخۆی پزیشکی حکومیی ناردۆتە لامان و سەیری برینەکانی کردووم بەنیازی بەڵگەوەرگرتن، هەروەها بەڵێنی خۆی داوینێ کە هێزی سەربازیی سوارە دەنێرێت تاوەکو ئەنجامدەرانی ئەم کارە بدۆزنەوەو بیانهێنن بۆ شارەکە..تائێستا جگەلەو پزیشکە حکومییە هیچ بەرپرسێکی تر بانگیان

نـەکردووین و نەهاتوونەتـە لامـان، تەلـەگرافیکمان بـۆ میسـتەر ئایرسـی کۆنسـوڵی ئینگلیزیـی لـە ئـەرزڕۆم نـاردووە و داوامـان لێکـردووە ئەگـەر دەتوانێت بێت و هاوکارییمان بکات."

شـایەنی باسـە، لەسـەرداوای کۆنسـوڵی بریتـانیی لەئەسـتەمبوڵ، میسـتەر ئێڤـرت ی کۆنسـوڵی بریتـانیی لەکوردسـتان، میسـتەر ئـایرس ی جێگـری کۆنسوڵی بریتانیی لەشاری وان راسپاردبوو، کە بـەنهێنیی زانیاریی لەسـەر ئـەو پـەلامارەی کراوەتـە سـەر دوو مسـیۆنێرە ئەمریکییەکـە کۆبکاتـەوەو بەرپرسانی سەرەوەی خۆی لێ ئاگاداربکاتەوە. میستەر ئایرس، پاش گـەڕان و لێکۆڵینەوەیەکی ورد، هەندێك زانیـاریی سـەبارەت بـە رووداوەکـەی 22ی مایۆی لە16ی ئوتدا، داوەتە میستەر ئێڤرت و بۆی نووسیوە کە چۆن لەسـەر داوای ئـەو لێکۆڵینـەوەی لـەو پـەلامارە کـردووەو لەبەرئـەوەی دەسـەڵاتی سـنووردارابووەو نـەیتوانیوە زانیـاریی لەدەسـەڵاتداران وەربگرێـت، بـەڵام توانیویـەتی سـێ لـەو چـوار کەسـەی پەلامارەکـەیان ئەنجامـداوە بزانێـت. دانیشتووانە کریستیانییەکەی گوندی کوبیان"خـاڤینیر" کە موسابەگی کوڕی میرزابەگی تێدا نیشتەجێیە،ئەوەی سەرکردەیەکی کوردی بـەهێزە، جـەختیان لـەوە کردۆتـەوە کـە بۆچوونەکـەی دکتـۆر رینۆڵـدز بەتـەواویی دروسـتەو موسـابەگ پێـی وابـووە کـە ئـەو پێشـوازییە ساردەی ئـەو دوو مسـیۆنێرە، سـوکایەتیەکە پێیکـراوە. وێـڕای ئـەوەی، کـە ئـەوان لەسـەرەتادا بەتـەواویی کەسـایەتیی ئـەویان نەناسـیوە، بـەڵام ئـەو جـەختی تۆڵەکردنـەوەی بۆخـۆی کردۆتـەوە، تۆڵەکەشـی بـەو شـێوەیە کردۆتـەوە کـە رینۆڵـدز گێڕاویێتیـەوە. هەرچەنـدە کەچوارکـەس لـەو رووداوەدا بەشـداربوون، یـەکێکیان لـەنێو دارودەوەنەکاندا بووە کە بۆکاتی پێویست دانراوە، موسابەگ خۆی سـەرۆکی باندەکـە بـووەو بـەڵام پۆشـاکی بـەگێتیی لەبەردانـەبووەو خـۆی گۆڕیـوە، عەبایەکی رەشی بەخۆیداداوەو هەر ئـەویش بووە بەشمشێرەکەی پـەلاماری دکتـۆر رینۆڵدزی داوە. موسابەگ وێـڕای ئـەوەی یـەکێك لەخزمـەتکارەکانی گوندەکەی خۆی لەگەڵدا بووە کەناوی نەزانراوە، دوو کوردی تری لەگوندی "مارنیك" لەگەڵدا بـووە بـەناوەکانی شـەریف ئۆغڵـون عوسـمان و ئەسـکان ئۆغلون حەسەن.

کاتێك والی بدلیس هەواڵی پەلامارەکـەی زانیوە، زەبتییـەی نـاردووە بـۆلای میرزابـەگ کـە تاوانکـاران بگـرن، بـەڵام میرزابـەگ زەبتییـەکانی بردۆتـە گوندی "ئەفزۆت" و چوارکوردی خێڵێکی تری وەك ئەنجامدەرانی تاوانەکە

داوەتــە دەســتیان. پــاش ئــەوەی قۆڵبەســتیان کــردوون و بردویــانن، شــەو لەڕێگـەی چەنـد کەسـێکەوە، لەپەنجـەرەی زیندانەکـەوە، بەشـیك لەکەلوپەلـە دزراوەکانی دوو مسیۆنێرەکەیان فڕیداوەتە لای چوارکەسەکە، بەڵام هـەموو شتەکان نەبووەو هێشتا هەندێکی ماوە. ئـەوەش بۆئـەوە کراوە کە زەبتییە لـە بـۆنی ئــەو گونــدە دوورخەنــەوە کــە ئــەو کــەســانەی تێدایــە بەراســتیی لەڕووداوەکە تێوەگلاون. چ قەشە نـاپ و چ دکتـۆر رینۆڵدزیش، نـەیانتوانیوە هیچ یەك لەو چوار پیاوە بناسنەوە، بەڵام هەردووکیان لەسەر ئەوە کۆکن کـە یەکێك لەوانەی پەلاماریانداون تاڕادەیەکی زۆر شێوەی لەموسابەگ چووە، هەروەها جێگەی گومانیشە کە هەریەك لەو دوو مسیۆنێرە بتوانن ئـەو پیـاوە راستەقینانە بناسێنن، چونکە ڕووداوەکە زۆر خێرا روویداوە، بـەڵام میستەر ناپ پێیوایە کە دەتوانێت سەرۆکی باندەکە بناسێتەوە.
زۆر مەحاڵە چاوەڕێبکەین کـە هەواڵدەرەکانم وەك گەواهیدەر بێنـە دادگـا و بەدڵنیاییـەوە ئـەوە دەبێتـە هـۆی ئـەوەی ژیانیـان لەدەستبدەن، چونکـە هـەر لەیەکـەم سـەرنجەوە زەحمەتـە بتـوانین بـە بەڵگـەی سـەلمێنەر یـەك لەوانـە راپێچـی دادگـا بکـەین. بـەڵام تەنانـەت ئەگـەر موسـابەگیش یـەکێك نـەبێت لـەتاوانکارەکان، ئـەوەی جێگـەی پرسـیار نییـە ئەوەیـە کـە خـۆی و بـاوکی بەرپرسـن لـە تـەواوی ئـەو توندوتیژییانـەی لەهەرێمەکـەدا ئەنجامـدەدرێت، لەنیو خەڵکدا قسەیەك هەیە کە دەوترێ: بـێ ئاگاداری ئـەوان باڵنده ناتوانێت بفڕێت، هەروەها ئەم موسابەگە چەتەو پیاوکوژیکی بەدناوە.
ئەوەنـدەش پەیوەنـدی بەپرسـی پاسـەوانەوە هـەبووە، دکتـۆر رینۆڵـدز داوای زەبتییـەی نـەکردووە کـە لەگەشتەکەدا لەگـەڵیبن، بـەڵام پێش ئـەوەی بـڕۆن، ئــەوەی لەفەرمانـداری گشـتیی بـدلیس پرسـیوە، کـە داخـۆ هـیچ مەترسـییەك لەرێگادا هەیە؟ وەڵامەکەش ئەوە بووە کە ئاسایش بەتـەواوی لـە مەملەکەتدا بەرقەرارە، هەربۆیە دکتۆر رینۆڵدز بیری لـەوە نەکردۆتـەوە کـە پاسـەوانی پێویست بێت.
پێویسـتە تــەنیا ئــەوە زێدەبکــەم کــە ســزادانی موســابەگ کاریگــەرێتیی سوودبەخشی لەسەر کوردەکانی دەوروبەری بدلیس دەبێت. "
هەروەها ، میستەر ئێڤرتی کۆنسوڵی بریتانیی لەکوردستان، لـە31ی ئـوتی 1883دا، میسـتەر ویندهامی کۆنسـوڵی بریتـانیی لـە ئەسـتەمبوڵ لەهەنـدێك زانیاریی ئاگادارکردۆتەوە، ناوبراو نووسیویەتی کە بەگوێرەی ئـەو نامانـەی میستەر ناپ بۆ هاوڕی مسیۆنێرەکانی لەوان ناردووەو ئەمیش چەند بەشێکی

لێ خویندۆتەوە، هەروەها بەپێی ئەو نامە تایبەتەی کە خودی قەش ناپ بۆی ناردووە، درکی بەوە کردووە کە دۆخی مسیۆنێریی و لایەنگرانی کڵێسای پرۆتستانتی ئەمریکیی لە بدلیس باش نییە، رۆژانە، خۆی و ئەو ژنە مامۆستایەی لەوێیە بەردیان تێدەگیرێ و ئەو شوێنانەش پەلاماردەدرێن کە بەم دواییە بەگوێرەی فەرمان و رێپێدانی بابی عالی دایانمەزراندووە. قەشە ناپ ئاڵۆزیی رەوشەکە بۆ ئەوە دەگەڕێنێتەوە، کە هەنگاوی جیدیی و رازییکەرانە بۆ ئەو توڕەییەی جونی رابردوو" لەبنەرەتدا مایۆیە" نەنراوە...

ئێڤرت، داوادەکات کە وەزیری ئەمریکا ئاگادار بکرێتەوە کە بەدەم دۆخەکەوە بچن و والی بدلیسیش لە رەوشەکە ئاگاداربکرێتەوە."

سەبارەت بەوەی کە کێ بەشمشێر لە دکتۆر رینۆڵدزی داوە؟! ئێڤرت دەڵێت کە چاوەڕێی راپۆرتی میستەر ئایرسە و دەشتوانێت ئەوە بڵێت کە موسابەگی کوڕی میرزابەگ، ئەو کەسەیە دکتۆر رینۆڵدزی دادرووە."

لەسەربەنی ئەو زانیارییانەی کە میستەر والاسی کۆنسوڵی ئەمریکیی لەئەستەمبوڵ، لەمسیۆنێرەکان و دپلۆماتکارانی ئینگلیزیی و هەواڵگرەکانی خۆیان لەمەڕ رووداوی پەلاماردانی هەردوو مسیۆنێرەکە لەبدلیس بەدەستیهێنابوو، کەوتەوە پەیوەندییکردن بە بەرپرسانی بالآی عوسمانییەوەو لەرۆژی 10ی سێپتەمبەری 1883دا، دیسانەوە نامەیەکی دیکەی بۆ وەزیری دەرەوەی عوسمانیی "عەریفی پاشا"نارد و سەرنجی وەزیری بۆئەوە راکێشاوە کە نە چەتە پەلاماردەرەکان گیراون و نە کەلوپەلە دزراوەکانیش بەتەواویی بۆ مسیۆنێرەکان گەڕێندراونەتەوە.

دواتر والاس، وردەکاریی پەلامارەکە بۆ عەریفی پاشا دەگێڕیتەوە، گوایە میستەرناپ و دکتۆر رینۆڵدز شەوێك لەماڵیك بوون ونەیانتوانیوە پیاڵەچایەك پێشکەشی موسابەگ بکەن، کە کوڕی میرزابەگەو سەرۆکێکی بەهێزی کوردەو لەگوندی کوبیان "خاڤینیر" نیشتەجێیە، موسابەگ ئەوەی بەسوکایەتیی داناوەو دواترئەوان کوپێك قاوەیان بە رێزەوە بۆناردووە، رۆژی دواتر، موسابەگ چۆتەسەر رێگایان، چوارکەس پەلاماریانداون، کە یەکێکیان خزمەتکارەکەی خۆیەتی لەگوندی کوبیان و دوانەکەی تریشیان شەریف ئۆغڵون عوسمان و ئەسکیان ئۆغڵون حەسەنە کەدانیشتووی گوندی مۆرینکن.

موسـابەگ كـە خـۆی سـەرۆكی دەسـتەكە بـووە، بەدەسـتی خـۆی دكتـۆر رینۆڵدزی بریندارکردووە و بەجێشیهێشتووە بـەو خەیاڵـەی بـەدەم قەڵبـەكـانی شمشـێرەكەیەوە مردبێـت. هاوەڵەكانیشـی، میسـتەر ناپیـان كوتیـوە تـاكو ئەویشـیان بـەو دەردە بـردووە، پاشـان رایانكێشـاوەتە نێـو دارودەوەنـەكان و كەلوپەلە گرانبەهاكانیان بـردوون. والاس پاشـان هەموو ئـەو زانیارییانـە بۆ عـەریفی پاشـا دەگێڕێتـەوە كـە پێشـتر میسـتەر ئایرسـی بریتـانیی بـۆ ئەمریكییەكانی كۆكردبۆوەو ئنجا باسی ئەو راپۆرتـە دەكـات كـە دادوەرەكـە سەبارەت بە سزادانی تاوانباران و گێرانەوەی كەلوپەلەكانیان نووسیویەتی و دەڵێـت كـە ئـەو راپۆرتـە راسـت نییـەو لـەوەش زیـاتر سـەرۆكی بكـوژان، موسابەگ، تەواوی ئەو ماوەیە بەئاسانیی سوڕاوەتەوە."

دواتر، والاس دۆخەكە بەو شێوەیە وێنا دەكات كە لەناوچەیە لەبری ئـەوەی تاوانكاران سزابدرێن، هـەروەك بـابی عـالی و وەزیـری دەرەوە بەڵێنیانـداوە، كـەچی دەپـارێزرێن. هـەروەها باسـی خراپیـی ئاكـاری والـی بـدلیس دەكـات و دەڵێت تـاوەكو ئـەو لـەوێ بێت سزادانی تاوانكـاران بێهودەیـە. پاشـان والاس پێشنیاری نـاردنی ئەفسـەرێكی ئازادەكـات كـە بچێت لێكۆڵینـەوە لـە ئیدارەی والـی بدلیس بكـات و خـۆی لـەبری ئـەو كاربگرێتەدەست، ئـەوەی وادەكـات ژیــانی خــەڵكێكی زۆری كریســتیانیی لــەوێ رزگاربكــات كــە ئێســتاكە لەمەترسـییدایە، بەشـێوەیەك بتـوانن چێـژ لەمافـە مـەدەنیی و یاسـایی و ئاینییەكانیان ببینن كە ئێستا نییانە.

هـەروەها دەبێت موسابەگ و چەتـەكان كـە شـەریف ئۆغڵـون عوسـمانەو ئەسـكیان ئۆغڵـون حەسـەنە، قۆڵبەسـتبكرین و بەتونـدیی سـزابدرێن، بەوشـێوەیەی ئەوانـەی كـە ئێستا لـەژیانی خۆیـان دەترسـن، بتـوانن لـەدادگا گـەواهیی خۆیـان بـدەن. لەهـەموو حاڵەتەكانـدا، میرزابـەگ و موسـابەگ كـە سەرۆكخێڵن، بەتـەواویی بەرپرسن لـە تـاوانی دەستوپێوەندەكانیان. هـەروەها والاس، عــەریفی پاشــا ئاگاداردەكاتــەوە، كــە ســزادانی تاوانكــاران و قەرەبوكردنەوەی پەلاماردراوەكان دەشێت رێگاچارەسـەری كەیسـەكە بێت، دەنا بەپێچەوانەوە، دژی بابی عالی شكات دەكـات و هـەروەها داواش دەكـات كە لەم ماوەیەدا، پارێزگاری زیاتر بۆمیستەر ناپ و دكتۆر رینۆڵدز تـەرخان بكریت."

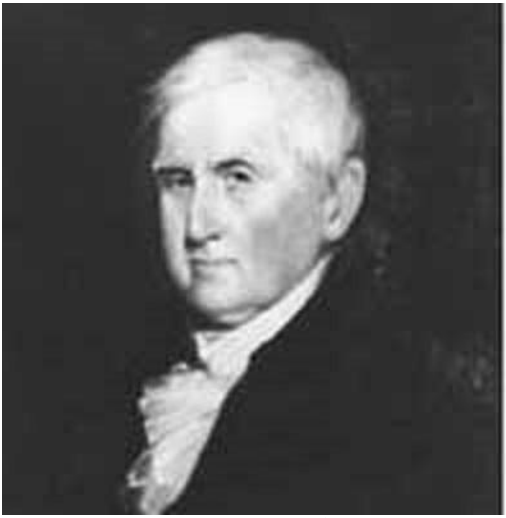

جۆن داڤیس (1902-1851)

دکتۆر جۆرج رینۆڵدز

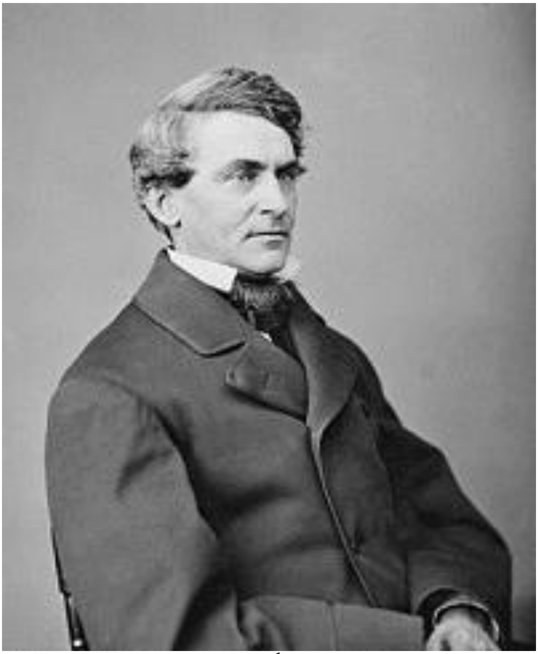

تیۆدۆر فردریك فریلنگویسن (1817-1885)

قەشە ناپ

Mr. Reynolds to Mr. Wallace.

BITLIS, *May* 24, 1883.

DEAR SIR: When I had the pleasure, in company with Mr. Williams and others, of calling on you last summer, I told you I wanted you to have a realizing sense that there were American citizens residing in the far interior of the Empire who might some time have occasion to claim your protection. I little thought then, however, that I should have occasion to report such an occurrence as that which I now seat myself to tell you of.

Seven years ago, in the attempt to secure the co-operation of the people in our work, we organized a Domestic Missionary Society, which holds its annual meeting in the spring. This year the meeting was appointed at a village near Moosh. Before leaving Van, to attend this meeting, I called upon our *vali* and asked for a road *bouralty*, and we agreed in the opinion that a *zaptieh* was unnecessary. On reaching Bitlis, with Mr. Knapp, I called on the Bitlis *vali*, and we informed him we were going to start for Moosh the following day. As the road lies across the Moosh plain, where villages are frequent, we are not accustomed to take a *zaptieh*, and the *vali* made no suggestion of any necessity of doing so now.

Our journey to Moosh was without incident, and at noon of Monday, May 21, we started on our return. Seven hours brought us to our night's resting-place at the village of Ghuorie, where resides a noted Koord, Mirza Bey by name. We put up at the *oda* of one of the four Armenians who reside there. As usual on the advent of a stranger the villagers crowded into the room, but owing to our fatigue and the lateness of the hour, we did not feel able to converse with them, and asked them to withdraw. The majority had done so; and Mr. Knapp and I had seated ourselves for our supper, when a few more villagers came in, to whom I noticed the villagers paid some honor; but we had no idea who they were, and kept on with our meal. Our servant came and said one of them was Moussa Bey, the son of Mirza; whereupon I did him the honor to send him a cup of tea, which he declined. You can judge whether there is any connection between this occurrence and subsequent events. He may have considered that we did not pay him sufficient honor.

At 7 o'clock the next morning, May 22, Mr. Knapp and I started on while the men were tying on the loads, intending to stop and feed our horses at the next village we were to pass through, an hour and a half distant (there was another village between, a few minutes from the road), as we had been unable to secure barley at the village where we had staid. Our men were delayed to find an umbrella that had disappeared, so that they were twenty or thirty minutes behind us. The road crosses a spur of the mountain that juts out into the plain, called the "Arzode Nose," and as we began to descend I dismounted and was leading my horse. A few rods ahead we saw three Koords coming towards us on foot, who attracted our attention simply by the fact that one was singing in a peculiarly wild manner. We went on, unsuspicious of danger, and as the singer came up to me, without a word or a demand, or opportunity for remonstrance, he began striking me most savagely over the head with his drawn sword, and kept it up for several seconds. Probably the first blow brought blood, and the ruddy fluid was soon streaming down my face and neck and over my clothes, while in the attempt to ward off the blows or seize the sword my hands were severely gashed as well. At last he let up, and, with one of his companions, threw me to the ground and drew off my boots. Then the idea seemed to occur to them that the place was rather too public, and the two dragged me to the cover of some bushes a little way off. Simultaneously with these events another of the three, seizing Mr. Knapp, began beating him over the head with a heavy club, and compelled him to dismount, and then seized him by the beard and dragged him on, not relaxing his grasp, though Mr. Knapp at once handed him his watch. After another heavy blow on the ankle they threw him to the ground also and drew off his boots, and then dragged him to the bushes.

Here, holding us on the ground and choking us, they rifled our pockets, partly stripped off our clothes, searched us to the skin for money, and then tied our eyes, barely allowing me to staunch the blood a little with the same cloth which was about my eyes. Then they tied our hands behind us and bound our feet, and after pocketing the plunder left us.

When the noise had ceased we informed each other by a "hem!" that we were alive; and as no notice was taken of this, we conversed in a low tone. Then I began to investigate how securely my hands were tied, having striven, when the work was done, to get the cord as high up as possible. It was not long before I had slipped one hand out, and cautiously uncovering my eyes and finding no one in sight, I untied my feet and then released Mr. Knapp. Before this our four men had come up and we could hear their voices, but as they were talking Koordish to some one, we thought our robbers, with accomplices, were repeating the process with them, and that our best course was to keep still and afterwards release them also. When the noise had fully ceased we ventured out from our concealment and searched among the bushes for our companions, but no one could be found, and animals that might be ours

Mr. Eyres to Mr. Everett.

VAN, *August* 16, 1883.

SIR: I have the honor to inform you that, in accordance with your instructions, I made inquiries concerning the attack on the American missionaries near Bitlis. My powers of action were much limited by my inability to apply to the authorities for assistance, but I was enabled to obtain the names of three out of the four men who were implicated.

The Christian inhabitants of Kubian (Khavenir), where Moussa Bey, son of Mirza Bey, a powerful Koordish chieftain, resides, asserted that Dr. Reynolds's idea as to the cause of the outrage was perfectly correct—that is, that Moussa Bey considered his honor insulted by the cool reception afforded him by the two missionaries, though they were entirely ignorant at first of his personality. He determined to revenge himself, and carried out his determination in the manner already described by Dr. Reynolds. There were, however, four men engaged in the affair, one being in reserve in the bushes in case he was required. Moussa Bey in person was the leader, but he was so far disguised that he wore the common Koordish costume of black "aba" instead of the dress of a bey. He it was who used the sword and attacked Dr. Reynolds. There were besides a servant of his own village, Kubian, name unknown, and two Koords from the village of Marnik, by name Sheref Oghlon Osman and Asskian Oghlon Hassan.

The governor-general of Bitlis, on hearing of the outrage, sent zaptiehs to Mirza Bey, with orders to arrest the guilty persons. Mirza Bey went with the zaptiehs to the village of Avzout, and pointed out four Koords of another tribe as the guilty men. The zaptiehs arrested them, and remained there the night, during which some person threw a bundle into their room, containing most of the stolen property, though there are still some articles of value missing. This was done probably in order to throw the police off the scent as to what village the real malefactors belonged to.

Dr. Reynolds and Mr. Knapp were, of course, unable to identify any of the four men arrested, but they both agreed that one man much resembled the leader of the band. This man is known to bear a peculiar likeness to Moussa Bey. It seems altogether doubtful whether either of the missionaries could identify the right men, as the whole affair passed so quickly, but Mr. Knapp thinks he would be able to identify the leader of the band. It would naturally be impossible to expect any of my informants of the villages to give evidence in court, as they would most certainly lose their lives if they had the temerity to adopt such a course. Therefore at first sight it would seem difficult to obtain a conviction, if the arrests were made. But even supposing Moussa Bey were not one of the actual perpetrators of the deed, it is unquestionable that both he and his father are responsible for all deeds of violence done in their district. It is a saying amongst the people that a bird cannot fly without their knowledge, and this Moussa Bey is a notorious murderer and robber.

* * * * * * *

With regard to the question of escort, Dr. Reynolds did not ask for a zaptieh to accompany him on his journey, but before starting he inquired of the governor-general of Bitlis if there was any danger on the road, and the answer was that the country was in a state of perfect security. Dr. Reynolds, therefore, did not think it necessary to ask for any escort.

I have only to add that the punishment of Moussa Bey would have a most salutary effect on the Koords in the country around Bitlis.

I have, &c.,

H. C. A. EYRES.

Mr. Everett to Mr. Wyndham.

ERZROOM, *August* 31, 1883.

SIR: Extracts which I have read from letters received by the missionaries here from Mr. Knapp, their colleague at Bitlis, together with the contents of a letter which I myself have received from him, seem to indicate that his position, as well as that of the Protestant community at Bitlis, is very far from satisfactory. It appears that both he and the lady teacher stationed there are frequently stoned and insulted, and there is some probability of the inhabitants injuring some buildings which are being erected by the Protestants under *firmans* which they have lately received from the Porte.

Mr. Knapp attributes the present attitude of the people to the absence of any steps to obtain satisfaction for the outrage of June last. I have no doubt that this supposition is in part correct.

I should therefore recommend, with a view to prevent further outrage and possible disorders, that the American minister be advised of the desirability of moving in the matter, and, if his Government takes any interest in the buildings which are being now erected at Bitlis, of the expediency of procuring at an early date a special order to the vali directing him to see that no damage is done to them.

I am expecting by every mail an official report on the subject of the June outrage from Mr. Eyres; in the mean time I am able to inform you that the affair was premeditated and that Moussa Bey, the son of Mirza Bey, is the man who cut down Dr. Reynolds.

I have, &c.,

WILLIAM EVERETT,
Her Majesty's Consul for Koordistan.

Mr. Wallace to Aarifi Pasha.

UNITED STATES LEGATION,
Constantinople, September 10, 1883.

HIGHNESS: It is with the greatest regret I find it necessary to call your attention again to the robbery and attempted murder of Rev. Mr. Knapp and Dr. Reynolds by Koords near Bitlis, and to inform you that the robbers have not been arrested and that the goods and money taken by them have been returned, but in small part.

I beg to say, also, that it is now in my power to give you the particulars of the robbery and of the succeeding action of the governor-general of Bitlis. Mr. Knapp and Dr. Reynolds, putting up for the night in a house, failed to offer a cup of coffee to a person present named Moussa Bey, of the village of Kubian (or Khavenir), and son of Mirza Bey, a powerful Koordish chief. Moussa Bey conceived himself insulted by the cool reception, and though the gentlemen, instantly they found who the man was, politely sent him a cup of coffee, next day he waylaid them as they were traveling along the highway. There were four men engaged in the affair beside Moussa Bey; one his own servant, living in the village of Kubian, and two Kurds of the village of Mornik. The last two mentioned are named Sheref Oghlon Osman and Asskian Oghlon Hassan. Moussa Bey was the leader of the party, and with his own hand cut Mr. Reynolds down, and left him, as he supposed, dead from ten sword wounds. The assistants beat Mr. Knapp with clubs until he was supposed to be in the same condition. Both gentlemen were then dragged into the bushes and left there, after being robbed of their valuables.

Before setting out on the journey the travelers, having been assured by the governor-general that the roads were perfectly safe, went without guards. When the affair was reported to the governor he made show of action and sent zaptiehs to arrest the robbers, putting them in charge of Mirza Bey, the father of Moussa. With the police the father went to the village of Avzout, and there pointed out four Koords of another tribe as the guilty men.

The four thus designated were taken into custody and presented to Messrs. Knapp and Reynolds, who said they were not the robbers.

During the night in Avzout a bundle was thrown through a window into a room occupied by the guard, which, on examination, proved to contain a portion of the stolen effects—all of them which have in fact been recovered. With this the governor rested from his efforts, and reported the felons caught and punished, and the property retaken and returned. Again I emphasize to your highness that the report is not true, and more, the chief of the assassins, Moussa Bey, is at liberty and has been all the time; and still more, your highness, the details I have the honor of submitting to you are current through all the region of Bitlis, having been first given out by Moussa Bey himself.

Out of great respect for the Sublime Porte, which cannot be supposed to sympathize with misconduct in any quarter of the Empire, I refrain from comment upon the course of the governor-general, except to refer to its manifest inefficiency, giving ground to suspect him of using his authority for the protection of the criminals rather than their punishment. Coupling it with the reports of the condition of the vilayet come to me since the affair of Messrs. Knapp and Reynolds, and recalling that the orders already issued by your highness for the punishment of the robbers have been fruitless, I see no hope of accomplishing anything like redress unless a brave and impartial officer be sent there to investigate the governor-general's administration and take the business in his own hands; and that I venture to suggest and even urge upon your highness.

Such a step may serve to save the lives of many Christian people now in serious danger; it will certainly result in securing to them the enjoyment of legal, civil and religious rights of which they are at present denied.

I have also the honor to demand that Moussa Bey and his fellow robbers, Sheref Oghlon Osman and Asskian Oghlon Hassan be arrested and fully punished. It may be, should this be done, that from fear of their lives the people who might testify against the men will not speak out; nevertheless I cannot but think it will do good to prosecute the case with honest effort. In every event Mirza Bey and Moussa Bey in their capacity of chiefs are responsible for the crimes committed by their dependents. Could they be brought to just sentence it would unquestionably lessen the demand for indemnity which otherwise it will be my duty to present against the imperial Government in the connection.

Should the Sublime Porte graciously conclude to act as I have taken the liberty to suggest and demand, it will no doubt see that it will be especially necessary that Messrs. Knapp and Reynolds receive extra protection for some time to come. If

سێر جۆرج هۆگ ویندهام (1916-1836)

لەراستییدا،خویندنەوەی قسەکانی دکتۆر رینۆڵدز پرسیاری زۆر لەلای خوێنەر دەورووژێنێن کە گومانێکی قووڵ لەگێڕانەوەکان دروستدەکات. یەکەم ئەگەر موسابەگ ئەم کارەی کردووە بۆچی مسیۆنێرەکانی جێهێشتووەو نەیکوشتوون؟!پاشتر ئەگەر کەلوپەلی گرانبەهاو بەنرخیان پێ نەبووە کەواتە بۆ باس لەتاڵانیی دەکرێت؟ دواتر رێنۆڵدز بۆ هیچ قسەیەکی لەئامانجی کۆمەڵە مژدەبەرییەکە نەکردووە کە دایانمەزراندووەو ساڵانە کۆبوونەوەیان لەگەڵ کردوون؟! دواتر دوو مسیۆنێرە بەتەواوەتی کۆک نین لەسەر ناسینەوەی موسابەگ وەک هێرشکەری سەرەکیی ئەم رووداوە،بە بەگوێرەی قسەی رینۆڵدزیش پەلامارەکە زادەی ئەو سوکایەتییە بووە کەشەوی رابردوو لەبەرامبەر موسابەگ کراوە!

لەلایەکــی تــرەوە، میســتەر ئێڤــرت کۆنســوڵی بریتــانی لەئــەرزرۆم، لەنامەیەکیدا، لەرۆژی26ی ئۆکتۆبەری 1883دا، میستەر لۆرد دۆفرین ی ئاگادارکردۆتەوە، کە نامەیەکی لەمیستەرناپەوە پێگەیشتووەو هەواڵی ئەوە بەمیســتەرناپ دراوە کــە کەیســەکەی رەوانــەی ئەســتەمبوڵ کــراوەو موســابەگیش بانگێشــتکراوە بچێتەبــەردەم دادگــا، بــەڵام نــاپ ئــەوەی زێدەکردووە، کە ئەم بەڵێنە نایەتەدی. وەرگێڕەکەی پێی وتوە هەتاوەکو عارف پاشا لەپشتی موسابەگ بێت، بەدڵنیاییەوە هەمیشە لەسزا پارێزراوە و چەندیش بانگی بکەن وەڵامیان ناداتەوەو ناچێت. ناپ دەڵێت: نە خۆم و نە هاوڕێکانیشم هیچ هیوایەکمان نییە هەرگیز ئەم پاشایە لەم بابەتەدا شتێك بکات.

ئەوەنـەی لـەبارەی کەسـایەتیی ئـەم عـارف پاشـایەوە درکمـان کـردووە، مەزەنەی ئەوە دەکەین کە هیچ شتێك نەکات و لەبری ئەو پشتگوێخستن و خەمساردییەی، دیارییەکی نایاب لەموسابەگ وەربگرێت، بەڵام هیوامان وایە وەزیرەکەی وڵاتە یەکگرتووەکان رێگە بەوە نەدات ئەم مەسەلەیە ئاوا تێپەڕێت.

بەڕاستیی ئومێدەوارم بەڕێزیان رێگایەك ببینێتەوە بۆئەوەی ئەم بەرپرسە لەکاربخرێت. "

دروست لەم کاتەدا بوو، کە میستەر هیپ، هەڵسوڕێنەری کاروباری کۆنسـوڵخانەی ئـەمریکیی لـە ئەسـتەمبوڵ، لەنامەیەکیـدا لـەرۆژی 12ی نۆڤەمبــەری 1883، ســەبارەت بــەو خەمســاردیی و پشتگوێخســتنەی بەرپرسانی باڵای دەوڵەتی خەلافەت ، بەتایبەت عارف پاشای والی بدلیس لەهەمبەر کەیسی هێرشکردنەسەر دوو مسیۆنێرەکە و سزانەدانی موسابەگ نواندوویانە، نیگەرانی خۆی گەیاندە عەریفی پاشای وەزیری دەرەوەی عوسمانیی.

میستـەر هیـپ دەڵێـت:" پـاش ئـەو پـەلامارەی کراوەتـە سـەر ئـەو دوو مسـیۆنێرە لـەنزیك گونـدی غـواری لەناوچـەی بـدلیس و کەلوپەلـەکانیان تـاڵانکراوەو بریندارکراون، ئـەوان هیچ کاتێکیـان بـەفیڕۆ نـەداوە تـاوەکو شکاتی خۆیان بەرنە بەردەم عارف پاشای والی بدلیس لەو رووداوەی کە لەناوچەکـەی ئـەودا قـەوماوە. بـەڵام ئـەو هیچـی بـۆگرتنی جـەردەکان نەکردووە، هەرچەندە ئەوانە چ وەك کەسیایەتیی و چ وەك ناو ناسراون.

هەرچەندە بەهۆی ئەو فشارە زۆرەی كراوەتە سەر عارف پاشا، ناچار رازیبووە كە موسابەگی سەرۆكی باندەكە لەگەڵ میستەر ناپدا رووبەڕوو بكرێنەوە و میستەر ناپیش ئەوی بە یەكێك لەپەلامارەدەرەكان ناساندووە، بەڵام لەگەڵ ئەم بەڵگەی تاوانكارییەشدا، هیچ كات عارف پاشا رێگەی بە گرتن و دادگاییكردنی موسابەگ نەداوە، ئەو ناوبانگە زۆر نالەبارەی ئەم والیە هەیەتی، وادەكات تەنانەت ئەگەر موسابەگیش دادگایی بكرێت و وەك تاوانبار رابگەیەنرێت، ئەم ئامادەیە گرێنتی بداتە موسابەگ كە سزا نەدرێت و پارێزراوبێت.

ئێمە وەك كۆنسوڵخانە، زانیاریی وردمان لایە سەبارەت بە نارەزایەتیی و نەهامەتیی هەریەك لەتوێژەكانی خەڵكەكە بەدەست كارەخراپەكانی عارف پاشاوە و بێبایەخوەرگرتنی مافەكانی خەڵك، ئەوانەی رێگەی بەكارهێنانی تەلەگرافیان لێ قەدەغەكراوە تاوەكو سوڵتان لە نەهامەتییەكانی خۆیان ئاگاداربكەنەوە، بەڵام مەبەستی من دەرخستنی كەسایەتیی عارف پاشا نییە، بەڵكو گرتنەبەری باشترین رێگایە بۆ مسۆگەركردنی شەرەف و كەرامەت و بەرژەوەندیی دانیشتووە ئەمریكییەكانی ئەم ناوچەیەیە كەلەسایەی قەڵەمڕەوی والیدایە."

لەكۆتایی نامەكە، میستەر هیپ، جەخت لەوەدەكاتەوە كە وڵاتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكا، بەوردیی چاودێریی بەڕێوەچوونی كەیسەكە دەكات، داواش لەبەرپرسانی باڵای دەوڵەتی عوسمانیی و وەزارەتی دەرەوە دەكات، كاربكەن بۆ سزادانی موسابەگ و تاقمەكەی لەسەر تاوانەكانیان، دەنا حكومەتی وڵاتە یەكگرتووەكانە ناچاردەبێت داواكاریی موحریج پێشكەش بكات.

ئەگەر عارف پاشاش لەپۆستەكەی لانەبرێت، ئەوە پێویستە دادگایی موسابەگ بهێنرێتە ئەستەمبوڵ، بەو هیوایەی ئەم داوا ماقوڵانانە پەسەند بكرێت."

قەشە ناپ بۆخۆی لە 12ی نۆڤەمبەری 1883دا، میستەر هیپی هەڵسورینەری كاروباری كۆنسولخانەی ئەمەریكی لە هەڵوێستی عارف ئەفەندی پاشای والی بدلیس و رووبەڕووبوونەوەی لەگەڵ موسابەگ كردووەو دەڵێت كە پاش رووداوەكەی 22ی مایۆ، پەیوەندی بەعارف پاشاوە كردووەو ئەویش پێی وتووە كە لێپرسراوانی ئەستەمبوڵی لەوە ئاگاداركردۆتەوە كە موسابەگ ئەو كەسەیە پەلاماری دكتۆر رینۆڵدزی

داوە، ئـەو وتــی کـە فـەرمان هـاتووە موسـابەگ بانگبکـەین و ئەگــەر وەك هێرشبەر نەتناسی ئەوا ڕێگەی پێدەدەین بڕوات، بەپێچەوانەشـەوە دەیگرین و زیندانیی دەکەین.
لـە4ی ئۆکتۆبـەردا، پاگندەیـەك بڵاوبۆتـەوە کـە موسابەگ ڕووی لـەچیاکانی باشووری گوندەکەیـەوە کـردووە، دواتـر ئـەو زانیارییـە واگـەڕاوە کـە بـەگ نەخۆشە و توانای هاتنی بۆ بدلیس نییە.لە 22ی ئۆکتۆبەردا، کە پێنج مـانگی تەواو بەسەر پەلامارەکەدا تێپەڕی، بانگکرامە لای مودیری حکومیی تاوەکو پەلاماردەرەکە بناسێنم.
دواتـر مستەر نـاپ دەڵێت کـە وێڕای ئـەوەی زۆریش نـەخۆش بووە بـەڵام بڕیاری داوە لەگەڵ دوو خزمەتکارو وەرگێڕێکدا بچێتە دادگـای بـدلیس. پـاش ئەوەی کاتژمێرو نیوێك لەدادگا ماوەتەوە، پرسیاریان لێکـردووە کـە ئاپا پـاش پێنج مانگ لەو پەلامارە دەزانێت کێ پەلاماری داوەو دەیانناسێتەوە، ئـەویش وتویـەتی کـە هـەموویان ناناسـێت و لـەوانەیـە دکتـۆر رینۆڵـدزی هـاوڕێی باشـتریان بناسـێتەوە، ئـەو بۆخـۆی نـاوی کەسـی نـەداوە، بـەڵام ئـەو کەسـە دەناسێتەوە کە شمشێرەکەی وەشاندووە.
" پــاش ئـــەوەی پیاوەکـــان لەلایـــەن پاســـەوانەکانەوە هێنرانـــە ژوورەوە، بـەوردیی سـەیریانم کـرد و دەسـتم خستەسـەر دانەیـەکیان و وتـم: ئەمـە ئـەو پیاوەیە من دەموچاوی دەناسمەوە. ئەو پیاوە کە هاتەژوورەوە بێباك و رەنـگ و ڕووی ئاسـایی بوو،بـەڵام هـەر ئەوەنـدە پەنجـەم بـۆ ڕاکێشـا ئیـدی لــەپڕ سوور هەڵگەڕا. ئەو باڵایەکی ناوەنجی و ڕوویەکی سوورو سمێڵێکی کاڵ و قژێکـی رەشـی هـەبوو، تەمـەنی نزیکـەی سـی سـاڵێك دەبـوو، بـەرگێکی فشـی رەنگاورەنگی لەبـەردابوو، لەگـەڵ پاڵتۆیـەکی گـەورەو پێڵاوێکـی بەرزیشـی لەپێدابوو . وتم بەڵام من ئەمـەم بینیوە بـەرگێکی تـری لەبـەردابووە. لێکۆڵـەر وتــی کــە شــتی وانابێــت چونکــە ئەمــە ئــەو پۆشــاکەیە کــە ئــەو هەمیشــە لەبەریدەکات. دەبوو بموتایە: ئەمە ئەو پیاوەیـە کە شمشێرەکەی بـەکارهێنا، دادخـواز ناوەکـەی نووسـی: موسـابەگی کـوڕی میرزابـەگ. ئنجـا پرسـیارم لێکرا : لەو شوێنەی کە لێی وەستابوون شـەوێك پێشتر ئـەم پیاوەتـان بینیوە؟! وەڵامم بەنەخێر دایـەوە، باشـە چۆن دەبێت ئـەو بیتـە ژوورەوەو تۆ نـەیبینی؟ وەڵامـم دایـەوە کـە ژوورەکـە زۆر تاریـك بـووەو تـەنیا رونـاکی مـۆمێکی تێدابووە و منیش زۆر ماندوو بووم و تێبینیی هیچ کەسێکم نـەکردووە و پـاش چاخواردنەوەکە کە دکتۆر پێیدام، یەکسـەر بۆ حـەوانـەوە پـاڵم لێدایـەوە. هـەر

ئەوەنە ئەو قسەیەم کرد، دەستبەجێ پەلاماردەرەکەم قسەی پێبڕیم و وتی :
ئەوە زۆر سەیرە کە تۆ منت نەبینیوە!! ئەو کات پێی وترا بێدەنگ بێت...وردەکاری دەرکەوتنی سێ کەسەکەم بەدادگا وت، کاتێك کە لەپشت گردەکەوە دەڕۆیشتن گۆڕانییەکی سەیریان دەوت، ئەو کات بەخۆمم وت ئەبێت سیمای ئەم رووخسارە تا نێو گۆڕەکەم لەگەڵ خۆم هەڵگرم و بڕواشم وایە ناکرێت هەڵەبم.

لەو سیانەی تریش کە هێنایان، هیچیانم نەناسیەوە، وتیان کە یەکێکیان خزمەتکارەکەی موسابەگ بووە، دوانەکەی تریش کە نەناسراوبوون بەمەبەستی سەرلێتێکدان هێنابوویانن.

پاش دوورخستنەوە زیندانییەکان، دادخواز ئاوڕی لێدامەو وتی: لێکۆڵینەوەکەی 23ی مایۆ، کاتێك قسەکانمان وەرگرتی وتوتە موسابەگ شەوی 21ی مایۆ بانگێشتی کردوون، ئێستا چۆن دەڵێیت نەمبینوە؟! منیش وەڵامم دایەوە کە من هەرگیز نەمبینیوە تاوەکو بیناسم، هەتا ئێستاش بەناو نایناسم، ئەو کاتەی قسەمان وەرگیرا، من و دکتۆر رینۆڵدز بووین، لەوانەیە ئەو وتبێتی کە موسابەگ بانگێشتی کردووین بەڵام ئەوسا من قسەی وام نەکردووە...

پاش گەڕانەمان بۆماڵ لە بارۆن هاناتوڤای وەرگێڕەکەم پرسی کە ئەو کەسە کێ بوو کە من ئاماژەم پێدا کە پەلاماردەرەکەبێت؟ وتی ئەو کەسە خودی موسابەگ بوو، ئا ئەو کاتە دڵنیابوومەوە کە ئەوە پەلاماردەرەکە خۆی بوو.

لەکاتی لێکۆڵینەوەکە، لەژوورێکی چاوەڕوانییدا، پیاوێکی لێ بوو بەخزمەتکارەکەمی وتبوو کە ئەو لەو بڕوایەدایە کە موسابەگ پەلاماردەرەکە بووبێت، ئەوەشی وتبوو کە کاتی خۆی موسابەگ برایەکی کوشتوم. هەروەها ئەوەشم پێوترا کە موسابەگ کاتێك هەرزەکاربووە کوردێکی کوشتووە، بیروڕای گشتی بەوشێوەیە بوو کە ئەو هێرشکەری سەر دکتۆر رینۆڵدز بووبێت.

موسابەگ تالێرەبوو زیندانیی نەکرا، ریگەی پێدرا بچێتەوە ماڵەکەی خۆی و لەژێر چاودێرییدا بێت."

میستەرناپ، لەکۆتایی نامەکەیدا، داوادەکات سوپاسی بگەیەننە میستەر واڵاس و دوعای بۆدەکات خوا دەست بەباڵییەوە بگرێت بۆ ئەو هەوڵانەی

لــەپێناو پاراســتنی مســیۆنێرە ئەمریکییــەکان لەدەســتدرێژیی رەعییەتــەکانی تورك دەیدات.

Mr. Everett to Lord Dufferin.

ERZROOM, *October* 26, 1883.

MY LORD: On the receipt of Mr. Wyndham's dispatch of the 18th ultimo I wrote to Bitlis for information as to the effect produced there by General Wallace's representation to the Porte.

By the last mail I received a letter from Mr. Knapp, dated the 15th October, in which he tells me that the *vali* intimated to him that his case had been referred to Constantinople, and that Moussa Bey was to be summoned for his identification. "But," Mr. Knapp adds, "that promise has not been fulfilled, and my interpreter tells me that unless the pasha assures the bey that he will certainly escape punishment he will never come in response to any summons whatever. I have no hope, nor have any of my friends, that this pasha will ever do anything in this matter."

From the knowledge we possess of Arif's character, it may fairly be assumed that he will not do anything beyond asking a handsome present from Moussa Bey as the price of his inaction; but it is to be hoped that the United States minister will not allow the matter to drop.

I wish indeed that his excellency could see his way to obtain the dismissal of this official.

* * * * * * *

I have, &c.,

WILLIAM EVERETT,
Lieutenant-Colonel.

Mr. Heap to Aarifi Pasha.

UNITED STATES LEGATION,
Constantinople, November 12, 1883.

HIGHNESS: I regret that I am again compelled to ask your highness's attention to the supineness or indifference, not to use a harsher term, of some of the imperial authorities in Asia Minor in the discharge of their duty of protecting from oppression and injustice American citizens residing in that region.

The Government of the United States has appointed no consuls to reside in the inland provinces of Turkey, confiding the safety and interests of their citizens residing in the interior to the integrity, sense of justice, and respect for treaties of the Turkish authorities. I have to state with deep regret that this confidence has received a rude shock.

Your highness is aware that two peaceable American citizens, while traveling on the 22d of May last, near the village of Ghusrie, in the region of Bitlis, were attacked by a band of highwaymen, and after being brutally maltreated and dangerously wounded were robbed of all their valuables. For the details of this outrage I beg to refer your highness to the dispatch of his excellency General Wallace, dated the 10th of September last.

Messrs. Reynolds and Knapp, the victims of this outrage, lost no time in laying their complaint before Arif Pasha, the *vali* of Bitlis, in whose district it occurred; but this functionary made no effort to secure the robbers, although they were well known to him both by reputation and by name.

Subsequently, in consequence of pressure brought to bear on Arif Pasha, the leader of the gang, Moussa Bey, who had cut Mr. Reynolds down and left him for dead, was, with reluctance, allowed to be confronted with Mr. Knapp, who identified him as one of their assailants. But even with this evidence of guilt Arif Pasha has not allowed Moussa Bey to be tried, and the very unenviable reputation of this *vali* gives cause for apprehension that even if Moussa Bey is tried and found guilty he has already obtained from the pasha assurances of immunity from the consequences of his crime.

In this connection it is proper to state that this legation has official information that the disaffection or rather exasperation of every class and creed of the population in consequence of the rapacity and oppression of Arif Pasha, and his entire disregard of the rights of the people, is exceedingly great. The use of the telegraph has been denied to them and the mails have been rifled to prevent the grievous wrongs of the afflicted people of Bitlis from reaching His Majesty the Sultan.

But my object is not so much to show the unworthy character of Arif Pasha as to appeal to your highness to take such measures as in your wisdom you may consider best to secure the honor, the safety, and the interests of Americans residing within this *vali's* jurisdiction.

The imperial ministry of foreign affairs has, I am happy to say, given repeated assurances that this as well as other kindred complaints should receive prompt and fair consideration, but although these assurances gave evidence of the friendly feeling of the ministry, the legation is aware of no sensible progress in the settlement of these grievances. Some of these questions are of so unpleasant a character and have been so long pending in your highness's department that anxiety may well be felt that a longer delay in their settlement might give rise to claims of an embarrassing if not irritating nature.

I therefore respectfully and earnestly request that your highness will cause orders to be given that Moussa Bey and his accomplices be at once tried for their crimes, and if it be decided to maintain Arif Pasha at his present post, that the criminals be transferred to Constantinople for trial.

In the confident hope that these reasonable requests will be granted, I beg, &c.,

G. H. HEAP.

لــەوەڵامی هــەموو ئــەو فشــارو داوایانــەی بەرپرســانی ئــەمریکی بــۆ بەدەمـــەوەچوونی جــدیی کەیســی پەلامارەکــەی 22ی مــایۆو ســزادانی تاوانکاران، عەریفی پاشای وەزیری دەرەوەی دەوڵـەتی عوسمانیی، لە 8ی دیسەمبەری 1883دا، نامەیەکی ئاراستەی میستەر هیپ کرد و تێیدا دڵنیایی دایە کـە چەسپاندنی دادپـەروەریی لـەو کەیسـەدا پشـتگوێ نـەخراوەو والـی بدلیس داوای لێکراوە روونکردنـەوە لەسـەر کەیسـەکە بدات، لەوەڵامدا والـی ئەستەمبوڵی لـەوە ئاگادارکردۆتـەوە کـە دەزگـا دادوەرییـەکانی ئـەو هەرێمـە بەجدیی لەکەیسەکە دەکۆڵنەوەو کەمتەرخەمیی و پشگوێخستنیان نەنواندووە. سـەبارەت بەموسـابەگیش، کـە لەلایـەن شـکاتکارانەوە بـە سـەرکردەی پەلاماردەران ناسێنراوە، دەستبەجێ نـاوبراو رادەستی دەسـەڵاتداران کراوە، سـەبارەت بـە عوسـمان و حەسـەنیش کـە بـەهاوکاریی پەلاماردانەکـە تاوانبارکراون، ئەوانە مەحالە قۆڵبەستبکرێن چونکە نە شوێنی ئەوانـە هێشتا دیارییکراون و لەکاتی قسەوەرگرتنیشدا قەشە ناپ وتویـەتی ئەوانـە ناناسێت و هیچ داوایەکیشی لەسـەر ئەوانـە نییـە. هەربۆیـە دادگا ناچاربووە کەیسـەکە رابگرێت هـەتاوەکو زانیـاریی پێویست لەرێگـەی دادوەری گشـتیی وانـەوە لـەدکتۆر رینۆڵدزەوە وەردەگیرێت ،کەبۆخۆی لەوشارە نیشتەجێیە. دواجار عـارف پاشـا دلنیـایی داوە کـە هیچ شتێك پشـتگوێ ناخرێت و دادپـەروەریی رێچکەی خۆی دەگرێت".

پـاش دووڕۆژ، واتــە لــە 13ی دیســەمبــەری 1883دا، میسـتەر هیـپ، لـەوەڵامی نامەکـەی وەزیـری دەرەوەی عوسـمانییدا، خۆشـحاڵیی خـۆی لـەو هـەوڵ و کۆششـە لەلایـەن بەرپرسـانی عوسـمانییەوە بـۆ بەدەمـەوەچوونی کەیسی پەلامارەکەی 22ی مایۆ دەربڕی. پاشان میستەر هیپ دەڵێت کە ئـەو هەواڵانـەی کـە سـەبارەت بـەو بابەتـە بەدەستی گەیشـتوون لەگـەڵ قسـەکانی جەنابی وەزیری دەرەوەی عوسمانییدا یەك ناگرنەوە، چونکە موسابەگ وەك تاوانباری سەرەکیی هێرشەکەی سەر نـاپ و رینۆڵدز، کە برینـی کوشندەی کردۆتـە جەسـتەی ئـەوەی دواییـان، وێـرای ئـەوەی بانگێشـتی دادگـا کـراوەو پاش رووبەڕووبوونـەوەی لەگـەڵ مستەر نـاپ وەك پـەلاماردەر ناسێنراوە، کـەچی لـەبری ئـەوەی دادگایی بکرێت و قۆڵبەست بکرێت، لەلایـەن عـارف پاشاوە رێگەی دراوە بگەڕێتەوە زێدەکەی خۆی.

بـەداخیکی زۆرەوە پێویسـتە بڵـێم کـە هـەنگاوەکانی ویلایـەتی بـدلیس لـەم کەیسـەدا جێگـای داخـەو خـەمساردیی و بێباکیی زۆری پێوە دیارە کـە بـاس

ناکرێت، لەوەش زیاتر، ئەو ناوبانگە خراپەی کە عارف پاشا هەیەتی هیوایەکی کەممان دەداتێ کە هێرشکەری سەر میستەر ناپ و دکتۆر رینۆڵدز وەك تاوانبار بهێنرێتە بەردەم دادگاو سزابدرێت. هەتاوەکو ئەم کارمەندە لەو پۆستەدا بێت کە شایەنی نییە. ئەوە حەوت مانگە بەسەر ئەم رووداوەدا تێپەر دەبێت بێئەوەی هیچ هەنگاوێکی جدیی لەپیناو بەدیهێنانی ئەم ئامانجەدا بنرێت.

لەکاتێکدا، هەوڵەکانی کۆنسوڵخانە بۆ چنگخستنی قەربوکردنەوەی هاوڕێ هاوڵاتییەکانم لەو هێرشەی تووشی بوون، سەرکەوتوو نەبووە، تەنیا رێگە ماوە ئەوەیە دژی دەسەڵاتدارانی ولایەتی بدلیس نارەزایەتیی توند دەربڕین کە ئەرکەکانی خۆیان پشتگوێخستووە و راپۆرتیکیش سەبارەت بە بەم کەیسە نەخوازراوە پێشکەشی حکومەتەکەم بکەم لەگەڵ هەموو ئەو وردەکارییانەی پێوەی پەیوەستن.

هەروەها عەریفی پاشا، لە رۆژێ 28ی یەنایەری ساڵی 1884دا، میستەر والاسی لەئەستەمبوڵ ئاگادارکردۆتەوە لەوەی، کە ئەو وەك وەزیری دەرەوەی عوسمانیی، لەگەیاندنی بایەخی کەیسی پەلاماری دوو مسیۆنێرەکە بۆ دەسەڵاتدارانی وەزارەتی نیوخۆ شکستی نەخواردووە، چونکە ئەوان بەپشتبەستن بەو زانیارییانە کاردەکەن کە دەسەڵاتدارانی لۆکاڵی لەبدلیس پێشکەشیان کردووە، ئەوانەی بەجدیی کاریان لەسەر کەیسەکە کردووەو هەرزوو ئەو کەلوپەلانەی لەمسیۆنێرەکان براون گەڕێنراونەتەوە بۆیان، دواتریش ئەوانە کەلوپەلەکانیان لابووە لەگەڵ میستەر ناپ رووبەڕوو کراونەتەوە بەلام ئەو هیچیانی وەك پەلاماردەر نەناسیوە. هەروەها لەسەرداوای کۆنسوڵخانەی ئەمریکیی، موسابەگ گیراوەو پاش ئەوەی لەگەڵ میستەر ناپ رووبەڕوو کراونەتەوە، ناپ هیچ شکاتێکی لێی نەبووە، هەروەها لەلایەن هاوڕێکەیشیەوە نەناسراوەتەوەو هەرگیز شکاتیان لێ نەکردووە.

Mr. Knapp to Mr. Heap.

BITLIS, TURKEY, *November* 12, 1883.

MY DEAR SIR: * * * I have been requested by Mr. Eyres, of Van, to send him details of my identifying the Kurdish assassin who so severely wounded Dr. Reynolds, and beat and robbed both him and me on May 22. Thinking it might be due to justice and yourself to send you the same account, I will here give it. On the 29th of September last I made a call upon Arif Effendi, our Vali Pasha, and during the interview he took occasion to say that we had reported to the officials at Constantinople that one Moussa Bey was the man who attacked Dr. Reynolds last May. He said that, according to instructions received, he would summon him, and if I did not recognize him as the assailant he should let him go; otherwise he would detain him as a prisoner.

On October 4 it was rumored that Moussa Bey went to the mountains south of his village, and that word was brought back by the binbachi that the Bey was ill and could not come.

This officer was sent again with specific instructions to bring the Bey without fail.

On October 22, just five months to a day since the assault, I was summoned to appear before the Moodier Ocmoomy to identify the assailant.

Before going I called Hohannes Agh, our Protestant arakorbet, and inquired if he thought it was necessary for me to go; could I not require that Moussa Bey be brought to my door, as were the four prisoners. I was told that these prisoners were subsequently released on their paying a bribe of two Turkish pounds each a few days after the tragedy. He told me that Moussa Bey would submit himself to be flayed alive rather than condescend to come. He furthermore told me that I was bound to answer but one question, "Do you recognize the assailant among those brought before you?"

I felt quite ill from a severe cold and should like to have been released from going. However, taking Baron Havatvon as interpreter, and two servants, we mounted our horses and in twenty minutes reached the court-house.

On arriving I soon saw that I was to be questioned the same "Tadakhaz" or judge before whom I was summoned on this matter June 11. What I supposed would take only ten minutes proved to be an hour and a half. I will state a few questions asked me, from which it appeared to my interpreter and me they were befriending Moussa Bey.

First, the Tadakhaz said to me, "It is some five months since the assault; have you an opinion who committed it?"

I replied, "I do not know who did it."

"But you have telegraphed your ambassador that Moussa Bey, the son of Meza Bey, and two others named," giving the names.

I replied, "I have sent no such names; it is possible my associate has," meaning Dr. Reynolds.

Another question, "Do you know your assailants?"

I replied, "I might not recognize all of them, but I thought I should the one who used the sword."

After several more questions, he said: "We have summoned your assailants; do you wish me to bring them before you?" I replied in the affirmative. Four, I think, were ushered into the court-room attended by their guards and several spectators. I scanned the face of each very closely, and pointing my finger to one, said, "That is the man, for I recognize his face." He had come in with an affected unconcern, but when I pointed my finger at him his countenance suddenly blanched. He was of medium height; had a florid complexion; his mustache of a light sandy color, and the hair of his head a shade darker; of a full face, and apparently near thirty years of age. He had on a large, gay head-dress of many colors, a dark-colored broadcloth frock coat, and high-heeled shoes, but "I see that he has on a different kind of dress," said I. To which the "Tadakhaz" replied, "That is not possible, for the one he has now is his customary dress." I should have said, "that is the man who used the sword." The "Tadakhaz" wrote down his name as Moussa Bey, son of Meza Bey, as I was subsequently told by my interpreter. I was asked, "Did you not see this man at your stopping place the night before the attack?" I replied, "No." At this, the man left his companions and ascended the three or four steps, that took him to the platform, and stood by the side of the chair in which I was seated. I was then asked, "How was it that he should have come into the room where you were, and you not see him?" I replied, "The room was very dark; the light of the only tallow candle was dim. I was very much fatigued, and I did not pretend to notice any one, and on drinking the tea the doctor gave me, I immediately lay down to rest." Upon this moment my assailant interrupted me by saying, "That was strange, that you did not see me." Whereupon he was told to be silent.

I was repeatedly cautioned to see that I was not mistaken in the man, at which I told the court the particulars of the appearance of the three assailants as they walked in Indian file up the hill to meet us singing a weird song. How I then marked his features, and then said to myself I should carry the expression of that face to my grave, and that I thought I could not be mistaken.

Of the three others brought before me, I did not recognize any one as our other assailants, but I was afterward told that one was Moussa Bey's servant, and the other two were strangers brought in purposely to perplex me.

After the prisoners were taken out the "Tadakhaz" turned around and feeling that

Aarifi Pasha to Mr. Heap.

MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS,
Sublime Porte, December 8, 1883.

MONSIEUR LE CHARGÉ D'AFFAIRES: I had the honor to receive the two notes you were pleased to address to me on the 7th and 12th of November last, No. 185, relating to the act of aggression of which Messrs. Reynolds and Knapp, American missionaries, were the subject, in the neighborhood of Ghuarié.

The governor-general of the vilayet of Bitlis, of whom explanations had been demanded on the subject, has just telegraphed to us that the judicial authorities of the province, far from giving evidence of the least negligence, are acting with the greatest celerity in the examination of the affair.

Moussa Bey, designated by the plaintiff as the leader of the aggressors, was immediately delivered into the hands of the authorities. As to Osmon and Hassan, accused of complicity, it has been impossible so far to arrest them, their domicile not having been discovered. Mr. Knapp, on being questioned on this subject, has declared that he did not know them and that he had no complaint against them. The tribunal before which the case was brought has, in consequence, been obliged to write to the attorney-general at Van to obtain the necessary information from Dr. Reynolds, who is at present in that town.

Finally, Arif Pasha gives the assurance that nothing will be neglected to hasten the course of justice.

In bringing these facts to your knowledge, I seize, &c.,

A. AARIFI.

Mr. Heap to Aarifi Pasha.

LEGATION OF THE UNITED STATES,
Constantinople, December 13, 1883.

MONSIEUR LE MINISTRE: I have the honor to acknowledge the receipt of the note that your highness was pleased to address to me on the 8th instant, No. 72953, 37, relative to the explanations which have reached the imperial ministry on the subject of the aggression against Messrs. Knapp and Reynolds, American missionaries, in May last, in the neighborhood of Ghuarié.

I greatly regret that my duty obliges me to inform your highness that the reports I have received on the subject do not agree with those that have been made to the imperial ministry.

Although it is true that Moussa Bey, the principal assailant of Messrs. Knapp and Reynolds, and who inflicted the nearly mortal wounds on the latter, from which he is not yet recovered, was requested to appear before the tribunal at Bitlis, to be confronted with Mr. Knapp, by whom he was identified as one of his assailants, it is not the less true that instead of being delivered up to justice, as stated by Arif Pasha, he was allowed to return to his country upon promising to send to Bitlis the person who, according to him, was the real culprit, for he naturally claimed to be entirely guiltless of the crime.

It is with pain that I must state that the proceedings of the vilayet of Bitlis in the course of this unfortunate affair have exhibited the most indescribable inertia and indifference. Moreover the unfortunate reputation of Arif Pasha gives us but little reason to hope that the assailants of Messrs. Knapp and Reynolds will be brought to justice as long as this functionary is maintained in the post of which he has shown himself so unworthy, the more so as nearly seven months have elapsed without any serious steps being taken to this end.

This legation having been unsuccessful, notwithstanding all its efforts, in obtaining any reparation for the outrages of which my fellow-citizens have been the victims, the only course remaining for me to take, your highness, is to protest energetically against the imperial authorities of the vilayet of Bitlis, who have so entirely neglected their duty, and to transmit to my Government a report on this deplorable affair, with all the accounts relating to it.

I beg, &c.,

G. H. HEAP.

Aarifi Pasha to Mr. Wallace.

MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS,
Sublime Porte, January 28, 1884.

MR. ENVOY: I have received the note which Mr. Heap was good enough to address me the 13th December last, No. 190, relative to the attack of which Messrs. Knapp and Reynolds were the objects, in the vicinity of Ghuvrie.

I have not failed to communicate the matter to the minister of the interior, who has in response transmitted me the explanatory circumstances which the imperial authorities of the province of Bitlis have given him of the subject. As a result of the information which has been given them of the attack, the imperial authorities have shown the greatest zeal in investigating the affair. All the goods and effects stolen were immediately recovered and restored to their owners. At the same time the suspected persons found in the village where the said property was secreted have been arrested, but when confronted with Mr. Knapp, he having declared that he did not recognize them as his assailants, they were naturally turned loose. Later, upon the representation of the United States legation, Moussa Bey was arrested as the principal culprit; but upon being confronted in turn with Mr. Knapp, the latter declared that he had no grievance against him, and he was not recognizable by his associate, and that he had never made complaints against them. Nevertheless, orders have been sent to the imperial attorney at Van, that he ask of Mr. Reynolds, who is at present in that city, some explanations on the point. But as Moussa Bey could not be equitably committed on the deposition of Mr. Knapp, he was also turned loose under bail, conformably to the law.

The local authorities continue to exert all their efforts to accomplish the discovery and punishment of the guilty parties, who are sought for with all possible diligence.

In consequence of the explanations above given, I hope your excellency will be so good as to recognize in justice that the imperial authorities of the vilayet of Bitlis are exerting themselves all they can to fulfill their duties.

Kindly accept, &c.,

A. AARIFI.

میستەر واڵاسیش لەلای خۆیەوە، میستەر فریلینگویسن ی وەزیری دەرەوەی ئەمەریکای لەوە ئاگادار کردۆتەوە کە روونکردنەوەکانی بابی عالی سەبارەت بەکەیسی هێرشکردنە سەر دوو مسیۆنێرەکە، هەر دووپاتکردنەوەی قسەکانی پێشووە، جگەلەوەی کە داواکردنی قەرەبوکردنەوەی هێناوەتە بەرباس و باسیشی لەوە کردووە کە بۆخۆی عەریفی پاشای بینیوەو بەشەخسیی پێی وتووە ئەگەر لەئەنجومەنی وەزیران کۆبوونەوە با بانگێشتی والی بدلیس بکرێت. دیارە میستەر واڵاس هێشتا پێی

وابووه چاوەڕێ بکرێت بۆئەوەی بزانرێت کە بابی عالی بڕوای بە والی بدلیس ماوە یان بەڵێنەکەی سەبارەت بە کەیسەکە دەباتەسەر.
لەرۆژی 3ی ئەپڕلی 1884دا، میستەر والاس نامەیەکی بەدەستگەیشت کەلەلایەن مستەر ناپەوە بەبەرواری 10ی مارت، بۆی نێردرابوو. نامەکە باس لەوەدەکات کە دووفەرمان لەوەزارەتی دەرەوەی عوسمانییەوە ئاراستەی والی بدلیس کراوە بۆ پێڕاگەیشتن و کۆتایهێنانی کەیسەکەی 22ی مایۆ، بەڵام بەبایەخەوە وەرنەگیراوە، هەروەها باس لەوەش دەکات کە لەشاری وان بەرپرسان بانگی دکتۆر رینۆڵدزیان کردووەو چەند پرسیارێکیان لەبارەی رووداوەکەوە لێکردووە، میستەر ئایرسی کۆنسوڵی بریتانیش هاوکارە لە بەرەوپێشچوونی کەیسەکە.
دواتر میستەر ناپ دێتەسەر باسی میرزابەگی باوکی موسابەگ، کە لەرۆژی 22ی ئۆکتۆبەری 1883دا، کاتێك زانیویەتی کوڕەکەی لەگەڵ میستەر ناپ رووبەڕوودەبێت و وەك پەلاماردەر ناسێنراوە، بڕی 200 لیرەی تورکیی وەك بەرتیل داوەتە کاربەدەستان تاوەکو موسابەگ بەربدەن و رەوانەی ماڵەوەی بکەنەوە. پاشان کە زانیویەتی کەیسەکە هەروا بەردەوامە و کۆتایی نەهاتووە، هەوڵیداوە کە پەیوەندی بە قەشە ناپەوە بکات و ئامادەش بووە بۆئەوەی مەسڵەحەت بکەن و کێشەکە چارەسەربکەن بڕی 400 لیرەی تورکیی و شەست باتمان رۆنەکەرە بدات، هەروەها چەند هاوڕییەك بێنە لام و لێرە داوای لێبوردنم لێبکەن و دەستم ماچ بکەن، بەڵام کاتێك بەپارەکەوە هاتبوو، والی و بەرپرسان مەبەستەکەیان زانیبوو، هانیاندابوو کە وازبینێت و وتبوویان کە هیچ روونادات...
هەروەها ناپ ، والاسی لەوە ئاگادار کردۆتەوە کە رۆژی 22ی ئۆکتۆبەر، کاتێك لەگەڵ موسابەگ رووبەڕوویان کردۆتەوە وتویەتی: ئەمە ئەو پیاوەیە! کەچی باشکاتبی دادگاکە نووسیویەتی:" ئەمە لەو پیاوە دەچێت."
وەك لەنامەکەی میستەر ناپ را دیارە، کە کەیسەکە بەرەو ئەوە دەچێت وڵاتە یەکگرتووەکان لەسەر ئەو پەلامارەی 22ی مایۆ، بەفەرمی داوای قەرەبووکردنەوەی مادیی بکات، میستەر ناپیش پێیوایە کە ئەمە کاریگەریی قووڵی لەنێو ئەو کوردانەی ویلایەتەکە دەبێت کە بیست عەشیرەتێك یان زیاترن. "
وەك لەو نامەیەدا دەردەکەوێت کە میستەر ئایرسی جێگری کۆنسوڵی ئینگلیز لەرۆژی 31ی مارتی 1884دا، لەوانەوە بۆ موقەدەم ئێڤرتی

لەئەزرۆم ناردووە، دەسەڵاتدارانی عوسمانیی لەپای ئەو فشارە دپلۆماسییەی ئەمریکا، چەند رێوشوێنێکیان لەولایەتی بدلیس گرتۆتەبەر، لەوانە لابردنی میرزابەگی باوکی موسابەگ لەپۆستی قایمقامیتیی قەزای موتکان و هەروەها لابردنی حەسەن بەگی دەفتەرداریش. جگەلەوەی عارف پاشای والی بدلیس، بیرخەرەوەی بۆ موسابەگ ناردووە، بۆئەوەی لەبەردەم دادگای بدلیس ئامادەبێت و بەتۆمەتی هێرشکردنەسەر مسیۆنێرە ئەمریکییەکان دادگایی بکرێت، بەڵام موسابەگ هیچ بایەخێکی بەو بیرخەرەوەیە نەداوەو کاتێکیش زەبتییەیان ناردووە کە بچن موسابەگ بهێنن بۆ بدلیس، موسابەگ ئامادەنەبووە لەگەڵیان کەوێت و بەدەستی بەتاڵ گەڕاونەتەوە.

Mr. Eyres to Lieutenant-Colonel W. Everett.

VAN, *March* 31, 1884.

SIR: I have received news from Bitlis to the effect that Meza Bey, father of Moussa Bey, has been dismissed from his post of Caimma kam, of Modkan. The defterdar of Bitlis, Husseim Bey, has also been dismissed.

The governor-general, Arif Pasha, lately sent a summons to Moussa Bey to appear before the criminal court and stand his trial for the attack on the American missionaries. No attention was paid to this summons, and zaptiehs were sent to arrest him, but Moussa Bey refused to accompany them, and the zaptiehs returned without effecting their purpose.

I have &c.,

H. C. A. EYRES.

Mr. Knapp to Mr. Wallace.

BITLIS, TURKEY, *March* 10, 1884.

MY DEAR SIR: I received 7th instant your unexpected letter of 20th ultimo, in which you speak of having changed the demand from the Imperial Government, in relation to Moussa Bey, to one of money. Allow me to inquire whether this is an unconditional demand.

Suppose the officials here choose to deliver up Moussa Bey, shall you insist upon the payment of the indemnification notwithstanding?

On the day your letter arrived, I was told that several days previous our governor-general received two most inexorable orders from the minister of foreign affairs to attend to this matter at once; but that he laid by the papers, affecting no concern about it. I have received a letter from Dr. Reynolds, of Van, of February 26th, in which he states he was the day before cited by the officials to answer some questions with reference to this case, which were sent, they said, from Bitlis. He referred them to Mr. Eyres, Her Britanic Majesty's consul, as his representative.

* * * * * * *

I am now credibly informed that, on October 22, the day I identified Moussa Bey as the assailant, his father, Meza Bey, was in town, and that he paid the officials a bribe of £200 (T.), and the result was that his son was allowed to return home; that subsequently to this, on hearing that the affair was still being followed up, he resolved to take £400 (T.) in cash, and sixty botmans (1,000 pounds) of butter and bring here, with a few friends as mediators, present me in person the above, kiss my hand, and secure my forgiveness; but that, when he arrived here with his money, the voli and other officials, hearing of his intention, persuaded him to desist, which he did, they assuring him that nothing more would come of it.

I am furthermore informed—I cannot vouch for its accuracy—that on October 22, when Mussa Bey was brought before me, and I then stated, "That is the man," the scribe wrote, "This resembles the man." Be this as it may, it is certainly in keeping with what is really being done to thwart justice.

I sincerely hope that you will be able to secure the sum demanded, for I am sure the recovery of it will have a greater moral effect than the imprisonment of the assailants in comparison, for life is held of little account among the twenty or more Kurdish clans in this vilayet.

Meanwhile, what are we to do in regard to the future? I am informed that there were over a dozen murders, mostly for money, say nothing of the many wounded and robbed, in this vicinity last summer. If there shall continue the same degree of anarchy here as last summer, I fear we shall not be wholly without apprehension about our personal safety.

* * * * * * *

I send to-day a copy of your letter to Dr. Reynolds.

Thanking you for your noble efforts in our behalf,

I am, &c.,

GEO. C. KNAPP.

شایەنی باسە، عاسم پاشای سەدری ئەعزەمی عوسمانیی بۆخۆی لە 21ی ئەپڕڵی 1884دا، نامەیەکی تایبەتی ئاراستەی میستەر والاس کرد لەئەستەمبوڵ و رایگەیاند، کە وەزارەتی دادی عوسمانیی تەلەگرافی ئاراستەی دەزگا دادوەرییەکانی ویلایەتی بدلیس کردووە سەبارەت بەکەیسی هێرشکرنەکەی سەر هەردوو مسیۆنێرەکە (ناپ و رینۆڵدز)، بەگوێرەی لیکۆڵینەوەکانی ئەوان دەرکەوتووە کە هەرچەندە لێکۆڵینەوەکان نەگەیشتوونەتە ئامانجی خوازراو، بەڵام ئەوان بەوپەڕی توانایانەوە لەم بارەیەوە بەردەوامن. لەسای ئەم دۆخەدا، وەزارەتی داد بڕوای وایە کە واگونجاوترە کەیسەکە رەوانەی ئەستەمبول بکرێت بۆ وردبینیی و پێداچوونەوە...تکاتان لێدەکەم کە حکومەتی سوڵتان ئەم کەیسە پشتگوێ ناخات.

ئەم نامەی سەدری ئەعزەم، هاندەری مسیتەر والاس بووە کە لەئەستەمبوڵەوە، لەرۆژی 25ی ئەپڕڵی 1884دا، وەزیرەی دەرەوەی وڵاتەکەی لە واشنگتۆن ئاگاداربکاتەوە، گوایە دەسەڵاتدارانی ولایەتی بدلیس هەوڵی جدیی دەدەن بۆئەوەی موسابەگ بێننە بەردەم دادگا، هەروەها ئەو هەواڵەشی پێداوە، کە زەبتییەی عوسمانیی رەوانەکراون موسابەگ قۆڵبەستبکەن، هەرچەندە ئەوان دۆزیویانەتەوە، بەڵام رێگەیانداوە بڕوات.

بەم شێوەیە، کات هات و رۆیشت و کەیسی رووداوەکەی 22ی مایۆو سزادانی موسابەگ بێئەوەی بگاتە هیچ دەرئەنجامێکی ئەوتۆ کە دڵی ئەمریکییەکانی پی خۆش بێت تا چەندینساڵی تر لەنێوان بەرپرسانی عوسمانیی و دپلۆماتکارانی ئەمریکیی لەبێنەوبەرەدا بوو، ئەمریکییەکانیش لەچاوەڕیی دەرفەتی تردابوون و لەم ماوەیەدا، بایەخی زیاتریان بە بەرژەوەندییە بازرگانییەکانیان لەدەوڵەتی عوسمانییدا دەدا.

هەروەها دروست پاش سێ ساڵ بەسەر رووداوەکەی 22ی مایۆدا لەغواری ناوچەی موشی سەربە ولایەتی بدلیس، راپۆرتی ساڵانەی رێکخراوی هاوکاریی مژدەبەرە عوسمانییەکانی تایبەت بە مژدەبەری ئنجیلی ئینگلیزیی، کە لەکۆبوونەوەی ساڵانەی خۆیدا لە لەندەن لە مایۆی 1886دا خویندراوەتەوەو هەر لە لەندەنیش چاپکراوە، لەپەراوێزی باسی مسیۆنێریی لە رۆژهەڵاتی دەوڵەتی عوسمانیی کە بەئەرمینییای کۆن ناوی دەبات کە ویلایەتەکانی ترابزۆن و ئەرزڕۆم و خەرپوت و دیاربەکرو ماردین و موسڵ و بدلیس و هەروەها وانیشی ریزکردووە، یەکسەر باسی

خراپیی دۆخی ناچەکەو بەدکاریی دەسەڵاتداران دەکات و باسی خراپیی دۆخی کریستیانییەکان دەکات و بە ئاماژە قسە لەسەر موسابەگ دەکات بێئەوەی ناوی بهێنێت و دەڵێت:

" لەبیرتانە دوو سێ ساڵ لەمەوپێش، دووان لەمسیۆنێرەکانمان، کە دکتۆر رینۆڵدز بوو لەوان و قەشە ناپ بوو لەبدلیس، کەوتنەدەست جەردەو نەك هەر تەنیا تاڵانکران، بەڵکو بەخراپیش مامەڵەیان لەگەڵدا کرا، دکتۆر رینۆڵدز بەخراپی بریندارکرا، سەرکردەی دزان پیاوێکی زۆر ناسراو و بەناوبانگ بوو، هەوڵێکی زۆریش درا بۆ سزادان ، ئەو نەك هەر بێ سزا ماوەتەوەو لەسزا هەڵاتووە، بەڵکو تەنانەت لەپێگەی دەسەڵاتدارێتیی هەرێمەکەدا، خۆی هێشتۆتەوە. لەکاتێکدا کارە بەدو خراپەکانی زۆر ناسراو و ئاشکرایە.

بەم دواییە عەتارۆکێك بەلای ئەو گوندەدا تێپەڕیوە کە ناوبراوی لێ نیشتەجێیە، عەتارۆك سەری سوڕماوەو کەمیش نەترساوە کە بۆماڵەکەی ناوبراو بانگکراوە، ئەو بەترس و لەرزێکی زۆرەوە چۆتە ئەوێ، بەڵام لەوی زۆر بێهوابووە، کاتێك ئەو پیاوە (مەبەستی موسابەگە/سەردەشتی) تەنیا خوازیاری کڕینی کۆپییەکی کتێبی پیرۆز/ئنجیل بووە بەزمانی کوردیی کە زمانی رەسەنی خۆیەتی. ئەو کتێبەکەی لێ کڕیوەو نرخەکەی داوەتی کە سێ پیاستەربووە...کاتێك کتێبەکەی گرتەدەست بەریزو شکۆوە ماچی کردووەو دەستیەجێ دەستی بەخوێندنەوەی کردووە و بە بەردەوامیی تا ئێستاش هەروادەکات. ئەو دەقە رێنماییەکان لەو کتێبەپیرۆزەوە وەردەگرێت و لەوەش گرنگتر لەگفتوگۆو گەنگەشە ئاینییەکاندا کە لەگەڵ ئەرمەنە دراوسێکانی دەبێت، سوودی لێ دەبینێت.

چی بۆخوا زەحمەتە، بەشکم ئەمە خوا کردبێتی ئەو کۆپییەی قسەکانی خواوەند روناکی خستبێتە دڵ و دەروونییەوە و بەشکم دڵی بەرەو یەسوعی مەسیح وەرگەڕابێ!!!

شایەنی باسە، ئەم باسی ئنجیل کڕینە کە ئەوە دەسەلمێنێت موسابەگ لەرووی ئاینییەوە دەمارگیرنەبووەو ریزی ئنجیل و کتێبی پیرۆزی کریستیانییەکانی لابووە، ئەوەی پاش حەوت ساڵی تر لە١٨٩٣دا، لەلایەن قەشە "سمۆئێل ئێس کۆکس" ەوە لەکتێبی " Diversions of a diplomat in Turkey"دا، لەژێر ناونیشانی"موسابەگ ئنجیل دەکرێت" باسی لێکراوەتەوە، ناوبراو جگەلەوەی بەوێنەیەکی کاریکاتێرییەوە ئاماژەی

پێداوەتەوەو هەوڵی ناشرینکردنی روخساری موسابەگی داوە کەبەگوێرەی وێنەو هەموو گێرانەوەکان پیاوێکی فرە گەنج و قۆزبووە، هەندێک زانیاریشی لەبارەی موسابەگەوە نووسیوە. ئەو سەرەتا باسی موسابەگ دەکات و دەڵێت کە ئەو یاساپارێزنەبووە بەڵکو یاساشکێن بووە، پاشان ئەوەی لێ دەگێڕێتەوە کە چەند هەوڵێکی هەبووە بۆ پەلاماردانی ئەو ژنە مسیۆنێرانەی کە لەناوچە دووردەستەکان بوون، هەروەها باسی هێرشکردنە سەر دوو مسیۆنێرەکەو هەوڵە زۆرەکانی ژێنرالْ والاس دەکات بۆ بەسزاگەیاندنی موسابەگ.

ئەو دەڵێت وەزیری دەرەوەی عوسمانیی ، کەمەبەستی سەعیدپاشای خەندانە، کەخۆشی کوردبووە، زانیاریی داوەتە موسابەگ کە وەزیرە نوێیەکەی دەرەوەی ئەمەریکا، هەوڵی بەسزاگەیاندنی موسابەگ دەدات. کەچی موسابەگ ، هەرچەندە تاوانەکەشی زۆر چەسپاوبوو، لەبری ئەوەی سزابدرێت، پلە بەرزکرایەوە کرایە مودیر و بەڕێوەبەری ناحیە.

دواتریش لە مسیۆنێرە ئەمریکییەکانی ئەوناوەم بیست کە موسابەگ ئنجیلێکی کڕیوە، ئەو زۆر نمایشێکی عەجیبی دەکرد و بەشیوەیەک کە مسیۆنێرەکان چیدی بەدوایەوە نین و لەو کاتەدا خاترجەم بوو. هەموو شتیکیش لە هەرێمەکەدا هێوربوو. نیفاق و دووڕوویەکەی بۆ سوودوەرگرتن بوو لەمسیۆنێرەکان، بەشێوەیەک رۆژێک ئێرلەندییەک هاواردەکات و دەڵێت: ئەی موسای پیرۆز!!

شایەنی باسە، ئەم کەیسە هەتا کۆتایی سەدەی نۆزدەیەم بێ چارەسەرو رێکەوتن مایەوە. لەساڵی ١٩٠٦، نووسەرێکی ئەمریکی بەناوی (جۆن باسێت مۆر) کتێبێکی لەواشنگتۆن لەسەر یاسای دەستووریی لەچەند بەشێکدا بڵاوکردۆتەوەو کەیسەکەی ٢٢ی مایۆو پەلامارەکەی دوومسیۆنێرەکەی لەلایەن موسابەگەوە, وەک کەیسێکی نمونەیی (جەردەیی فەردیی) لەیاسای نێودەوڵەتیدا لە لاپەڕە ٨٠٠ی بەشی شەشەمدا وەک سەمپڵ شیکردۆتەوە.[23]

[23] JOHN BASSETT MORE,LLD: A DIGEST OF INTERNATIONAL LOW, VOLUME VI, WASHINGTON, 1906, p800.

MOUSSA BEY BUYS A BIBLE.

Assim Pasha to Mr. Wallace.

MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS,
Sublime Porte, April 21, 1884.

MONSIEUR L'ENVOYÉ: To follow the note from my department dated the 20th of last March, No. 73964, 11, relative to the affair of Messrs. Knapp and Reynolds, I have the honor to inform your excellency that the judicial authorities of Bitlis, to whom the Minister of Justice had addressed by telegraph most urgent recommendations, have just answered him that, notwithstanding all their efforts the inquiries and investigations made by them had not yet obtained the desired result, but that they would be continued with the greatest energy. In presence of this situation the department of justice has thought proper to ask to have the papers concerning this affair sent to Constantinople to have them submitted to the minute examination, and to satisfy itself of the manner in which the inquest had been conducted. Meanwhile it has not failed to renew to the competent authorities categorical orders to exert the greatest activity to obtain the solution justice has in view.

In reserving to make known to your excellency future information I may receive concerning this affair, I beg you to be persuaded that the Imperial Government will not lose sight of this affair.

Accept, &c.,

M. ASSIM.

Mr. Wallace to Mr. Frelinghuysen.

[Extract.]

No. 381.] LEGATION OF THE UNITED STATES,
Constantinople, April 25, 1884. (Received May 13.)

SIR: I have the honor to transmit copies of papers touching the affair of Messrs. Knapp and Reynolds; one, from the minister of foreign affairs, conveying the idea that the authorities of Bitlis have been making extraordinary exertions to bring Moussa Bey to justice, and that they are now making such exertions and mean to continue them; the other is a copy of an official report from Her Britannic Majesty's vice-counsel at Van, which states that the zaptiehs sent to arrest Moussa found him, but let him go. For the latter I am indebted to Lord Dufferin.

* * * * * * *

Very respectfully, &c.,

LEWIS WALLACE.

Turkish Missions' Aid Society

FOR THE PROMOTION OF

EVANGELICAL MISSIONS

IN BIBLE LANDS

LIBRARY

"LOOK ON THE FIELDS."—*John* iv., 35.

"TOWARD THE SUNRISING."—*Joshua* xiii., 5.

"WE HAVE SEEN HIS STAR IN THE EAST, AND ARE COME TO WORSHIP HIM."—*Matt.* ii., 2.

Thirtieth Annual Report,

PRESENTED AT THE

ANNUAL MEETING,

MAY, 1886.

OFFICE OF THE SOCIETY:

7, ADAM STREET, STRAND, LONDON, W.C.

1886.

ABRAHAM KINGDON & NEWNHAM, Printers, 16, Finsbury Street, Moorgate, E.C.

educated laymen, as well as an educated clergy; and the advantages of mission schools are now eagerly sought by many who do not expect to devote themselves to the ministry, or to teaching. This growing desire on the part of all classes for a higher and more thorough education is a great joy to the missionaries, who feel that it is the direct result of the evangelistic efforts of the past fifty years, and the assurance of much good in the future.

Eastern Turkey

OVER this wide area, more than co-extensive with the ancient Armenia, and including the important towns of Trebizond, Erzroum, Harpoot, Diarbekir, Mardin, Mosul, Bitlis, and Van, the usual evangelistic and educational work has been carried on during the past year. Owing to remoteness from the capital, Government officials do very much as they please, while depredators often remain unpunished, and thus the Christian population receives scant justice, and are often denied the protection of such laws as exist. Yet the missionaries are not discouraged. Though settled in a distant part of the Empire, they are sustained by the prayers of many, and they have the full sympathy of the Master in their endeavour to win souls for Him.

Two facts of interest may be recorded. The first is that Miss West, who has been sowing seed among the women and in the households of Trebizond, will this month begin the same work in Erzroum. Truly the "romance of missions" is not over. It is spirit-stirring to contemplate this veteran worker, who has made her mark in the West of Asia Minor, braving the hardships of a long and toilsome journey in order to reach Armenian women in the remote East. The other fact may be told in the language of Dr. Edwin Bliss :—

You will remember that two or three years ago two of our missionaries, Dr. Reynolds, of Van, and Mr. Knapp, of Bitlis, fell into the hands of robbers, and were not only plundered, but very roughly treated in other respects, Dr. R. especially being badly wounded. The leader of the robber band was very well known, and the most strenuous efforts have been made to secure his punishment. He has, however, thus far escaped, and has managed even to keep himself in a position of authority in the region, where his character and evil deeds are too well known. Recently a colporteur, passing through the village where he resides, was surprised and not a little alarmed to be summoned to his home. He went, with no little fear and trembling, but was most agreeably disappointed to find that the man only desired to purchase a copy of the Scriptures in the Koordish, his native tongue. He made the purchase, and paid its price, three piastres. He said afterwards to an acquaintance that he would have paid three liras rather than have failed to secure the book. As he took it in his hand he reverently kissed it, and began at once to read it, and continues still to do so, and to quote its teachings in the religious discussions he holds with his Armenian neighbours of the National Church, to show them that the doctrines of their Church are not in accordance with the Gospel. I do not know that there is any evidence that his own heart has been touched

پێشاندانی موسابەگی موتکان وەک سیمبولی بەدکاریی و چەوساندنەوەی ئەرمەن لە جیهان

دەتوانرێت ساڵی ١٨٨٩ لەئیمپراتۆریی عوسمانییدا بەحەق وەک (ساڵی موسابەگ) ناوزەد بکرێت، چونکە رووداو و هەواڵە نیوخۆیی و هەرێمیی و جیهانییەکان و هەروەها زۆربەی پەیوەندییە دیپلۆماتییەکانی ئیمپراتۆرییەکە، لەگەڵ دەوڵەتە زلهێزەکانی جیهان، سەرجەمیان بەباس و خواسی موسابەگ و چارەنووسی ئەم کەسایەتییە کوردەوە سەرقاڵبوون و تەواوی بابەتە چارەنووسسازەکانی رۆژیان، بەتایبەت پرسی ئەرمەن، بەناوی موسابەگەوە، بەستبۆوە.

دیارە لەئاکامی کارو چالاکیی ورووژێنەرانەی حیزب و رێکخراوەو کۆمەڵە ئەرمەنییەکان لەدەرەوەی وڵات، بەتایبەت لەبریتانیا و ئەو شەپۆلە میدیاییەی لەبڵاوکراوە ئەرمەنییەکان و میدیا جیهانییەکانی وڵاتانی ئەوروپای رۆژئاواو جیهانی کریستیانیی بۆ پێشاندانی موسابەگی موتکان وەک سیمبولی ستەمکاریی و بەدناوترین سەرۆکخێڵی کورد لەجیهان و دوژمنی قەستەسەری ئەرمەنە کریستیانییەکان، دیارەدەیەکی زەقی ئەم کۆتاساڵەی دوادەیەی هەشتاکانی سەدەی نۆزدەیەمە.

دیارە نابی لێرەدا رۆڵی رێکخراوە مسیۆنێرییە کریستیانییە رۆژئاواییەکان، بەتایبەت پرۆتستانتی ئەمریکیی و ئنجیلی بریتانیی لەم مەسەلەیەدا لەبیربکەین، چونکە ئەوان جگەلەوەی لەچوارچێوەی بەرژەوەندی وڵاتەکانیان و لەژێر چەترو سیاسەت و ئاراستەی ئەواندا هەڵدەسوڕان، ئەوان لەنێو دەوڵەتی عوسمانیشدا، بەشێکبوون لەو سیاسەت و ورووژاندن و دژایەتییەی بەقازانجی کریستیانییەکان لەدژی کوردان ئەنجامدەدرا.

لەم نێوەدا، گەمەی کۆنسوڵە بیانییەکان و چالاکیی و راپۆرتی لایەنگرانیان لەکۆنسوڵخانەکان لەئەستەمبوڵ و شارەکانی دیکەی کوردستان، هەموو ئەمانە، پرسی موسابەگی موتکانیان کردبووە چەقی تەوەری ململانێکان لەئیمپراتۆریی عوسمانییدا.

هەرلە ناوەڕاستی بەهاری ١٨٨٩دا، بەپێی وتەی سێر ئەلفرێد ساندیسۆن، سکرتێری کۆنسوڵخانەی بریتانیی لەئەستەمبوڵ، لەمایۆی ١٨٨٩دا،سوڵتان چاوی بەمیستەر وایت ی کۆنسوڵی بریتانیی کەوتوەو وتراوەو باسی لە

سنوربەزاندنی کوردانی ئێران کردووەو گوایە ئەوەی لەبارەی موسابەگەوە باسدەکرێت لەگەڵ خوڕەوشتی هیچ موسڵمانێک نایەتەوەو ئەویش لەرێگایە بەرەو ئەستەمبوڵ، بۆئەوەی هەموو ئەو تۆمەتانە لەخۆی دابماڵێت کەدژی بڵاودەکرێتەوە.

شایەنی باسە، کۆنسوڵی بریتانیی لەئەستەمبوڵ لە ٢٥ی مایۆدا، وەزیری دەرەوەی وڵاتەکەی لەلەندەن، ئاگادار دەکاتەوەو کە ئەو هەواڵانەی رۆژنامە بیانییەکان سەبارەت بە تاوانی زۆر وەحشییانە لەناوچەی موش بڵاویانکردۆتەوە، ئەوان زانیاریی بڕواپێکراویان لەبارەیانەوە نییەو ناتوانن پشتڕاستی بکەنەوە، بەلام لەم رووە پێشنیاردەکات و پێی باشە کە کۆلۆنێل چێرمسایدی کۆنسوڵی بریتانیی لەکوردستان، کە کەسێکی زیرەک و بەتوانایە، بەدواداچوون بۆئەو هەواڵانە بکات و سەردانی ئەو ناوچانە بکات تاوەکو لە راستیی هەواڵەکان بکۆڵێتەوە.

کاریگەریی بڵاوکردنەوەی ئەم هەواڵانەو ئەو پڕۆپاگەندە ورووژێنەرانەیەی لەبارەیەوە دەکران تاڕادەیەک مایەی نیگەرانیی بوو. چونکە بەگوێرەی بیرخەرەوەیەکی کۆنسوڵخانەی بریتانیی و بەپێی راپۆرتێکی میستەر مارینتچ، لەکاتی کۆبوونەوەی کۆمەڵەی گریگۆریی ئەرمەنیی لەئەستەمبوڵ، لە ١٣ی مایۆی ١٨٨٩، خۆپێشاندانێک لەلایەن حەفتا تا هەشتا ئەرمەنیی ئەستەمبوڵ ئەنجامدرا، کە ناوی نوێنەری ئەرمەنەکانی ناوچەی موشیان پێبووە، بۆ رسواکردنی تاوانەکانی موسابەگ و هەڵوێستوەرگرتن لەلایەن پارتیارکی ئەرمەنییەوە. بەگوێرەی هەواڵی ئەم خۆپێشاندانە، موسابەگ لەسەر شکاتکردنی ئەرمەنەکان گیراوەو پاشان لەزیندان هەڵاتووەو دەستوپێوەندی کۆکردۆتەوەو بۆ تۆڵەکردنەوە بەنێو گوندەکانی ئەرمەن کەتووە و دەستیداوەتە سوتاندن و دەستدرێژیی بۆسەر ژنان و کوشتن و تالانکردن و ئەشکەنجەدان. بەوهۆیەی کە خەڵکی ئەوێ ناوێرن لەترسی موسابەگ تەلەگراف بنێرن، هەربۆیە نامەیان ناردووەو داواکارین لێرە گوێیان لێبگیرێت. شایەنی باسە، سوڵتانیش لەم دۆخە ئاگاداربۆتەوەو پۆلیس خۆپێشاندانەکەیان بێکێشە بڵاوەپێکردووەو هەموولا لێکۆڵینەوە دەکەن.

هەرلەم بارەیەوە، سێر ئەلفرێد ساندیسۆن، چاوی بە سەدری ئەعزەمی عوسمانیی کەوتووەو هەواڵەکەی پێگەیاندووە، ئەویش جگەلەوەی کە پێی سەیربووە کە چۆن تاوانێک کە لەموش روویدابێت دەکرێت وابەخێرایی

کاریگەریی لەسەر ئەرمەنەکانی وان و ئیزمیت و ئەستەمبوڵ هەبێ؟!ئەو پێیوابوو کە ئەوە بۆخستنەوەی هەرایەکی گەورەیە بۆئەوەی بەدەستهێنانی هەواڵ بۆ رۆژنامە بیانییەکان."

بابی عالی لەوەڵامی نوێنەرایەتیی بریتانیی لەئەستەمبوڵ سەبارەت بەو تۆمەتانەی ئاراستەی موسابەگ دەکرا، وەڵامیداوەتەوەو وتویەتی کەبەگوێرەی زانیارییە فەرمییەکان: "موسابەگ لەرێگایە بەرەو ئەستەمبول دێت"، هەرئەوەندە هاتە ئێرە ئامادەیە بۆخۆی وەڵامی هەموو ئەو تۆمەتانە بداتەوە دژی وتراون، ئەو لەگەڵ خۆیدا ژمارەیەک بەرپرسانی ویلایەتی بدلیسیشی لەگەڵدایە."ئەمە وەڵامەش لەلایەن کۆنسولخانەوە بەوەزارەتی دەرەوەو میستەر سالیبێری لە٢ی جونی ١٨٨٩دا راگەیندراوە.

پاش ئەوەی وەزارەتی دەرەوە لەسەر پێشنیاری کۆنسۆڵی بریتانی لەئەستەمبوڵ، کۆلۆنێل چێرمسایدی لەکوردستان سەرپشک کرد تاوەکو لێکۆڵینەوە لەهەواڵەکانی هەرێمی بدلیس و ناوچەی موش بکات، ناوبراو هەر لەسەرەتای بیستنی هەواڵەکاندا، پێشتر میستەر **دیڤی** جێگری کۆنسوڵی لەشاری وانەوە رەوانەی بدلیس کردبوو بۆئەوەی زانیاریی کۆبکاتەوە. ئەویش لە راپۆرتیکدا بۆ چێرمساید زانیاریی لەسەر موسابەگ و رەوشی ناوچەکە پێشکەشکردووە. سەرەتای راپۆرتەکە، باس لەهەواڵی هەڵاتنی موسابەگ دەکات لەماوەی پێشتر لە چوار هەفتەی رابردوودا، ئنجا دێتەسەر باسی زانیاریی شەخسیی و دەڵێت: موسابەگ تەمەنی ٣٠ سالانێکە، کوڕی میرزابەگە، یەکێک لەژنەکانی خوشکی بەحری بەگە کە موتەسریفی هەرێمی پێرایە لەئەستەمبوڵ، هەروەها مەئموری ئیجرایی بدلیس ئامۆزایەتی. ئەو لەگوندی " **خیڤیان** " لەنزیک موش لەدایکبووە، کەلەپشت قەزای خویتەوەیە. ئەو حاکمی رەهای پێنج بۆ شەش گوندی قەزای خویتە، لەوی ئەو دەتوانێت هەموو شت بکات و هەروەها لەدەشتی موشیش خاوەنی ١٠٠٠ پیاوە کە ١١٠ نەفەریان ئێستا لەسەرەڕێگاندان رێگا لە گوندییەکان دەگرن کە خەرمانەکانیان بەرن بۆ ئاش و هاتوچۆبکەن. ئەوە موسابەگ بوو لەساڵی ١٩٨٣دا، دوو مسیۆنێرە ئەمریکاییەکانی بریندارکرد. هەڵاتنی موسابەگ، بەرپرسانی لۆکاڵیی زۆر تووشی گرفت کردووە.

تابورئاغاسی، کەبەرپرسی قۆڵبەستکردنی بوو، ئێستا گیراوەو لێکۆڵینەوەی لەگەڵدا دەکرێت. لەوانەیە والیش بەوهۆیەوە لاببرێت. پێدەچێت موسابەگ لەسەر رێبازە توندوتیژەکەی خۆی بەردەوام بێت. ئەو لەچەندین

ساڵی پێشوودا، کاری توندوتیژیی و نایاسایی ئەنجامداوە. گوندییەکانی دەشتی موش داوایان لەبەرپرسانی لۆکاڵیی و دواتریش ئەستەمبوڵ کردووە بەدەمیانەوە بچن، بەڵام شتێکی وانەکراوە دڵیان پێی خۆش بێت. تەنیا بەم دواییە داواکارییەکانیان لەبەرچاوگیراوە و لەئەستەمبوڵەوە فەرمان بەلێکۆڵینەوە کراوە. بەڵام موسابەگ نفوزێکی زۆری هەیە لەم شارەدا. ئە دۆستی نزیکی شێخ حاجی نەجمەدین ئەفەندی ئەندامی ئەنجومەنی ئیدارییە، هەروەها هاوڕێی یوسف ئاغا و ئەندامە ناسراوەکانی دیکەی حکومەتە، لەبەرئەوە مەسەلەکان پشتگوێخراوە.

لەوەش زیاتر، موسابەگ تەواوی زستان لەشار دادەنیشێت، بەم دواییەش هیچ سەرەڕۆیی و شتێکی وای ئەنجام نەداوە و کەسیش لەسەر تاوانەکانی پێشووی، تۆمەتیان ئاراستە نەکردووەو داوایان لەسەری نییە. بەپێچەوانەوە، ئەو خزمەتێکی گەورەی حکومەتی کردووە، ئەو کۆکردنەوەی باجی دەیەکی لەحکومەت کڕیوەتەوەبە ٤٠٠ لیرەو ئێستا ئەو باج بۆقازانجی خۆی کۆدەکاتەوە، لەکاتێکدا ئەگەر حکومەت بۆخۆی ئەو کارەی بکردایە برەپارەیەکی زۆر کەمتری لەوەی ئێستا دەستدەکەوت.

لەماوەی زستاندا، موحەمەد عەلی موتەسەریفی موش، هەوڵی زۆریداوە کە موسابەگ بهێنێتە بەردەمی دادگا و سەربازیش نێردراون بۆئەوەی قۆڵبەستی بکەن، بەڵام پێدەچێت ئاکاریان زۆر نمونەیی نەبووبێت و والێکدەدرێتەوە کە هەوڵەکانی قایمقام بۆ ئەمەبێت بەرتیل لەموسابەگ وەربگرێت. بەلام من بەپیاوێکی سەرراستی دەزانم کە دەیەوێت نەزم و ئیدارەو دادپەروەریی پاریزراو بێت.

موسابەگ لەو شکاتەی کریستیانییەکانی موش تورە بووە کە دژی ئەویان کردووە، کە پیدەچێت بەتەواویی دروست نەبێت. کەسێک بەناوی ئۆهان لەگوندی ئاخافنک، رۆڵی زۆری لە جولاندنی ئەو شکاتەداهەبووە، پاش ئەوەی شەش هەفتەپێشتر هاتۆتە بدلیس، ئۆهان مەبەستەکەی خۆی بەنهێنیی هێشتۆتەوە. هەرچەندە، لەلایەن موسابەگەوە هەست بە بوونی ئۆهان لەبدلیس کراوەو چواربۆ پێنج پیاوی لەسەر رێگای شارەکەدا داناوەو ئۆهانیان گرتووە. هەرچەندە شەو هەڵاتوون بۆئەوەی لەچاودێریی پارێزراوبن. ئۆهانیان بردۆتە گوندێکی کوردیی بەناوی "گوتنی" لەوێ پاش ئەشکەنجەدان سووتاندویانەو کوشتویانە.

پاش ئەوە. فەرمانی نوێ لەئەستەمبوڵەوە هاتووە بۆ گرتن و دوورخستنەوە موسابەگ، ئەوسا حکومەت هەوڵیداوە ئەم فەرمانە جێبەجێبکات، بەڵام موسابەگ لەماڵی تابورئاغاسی و لەنێو هێزی زەبتییە هەڵاتووە، گویە حکومەتی لۆکاڵیی راستگۆیانە مامەڵەی لەگەڵدا ناکەن. ئەو راستەوخۆ چۆتە گوندی "خارتز" و ماڵی کەسێکی بەناوی میرۆ تاڵانکردووەو چۆتە موش، کچەکەی فڕاندووەو باپیریشی کوشتووە. هەروەها ئەو هەڕەشەی ئەوەشی کردووە کە دەزگای پۆست تاڵان بکات، ئەگەر ئەو ٧٠٠ لیرەیەی بۆ نەگێڕنەوە کە وەک بەرتیل بە بەرپرسانی داوە. ئەو بەو دواییە نامەیەکی داوەتە دەسەڵاتداران و ئەو خواستەی دەربڕیوە کە گرێنتی ئەوەی بدرێتێ بچێت لەبدلیس دابنیشێت و هەروەها جەختی لەوە کردۆتەوە کە ئەو لەهەر تۆمەت و تاوانێک بێبەرییە. هەروەک لێرە دەبینرێت هیچ کەس لێرە داوایەکی یاسایی لەسەر ئەو نییە. ئێستا هەندێک لەئەندامانی حکومەتی لۆکاڵیی و خەڵکی تریش لۆمەی والی دەکەن کە، نەدەبوو ئاوا بەزۆرو بەئاشکرا هەوڵی گرتنی موسابەگ بدات. دەلین دەبووایە قەناعەتی پێبکرێت کە بەویستی خۆی و لەسەر داوای سوڵتان بچێتە ئەستەمبوڵ. ئەوەی باشترین رێبازە بگیرێتەبەر و کارێکی عەمەلیی و واقیعییە. حکومەت ئێستا زۆر لاوازە، هیزی زەبتییەی ویلایەتەکە ٥٢٠ کەسن کە ٢٠٠ یان سوارەیە، بەڵام موسابەگ گاڵتەی بەهەر هەوڵێکی بێهودەی ئەوان دێت بۆ گرتنی."

هەر لەسەر بنەمای ئەم راپۆرتەیە کە کۆلۆنێڵ چێرمساید لە٢٤ی مایۆی ١٨٨٩دا، مستەر وایتی کۆسنوڵی بریتانیی لەئەستەمبوڵ، هەواڵی کوشتنی ئۆهان ی لەلایەن موسابەگەوە پێ راگەیاندووە، هەروەها باسی گرتنی سەرەرێگاکانی موش و بدلیسی لەلایەن کوردانی موسابەگەوە کردووەو بێزاریی خەلکی ویلایەتی وان و بدلیسی لەم رووداوانەو هەروەها خەمساردیی حکومەت و بێبایەخیی بەرپرسانی فەرمانڕەوای ناوچەکەی لەرووداوەکان راگەیاندووە.

دیڤی، لەراپۆرتیکی تریدا بۆ کۆلۆنێل چێرمساید لە ٧ مایۆی ١٨٨٩دا، لەبدلیسەوە زانیاریی دیکەی سەبارەت بە موسابەگ داوەو دەڵێت:" موسابەگ گەنجەپیاوێکی ٣٠ ساڵانەیە، بەلام لەستەمکارییدا تەمەنیکی زۆری هەیە. ئەو ئەم زستانەی وەک میوان لەلای یەکێک لەشێخە کوردەکانمان بەسەربردووە. ئەوەی روویداوە ئەوەیە کە لەدەشتی موش،

یەکێک لەسەرۆکەکانی ئەرمەن لە " ئەرکاڤان" کە یازدە کاتژمێر لێرەوە دوورە ، بۆکاروباری خۆی هاتۆتەشار، موسابەگ کۆنەقینی لەگەڵیدا هەبووە، چونکە عەرزوحاڵێکی بۆ گرتنی موسابەگ مۆرکردووە. موسابەگ بەدوادا گەڕاوەو شەو لەماڵێک بەنووستوویی دۆزیویەتییەوە، کە شوێنێکە هەشت سەعات لێرەوە دوورە. سەرەتا موسابەگ باروتی خستۆتە ناو دەستە راستیی و یەکێک لەگیرفانەکانی و سووتاندوویەتی، ئەو دەستەی کە عەرزوحالەکەی پی واژۆکردووە، ئنجا دەستەکەی تریشی سوتاندووە کە عەرزوحاڵەکەی پێ گرتووەو گواستویەتییەوە، دواجار بەخەنجەر برینداری کردووەو فڕێیداوەتەوە ئەو ئاگرەی کە فەرمانیکردووە بۆی بکەنەوە. موسابەگ، لەوەڵامی کوردێکدا کە لەهەمبەر ئەو دڵرەقییە نارەزایەتیی نواندووە وتویەتی: " هیچت لێ نەبیستم دەنا تۆش ئا بەو دەردە دەبەم".

پاش گەڕانەوە بۆشار، پاشا بانگی کردووە، بەڵام رێگەیداوە هەڵبێت و بگەریتەوە گوندەکەی خۆی لەدەشتی موش. ئەمە لەیەکەمین هەفتەی مانگی رابردوو روویداوە، لەم کاتەوە موسابەگ ترس و تۆقاندنی کاروانەکانی سەرەڕێی بڵاوکردۆتەوەو ئەوانە دەکوژێت کە کۆنەقینی لەگەڵیاندا هەبووەو دەوڵەمەندەکانیش تالان دەکاتو پارەکانیان دەبات.

هەروەها هەفتەیەک پێشتر کاروانێک لەخەرپوتەوە هاتۆتە شارەکە کە لەپەنجا بارگیرو بیست پیاو پێکهاتووەو باری پەمویان پێبووە. دووکەسی خۆماڵییان تێدابووە کە خەڵکی گوندی ""خمە"ن، ئەوانە جیاکراونەتەوەو براون بۆ گوندەکەی موسابەگ، لەوآ جلەکانیان داکەندوون، بەڵام پاش ئەوەی سەلماندوویانە کە خەڵکی ئەم پاشاڵکە نین، جلەکانیان داونەتەوە. ئەو پیاوانە هاتن و ئەوەیان بۆ گێڕاینەوە. هەروەها لەچواررۆژی رابردوودا، کاروانێک لە حەڵەبەوە لەرێگای خەرپوتەوە هاتووە بۆ شاری وان، کاتێک ئەم کاروانە بەدەشتی موشدا تێپەڕیوە، پەلاماردراوەو حەوت بارگیر بەبارەکانیانەوە دەستیان لەسەرداگیراوەو سێ پیاویش، هەندێک دەڵێن شەشیش، کوژراون.

هەروەها راپۆرتەکە باس لەتاڵانکردنی ئەرمەنییەک و کورەکەی دەکات لەگوندی "دەرپان". هەروەها لەگوندێکی نزیک کڵێسای هۆرهانس، دووپیاو کوژراون، کاتیک بەموسابەگ وتراوە بۆ رێگە بەم کارانە دەدەیت ؟! لەوەلامدا وتویەتی کە موتەسریفی موش دزیی لێکردوون،[دیارە لەسەر شکاتی ئەرمەنەکان موتەسەریف چۆتەسەر موسابەگ] لەکورد، کە ١٢٠٠

سەر ئاژەڵە، ئەوان بەنیازن بۆ هەر ئاژەڵێک ئەرمەنییەک بکوژن، ئەو جەختی لەوەکردۆتەوە کە ٨٩٩ بۆ ١٠٠٠ لیرەی تورکیی وەک بەرتیل داوەتە پاشای والی، بۆئەوەش ئەو کارێک دەکات دەهێندەی ئەو پارەیە لەتاڵانکردنی کریستیانییەکانی ناوچەکە کۆبکاتەوە.

هەروەها لە٢٧ی مانگی رابردوو، موسابەگ بەخۆی و سی و پێنج سوارەوە، داوێتی بەسەر گوندی ""دەستا **ڤانک** " سەرۆکی گوندەکەی کوشتووە، هەروەها باوکیشی. موسابەگ دڵرەقییەکی ئەوتۆی نواندووە کە دوو کورەزای پیاوەکەی دواییان لەترسا تۆقیون. هەڕەشەی مامەڵەی بەوشیوەیە لەشوێنەکانی تریش کراوە، لەوانە هەرێمی ئەخلات. لەئاکامی ئەم هەڕەشەیە، هەندێک روویان لەشارەکە کردووە بۆئەوەی پارێزراوبن. هەروەها عەرزوحاڵێک لەلایەن ١٥٠ ئەرمەنییەوە نێردراوە بۆ بابی عالی کە داوای پارێزگاریی دەکەن، هەروەها بڕی ٥٠٠ پیاستەر، بەڵام سەرنجی زۆربەی ئەوانەی لەم عەرزوحاڵە ئاگادارن ئەوەیە یان ئەوەیە کە ناگاتە بابی عالی وەیاخود ئەگەر بێتو بشگات بێهودەیە."

میستەر **دیڤی** لە١٨ی مایۆدا، راپۆرتێکی دیکەی ئاراستەی چێرمساید کردووەو سەرنجی ناوبراوی بۆدۆخی شڕی دەشتی موش لەئاکامی هەڵاتنی موسابەگ و پەلامارەکانی راکێشاوەو باس لەوەدەکات کە دەسەڵاتداران وێڕای ئەو پەلامارانە هیچ رێوشوێنیکیان بۆ پاراستنی خەڵکەکە نەگرتۆتەبەر. هەروەها دەڵێت کە رەنگە هەواڵەکانی تاوانەکانی موسابەگ زێدەڕۆیی تێداکرابێت، بەڵام ئەوە هەیە کە زیاتر لە بازرگانێک لەوان یانی گەورەیان پێگەیشتووەو کاروانەکەیان لەدەشتی موش تاڵانکراوە...هەروەها کاروانیکی بازرگانیی حەلەبیش کەبارەکەی موڵکی خەڵکی شاری حەڵەبە، بەڵام ئەو شتانەی برابوون گەڕینراونەتەوە لەسەر ئەو بنەمایەی کە موسابەگ هیچ رقێکی لەخەڵکی غەوارەو دەرەوەی هەرێمەکە نییە.[بەپێچەوانەی جەردەو چەتەکانەوە کە هەمیشە بیگانەکانیان دەکردە ئامانج/سەردەشتیی].

لەو بڕوایەدام موسابەگ خۆی سەرکردایەتیی ئەو پەلامارانە دەکات و رێگەی ئەشکەنجەدانی بەئاگر گرتۆتەبەر، کەپێشتر ئۆهانی بەو دڵرەقییە پێ کوژرا. دەڵێن دەستوپیوەندە کوردەکانی موسابەگ بۆئەوەی سەرنجی ژنان بەلای خۆیاندا رابکێشن، پۆشاکی ژنانە دەپۆشن، کاتێک ژنان لێیان نزیک دەبنەوە، دەیانگرن و لاقەیان دەکەن! بەودوایە موسابەگ سەرانەی

لەگونــدەکانی دەروبەر ســەندووەو هەرپــارچەیەک زەوی ٢٠-٥٠ لیــرەی لێسـەندوون. لەگونـدێکی ئەخـڵات کە پـاش ئەوەی رازیـی نەبـوون سـەرانە بـدەن، رۆژی دواترسـەرکاری گونـدەکەو پیاوێـک لەو گونـدە کـوژراون. رەوشــەکە ئەوەنە مەترسـیدارە، لەهەنـدیک لەگونـدەکان، خەڵـکەکەی هەر لەکازیوەوە بۆ زەردەپەڕ لەترسا خۆیان دەشارنەوە.
ئەوە راستە کەموسابەگ بەچەندین شێوە خزمەتی حکومەتی کـردووە، ئەو بـۆ مـاوەیەکی بەرچـاویش مودیرنـاحییەی شـارۆکەی خویـت بـووە، ئەوەی تەنانەت پاش چەند تاوانێکی سەلمێنراو، کە چاوی لـێ پۆشـرابوو. لەوکـاتەدا وادەردەکەوت کە موسابەگ چاکبووبێت و گۆڕابێت، بەڵام ئەم ئاڵەنگاریی و بەرسـینگرتنەی ئەم دوایـیەی لەهەمـبەر حکـومەت، ئەگەر نەوترێـت کە راپەڕینێکـی ئاشـکرایە لەدژی حکـومەت، هەروەهـا ئەو سـتەمکارییەی بـۆ پایماڵکردنی ماڵ و ژیان و کەرامەتی ئەرمەنییەکانی موش، بـابەتگەلێکن کە ناتوانرێت چاوی لێ بپۆشرێت، لانیکەم لە ویلایەتـی بدلیس کە دەمـارگیریی ئیسلامیی بەودواییە لەهەر گۆشەیەکی ئەم ناوچەیە بنجی داکوتاوە.
زانیومە کە شێخی بـدلیس (پێدەچێت شیخ ئەمین بێت)، هەروەهـا حـاجی نەجمەدیـن ئەفەنـدی، بەشەخسـیی هـانی موسـابەگیان داوە بگەڕیـتەوە بـۆ بـدلیس، لەوێ ئەو بەرێـزەوە پێشـوازیی لێکـراوەو وەک میـوان لەمـاڵی شـێخ بووە.
ئەوەش زێـدەکراوە کە موســابەگ و خێــزانەکەی بە ئیــرادەی ســوڵتانیی لەبدلیس ماونەتەوەو نابێت لەسنوری شاری بدلیس بچێتە دەرەوە."
هەر لەم کاتەدا, کە دیڤی ئەم هەواڵانەی سەبارەت بە بـارودۆخە شڕەکەی دەشــتی مــوش و بەدکارییەکــانی موســابەگ بــۆ بەرپرســانی خــۆی بەرزکـردۆتەوە، تەلەگرافێـک لەبەڕێـوەبەری کاسـۆلیکییەوە لەبـدلیس لە٨ی مــایۆی ١٨٨٩دا، گەیشــتۆتە ســەدارەتی عوســمانیی و لەم تەلەگــرافەدا بەپــێچەوانەی قســەکانی میســتەر دیڤیــیەوە, بــاس لە ئاســایش و ئــارامیی هەرێــمەکە کــراوە بەشــێوەیەک کە خەڵکــی موســڵمان و ئەرمەنەکەش سوپاســگوزرای والــی و ئیــدارەکەین. جــگەلەوەی بــاس لەوە کــراوە کە موسـابەگ مـاوەیەکی زۆرە لەناوەنـدی شـاری بـدلیس نیشـتەجێیەو تەنیـا ئەو کــاتە گەڕاوەتەوە نــاحیەی هویــت کە هەســتی بەمەترســیی کــردووە لەو دەنگۆیــانەی باســی تاوانبــاریی ناوبراویــان کــردووە گــوایە ئەرمەنەکــانی چەوســاندۆتەوەو بەپرســە لەو رووداوی کوشـتنانەی لەخویـت روویانـداوە،

ئەوەی کەتــا ئێسـتا هەر بەدەنگـۆیی مــاوەتەوەو هـیچ راسـتییەکی لەدادگــاو لیکۆڵینەوەکانی ئێرەدا دەرنەکەوتووە.

بەم دوایـیەش، کۆنسـوڵی ڤـان، سـەردانی بدلیسـی کـردووەو چـاوی بە بەریوەبەری ئێداری ئەرمەنەکان کەوتووە کە ناوی "عەڤدیس ئەفەندییە" و چـوار رۆژ لەمـاڵی کەسـێکی زۆر ناسـرای نـاوچەکە مـاوەتەوە. عەژدیـس ئەفەنـدی یەکـێکە لەلایەنگرانــی سەرسـەختی ئەرمەنیــی. هەر ئەوانــیش رۆژنـــامەی هونچاکیـــان هێنـــاوەو بەئاســـانیی بڵاویـــانکردۆتەوە، ئەوەی لەلەندەنیش بڵاوبۆتەوەو هەواڵی ناڕاست دەگرێتەخۆو لەسـەر بنەمـای قسـەی ناڕاست دارێژراوە. هەروەها ئەو هەواڵانەشی کۆنسوڵ بەدەستی گەیشتووە وێناکردنی ناواقیعی دۆخەکەیە.

ئەرمەنەکان زۆر لەوە بەداخبوون کە شکات و بێزارییەکانیان لەموسـابەگ بنـاغەی نیـیەو پـاش لێکۆڵینەوەکـانیش ئەوە بـۆ حکـومەت ئاشـکرابووە کە بەریـوەبەری ئیداریی [مەبەستی عەڤدیس ئەفەنـدییە/سەردەشـتیی] بۆخـۆی یەکێکە لە شـکاتکەرەکان و ئەو دانـی بەوەدا نـاوە کە ئەو هـانی خەڵـکەکەی داوە ناڕەزایەتیی دەربڕن و تەنانەت ناچاریشی کردوون شکات بکەن.[24]

***Statement by Sir A. Sandison of the Interview of Sir W. White with His Majesty the Sultan on May* 19, 1889.**

IN the interview which the English Ambassador had with the Sultan, the former spoke of the reply given by Lord Salisbury to the question asked by Lord Carnarvon in the House of Lords, whereupon His Majesty remarked—"The sentiments of justice expressed by Lord Salisbury have caused satisfaction; his explanations were clearly founded on information given by you, so that I express my pleasure to you also. Thank God, even in the distant provinces of my Empire security and tranquillity reign supreme. The Persian Kurds pass the frontier and venture on all kinds of marauding expeditions, and on being pursued by us again return to Persia; and even though the Persian Government be dissatisfied with this state of things, yet these places, being destitute of inhabitants, are suitable for this kind of vagabond to take refuge in. If any men from our side join them they are Rafigīs, who have taken timely refuge on our territory from Persia, and have settled down there.

"As our soldiers can only pursue them as far as the frontier, and naturally cannot cross the border, it is very difficult to put them down and punish them. As for the complaints which have been made against Moussa Bey, the actions attributed to him are so entirely opposed to Mussulman character and custom, that they can never be believed. He is on the road to Constantinople to defend himself from the charges made against him. I hope that he will soon arrive. Of course, his trial will be conducted with perfect fairness and justice."

---

[24] BOA, HR. SYS, 2790/2 From : OSMANLI BELGELERNDE ERMENI-INGILIZ ILISKILERI (1845-1890) , Ankara, 2004, p 169-171.

کۆنسوڵخانەی بریتانیی لەئەستەمبوڵ ١٨٩٠

ميستەر ئارتۇر ولىيەم وايت

Sir W. White to the Marquis of Salisbury.—(*Received May* 31.)

My Lord, *Constantinople, May* 25, 1889.

SINCE the reported atrocities at Moosh reached me by means of extracts from various foreign journals, I have been at great pains to discover the accuracy of these allegations, which were denied at the Porte, and upon which, notwithstanding all my repeated efforts, I am quite unable to give your Lordship any reliable information with the exception of a précis drawn up by Mr. A. Hardinge of that given to Sir Alfred Sandison and Mr. Marinitch, with reference to the complaints of a deputation from Moosh on the subject.

I have even complained to His Majesty the Sultan of my inability to comply with my duties on this point.

In this matter, therefore, I was glad to observe that the Earl of Carnarvon gave me due credit for my sincere desire to ascertain the nature of the actual facts, but, unfortunately, I have found myself unable to carry out my earnest wish, and to follow in the footsteps of my predecessors in this respect.

A couple of days ago I asked Colonel Trotter to see ———, thinking that they might have received intelligence from which I could draw reliable data.

The only thing which the ——— showed Colonel Trotter was news from the Nestorian country, but most of it refers to what took place last year.

It seems, however, that ——— are afraid that the disturbances of that period will break out afresh during the present summer.

I cannot, of course, say whether there is any foundation for these apprehensions, but the Nestorians as well as the Armenians in a portion of those districts appear to be in constant fear of Kurdish outbreaks; and these gentlemen have information bearing out the accounts of the insecurity prevailing in portions of the Vilayets of Van and Hekkiari.

Under these circumstances, I would venture to suggest that Colonel Chermside should be instructed to visit some of those districts and report what comes under his observation.

Her Majesty's Consul at Erzeroum is particularly well-fitted by his intelligence, experience, and tact for so delicate an inquiry, and I am sure that, even if he were not able to collect any new data, the very fact of a visit from him and the interest just displayed by Her Majesty's Government would be conducive to much good in those disturbed districts.

Should your Lordship authorize me, by telegraph, to instruct Colonel Chermside accordingly, there would be some advantage in his commencing this tour before the hot season begins.

I have, &c.
(Signed) W. A. WHITE.

Memorandum.

MR. MARINITCH reports that on Wednesday the 2nd instant, when the Council of the Armenian Gregorian community held its usual sitting under the presidency of the Patriarch at Koum-Kapou, a large crowd assembled outside the churchyard, consisting of a deputation from Moosh (Vilayet of Diarbekir), and of most of the Constantinople Armenians originally from that place, who had come to complain of outrages committed by Moussa Bey, an influential local Kurdish Chief. The Patriarch having called some of them before him, they stated that Moussa Bey had been imprisoned on a charge of oppressing the Armenians, but had managed to escape, and, in revenge, had collected his Kurdish followers and fallen upon the Armenian villagers, plundering houses, violating girls, and torturing and murdering the population, some of whom he had burned alive after pouring petroleum over them.

Whilst these statements were being made to the Patriarch, a telegram was handed to him confirming them, from the inhabitants of Moosh. It had come by the post, its senders having been afraid to entrust it to the telegraph office. The Patriarch endeavoured to calm the people, and decided to report the matter to the Grand Vizier, with a view to obtaining redress, and, at the same time, to send two or three of the deputation to his Highness for reference in case of necessity. They were followed to the Vizirate by the greater part of the crowd, which was, however, dispersed by the police without resistance. The Minister of Police is said to have reported fully to the Sultan on the incident, which, it is asserted, has created a certain impression at the Palace, and has led to the secret dispatch of some officials to the spot to make inquiries.

Sir A. Sandison inquired of the Grand Vizier on the 9th instant as to the so-called "Armenian demonstration." His Highness admitted that a deputation of some seventy or eighty persons had appeared at his Department, but he professed himself unable to understand the real meaning of their proceedings. It was, however, apparently to complain of certain murders of Armenians at Moosh, laid to the charge of Moussa Bey of that place. He added that he did not see how a crime committed at Moosh could affect the Armenians at Van, Ismid, and Constantinople, who had joined the deputation, the real object of which, in his view, was to create a sensation, and afford subject matter for the foreign press.

Constantinople, May 13, 1889.

كولونېل سېر ھېربېرت چېرمسايد

Vice-Consul Devey to Consul Chermside.

Sir, *Bitlis, April 27, 1889.*

I HAVE the honour to acquaint you of the escape while under arrest of Moussa Bey, of Khuit, which took place four weeks ago.

Moussa Bey is about 30 years of age, the son of Mirza Bey, who was killed in a Kurdish feud at Bulanyk four years ago; one of Mirza Bey's wives was the sister of Bahri Pasha, Mutessarif of Pera, at the capital; the "Ijra Memur" of Bitlis Vilayet is also a cousin of Moussa Bey. Born at Khevian, a village near Mush town, beyond the Caza of Khuit, his rule is absolute over five or six large Kurdish villages of Khuit, and he is able to do much as he likes both there and in the Mush Plain between Bitlis and Mush; it is said nearly 1,000 armed men are under his orders, and 110 at present hold the roads, and are preventing the villagers from taking their corn to be ground at the mills and from moving about. It was Moussa Bey who wounded two American missionaries in May 1883.

His escape has greatly troubled the local authorities. The Tabur Aghassi, who was responsible for his detention, was put in prison, and is now under interrogation, and it may bring about the dismissal of the Vali.

Moussa Bey, it appears, had been continuing a career of violence, and had committed divers actions of oppression and lawlessness for several years past. The villagers of the Mush Plain appealed for redress to the local authorities, and, finally, to Constantinople, but could obtain no satisfaction. Of late only their complaints were taken into consideration, and orders were issued from the capital for inquiry. But Moussa Bey enjoys great influence in this town, and is a close friend of the Sheikhs Haji Nejmeddin Effendi, of the Idaré Council, Yusuf Agha, and other prominent members of the Government, and the orders were put aside. Further, Moussa Bey was residing all the winter in the town, and had not of late been committing excesses, nor did any one venture to bring any charge against him for past misdoings; on the contrary, he had rendered valuable service to the Government in buying the tithes of Khuit for £ T. 500, and collecting them himself to his own advantage, whereas the Government would have been able to do very little if left to their own resources. During the winter Mehemet Ali, Mutessarif of Mush, was making various efforts to bring Moussa Bey to justice; soldiers were even sent to arrest him, but perhaps their behaviour was not very exemplary. The conduct of the Mutessarif is variously interpreted; it has been affirmed that he was persecuting Moussa in order to extract a bribe from him, but I am inclined to believe he is an honest man, and was really striving to keep order and administer justly. Moussa Bey was angered at the Mush Christians for the complaints they were forwarding against him, which possibly were not entirely true; a certain Ohan of Akhavank village, resident at Mush, had taken a prominent part in forwarding these complaints; having occasion to come to Bitlis about six weeks ago, Ohan carefully kept his intention secret, but Moussa, however, learnt his presence here, and placed four or five men on the road near this city, who captured him, though fleeing by night to escape observation; they took him to Gotni, a Kurdish village on the Mush road, and there put him to death by fire, under circumstances of appalling torture. Hereupon a fresh order was received from Constantinople for Moussa's arest and exile; the Government then attempted to carry this out, but Moussa Bey promptly made his escape from the Tabur Aghassi's house and the midst of the zaptiehs, saying that the local authorities were not acting honestly and openly by him. He went at once to the village of Harix, where he plundered the house of a certain Mouro, absent at Mush, abducted a young daughter of his, and slew her grandfather. He was then said to be threatening to pillage the post if the sum of £ T. 700 he had given as bribes to the authorities was not returned. He has just written a letter to the authorities expressing his willingness to return to reside at Bitlis under guarantee (from them), and maintaining that he is innocent of crime, and that, as was seen here, no one had any suit to bring before the Law Courts.

Some members of the Local Government and others now blame the Vali for attempting to arrest Moussa forcibly and openly, and say he should have been persuaded to withdraw voluntarily to Constantinople, as though by the Sultan's desire, and that this would still be the best course to adopt, and is practicable. The Government is indeed miserably feeble at the moment; the vilayet force of zaptiehs consists of 520 (200 are horse), but Moussa Bey would smile at the futility of any attempt on their part to seize him.

I have, &c.

(Signed) GEORGE POLLARD DEVEY.

Sir W. White to the Marquis of Salisbury.—(Received June 4.)

My Lord, *Constantinople, May* 30, 1889.

I HAVE the honour to forward to your Lordship the copy of a despatch received by me from Trebizond from Colonel Chermside, and inclosing one he received from Her Majesty's Vice-Consul at Van from Bitlis, giving an account of Moussa Bey and of his outrages.

I have likewise the honour to inclose a copy of the telegram I have just received from Colonel Chermside from Trebizond on the same subject.

I shall not fail to act on your Lordship's telegraphic instruction of yesterday's date.

I have, &c.
(Signed) W. A. WHITE.

Consul Chermside to Sir W. White.

(Extract.) *Trebizond, May* 24, 1889.

I HAVE the honour to forward to your Excellency, in confirmation of my telegram of this day's date, two copies of a despatch by Mr. Devey, which, though dated Bitlis, 27th April, only reached Erzeroum on the 18th May, and were received by me here on the 23rd. Mr. Devey has recently visited Bitlis with my sanction, but at his own expense. I have also received news from Mr. ———, and from other sources, relative to the doings of Moussa Bey.

Since the occurrences mentioned in Mr. Devey's despatch, news has been received of Moussa Bey's having killed two men at Akhlat, on Lake Van. In his despatch Mr. Devey states Ohannes of Akhavank to have been killed at Moussa Bey's instigation; but according to the information which reached me direct he was killed by Moussa Bey with his own hand under circumstances of atrocious cruelty, and it was this which led to the Government deciding to make the arrest from which he at once escaped. I have also been informed by travellers that Moussa Bey's Kurds hold all the roads near Mush, and that traffic has consequently to make a considerable détour.

The Vilayets of Van and Bitlis are in a very unsatisfactory state as regards the impunity which outrages and crime enjoy, and the supineness, apathy, or culpable negligence of the Governors.

Bitlis, May 7, 1889.

MOUSSA BEY, a young man of 30, but old in iniquity, spent this last winter as a guest of one of our Kurdish Sheikhs; it happened that an Armenian Headman of Arkavan, eleven hours from here, on Mush Plain, came on business to this city; Moussa had a grudge against him because he had signed a Petition to have the Bey arrested; the latter went in pursuit in the night and found his victim in lodgings and asleep, eight hours from here. First he ignited powder he had poured into the right hand and one of the pockets—the one used to sign said Petition, and the other in which he had conveyed it. Afterwards he stabbed him and threw him on a bonfire which he had ordered made. To a bystanding Kurd, on remonstrance with him at inflicting such cruelty, he replied, "Let me not hear a word from you, or I will treat you in the same manner." The Pasha summoned the Bey on his return to the city, but allowed him to make his escape to his village on Mush Plain. This was during the first week of last month, since which he has created terror by robbing caravans, and murdering those against whom he had a grudge, or the wealthy for their money. Week before last a cotton caravan, of some fifty animals and twenty men, were passing on their way from Karpoot to this city. Two of them, natives of the village of Tchme, were singled out, taken to the Bey's village, and stripped of their clothing; but as they proved not to belong to this Pashalic, their clothing was restored to them. These men came and told us their story. Within four days past a caravan, on their way from Aleppo, viz., Karpoot, with goods for Van, while passing through the Mush Plain, were attacked; seven animals, with their goods, were seized, and three men, some say six, were killed.

——— writes us from Mush, on the 3rd instant: an Armenian and son were plundered near the village of Darpan; in a village near Horhannes Monastery two men have been murdered. When Moussa Bey was asked why such proceedings were allowed, he replied that the Mutessarif of Mush had robbed them, the Kurds, of 1,200 animals, and they were determined to murder an Armenian for every animal taken, that Moussa Bey affirms that he has given our Pasha from £ T. 800 to £ T. 1,000 bribe, and that he will requite himself by plundering tenfold that sum from the Christians, &c. The Bey with thirty-five horsemen fell upon Bastavank and killed its Reis, or Headman, and also his father, and such cruelty was exhibited that two lads, grandchildren of the latter, died from fright on the spot.

This was on the night of the 27th ultimo. Threats of similar treatment were sent to other places in that (Aklate) province, and ——— writes us on the 13th ultimo from Purkhus [*sic*], where he lodged, that the night was rendered hideous from the screams of the villagers who were warding off attacks upon their threatened village, which is one hour from Bastavank. By reason of this threat a few are fleeing to this city for protection: a Petition by 150 Armenian signers here was prepared last Saturday, and, at an expense of 500 piastres, sent by telegraph to the Sublime Porte, begging for protection. But it is the opinion of the more knowing that such a Petition will never reach the Porte, and if it does will prove of no avail.

Vice-Consul Devey to Colonel Chermside.

(Extract.) *Van, May* 18, 1889.

WITH reference to my letter of the 27th ultimo, I regret to have to draw your further attention to the very dangerous condition obtaining in the Mush Plain, consequent on the escape of Moussa Bey.

Outrages of the gravest nature are being daily perpetrated with impunity, nor am I aware that any steps have been taken by the authorities to re-establish public security.

News from Mush only filters through to Van, and it is possible that some of Moussa Bey's crimes may be reported in exaggerated terms here; but it is certain that more than one Van merchant has suffered very heavy loss from caravans being plundered on the Mush-Bitlis road, and I am told that on one occasion some lives were lost. An Aleppo caravan of Aleppo people was also plundered, but the things stolen were restored on the grounds that Moussa Bey had no spite against strangers. Moussa Bey frequently commands these forays in person, and I believe that he personally applied the fiery tortures by which the man Ohan was so cruelly put to death. His Kurds are said to dress themselves as women, and, approaching unprotected groups of village women when in the open country, to seize and violate them. Lastly, Moussa Bey is levying blackmail on the neighbouring villages of from £ T. 20 to £ T. 50 apiece in a lump sum. In one village, of Akhlat, where his demand met with a refusal, the Kiaya and another man were killed on the following day. The state of alarm is said to be so great that the villagers in some parts leave their houses, and hide from sunset to sunrise.

It is true that Moussa Bey has served his Government in various ways, and was for a considerable time Mudir of Khuit Nahiyyé, and this even after proven crimes had been condoned; at the time he seemed to have reformed. But his late defiance of the Government, not to say open revolt, and his "Khunkyar"-like disposal of the property, lives, and honour of the Mush Armenians are matters that cannot be overlooked, least of all in Bitlis Vilayet, where Moslem fanaticism in every quarter has recently taken fresh root.

P.S. *May* 19.—I learn that a Sheikh of Bitlis (probably Sheikh Emin) and Haji Nejmeddin Effendi personally induced Moussa Bey to return to Bitlis, where he was received with honour, and lodged as a guest in the Sheikh's house. It is added that, by Imperial Iradé, Moussa Bey and his family will reside within, and not leave the limits of Bitlis city.

لێرەشایەنی باسە، کۆلۆنێل چێرمساید لە ٢٧ی مایۆی ١٨٨٩دا، ئەو هەواڵانەی کە لە میستەردیڤیەوە سەبارەت بە هەستی ئەرمەنییەکان لەناوچەکە وەریگرتبوون، بەتەلەگراف گەیاندییە میستەر وایت لەئەستەمبوڵ ، لەم تەلەگرافەدا باسیش لەو هەواڵە ناڕاستانە کراوە کە کۆمەڵەو تاقمە ئەرمەنییەکان لەدەرەوە بڵاویاندەکردەوە. چێرمساید ناوی بڵاوەکراوەیەکی ئەرمەنیی بەناوی "هایاسدان" بردووە کە لەوبارەیەوە چەواشەکاریی زۆری کردووە. بەتایبەت سەبارەت بە کاری حکومەتی تورکیی. لەوسەربەنەوە داوای لە میستەر**دیڤی** کردووە راپۆرتێک لەوبارەیەوە ئامادەبکات.

چێرمساید دەڵێت:" مەسەلەی بێزارکردنی تەنگەتیلانەی ئەرمەنەکان لەهەریمی وان بابەتێکە مایەی پەژارەیە، خەڵکی ئەرمەنی ئەو هەرێمانە بەناڕازیی و ورووژاو دەزانم، بەلام لانیکەمی ئەوەیان هەیە کە ببنە هۆکاری هەرە گرینگی مەترسییدار بۆ حکومەتی تورکیی. گومانی تێدا نییە کە پاش رێکەوتننامەی بەرلین، برێکی زۆر لەهاندانی شۆڕشگێڕانە لەئارادایە، ئەوەی چوارپینج ساڵ گەیشتە ترۆپک و لەبواری هەوڵێکی شکستخواردوودا بۆ دامەزراندنی رێکخراوێکی نهێنیی هاوشێوەی ئەوەی لەبولگاریا هەبوو لەپێش ساڵی ١٨٧٧. هەروەها لەپێناو بەدەستهێنان و کڕینی چەکدا.
هەرێمەکانی وان و ئەرزڕۆم لەبنەڕەتدا کاریگەریی ئەو جوڵانەوەیەیان لەسەرە، بەڵام لەناوچەکانی ئەرزنجان و خەرپوت و دیاربەکر ئەوەندە کەمە کە زۆر بەدەگمەن لەو بارەیەوە بزانم. جوڵانەوەکە هێندە نییە کە بتوانێت بۆخۆی مەترسییەکی جدیی لەسەر حکومەتی عوسمانیی پێکبهێنێت. هەنگاوە سەرکوتکارەکانیش رێگەیان لەهەر دەسەڵاتێکی رێکخراو و هاوبەستەگیی ئەرمەنیی گرتووە و نەیانهێشتووە. هەستی خۆرسکی ناڕەزایەتیی دژی حکومەتە موسوڵمانە تورکییەکە هەمیشە شتێکە دەمێنێت."
ئینگلیزەکان لەکوردستان لەهەوڵی بەردەوامدابوون بۆ کۆکردنەوەی زانیاریی لەسەر موسابەگ و رەوشی بدلیس و ناوچەی دەشتی موش، لەو رووەشەوە، سەرچاوەیەکی نهێنیی لە بدلیس لەرۆژی ٩ی مایۆی ١٨٨٩دا، راپۆتێکی داوەتە میستەر**دیڤی**، لەو راپۆرتەدا هاتووە:" بەو دواییە، لەبری جێبەجێکردنی ئەو فەرمانەی ماوەیەکی زۆرە لەبابی عالییەوە هاتووە بۆ قۆڵبەستکردنی موسابەگ بەزیندوویی یان بەمردوویی، پاشا دوو سێ کەسی مەدەنیی، نەک هێزی سەرباز، ناردۆتە لای موسابەگ بۆئەوەی قەناعەتی

پێیکەن بێت بۆ شار، بەڵام هەوڵەکەیان بێهودە بوو. وەڵامی ئەو ئەوەبوو کە تەواو ئامادەیە مل بۆ فەرمانی حکومەت کەچ بکات، بەڵام ئەو نایەوێت خواستی پاشای والی جێبەجێبکات. : " ئێ باشە بۆچی رێگای پێدام هەڵبێم؟! لەکاتێکدا وەڵامی بانگێشتەکەیم دایەوە! نا نا، ناچم بۆلای، با ئەو و ئەوانەشی لەشارن، کە ۱۰۰۰ لیرەم پێداون، بیگەڕێننەوە، دەنا هەمووی لەو بارەی لوت و گوێی کریستیانییە قوربانییە سەربڕاوەکان وەردەگرمەوە، هەرچەندە هەواڵی ئەوەش هەیە کە پێرێ شەو هەستابێت بەسەردانێکی خێرای پاشا...

پاشتر راپۆرتەکە، باس لەو کارانەی موسابەگ دەکات بۆداخستنی رێگای هاتوچۆی گوندەکانی ناوچەکەو ئەو گەمارۆیەی کە بەسەریدا سەپاندووە، گوایە ئەو لەسەرە رێگاکانی هاتوچۆ بۆ شاری بدلیس، بازگەی داناوەو کاروانەکان رووت دکاتەوەو سەرانە دەستێنێ، بەشێوەیەک کە کەس بآ سەرانەدان ناتوانێت هاتوچۆبکات و تێپەڕێت، ئەوەش وایکردووە کە بازرگانیی بەتەواوی پێچراوەتەوە.

پاش ئەوەی راپۆرتەکە باسی سەرانەسەندن و تاڵانکردنی هەندێک لەگوندەکان دەکات و ئاماژە بەو ترس و تۆقاندنە دەکات کە لەناوچەی موش و بدلیس بڵاوبۆتەوە، دەڵێت:" دوێنێ، ئەو شێخەی کە پێشوازیی لەموسابەگ کردووە، ژمارەیەکی زۆر لەدەستوپێوەندی تورک و کریستیانیی بەدواوەبووەو دووبۆ سآ کاتژمێر دوور لەشار رۆیشتوونو موسابەگیان بەرێزو شکۆیەکی زۆرەوە هێناوە بۆ شاری بدلیس، پێمان وتراوە کە ئەم شێخە لەگەڵ پاشای والی، لەموسابەگ خۆشبوون و ئەمڕۆ موسابەگ بەشەقامەکانی شاردا دەسوڕێتەوە!! هەموو ئەمە مانای چییە؟! ئێمە دەپرسین و لەوەڵامیشدا پێمان وتراوە کە باجی هێوریی و ئارامییە، لەکۆتاییدا تۆپەڵێک دۆخی ناوازەمان هەیە کە هەر لەسەردەمی جەنگەوە کە دوازدەساڵ پێشترە هەبووە."

هەر لەم سەربەنەوە، کۆلۆنێل چێرمساید لە ۳۰ی مایۆی ۱۸۸۹دا، میستەر وایتی لەئەستەمبوڵ لەوە ئاگادارکردەوە کە موسابەگ لەشەقامەکانی بدلیس دەرکەوتووە بێئەوەی دەسەڵاتداران پەنجەی بۆبەرن. تەنانەت هەواڵی ئەوەش هەیە کە لەلایەن ئەوانەوە بەباشیش پێشوازیی کراوە."

میستەر وایت کە لەئەستەمبوڵ ئاگاداریی بەشێک لەو سیاسەتانە بوو کەلەنێو بابی عالیدا بەڕێوەدەچوو، لەرۆژی ۱۷ی جونی ۱۸۸۹دا، وەزیری

دەرەوەی بریتانیی لەوە ئاگادارکردەوە کە هەوڵی ئەوە هەیە موسابەگ و دەسەڵاتدارانی بدلیس، لەو تۆمەتانەی ئاراستەیان کراوە بێتاوان پێشانبدرێن، گوایە ئاکاری ئەوان تەواو پێکدژە لەگەڵ ئەو زانیارییانەی گوایە لەسەرچاوە بڕواپێکراوەکانمانەوە هاتوون، وەک ئەوانەی لەهەرێمەکەدا نیشتەجێن، لەگەڵ ئەفسەرانی کۆنسوڵییەتەکەی خاوەنشکۆ. وایت دەڵێت:" من دڵنیانم کە موسابەگ لەڕییە بەرەو ئەستەمبوڵ، هەروەها نابینم هیچ شتێکی تر بکرێت هەتا ئەو کاتەی دڵنیا دەبینەوە لەوەی کەبەڕاستیی گەیشتووە، ئەوەی کە هێشتا هەندێک گومانیان لێی هەیە. ئەوەی کە دەبێت چی بکات کاتێک کە بگاتەئێرە، کەخۆی لەهەموو ئەو تۆمەتانە پاکبکاتەوە کەدژی ئەو هەن."

دیارە میستەر وایت، سالسبوریلەوە ئاگادارکردۆتەوە، کە لە١٥ی جوندا، لەلایەن بابی عالییەوە بانگێشتکراوەو لەوێ کامیل پاشای وەزیری دەرەوەی بینیوە، ناوبراو بیرخەرەوەیەکی حکومەتەکەی بەزمانی فەرەنسیی داوەتە میستەر وایت و ئەویش رەوانەی لەندەنی کردووە. نێوەرۆکی بیرخەرەوەکە ئەوەیە کە حکومەتی سوڵتان بەبایەخێکی زۆرەوە دەروانێتە ئەو عەرزوحاڵ و هەروەها هەواڵانەی بڵاوکراوەکان سەبارەت بە ئەرمەنەکانی ئەنەدۆڵ بەگشتیی و ئەوانەی وان و بدلیس بەتایبەتیی بڵاویانکردۆتەوە. ئەوانەی گوایە سەبارەت بەبەدماڵەکردنی ئەرمەنەکانە. حکومەت بەهەموو ئەوانەدا راگەیشتووەو لێکۆڵینەوەی کردووەو زۆربەی ئەو قسانەش بێبنەمان و ئەسڵیان نییە، ئەوانەی دیکەش شتگەلێکن لەهەموو وڵاتێکدا روودەدەن، هەرچەندە دادپەروەریی لەئەنجامدا لەئەرکی خۆیدا شکستیی نەخواردووە.

بەودواییە، ئەرمەنەکان،موسابەگیان بەئەنجامدانی توندوتیژیی و بەدکاریی تۆمەتبارکردووە، بۆنموونە، تاوانبارکردنی بەسووتاندنی ئەرمەنییەک بەزیندوویی و ئەنجامدانی کوشتن و تاڵانکردن لەموش. ئەم تۆمەتبارکردن و قسانە ناتوانرێت قبوڵ بکرێت. موسابەگ سەبارەت بەو قسەڵۆک و تۆمەتبارکردنانە زۆر بێزارەو هەربۆیە خۆشی رادەستی دەسەڵاتداران کردووەو پەنای بۆ دادوەریی بردووە. تائێستا هیچ شتێک نەهاتووە دەریبخات کە موسابەگ ئەم تاوانانەی ئەنجامداوە.

تەنانەت ئەو کاتەشی کە روودانی ئەم شتانە باسکراون، موسابەگ هەر لەشاری بدلیس بووەو ئەوێی جێنەهێشتووە. ئەمە بەسە بۆئەوەی بێتاوانی موسابەگ بسەلمێنێت. وێرای ئەوەش، ئۆهانس، ئەو کەسەی کەدەوترێت

موسابەگ سووتاندویەتی، بەمردوویی لەگوندێک دۆزراوەتەوەو بەدوای بکوژەکەیدا دەگەڕێن. هەروەها سەبارەت بەو کچەی کە دەوترێت لەکاتی زەماندو ئاهەنگی بوکێنییەکەیدا فڕێنراوەو دواتر دەستدرێژیی سێکسیی کراوەتەسەرو لەمەنجەڵێکدا کوڵێنراوە، شتێکی خەیاڵیی و تراویلکەیەو هیچ بناغەیەکی نییە، هیچ نموونەیەک بۆتاوانی بەوشێوەیە نییە لەنێو ئیمپراتۆرییەکە، ئاین دژی ئەوەیە کەسێک بەزیندوویی بسوتێنرێت. موسوڵمانان دژی ئەوەن تەنانەت مەترسییدارترین ئاژەڵیش بخەنە نێو ئاگر. ئەو زانیارییانەی کەلەلای کۆنسوڵی ئینگلیز لەوان هەیە کە بۆ ماوەی چوار رۆژ لەبدلیس بووە، هیچ بنەمایەکی نییە.

دەسەڵاتی سوڵتان، هەمیشە پێ لەسەر چەسپاندن و ئارامیی گشتیی دادەگرێت و هەروەها "بابە گارابێد"ی نوێنەری ئەرمەنە کاسۆلیکەکانی بدلیس، باسی لەو هەوڵە زۆرەی دەسەڵاتداران کردووەلەپێناو پاراستنی ئاسایشێکی نموونەیی ناوچەکە کە هێمنیی و ئارامیی تێدا بەرقەرارە. ئەو نوێنەرە دەڵێت کە ئەم هەواڵانە لەلایەن چەند کەسێکەوە بڵاودەکرێنەوە کەبەرژەوەندییان لەشێواندنی راستیی و خولقاندنی بێسەروبەریی و پشێوییە لەمەملەکەتدا."

لەلایەکی ترەوە، سورەیا پاشای سکرتێری یەکەمی سوڵتان، نامەیەکی بڵاوکراوەی ئەرمەنییەکانی ئمپراتۆرییەتەکەی داوەتە کۆنسوڵی بریتانیی لەئەستەمبوڵ، ئەو نامەیەی کە لەرۆژنامەی "تەریق/رێگا"ی فەرمیی عوسمانییدا بڵاوکراوەتەوە و ناوو مۆری ژمارەیەکی بەرچاو لەکەسایەتییەکانی ئەرمەنی تێدا هاتووە. ئەوانە لەو نامەیەدا کە لەرۆژی ١٢ی جونی ١٨٨٩دا، بڵاوکراوەتەوە، تەواوی ئەو هەواڵانە بەدرۆ دەخەنەوە کە رۆژنامە بێگانەکان لەدەرەوە بڵاویدەکەنەوە لەبارەی ئەنجامدانی تاوانی گەورەو بەدکاریی لە ناوچە ئەرمەننشینەکانی دەوڵەتی عوسمانییدا.، گوایە خەڵکی وڵات بەربوونەتە گیانی یەکترو هەمیشە کورد ئەرمەن دەکوژێت و ژمارەیەکی زۆر لەئەرمەنەکان گوایە گیراون. هەروەها گوایە بەگ و ئاغاکانی کورد بەزۆر ژنی ئەرمەن دەبەن و لاقەیان دەکەن! هەموو ئەم هەواڵانە بێبناغەن و پیاوانی ناوچەی موش، وێڕای کوردەکان، دژی ئەو درۆو هەڵبەستنانەن کەلەلایەن ئەو رۆژنامانەوە بڵاودەکرێنەوە. ئێمە خەریکی کارو ژیانی ئاسایی و بازرگانیی خۆمانین و تێکەڵاویی لەنێوانماندا هەیەو هیچ دوژمنایەتییەک لەنێوانماندا نییە.

هەموو ئەو درۆو هەڵبەستنانە بۆئەوەیە کە پەیوەندیی تورکیا بەوڵاتانی بیانییەوە تێکبچێت و کۆنسوڵخانەکانی وڵاتانی ئەوروپیی بشڵەژێن و متمانەو گیانی پەیوەندیی نیوان خەڵک لاوازبێت."

شایەنی باسە ئەوانەی ئەم نامەیەیان مۆرکردووە، بەشێکی زۆرن لەسەراف و بازرگان و کەسایەتییە ناودارەکانی ئەرمەن و لەبری هەموو ئەرمەنەکانی ولایەتی وانیش واژۆکراوە.

پێویستە بوترێت، کە بڵاوکردنەوەی هەواڵی ئەنجامدانی تاوانکاریی دژی ئەرمەنەکان لەکوردستان، بەتایبەت لەبدلیس و موش، هەروەها خراپیی دۆخی ئەرمەنەکانی تەواوی ئیمپراتۆرییەکە هەوڵێکی یەکجار زۆری لەلایەن رێکخراو و گروپە ئەرمەنییەکانی دەرەوەو ئەوروپای رۆژئاوا بۆ تەرخانکرابوو، ئەوانەی لەدەرگای هەموو حکومەت و سیاسەتکارانی ئەروپییان دەداو رۆژنامەکانیان بەهەواڵی قەبەو نادروست پڕدەکردو شەپۆلێکی توندیان دژی کوردو موسابەگ و سوڵتان و حکومەتی عوسمانیی دەستپێکردبوو.

لەوبارەیەوە، کەسایەتیی ناوداری ئەرمەنیی، ج. هاکوبیان، نامەیەکی ئاراستەی وەزیری دەرەوەی بریتانیی کردبوو، تێدا هاتبوو کە چەند نوێنەرێکی ئەرمەن، کەبەشێوەیەکی کاتیی لەپایتەختن، لەبری ٥٠٠ کەس لەئەرمەنەکانی موش، عەرزوحاڵیان داوەتە سەدری ئەعزەم داوای سزادانی موسابەگ دەکەن، کە سەرۆکێکی بەدناوی کوردە. ئەوەی بەفەرمانی ئەو گیراوەو بەو زووانە رەوانەی تەڕابلوسی دەکەن!!

لەوەش زیاتر، لەسەرچاوەی باوەڕپێکراوەوە بیستوویانە کە، موسابەگ ئەو کۆنەتاوانکارەیە کە تائێستا دووجار لەسەر بەدکاریی و توندوتیژییەکانی دەستگیرکراوە. جاری یەکەم کە گیرا، بەهۆکارێکی نادیار بەخشرا، لەجاری دووەمیشدا، خۆی لەسزادان و لێپرسینەوە رزگارکرد. لەوکاتەشەوە ئازادە، ئەو هاوری و پاڵپشتی بەهێزی لەئەستەمبوڵ هەیە."

هاکوبیان لەکۆتایی نامەکەیدا، دوا لەوەزیری دەرەوەی بریتانیی دەکات پشتی گەلەکەی بگرن و لەبەدیهێنانی مافەکانیان هاوکارییان بکەن.

ئەوەی لێرەدا پێویستە ئاماژەی بۆبکرێت ئەوەیە کە، ئەو هەواڵانەی سەبارەت بە چەوساندنەوەی ئەرمەن و بەدکارییەکانی موسابەگ لەبڵاوکراوە ئەرمەنییەکان و رۆژنامە ئەوروپییەکاندا، بەتایبەت سووتاندنی ئۆهان بەزیندوویی و فڕاندن و کوڵاندنی کچە ئەرمەنییەک لەکاتی

زەماوەنددا، بڵاودەکرانەوە، بەشێکی ئەو دانیشتن و گفتوگۆیانەی بەخۆیەوە سەرقاڵکردبوو کە لەپارلەمانی بریتانیا **(House Of Common)** ئەنجامدەدران. هەموو ئەوانەش لەئەرشیفی دانیشتنەکاندا تۆمارکراون.
لەم رووەوە، لەدانیشتنی ٢٨ی مایۆی ١٨٨٩دا، میستەر برایس، ئەندامی پارلەمان، وتارێکی درێژی لەسەر دۆخی پەیوەندییەکانی وڵاتەکەی و دەوڵەتی عوسمانیی پێشکەشکردو سەرنجی ئامادەبووانی بۆ ئەو راستییە راکێشا کەبەگوێرەی پەیماننامەی سان ستیڤانۆو بەندی ٦١ی پەیماننامەی بەرلین و هەروەها ئەو رێکەوتنە دوولایەنەی لەنێوان هەردوو وڵاتدار کراون، بەرپرسانی بابی عالی دەبوو ئەرمەنەکان لەکوردان و چەرکەس بپارێزن و چاکسازیی لەناوچەکەدا بەقازانجی ئەرمەن بکەن، بەڵام کەبەرپرسانی عوسمانیی خۆیان لەهەر هەوڵێک دزیوەتەوەو بەڵێنەکانیان نەبردۆتەسەر، ئێستاش ئەگەر دۆخەکە وەک وەک ساڵانی پێشووتر نەبێت، ئەوە خراپتریشە. میستەر برایس وتی کە ئەوان وەک بریتانیا دەبل ماف و دەبڵ پابەندبوونی ئەخلاقییان سەبارەت بەکەیسی کریستیانییەکانی دەوڵەتی عوسمانیی هەیەو پێویستە رۆڵیان هەبێت.
دواتر میستەر برایس، سەرنجی هەمووانی بۆ ئەو دڵڕەقیی و تاوانانە راکێشا کەلەلایەن حکومەتی و بەرپرسانی عوسمانییەوە دەرحەق بەئەرمەن دەکرێت و لێرەدا قامکی خیستۆتە سەر ئەو پەلامارانەی کەلەلایەن کوردانی موسوڵمانی کۆچەرەوە دەکریتەسەر گوندەکانی ئەرمەن و جگەلەوەی ئاماژەی بەناوی موسابەگ داوە کە گوایە چەند هەفتەیەک پێشتر، سەرۆک گوندێکی ئەرمەنی بە بنەدارێکەوە بەستۆتەوەو نەوتی پێداکردووەو سووتاندویەتی. ئەو دەڵێت:" ئێستا موسابەگ کە ئەم کارەی کردووە هاوڕێی والیە تورکەکەی هەرێمەکەیە، هەربۆیە حکومەت خۆی لەگرتن و سزادانی بەدوورگرتووە، ئەوەی زۆر قێزەونە ئەوەیەکە حکومەت هەوڵێک نادات رێگە لەم بەربەرییەتە بگرێت. ئەم تاوانانە، رووداوەکانی پێشووی بولگاریامان بیردێنێتەوە، کە ئەو کات رای گشتی ئەوروپای لەدژ راستببۆوە. هەروەها حکومەتی تورکیی بەئاشکرا لەتەواوی نکۆڵیی لەتەواوی ئەم چرۆکە ناشرینانە دەکات. چ هۆکارێک لێرەدا هەیە کە بڕوا بە هەر قسەیەکی باڵیۆزی تورکیی لێرە بکەین؟! ئەو لەلایەن حکومەتەکەیەوە بۆ هەڵخەڵەتاندن و سەرلێشێواندنی ئیمە نێردراوە! ئەو بیانووەی کە ئەو بەلۆرد سالسبوریوتووەو ئەویش بآ شەرم لەشوینەکانی

دیکە دووبارەی دەکاتەوە، ئەوەیە کە کوردەکان جڵەوناکرێن، چونکە ئەوان لەودیوی سنورەکانەوە، لەئێرانەوە دێن، ئەمەش ناتوانرێت بەسەر ئەو پەلامارانەدا جێبەجێبکرێت کەلەلایەن موسابەگەوە ئەنجامدراون، چونکە بارەگای موسابەگ سی رۆژەڕێ لەسنوری ئێرانەوە دوورە، دەشتی موشیش کە ئەم تاوانانەی تێدا ئەنجامدراوە، ١٩٠ میل لەسنوورەوە دوورە."

لەوەڵامی ئەم قسانەی میستەر برایسدا، میستەر سێرجی فێرگوسن سکرتێری پەیوەندییە دەرەکییەکان رایگەیاند کە بەداخەوە لەگەڵ قسەکانی میستەر برایسدا نییەو مەسەلەکان بەو شێوەیە نییە کە قسەیان لێدەکرێت. چونکە مەسەلەی چاکسازیی لەئاسیای بچووک رێگایەکی درێژی لەبەرەو چ خودی سوڵتان و چ بەشێک لەنیو حکومەتی عوسمانیش، خواست و خولیای چاکسازیی و پاراستنی ئەرمەنەکانیان هەیە.

سەیریش نییە ئەگەر هەندێک رووداوی تایبەت بەشێوەیەکی مەزن زێدەڕۆیی تێدا بکرێت. ئەندامانی بەریزی پارلەمان لەوانەیە رۆژنامەکانیان خویندبێتەوە سەبارەت بە پەلامارێک کەلەلایەن کوردانی بکوژەوە دژی گوندێکی ئەرمەنیی ئەنجامدراوە، بەدیارییکراویش: کوڵاندنی بوکێک بەزیندوویی! هۆکاری ئەوەم هەیە باوەڕبکەم کە شتێکی ئەوتۆ هەرگیز روویندەداوە، پەلامار، کوشتن، دڵرەقیی ناوبەناو هەیە، ئەمە کەیسەکەیە. ئەندامانی بەڕیز گلەیی ئەوە دەکەن کە زانیاریی نوێ نییە، بەدڵنیایەوە راپۆرتی نوینەرەکانی دەوڵەتی خاوەنشکۆ ناوبەناو هەیە، هەروەها حکومەت لەلەئاسیای بچووک و ئەرمینیا لەلایەن ئەفسەرانێکەوە راژەدەکرێت کە باش دەتوانن و لیاقەتی ئەوەیان هەیە راستیی لەناڕاستیی جیابکەنەوە."

سالسبوری، وەزیری دەرەوەی بریتانیا، لەرۆژی ١٨ی جونی ١٨٨٩دا،میستەر وایتی لەئەستەمبوڵ ئاگاداركردۆتەوە، کە هەموو ئەو هەوڵ و کۆششانەی میستەر وایتی خستۆتەبەردەم شاژنی بریتانیا، کە کردوویەتی لەپێناو راکێشانی سەرنجی سوڵتان بۆ بەدکارییەکانی موسابەگ.

شایەنی باسە، سورەیای سکرتێری یەکەمی سوڵتان لە ٥ی حوزەیراندا، سوڵتانی لەم قسەو باسەی پارلەمانی بریتانیا و گفتوگۆکانی نیوان میستەر برایس و هەروەها قسەکانی گلادستۆن ئاگاداركردۆتەوەو دەقی ئەو قسانەی بە وەرگێڕاوی پێشکەش کردووە، وێڕای رۆژنامەی ستاندەردی بریتانیی و بەشێک لە بڵاوکراوە ئەرمەنییەکان. پاشتر جەخت لە وە کراوەتەوە کە

وێڕای ئەو ئارامیی و هێمنییەی لەمەملەکەت هەیە بەشێک لەئەرمەنەکان خوازیاری دروستکردنی هێزی چەکداری ملیشیایین و هەوڵی بڵاوکردنەوەی هەواڵی ناڕاست و خستنەوەی پشێویی دەدەن.

هەروەها لێرەدا سورەیا دەڵێت : ئەوەی تا ئێستا دیار نییە ئەوەیە بۆچی بریتانییەکان پشتگیریی ئەم هەوڵەی ئەرمەنییەکان دەکەن."[25]

[25] BOA, #. DAH#L#YE, 89065 From : OSMANLI BELGELERNDE ERMENI-INGILIZ ILISKILERI (1845-1890) , Ankara, 2004. P174-175

سێر جێمس فێرگوسن (١٨٣٢-١٩٠٧)

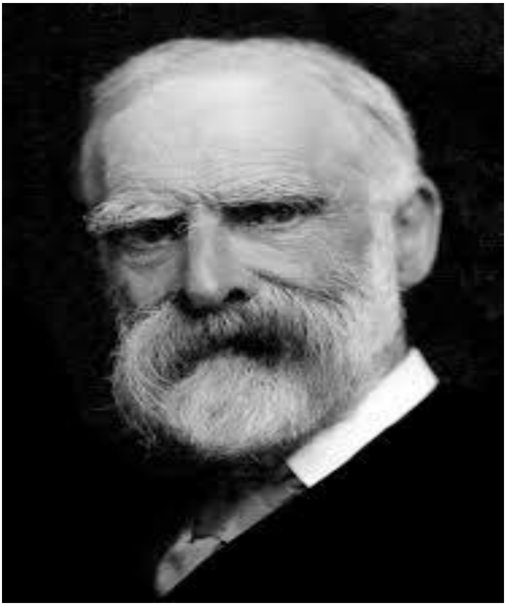

میستەر برایس (١٨٣٦-١٩٢٢)

هەر لێرەدا دەکرێت کورتە ئاماژەیەک بۆ هەندێک لەو هەواڵە ورووژێنەرانە بدەین کە لەرۆژنامە بیانییەکانی جیهاندا بڵاودەکرانەوە، ئەوانەی زیاتر ئەو هەواڵ و بابەتانەیان بڵاودەکردەوە کە لەرۆژنامە بریتانییەکاندا چاپ دەبوو، ئەوانیش زیاتر پشتیان بەدوو سەرچاوەی هەوال دەبەست کە هیچیان بەتەواویی بێلایەن و دەقیق و بڕواپێکراوو جێگای متمانە نەبوون، یەکەمیان بڵاوکراوەو ئەو زانیارییانەی کۆمەڵەی ئەرمەنیی لەلەندەن وەک پرۆپاگەندە بلاویان دەکردەوە، کەژمارەیەک رۆژنامەنووس و پارێزەری ئەرمەنیی دۆستی حیزبی موحافزین و شەخسی گلادستۆن بوون و ئابونەو لایەنگریان بۆ کۆدەکردەوە، دووەمیشیان بریتیبوو لەو راپۆرت و تەلەگراف و نامە نهێنییانەی دپلۆماتکاران و کۆنسوڵەکانی ئینگلیز لەکوردستان و ئەستەمبول رەوانەی لەندەنیان دەکردو ئەویش سەرچاوەکەی ئەرمەنەکانی ناوچەکە بوون.

رۆژنامەی بریتانیی **(RHYI Record)** کە لەرۆژی ١٨ی مایۆی ١٨٨٩دا،چاپ و بڵاوکراوەتەوە. لەبابەتێکیدا بەناونیشانی "پەلاماری جەردەکاریی قێزەون" دەڵێت کە سەرچاوەی باوەڕپیکراو لەئەستەمبوڵەوە، ئەم زانیارییە تایبەتانەی لەسەر جەردە موسابەگ داوەتە پەیامنێری "دەیلی کرۆنیکڵ" ، ئەوەی پەلامارەکان واپێدەچیت کە ئەرمینیای بەرەو راپەرینێک ئاراستەکردبێت بەهۆی ئەو نەهامەتییەی کە خەڵکەکەی ماوەیەکی زۆرە دەیچێژن. موسابەگ کردەو کوڕی میرزا بەگە، ئەو میرزابەگەی دڵرەقییەکەی لەلای دانیشتووان ئەرمەن هەرای لێ پەیدابوو. میرزابەگ لەیەکێک لەپەلامارەکانیدا گوندی نۆرک ی تەختکرد. دوای ئەوەی رێگەی لەگەڕانەوەی خەڵکەکەی گرت و بەوهۆیەشەوە سی کەس لەئاگردا سووتان و گیانیان لەدەستدا. لەبەرئەوە میرزابەگ لەئەستەمبول بۆماوەی ١٥ ساڵ سزای زیندانیی درا. بەدڵنیاییەوە ئەو بەخێرایی لەزیندان هەڵات و پێش ٣ ساڵ لەمەوبەر کوژرا، کاتێک لە هەڵمەتێکیدا بەدوای چەتەیەکی کورد رۆیشت کە وڵاتەکەی لەدەروبەری دیاربەکر خستبۆ پەشێوییەوە. موسابەگ بەو تەمەن گەنجەیەوە شوێنپێی باوکی هەڵگرت، تەنانەت پیش مردنی باوکیشی وەک چەتەیەکی بەدناو و دڵرەق ناسرا. ئەو لماوەیەکدا وەک فەرمانڕەوای ئازاخنیور دانرا، کارەکەشی راوەدونانی ئەو جەردانە بوو کە خۆی سەرۆکیان بوو. کاتێکیش دەسەڵاتەکەی سنووردارکرا، ئەو بۆخۆی کاری جەردەیی گرتەبەرو لەماوەی دوو ساڵی

پێشوو بەدکاریی زۆری ئەنجامدا. ئەرمەنەکان هەستیان بەوەکرد، نە ماڵ و سامانیان و نە شەرەفی ژن و کچەکانیان پارێزراوە. دواجار فشاریانکرد بۆئەوەی حکومەت بە ئەرکی خۆی هەستێت، ئەوەی لەئەستەمبوڵەوە فەرمانی بۆ گرتنی موسابەگ دەرکرد.

پاشان ڕۆژنامەکە، باس لەوەدەکات کە چۆن موسابەگ بەهۆی پەیوەندیی لەگەڵ بەرپرسان و بەهۆی بەرتیلدانەوە خۆی لەچەسپاندنی یاسا و چوونەزیندان دزیوەتەوەو ئەو ماوەکەمەشی لەبدلیس گوایە زیندانیی بووە لەنێو حەریمدا بووەو پاشتریش ئەسپیان بۆزینکردووە تاکو هەڵبێت و قۆناغیکی مەترسییدار لەوەرزی بەهاردا لەکوشتن و تاوان دەستپێببکاتەوە. لەم ماوەیەشدا، ئۆهانی بازرگانی ئەرمەنی کوشتووەو ئەشکەنجەی داوەو نەوتیان پیداکردووەو سووتاندویانە، دواتریش چوونەتە گوندێکی دیکە لەوێش پیاویکیان کوشتووەو کچەکەشیان هەڵگرتووەو پاش ئەوەی باندەکەی زۆر دڵرەقانە تێیبەربوون، ئەوسا کوشتویانە."

هەروەها، ڕۆژنامەی بریتانیی (The Abrestiwith Observer) کە لەرۆژی ٢٥ی مایۆی ١٨٨٩دا، چاپ و بڵاوکراوەتەوە. لەهەواڵێکیدا نووسیویەتی کە موسابەگ، یەک لەسەرکردەکانی ئەنجامدەری بەدکارییەکان لەئەرمینیا، دەوترێت کە خۆی رادەستی والی بدلیس کردووە و لەوانەیە رەوانەی ئەستەمبوڵ بکرێت. والی سێواسیش گەمارۆی قوتابخانە یەسوعییەکەی داوە کە لەژێر چاودێریی فەرەنسییەکانەو و خویندکارەکانی پەرتەوازە کردووە.

لەلاپەڕە ٧ی رۆژنامەی (ST. JAMES S GAZETTE) کە لە٧ی مایۆی ١٨٨٩دا، چاپکراوە، هاتووە:" سوڵتان فەرمانیکردووە سەرۆکە کوردەکە موسابەگ و دەستوپێوەندەکەی، کە هەواڵی ئەوە هەیە لەنزیک موش بەدکارییان ئەنجامداوە، پێویستە قۆڵبەست بکرێن. "

ڕۆژنامەی (The Cardigan Observer) یش، کە لەرۆژی ١٥ی جونی ١٨٨٩دا، چاپ و بڵاوکراوەتەوە. لە لاپەرە ٤دا،لە ژێر ناونیشانی "هەرای ئەرمینیا" دەڵێت :" وەختی ئەوە هاتووە رێوشوێنی توند دژی هەڵگیرساندنی ئاگرێکی مەزن لەئەرمینیا بگیرێتەبەر، موسابەگ هێشتا بەرەڵایەو ئەو سەرکردەی ٥٠٠ چەکداری کوردەو کۆنترۆڵی وڵاتەکەی کردووە. گوندەکان تاڵاندەکات و سەرانە لەخەڵکی بیدیفاع دەستێنێت. بەوەش ریگەی هاتوچۆو پەیوەندیی لەدەشتی موش بەتەواویی وەستاوە. هەواڵەکان

باس لەوەدەکەن کە ئەم سەرکردە کوردە، پیاوێکی خانەدانی دیکەی تاکو مردن سووتاندووە، لاشەکەشی لە پارچە قوماشێکەوە پێچاوەو ناردوویەتی بۆ هاورێ و هاوپشتەکەی، بۆ والی بدلیس. سەدری ئەعزەم لەڕیی بەحری بەگەوە، کە بەڕێوەبەری پۆلیسی ئەستەمبوڵەو مامی موسابەگیشە، فەرمانی گرتن و دوورخستنەوەی دەستبەجێی موسابەگی بۆ تەرابلوس لە ئەفریقا، دەرکردووە. فەرمانی گرتن دەرچووە بۆ ئەو ٥٠٠ ئەرمەنەی کە بەم دواییە بۆ دەربڕینی بێزاریی دژی وەحشییەگەریی کوردان خۆپێشاندانیان کردووە. ئەرمینیا لەژێر گەمارۆی راستیینەدایە. بەرپرسانی پۆست فەرمانیان بۆ دەرچووە کە هەر نامەیەک دەچێت بۆ ئەرمینیا بیکەنەوەو بیخویننەوە."

دەشێت مەترسیدارتین بابەت لەقۆناغە مێژووییەدا سەبارەت بە موسابەگ، کە دەنگانەوەو ورووژاندێکی گەورەی لەجیهاندا خولقاند، ئەو بابەتە بێت کە خودی سەرەک وەزیرانی بریتانیا، میستەر گلادستۆن لەئوتی ١٨٨٩دا، لەدەیلی نیوزدا بڵاویکردەوەو جگەلە رۆژنامەکانی تری بریتانیا، زۆرینەی رۆژنامەکانی جیهان، هەر لەئەمەریکاوە هەتاوەکو ئوسترالیا و نیوزلەندا، لەوکاتەدا دووبارە بڵاویانکردبۆوە. ئەوەی هۆکارێکی گەورەی زەقبوونەوەی ناوی موسابەگ و بەدناوبونێتی لەسەراسەری جیهاندا. هەر لەم رووەوە رۆژنامەی بریتانیی (**Gloucester Journal**) کە لەرۆژی ٣١ی ئوتی ١٨٨٩دا،چاپ و بڵاوکراوەتەوە. لەژێر ناونیشانی " میستەر گلادستۆن و بەدکارییەکانی تورکیی لەئەرمینیا" دەڵێت: " میستەر گلادستۆن، نامەیەکی لەدەیلی نیوسدا سەبارەت بەدڵڕەقیی تورکیی لەئەرمینیا نووسیوە. هاوکات لەگەڵ نامەکە قسە لەو پێشیلکاریی و تاوانانە کراوە کە گوایە لەلایەن موسابەگ و جاسۆی برایەوە ئەنجامدراون. ئەو زانیارییانەی کەوتویەتی لەلایەن سەرچاوەی باوەڕپێکراوەوە پێیگەیشتووە. لەوەی بڵاوکراوەتەوە دەوترێت کە مانگی مارتی پێشوو، موسابەگ بەهاوەڵی جاسۆی برای و عومەربەگی ئاوەڵزاوای و باندێکی گەورە لە لەپیاوەکانی کە نزیکەی ١٠٠ کەسێک بوون، خۆیان کوتیوەتە ماڵی ئاغاچیان لەگوندی خارس کە ١٨ میل لە موشەوە دوورە و دەکەوێتە نیواموش و بدلیسەوە. یەکەمجار باوکی ئاغاچیانیان بە گولەی تفەنگی مارتینی کوشتووەو ئنجا دزەیان کردۆتە ئەور ژوورەی ئەندامانی خیزانەکەی تێدا خەوتووەو بەتەقە وەخەبەریانهێناون. هەموو ئەوشتانەیان بردووە کە پێیان هەڵگیراوەو پاشتریش ژنەکەی ئاغاچیانیان (ئاڵۆتون) و

هەروەها کچەکەیان (گولیزار) هەڵگرتووە کە تەمەنی ١٥ ساڵە. ئەوەی دواییان پێی پەتیی بووەو هەر جلی شەوی لەبەردابووە، بەفریش هەتا ئەژنۆ باریوەو هەوایەکی زۆر ساردی هەبووە. دوای ئەوەی ئاڵتونی دایکی گلیزار نەیتوانیوە را بکات و کەتۆتەسەرزەوی، کاتژمێریک رۆیشتوون و گولیزار بەتەنیا ماوەتەوەو لێیان پاڕاوەتەوە وازی لێبێنن بڕوات، بەڵام ئەوان لێیانداوەو بەقژ رایانکێشاوە، پاش ئەوە ئیدی لەوە زیاتر توانای رۆیشتنی نەماوەو لەسەر بەفرەکە کەوتۆتە سەرزەوی. پاش ئەوەی ئەوان لەرووبارەکە پەڕیونەتەوە، هەندێک جلوبەرگیان پێداوەو لەرۆیشتوون بەردەوامبوون هەتاوەکو گەیشتوونەتە گوندی زەنگاچبار، لەوێ کە چەند ماڵێکی لێبووە کە موڵکی موسابەگ بووە. شەویان لەو گوندە بەسەر بردووەو هەر لەوێش بۆ یەکەمجار موسابەگ لاقەی کچەکەی کردووە.

پاش سێ رۆژ ئەوان گەیشتوونەتە گوندی پاریسانک، کچەکە لەلایەن دوو کوردەوە براوەتە ماڵی شێخ محەمەد، لەوێ کچە خۆی فڕێداوەتە بەرپێی شێخ و داوای لێکردووە لەدەستی ئەو تاوانکارانە رزگاری بکات. شێخیش چۆتە لای موسابەگ و لێی پاڕاوەتەوە واز لەو کچە بهێنێت، بەڵام ئەو وتویەتی ئەوە مەحاڵەو ئەو کچە بۆیە فڕینراوە کە بکرێتە ژنی جاسۆی برای. لەوساتەدا جاسۆ گەیشت و موسابەگ فەرمانی بەشێخ کرد کچە لەجاسۆ مارەبکات. شێخ وتی کە کچە کریستیانییەو مارەیی نایەت! ئەوسا موسابەگ کێردی دەرهێناو ویستی کچەکە بکوژێت، بەڵام هاوەڵانی نەیانهێشت. بەپێچەوانەی قسەی شێخەوە، جاسۆ کچەکەی هەڵگرت و بردییە گوندی ئاڤیدیک، لەوی چوونە ماڵی سەفەری مێردی میهری خوشکی موسابەگ. لێرە گولیزار لە میهری پاڕایەوە ئازادی بکات، بەڵام بێسوودبوو، وتیان ئەگەر کچەکە شوی بە جاسۆکرد بۆخۆی دەبێتە موسوڵمان!

کچەکە، بۆماوەی مانگێک لەگەڵ جاسۆ لەو گوندە مایەوە، لەکاتێکدا موسابەگ و دەستوپێوەندەکەی بۆ چەتەیی روویان لەچیاکان کردبوو. لەکۆتایی مانگەکە، کچە لەگەل جاسۆ چوون بۆ گوندی شێخ هۆڤوران، لەوی شەش رۆژ لەماڵی شێخ ماونەتەوەو دواتر چوون بۆگوندی خیڤنیا، ئەو گوندەی موسابەگی لێ دەژی و لەوێش سێ هەفتە ماونەتەوە.

لەم ماوەیەدا، حاجی زیاب لەموشەوە، لەگەڵ دوو ژاندارم هاتبوو، چوونە ماڵی جاسۆ و داوای کچەکەیان کردەوە...دواتر کچەکە رادەستی ئەنجومەنی

ئەرمەنیی کرا، ئامادەکاریی کرا لەگەڵ ئەوانی تردا رەوانەی ئەستەمبوڵ بکرێت بۆئەوەی بەڵگەو شایەتیی دژی موسابەگ بدات.
پاشتر، گلادستۆن لەم بابەتەیدا قسەی لەو پەلامارو بەدکارییانە کردووە، گوایە موسابەگ لەدژی ئەرمەنەکان ئەنجامیداوەو کوشتنی ئۆهانس و هەروەها مانوکی وەک نموونە هێناوەتەوەو سەرزەنشتی دەسەڵاتدارانی حکومەتی بابی عالیی کردووە، سەبارەت بەوە چەکی دەستی ئەرمەنەکان دادەماڵن، هەروەها داوای لەسوڵتان کردووە کە بەگوێرەی رێکەوتنی نێوانیان، کار بۆ رێگریی لەم جۆرە پەلامارانە بکات و تاوانکاران بەسزای خۆیان بگەیەنێت.
رۆژنامەی نیوزلاندی (Bruce Herald) کە لەرۆژی ٢٣ی جولای ١٨٨٩دا، چاپ و بڵاوکراوەتەوە، لەژێر ناونیشانی "زانیاریی تاوانەکان لەئەرمینیا " لەزمانی پەیامنێری مۆرنینگ پۆستەوە باسی ئەوەدەکات کە راپۆرتەکان هەواڵی چەندین تاوانیان لە دەوروبەری شاری موش راگەیاندووەکە پێویستیان بە گەڕان و لیکۆڵینەوە و بەدواداچوونە. راپۆرتەکان باس لەوەدەکەن کە موسابەگی سەرکردەی کورد ئەرمەنییەکی لەگوندێکی نزیک موش فڕاندووەو بەزیندوویی سوتاندوویەتی دوای ئەوەی نەوتی بەسەر جەستەیدا کردووە. دەوترێت موسابەگ لەکاتی ئەشکەنجەو مردنی قوربانیەکانی بەخوینساردییەوە دارجغارەکەی دەگریت بەدەمییەوە و بەهیواشی قومی لیدەدات!یەکێ تر گێڕایەوە کە ئەو ئێسکی پیاوە مردووەکان کۆدەکاتەوەو لەبەردەم ماڵی والی موش دایدەنێت. چیرۆکی دیکە باس لەحاڵەتی دوو کوشتن دەکەن نەک یەکێک، ئەوەی دووەم کەیسی کچێکە گوایە کوڵێنراوە! راستییەکان لەرێگای بەدواداچوون و لێکۆڵینەوە تیشکی دەخرێتەسەر، ئەویش ئەوەیە کە ئەرمەنییەک بەناوی ئۆهانس بەمردوویی لەنزیک موشەوە دۆزراوەتەوە. بەڵام هیچ تاوانێکی دیکە لەوبەشەی ئەو وڵاتەدا نەبیستراوە. پیاوەکە نەسوتێنرابوو بەڵکو بەچەقۆ لێیدرابوو. دەسەڵاتدارانی لۆکاڵیی و پۆلیس بەدوای پیاوکوژەکەدا دەگەڕێن بەڵام تاوەکو ئێستا نەیاندۆزیوەتەوە.
رۆژنامەی ئوستورالیی (The Australian Star) کە لەرۆژی ٢٧ی ئوتی ١٨٨٩دا، چاپ و بڵاوکراوەتەوە، لەژێر ناونیشانی "تۆمەتەکان دژی موسابەگ"دا، باسی لە عەرزوحاڵیکی موسابەگ کردووە کە بۆ سوڵتانی ناردووەو باسی لەوەفاداری خۆی کردووە بۆ دەوڵەت هەر لەگەنجێتییەوەو

هەروەها داوای ئەوە دەکات ئەو تۆمەتانەی لەسەری بڵاودەکریتەوە راست نییەو پیویستە رووبەروو بێتەوە لەگەڵ ئەوانەی بۆیان هەڵبەستووە. ئەگەر ئەو تۆمەتانە راستدەرچوون ئەوا با دادگا سزای بدات. سوڵتانیش فەرمانی بۆ بەڕێوەچوونی دادگایەک بۆلێکۆلینەوە لەو تۆمەتانە داوەتە وەزیری داد. هەروەها فەرمانیش بەوالی بکلیس دراوە کە شکاتکەرەکان لەسەر حیسابی حکومەت رەوانەی ئەستەمبوڵ بکات و ئەرکەکەیان حکومەت بیگریتە ئەستۆ. "

لە لاپەرە دووی رۆژنامەی فەرەنسیی (**Le Siècle**) یش، کەلەرۆژی ٢٩ی ئوتی ١٨٩٩دا، چاپ و بڵاوکراوەتەوە، لەژێر ناونیشانی "نامەیەک لەتورکیاوە" ، بابەتێکی گرنگی لەسەر موسابەگ و کێشەی ئەرمەن و هەلوێستی زلهیزەکان بۆ قۆزتنەوەی ئەو کەیسە دابەزاندووە. بابەتەکە موسابەگی وەک هاوڕیی سوڵتان ناساندووە، کە خۆی و میرزابەگی باوکی بەهۆی ئازایەتییان و بەشداریان لەشەڕی رووسیادا، هاوکارییەکی گەورەی سوڵتان و حکومەتی عوسمانییانداوە. هەروەها باسی وروژاندنی ئەرمەنی لەناوچەکانی رۆژهەڵاتی ئیمپراتۆرییەکە کردووە، بەتایبەتی لەناوچەی وان، بەهۆی دزەکردنی باندی ئەرمەنیی کە لەرۆوسیاو سنورەکانەوە دینە هەکاری و وان و چەکدارن بە تفەنگی بەردان و مارتینی و شەڕی چەتەگەریی دەکەن، بەو دواییەش بەهۆی موسابەگ و خەلیلی بەگی والی وانەوە، یەکێک لەو سەرۆک باندانە بەناوی (کولاکزیان) کە خەڵکی یەریڤانە لەئەرمینیای روسیی. هەروەها رۆژنامەکە باسی نفوزی زۆری ئەرمەن دەکات لەئەستەمبوڵ و ئەو پێگانە کە لەنێو حکومەتدا هەیانە وەک وەزیری دارایی و دەزگای دادوەریی .

لەهەمووی گرنگتر، ئەم رۆژنامە فەرەنسییە قامکی، خستۆتەسەر ئەو هاوپەیمانییەی کە ئینگلیزو ئەڵمانەکان بۆ وروژاندنی ئەرمەن و دەستوەردان لەکاروباری عوسمانیی دژی روسیای گرتویانەتەبەر. هەروەها ئاماژەی بەرۆڵی کۆنسولەکانی ئینگلیزو مسیۆنێرە پرۆتستانتەکان و لیژنەی ئەرمەنیی لەلەندەن، لە هاندانی ئەرمەن دژ موسابەگ و نووسینی عەرزوحاڵ بۆسوڵتان بەمەبەستی لەقاودانی تاوانەکانی. لەهەمووی سەمەرەتر بەشیک لەئەرمەنی ئەستەمبوڵ بەرگرییان لەموسابەگ کردووە لەپێناو راکێشانی سەرنج و هاوسۆزیی سوڵتاندا.

رۆژنامەی ئەڵمانیی (Pustertaler Bot) کە لە ١٣ی سێپتەمبەری ١٨٨٩دا، چاپ و بڵاوکراوەتەوە، لەدوو لاپەڕەی جیاوازدا، هەواڵی سەبارەت بە موسابەگ و تاوانەکانی لەبدلیس بڵاوکردۆتەوە. لە لایەک بەشێک لەوتارەکەی گلادستۆنی سەبارەت بەفڕاندنی گولیزارو لاقەکردنی لەلایەن موسابەگەوە راگواستووەو لە لاپەرە شەشیشدا، باسی لەچۆنیتی کوشتنی ئۆهانس و ئەشکەنجەدانی بە شیشێکی ئاگرین و پاشتر فڕێدانی لاشەکەی لەسەرشەقام لەبدلیس. جگەلەوەی مەسەلەی پەلاماردانی گوندی داباڤانک و کوشتنی مانوکی باوکی هاگوپی، لەلایەن موسابەگ و جیزۆی برایەو عومەرئاغاوە باسکردووەو چۆنێتی کوشتنی دوو منداڵی بەوپەڕی دڵرەقییەوە لەلایەن موسابەگەوە گێڕاوەتەوە، ئەو زانیارییانەی کە هیچ پشتڕاستکردنەوەیەکی لەرووی مێژووییەوە بۆ نەکراوە.

رۆژنامەکانی نیوزلەنداش پڕن لەبابەتی جیاواز لەسەر موسابەگ. رۆژنامەی (THAMES STAR) ی نیوزلەندی کە لەرۆژی ١٠ی ئۆکتۆبەری ١٨٨٩دا، چاپ و بڵاوکراوەتەوە، لەژێر ناونیشانی :" دەبێت کورد سزابدرێن" باسی لەوە کردووە کە سەدەها روسیی و ئەرمەنیی بەپەنامەکیی و ناوی حەجکردنەوە سنوری تورکیایان لەئاسیا تێپەڕیون بەمەبەستی سزادانی کوردان کە خێڵەکەی موسابەگن لەسەر ئەو بەدکارییانەی دژی دانیشتووانی ئەرمەن ئەنجامیانداوە.

تەنانەت رۆژنامەی (NEW ZEALAND HERRALD) لەژمارەیەکیدا هەواڵی کوشتنی موسابەگی بڵاوکردبۆوە.

رۆژنامەی ئەمریکیی (Portland Daily Press) کەلەرۆژی ٢٢ی ئۆکتۆبەری ١٨٨٩دا، چاپ و بلاوکراوەتەوە، لەژێر ناونیشانی :"موسابەگ ستەمکاری ئەرمینیا"دەڵێت کەپەیامنێری دەیلی نیوز لەئەستەمبوڵ قسەی لەسەر دادگاییەکەی موسابەگ کردووەو وتویەتی کە کۆنسوڵخانەی ئەمریکیی لەلای وەزیری دادی عوسمانیی نارەزایەتییان لەوە دەربڕیوە کە دەستەی دادوەریی مەرایی بۆ موسابەگ دەکەن و شایەتەکان دەتۆقێنن. لەوەڵامدا وەزیریش وتویەتی کە ئەوە راست نیە و هەوڵدەدەن هەر لادانێک راست بکەنەوە.

رۆژنامەی (THE DAILY ASTORIAN) کە لە رۆژی ٢٤ی ئۆکتۆبەر بڵاوکراوەتەوە، لەژێر ناونیشانی "چەوساندنەوەی ئەرمینیا" باس لەوەدەکات کە هەرایەک لەناوەندی کاربەدەستان روویداوە کاتیک

دەرکەوتووە کە روسەکان بەڵگە لەبارەی چەوسانەوەی کریستیانییەکان لەئەرمینیا لەلایەن تورکانەوە کۆدەکەنەوە. سوڵتان فەرمانی دەرکردووە بۆ قەرەبوکردنەوە نەهامەتییەکانیان، موسابەگی حاکمی ئەرمینیا دەبی سزابدرێت."

هەروەها رۆژنامەی ئەمریکیی (The Waterbury Evening) کەلەرۆژی ٢١ی نۆڤەمبەری ١٨٨٩دا، چاپ و بلاوکراوەتەوە، لەژێر ناونیشانی "سوڵتان ملی دا" دەڵێت:" ئەگەر سەردانەکەی ولیەمی ئیمپراتۆری ئەڵمانیی بۆ ئەستەمبوڵ لەهیچ روویەکی دیکەوە بەرهەمەدار نەبووبێت، ئەوە بەدڵنیاییەوە شێوازێک بووە بۆ هاندانی سوڵتان، تاوەکو موسابەگی جەردەو پیاوکوژی کورد، کە هیچ بەدکاریی و خراپەیەک نەماوە لەو ناوچەیە نەیکات کە هەمیشە لەژێر ترس و تۆقاندنیدا بووە، رووبەڕووی ئەو سزایە ببێتەوە کە شایەنێتی. دەرکەوتووە کە یەکیک لەو خاڵانەی کە قەیسەر لەکاکی گفتوو راوێژیی لەگەڵ سوڵتاندا جەختی لێکردووە بریتیبووە لەوەی بەزووترین کات موسابەگ بهێنرێتەبەردەم دادگا، ئەگەر خەتاباربوو ئەوە دەبێت بآ دواکەوتن سزابدرێت، ئەوەی کە سوڵتان بەڵێنی جێبەجێکردنی داوە. یەکەمین هەنگاویش بۆ بەدیهێنانی بەڵێنەکە قۆڵبەستکردنی ئەم کورد ە شەرەنگێزەیە.

رۆژنامەکە باس لەوە دەکات کە موسابەگ بەئەنجامدانی تاوانی گەورە تۆمەتبارەو بەو دواییەش ٢٠ شایەت لەئەلبانیاوە چوون بۆ ئەستەمبوڵ، بۆئەوەی دژی ئەو گەواهییبدەن، بەڵام بەشێوەیەکی عەجیب لەرێگادا یاخود کاتی گەیشتنیان بۆئەوێ، دیارنەماون."

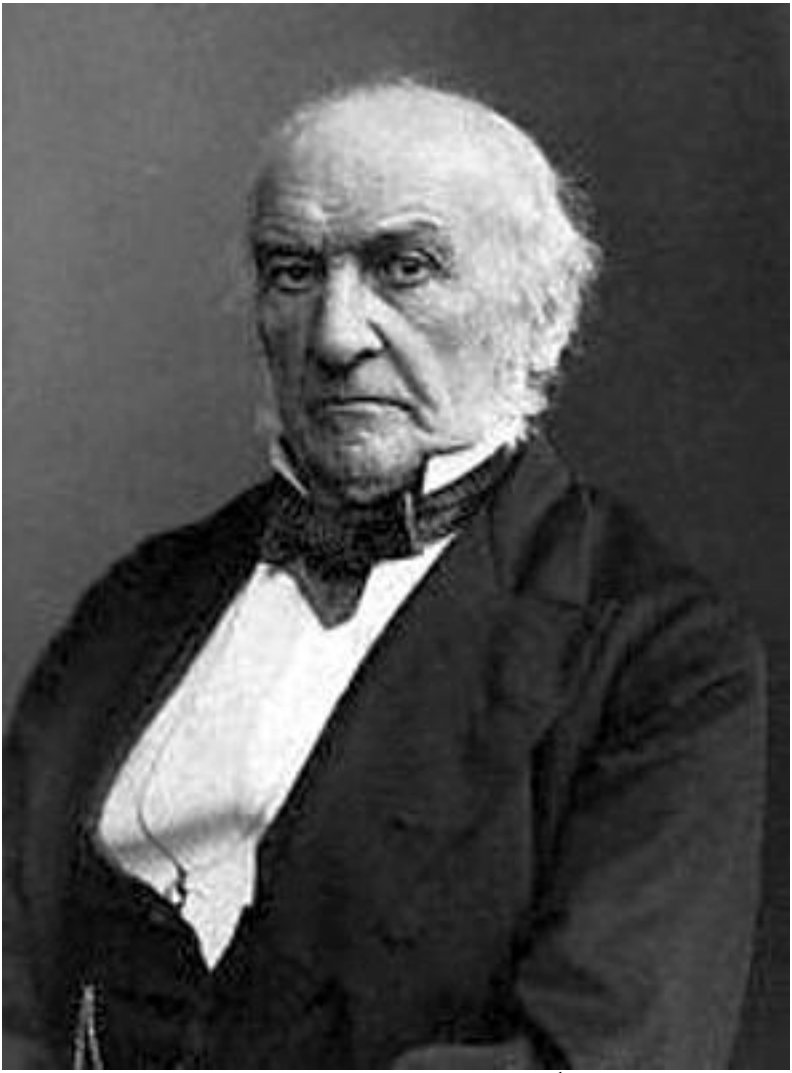

ولیەم گلادستۆن سەرەک وەزیرانی بریتانیا

گولیزار

SICKENING BRIGAND ATROCITIES.

From a trustworthy source in Constantinople, a correspondent of the *Daily Chronicle* received the following particulars of the brigand Moussa Bey, whose outrages seem at length to have driven the Armenians as near rebellion as that down-trodden and long-suffering people can become. Moussa is the son of a Kurd, Meuza Bey by name, whose cruel exploits are related with horror by the inhabitants of Armenia. Meuza Bey in one of his expeditions burned to the ground the village of Nork, after cutting off the retreat of the inhabitants, so that 30 of them perished in the flames. For this act he was sentenced at Constantinople to [illegible] years' imprisonment. Of course he quickly escaped, but he was killed about three years ago by an expedition which was sent against Kurdish robbers who were disturbing the country around Diabekir. The son, Moussa, at an early age began to tread in his father's footsteps, and long before the latter's death he had made himself notorious as a cruel and daring brigand. He was at one time appointed Governor of Azakhpeur, and while in office made a shew of [illegible] for the law. His authority was simply used to shield the brigand bands whose chief he was. Freed from the restraints of office, he placed himself at the head of the banditti, and during the last two years has perpetrated a series of sickening atrocities which can scarcely be credited. The Armenians, finding that neither property nor the honour of their wives and daughters was safe, ultimately brought such pressure to bear on the Government that peremptory orders were sent from Constantinople for the arrest of Moussa Bey. He was promptly arrested during one of his visits to Moush, where he kept a harem. The arrest was a mere farce. According to the account which Moussa gave, he paid £50 to the officers of his guard, and they released him. At any rate, he was detained for only a few days. During summer and autumn of last year, when the outcry against him became too loud to be disregarded, other farcical attempts were made to suppress the band, at one time 70 troops being sent in pursuit. Warned by his friends in authority, however, Moussa has always had ample time to get off with his followers and their effects. On the approach of last winter Moussa betook himself to Bitlis, where he announced his intention of squaring the authorities and making himself comfortable for the winter. There, accordingly, was the Bey calmly walking the streets of Bitlis until the appearance of spring brought him another season of outrage, murder, and pillage. Once, indeed, during the winter, an abortive attempt was made to imprison him, but he escaped. Almost before the Governor's door a horse was awaiting him, and he was allowed to ride off in face of the soldiers. The first use he has made of his liberty is to revenge himself on the man who organised the last petition against him. This was an Armenian merchant named Ohan, mayor of Arkevank. The brigands encamped some distance out, and the first time Ohan left the village he was seized. Having gagged him, they stripped him of his clothing. They then collected a pile of faggots, saturated them with petroleum, and, placing their victim bound and helpless upon them, burned him alive. Since this inhuman deed Moussa has visited a small village, murdered one of the inhabitants, carried off his daughter, and the band, after submitting her to the grossest outrages, foully murdered her.

jumped off, and a joiner named Houghton fractured his skull and died shortly afterwards. Others were injured.

Moussa Bey, one of the chief perpetrators of the recent outrages on Armenians, is stated to have given himself up to the Governor of Bitlis, and will probably be sent to Castamouni. The Governor of Sivas surrounded the Jesuit College, which is under French protection, and dispersed the pupils.

The Pope, in a consistorial address, will protest strongly against the erection of the monument to Giordano Bruno, which will be unveiled with great solemnity on June 9. Deputations of students from all the Italian Universities will be present, as well as a deputation from the University of Paris.

At the annual meeting of the Northumberland Miners' Union, on Saturday afternoon, Mr. T. Burt, M.P., was re-elected secretary, and it was decided to ask the owners for an advance of 10 per cent. in wages, and to send a cablegram to Germany expressing sympathy with the miners in that country.

Lord Lytton underwent on Sunday the surgical operation the performance of which was one of his objects in coming to London. The same night the following bulletin was issued: "His Excellency the Earl of Lytton has undergone an operation this day for the removal of a small tumour, and is progressing satisfactorily.—(Signed) Thomas Smith, Malcolm Morris."

It will be a quarter of a century on May 30 since the Comte de Paris was married to Princesse Marie Isabelle, daughter of the Duc de Montpensier, at the Catholic Church, Kingston-on-Thames. On that date, therefore, their Royal Highnesses will celebrate their silver wedding. There is to be a commemoration mass at St. Raphael's, and after the religious services a succession of festivities, extending over a week, and including a ball, a garden party, and a banquet. It is

GENERAL NEWS.

The Queen has been pleased to approve the appointment of the Rev. Thomas Hamilton, M.A., D.D., to be President of Queen's College, Belfast, in the room of the late Rev. Dr. Porter.

In order to enable as many ships as possible to take part in the forthcoming naval review and manœuvres, it has been directed that any vessels which may be ready, save so far as their breech-loaders are concerned, shall be provisionally armed with muzzle-loaders.

It is stated that the Chancellor of the Exchequer will not bring forward his measure dealing with gold coinage, unless there is a reasonable prospect of being able to carry it through, in the present session.

The Russian Government has, it is stated, by an indirect communication, advised Queen Natalie not to return to Servia until after the departure of King Milan, who is expected back in Belgrade shortly.

Dr. Robert M'Donnell died suddenly yesterday at his residence, Merrion-square, Dublin. He was the son of the late Medical Commissioner of the Irish Local Government Board, was M.D. of Dublin University, having been president of the Pathological Society, the College of Surgeons, and the Royal Academy of Medicine in Ireland. He was also Fellow of the Royal Society. In his early career he had surgical practice in the Crimea.

The Pope is stated to have written a letter to the Bishop of Cremona, the author of the pamphlet on the Roman question which was recently placed on the "Index," congratulating him on his submission to the decision of the congregation, and declaring that the Holy See can never accept the existing situation.

The Duke of Cambridge presided last evening over the Jubilee Festival Dinner of King's College Hospital, which was held in the Whitehall Rooms of the Hôtel Métropole. A large and distinguished company were present, and subscriptions were announced amounting to close upon £4,000.

The Wohlgemuth incident, which at first threatened to assume the proportions of another Schnæbele sensation, may now, it is said, be considered as closed, as the Swiss Government has admitted that a trap had been laid for the German detective by German Socialists at Basle, acting in collusion with a Swiss partisan. It is expected that the Swiss Government will now doubtless make an *amende honorable*.

The Sultan has ordered that the Kurdish chief Moussa Bey and his accomplices, who are reported to have perpetrated atrocities near Mush, shall be arrested.

Lieutenant-Colonel E. Taylor, Ordnance Store Department, has been selected for the appointment of Senior Ordnance Officer on the staff of the North-Western Military District.

The Russian Government has come to the decision to continue, without further delay, the Central Asian Railway from Samarkand to Tashkend. Although the length of this section is only 200 miles, mails are still sent to the capital of Turkestan by the Orenburg route.

URDAY, JUNE 15, 1889.

ECTS.

to hand concerning
the Derbyshire and
ncouraging, and the
that large numbers
recent storms have
gerated. A severe
western Derbyshire
heavy showers of
ertained the grouse
very little damage.
Game Association,
dy hatched are re-
These moors are in
he heather and the
d the prospects for
ngly bright for the
s in the immediate
ncerned the outlook
nd's fine moors at
ghter than they have
ilar remark applies
nds. On the How-
uke of Norfolk, con-
by storms, and there
Generally the birds
h Yorkshire grounds.
ise so rapidly in the
spersed as quickly,

ARMENIAN HORRORS.

A correspondent writes: It is high time that drastic measures be adopted to prevent a conflagration in Armenia. Moussa Bey is still at large, and, at the head of 500 armed Kurds, is over-running the country, pillaging villages, blackmailing the defenceless inhabitants, after subjecting them to the most horrible tortures and mutilations. Hence, communications and traffic in the plain of Moush are completely stopped. The Kurdish chieftain is reported to have roasted another notable to death, and sent the corpse of the victim, wrapped up in cloth, to his friend and ally, the Governor of Bitlis. The Grand Vizier has issued orders through Bahri Pasha, Chief of the Constantinople Metropolitan Police, and Moussa Bey's uncle, for the arrest and immediate transportation to Tripoli (Africa) of the 500 Armenians who recently made a demonstration to express their just indignation against Kurdish brutalities. Armenia is in a real state of siege. The postal authorities have received instructions to open and read prior to delivery all letters addressed to Armenians.

AFFRAY WITH SMUGGLERS.

A desperate fight between Customs officers and smugglers occurred the other day in the Vosges, near the village of Valtin, on the German frontier. Three officers—Thomas, Dechaux, and Kammerer—were concealed behind some trees, when they espied five-

MR. GLADSTONE AND TURKISH ATROCITIES IN ARMENIA.

Mr. Gladstone writes to the *Daily News* a letter on the subject of the Turkish cruelties in Armenia. Accompanying the letter is a statement of horrible atrocities, which it is alleged have been committed by Moussa Bey and his brother Djaso. This report, he says, comes to him from a source which is presumably trustworthy. In this statement it is alleged that in March last Moussa Bey accompanied by his brother Djaso and his brother-in-law Eomer Bey at the head of a large band of his men, about 100, entered by force the house of Agatchian, in the village of Khartz, about 18 miles from Moosh, between Moosh and Bitlis. Having first killed the father of Agatchian by a shot from a Martini rifle, they proceeded to break into the rooms in which the different members of the family were sleeping, and had been awakened by the firing. Having secured everything they could lay their hands upon they carried off the wife of Agatchian, Altoon, and their daughter Ghiulisar, aged about 15 years, the latter barefooted and with only her night dress on. The ground was covered with snow knee deep, and the weather very cold. Altoon, the mother, being tired out and unable to endure the fatigue, lay on the ground, and was left there after they had gone about an hour. Ghiulisar remained alone in the hands of the ruffians, begging of them to let her go, but they beat her forward, sometimes dragging her by the hair. After a while she was no longer able to walk, and fell on the snow. After passing a river in this state they gave her some clothes, and continued on their road to Zenghachbar, where there is a kind of a lodge belonging to Moussa Bey. Here they passed the night, and the girl was violated by Moussa Bey for the first time. After three days' journey over the mountains they arrived at the village of Paresank, and two Kurds took her to the house of Cheik Mehmed. There the girl threw herself at the feet of the Cheik, and begged of him to save her from the hands of the ruffians. The Cheik went then to Moussa Bey and prayed him to let the girl go, but he replied that it was impossible, and that the girl had been taken to be the wife of his brother Djaso. Djaso arrived, and Moussa Bey ordered the Cheik to perform the marriage ceremony between his brother and the girl. The Cheik replied that the girl was a Christian and refused to become Mussulman; he therefore would not marry her in his house, and he must go elsewhere. Moussa Bey then drew his knife to kill the girl, but he was prevented by his companions, and, against the advice of the Cheik, Djaso took the girl and left for the village of Avedik, and went to the house of Sefer, husband of Meheri, sister of Moussa Bey. Here Ghiulisar pleaded with Meheri for her liberty, but in vain, for they said she had become Mussulman in marrying Djaso. She remained in this house one month with Djaso, while Moussa and his companions left for the mountains on other acts of brigandage and rapine. At the end of the month she left with Djaso for the village of Cheikhovoran. They remained there six days in the house of the Cheik, and then went to Khevenis, the village where Moussa Bey lives, where they stayed three weeks. Subsequently she was given up to the Armenian Council, and preparations made to send her and others to Constantinople, to give evidence against Moussa Bey.

LETTRES DE TURQUIE

Constantinople, 22 août.

Depuis l'arrivée de Chakir-pacha en Crète, les nouvelles que l'on reçoit à la Porte de cette île ont un caractère des plus optimistes. Le nouveau gouverneur général annonce qu'il a réussi à rétablir l'ordre et que si la Porte accorde de certaines concessions aux chrétiens ; l'insurrection qui menaçait de s'étendre sur toute l'île pourra être considérée comme entièrement étouffée.

Des concessions, c'est justement le nœud de toutes les questions qui surgissent de temps en temps en Turquie ; questions qui par le manque de perspicacité des hommes d'Etat ottomans, aboutissent toujours à des crises générales finissant pour l'empire par des amputations plus ou moins graves. Si les sultans et leurs conseillers avaient su faire à temps des concessions à leurs sujets chrétiens, la Turquie comprendrait encore parmi ses possessions tous les territoires entre le Danube et la mer Egée. Mais l'obstination des sultans et la servilité de leurs ministres finiront en fin de compte par réaliser l'ancienne prophétie des derviches que la Porte et les kalifes retourneront dans leur ancien berceau, l'Asie.

Malheureusement pour l'avenir de l'empire ottoman, ses possessions asiatiques commencent aussi à s'agiter, et là où tout dormait jadis du sommeil de l'esclavage, on commence à s'apercevoir d'un réveil gros de nuages pour la domination ottomane. Cette fois-ci, le point noir vient de l'Orient, et notamment de l'Arménie.

Ce que n'ont pu faire les agents anglais et les missionnaires protestants avec leurs propagandes panarméniennes, a été accompli par un ami intime du sultan, le fameux Moussa-Bey, chef des brigands kurdes. Cet homme, qui jouit de la bienveillance particulière du sultan depuis la guerre russo-turque, où son père, Mirza-Bey, et lui-même, qui commandaient des corps auxiliaires kurdes, se sont distingués par leur bravoure, a commis tant de crimes en Arménie, que les habitants de cette province, malgré leur caractère pacifique, n'ont pu supporter ses cruautés. Des mouvements insurrectionnels ont éclaté dans certaines localités de l'Arménie turque, et l'agitation, paraît-il, a fini par prendre un caractère assez sérieux. Le gouverneur de Van a annoncé ces jours-ci à la Porte qu'une bande insurrectionnelle a été battue et dispersée à Hekkiari, non loin de la frontière persane. Cette bande, la plus faible de celles qui ont fait leur apparition dans l'Arménie turque, était armée de fusils Berdan et Martini et son chef, un certain Koulakzisian d'Erivan (Arménie russe), fut tué dans cette rencontre avec les troupes turques. Khélil-bey, le gouverneur de Van, en annonçant la victoire des troupes turques et la mort du chef de la bande insurrectionnelle a envoyé à la Porte des pièces très importantes que les soldats ont trouvées sur le cadavre du chef. Ces pièces consistent en plusieurs lettres signées par les comités arméniens de Londres et de Marseille, et sont pleines de révélations très compromettantes pour la propagande panarménienne du comité central de Londres.

Sir W. White, ayant eu vent de ces détails, a essayé de rejeter tout sur Moussa-Bey qu'il a accusé non seulement des crimes que ce brigand commet au vu et au su de tout le monde, mais d'avoir fabriqué avec Khalil-Bey de Van les pièces soi-disant trouvées sur le cadavre de Koulakzisian.

En même temps, les agents et les consuls anglais ont poussé les Arméniens de Van, d'Erzeroum, de Mousch, etc., à envoyer des pétitions au sultan et aux ambassadeurs étrangers pour se plaindre des cruautés de Moussa-Bey. Comme ces pétitions ont été connues de tout le monde et surtout des ambassadeurs, force a été aux ministres du sultan de donner suite à l'affaire. Une commission d'enquête a été instituée ici, et les gouverneurs des provinces et des districts (sandjaks) ont reçu ordre de faire une enquête sévère sur les crimes attribués à Moussa-Bey. Mais, grâce à la façon dont on a rédigé ces ordres, l'enquête finira par la glorification de l'ami du sultan. Pour faire comprendre aux gouverneurs que l'enquête devait être faite plutôt en faveur du brigand, l'ordre dit entre autres : « Comme S. M. notre glorieux padischah ne saurait jamais croire qu'une personne possédant l'entière confiance du souverain et jouissant de la bienveillance impériale puisse commettre de tels crimes, il nous est enjoint de faire une enquête des plus rigoureuses, afin d'éclairer la justice s'il y a calomnie ou crime réel. » Je défie tout le monde de trouver un fonctionnaire turc capable de constater qu'un ami du sultan soit brigand ! Moussa-Bey sera déclaré innocent et continuera comme par le passé de bloquer le district de Mousch, où ses bandits, dont le nombre atteint le chiffre de 900, prélèvent des impôts particuliers sur les chrétiens et même sur les voyageurs étrangers.

Ce qu'il y a de plus écœurant dans cette affaire, c'est que les Arméniens de Constantinople, pour flatter les sympathies du Sultan, prennent ouvertement la défense de Moussa-bey et accusent leurs malheureux compatriotes de Mousch, Van, etc., de calomnier cette perle d'assassin. C'est grâce à cette

The reports lately circulated of some atrocious crimes which were said to have been committed in the neighbourhood of the town of Mouch have created a sensation here (says the Constantinople correspondent of the "Morning Post) and have led to minute researches and enquiries. These reports pretended that a Kurdish chief named Moussa had carried away an Armenian from a village near Mouch, and had burned him alive, after having spread petroleum over his body. Moussa is further reported to have been looking on while his victim was being immolated, quietly smoking his pipe. Another version said that he collected the bones of the murdered man and carried them before the door of the Turkish Governor at Mouch. A Subsequent story speaks of two murders instead of one, the second being the case of a girl who is alleged to have been boiled. The facts brought to light by the investigations which have been made are that an Armenian named Ohannes has been found dead in the vicinity of Mouch, and that no other crime has of late been heard of in that part of the country. The man had been stabbed, and not burned or otherwise mutilated. The local authorities and police have been trying to find out the murderer, but he has not yet been discovered.

THE ACCUSATIONS AGAINST MOUSSA BEY.

MOUSSA BEY, the notorious Kurdish chief, has addressed a petition to the Sultan, enumerating the services rendered by him to the country from his early youth, and demanding to be brought face to face with his accusers. If his guilt be proved before the Tribunals, he asks to be punished according to law: but if the accusations are proved to be unfounded, he demands the punishment of those who prefer such charges. The decided language in which this petition was couched appears to have produced its effect, for the Sultan has signed an iradé ordering the Minister of Justice to institute a prompt inquiry into all the charges formally brought against Moussa. Moreover, the Governor-General of the province of Bitlis is to be instructed to send the accusers to Constantinople at the expense, for the present, of the Imperial Government. Should they fail to sustain the charges they will have to refund the travelling expenses to the Government.

kruten von 1000 wegen auffallenden Stotterns vom Militärdienst frei werden. Auf die letzten dreißig Jahre ergibt dies die runde Summe von 25.000 Stotternden.

Armänische Gräuel.

Ein Brief Gladstones an die Daily News.

Im letzten Herbst drang Mussa Bei, begleitet von seinem Bruder Djaso und seinem Schwager Eomer Bei, an der Spitze einer etwa 100 Mann starken Bande seiner Leute mit Gewalt in das Haus Agatchians im Dorfe Kartz, ungefähr 18 Meilen von Musch, zwischen Musch und Bitlis. Nachdem sie zuerst den Vater Agatchians mittels eines Schusses aus einem Martinigewehr getödtet hatten, brachen sie in die Zimmer ein, in welchen die Mitglieder der Familie durch die Schüsse aus ihrem Schlafe geweckt worden waren. Von den rohen Gesellen umzingelt, versuchten sie zu flüchten, wurden aber daran verhindert. Mussa Bei und seine Leute begannen darauf die Schränke und die Kästen zu erbrechen und alles in dem Hause zu rauben, was nicht niet- und nagelfest war. Als sie abzogen, nahmen sie die Frau Agatchians, Altun und deren Tochter Ghiulisar, ein etwa 15 Jahre altes Mädchen mit. Das Mädchen ging barfuß und hatte nur ihr Nachtgewand an. Der Erdboden war kniehoch mit Schnee bedeckt und das Wetter sehr kalt. Altun, die Mutter, von Mattigkeit überwältigt, konnte die Strapazen nicht ertragen. Sie fiel um und wurde, nachdem eine Stunde Wegs zurückgelegt worden war, an der Stelle zurückgelassen. Ghiulisar blieb allein in den Händen der Raufbolde. Das Mädchen flehte, sie freizulassen, aber sie wurde vorwärts geschlagen und mitunter bei den Haaren fortgeschleift. Nach einer Weile konnte sie nicht mehr weiter fort und fiel in den Schnee. Nachdem sie über einen Fluß in diesem Zustande gesetzt hatten, gaben sie ihr einige Kleider und setzten dann den Marsch fort nach Zenghachbar, wo Mussa Bei eine Art Landsitz hat. Hier brachten sie die Nacht zut und Mussa Bei vergewaltigte das Mädchen dort zum erstenmale. Nach 3 Tagreisen über das Gebirge kamen sie im Dorfe Paresank an, wo zwei Kurden sie in das Haus Scheik Mehmeds brachten. Das Mädchen warf sich dem Scheik zu Füßen und flehte ihn an, sie aus den Händen der rohen Gesellen zu retten. Der Scheik begab sich zu Mussa Bei und bat denselben, das Mädchen freizugeben. Dieser aber erwiderte, daß es unmöglich sei, da das Mädchen zur Frau seines Bruders Djaso bestimmt wäre. Djaso kam an und Mussa Bei befahl dem Scheik, die Trauung zwischen seinem Bruder und dem Mädchen vorzunehmen. Der Scheik erklärte, daß das Mädchen eine Christin wäre, und sich weigere zum Mohammedanismus überzutreten. Er werde die Trauung nie und nimmer in seinem Hause vornehmen. Darauf zog Mussa Bei sein Messer, um das Mädchen zu tödten, wurde aber von seinen Begleitern daran verhindert. Gegen den Rath des Scheiks nahm sodann Djaso das Mädchen, zog in das Dorf Abvedik und begab sich daselbst in das Haus Sefers, des Mannes der Meheri, der Schwester Mussa Beis. Hier bat Ghiulisa die Meheri, ihr die Freiheit zu verschaffen, aber vergeblich, denn Meheri sagte, daß Ghiulisar eine Mohammedanerin durch ihre Verheiratung mit Djaso geworden sei. In diesem Hause blieb sie einen Monat mit Djaso, während Mussa und dessen Begleiter in die Berge zogen, um weitere Räubereien und Entführungen zu begehen. Nach Ablauf des Monats zog sie mit Djaso in das Dorf Cheikhovoran. Hier blieb das Paar 6 Tage in dem Hause des Scheiks und ging dann nach Khevenia, dem Dorfe, wo Mussa lebt. Dort blieben sie drei Wochen. Um diese Zeit langte von Musch ein gewisser Hadje Dayib mit zwei Gendarmen an. Sie gingen in das Haus Djasos und verlangten das Mädchen. Djaso wollte sie nicht aufgeben, und sie weigerte sich selbst und sagte absichtlich: „Ich bin eine Mohammedanerin. Laßt mich in Frieden." Hadje Dayib erwiderte, sie müsse zum Gouverneur von Musch und es diesem erklären. Das Mädchen erwiderte, der Gouverneur und dessen Rat sollten nur kommen, sie würde erklären, daß sie eine Mohammedanerin sei. Um diese Zeit war es, daß Mussa Bei in Bitlis ankam und nach Konstantinopel reiste. Da Hadje Dayib einsah, daß das Mädchen nicht nach Musch gehen wollte, und glaubte, daß sie zum Mohammedanismus übergetreten sei, so brachte er sie nach Bitlis, was grade das war, was sie wünschte. In Bitlis wurde sie in das Haus Scheik Emins gebracht, und als sie vor dem Gouverneur und dessen Rat stand, so erklärte sie, daß sie eine Christin und Tochter eines Christen sei. Daraufhin wurde sie dem

The Khurds to be Punished.

CONSTANTINOPLE, October 9

It is reported that hundreds of Russians and Armenians, disguised as pilgrims, have crossed the border of Turkey in Asia, with the design of punishing the Khurds of Moussa Bey's tribe for the outrages committed on the Armenian population.

THE PORTUGUESE IN AFRICA.

LISBON, December 9.

The Portuguese Government is hopeful that the boundary of Portugal's possessions on the Zambesi will be amicably defined.

MOUSSA BEY KILLED.

CONSTANTINOPLE, December 9.

Moussa Bey, the Kurdish leader, charged with committing a series of atrocities in Armenia, has been killed.

THE DEATH OF CAPTAIN PLUNKETT.

LONDON, December 10.

The death of Captain Plunkett, the well-known Irish Magistrate, was due to a tumour, said to have been caused by a blow received from a rioter's bludgeon 12 months ago.

END OF A STRIKE.

LONDON, December 9.

The Silvertown strikers have resumed work at the old rate of pay.

THE PROPOSED CATHOLIC BANK.

LONDON, December 9.

AND DAILY

PORTLAND, MAINE, TUESDAY MORNING, OCTOBER 22, 1889.

folded in a box of wooden toothpicks, and one night while Hilliker was filling the silver hat on the cashier's desk which holds the toothpicks the note rolled out before his eyes. He stuffed it away in his pocket and thought nothing more of it until the next day. Then he concluded to answer it. He wrote to the young lady stating that he had found the note.

A reply came, and from that quite a correspondence sprang up; photographs were exchanged, and the matter soon ripened into a courtship. Mr. Hilliker has ascertained that his fair correspondent is a very worthy young lady. Today he goes East, and if the mutual affection which the exchange of photographs caused to spring up does not die out when they meet face to face, Mrs. Hilliker will accompany him back to Kansas City. Mr. Hilliker is a son of ex-Mayor Hilliker of Kansas City, Kan., and is a very worthy young man.

FORGOT THE LICENSE.

How an Auburn Young Man Spoiled an Elopement.

[Special to the PRESS.]

AUBURN, October 21.—A marriage license was issued in Auburn last week to a young couple who for sometime like a year past have been "keeping company." When the mother of the young lady concerned heard that her daughter's intentions of marriage had been published she came down to the city clerk's office and forbade the issuing of

MOUSSA BEY, THE ARMENIAN TYRANT.

The United States Legation Complains of His Treatment.

Prince William's Assailant Declared Sane and an Anarchist.

The Ship Minnie Swift in the Path of Navigation.

LONDON, October 21.—The correspondent of the Daily News at Constantinople, speaking of the trial of Moussa Bey, says the United States legation complained to the Minister of Justice that the court officials and the presiding magistrate fawned upon Moussa Bey and browbeat the witnesses against him. The minister denied that the complaint was just, but took measures to correct the evil. The legation will not press the charges by American citizens unless other charges fail.

LOOK OUT FOR HER.

The Wreck of the Minnie Swift

to the court house in the centre of t and mounted on a catafalque. The filled with militia men and Grand Ar erons. It is estimated that 20,000 passed through the court house in file from 11 to 2 o'clock. The bo dressed in a major general's uniform. o'clock Rev. Henry G. McCook delive eloquent funeral oration.

Gas Burning Under Wate

CHICAGO, October 21.—A vein of gas was opened up yesterday by w engaged in sinking a shaft in the int ate caisson of the new city water about two miles out in the lake. T was ignited by the lamps on the wo hats. There were five at work in t and all were more or less seriously The injured workmen were finally and sent ashore in a tug boat.

AN EASY MARKET.

Secretary Windom Denies So ports From Wall Street.

NEW YORK, October 21.—A Was special to the Times says that S Windom does not encourage the atte parently being made in New York to the impression that there is a string the money market. His attention rected yesterday (Sunday) to newspa ticles in regard to the operations prominent house on the "street," and asked whether he feared a string

BERLIN, Oct. 23.—A cablegram has been received from Capt. Wissman stating that reliable information has been received concerning Emin Pasha, Henry M. Stanley, Signor Casali and six Englishmen. They are all expected to arrive at Upwapwa the latter part of November. Capt. Wissman also says he defeated insurgents near Somewe and killed seventy.

PERSECUTION OF CHRISTIANS.

CONSTANTINOPLE, Oct. 23.—A stir in official circles has been caused by the discovery that Russian officials have been gathering evidence of the persecution of Christians in Armenia by Turks. The sultan has given orders looking to the redress of their grievances. Moussa Bey, governor of Armenia will be punished.

RESULTED FATALLY.

LOUISVILLE, Ky., Oct. 23.—Van Dyke Heijser, 18 years of age who was injured in the wreck at Nolan station on the Louisville & Nashville railroad yesterday morning, died in the afternoon. He met his death through bravely stopping to assist a woman. About twenty more ore less were injured.

THE SULTAN SUBMITS.

He Will See that Moussa Bey is Put on Trial.

LONDON, Nov. 21.—If the recent visit of Emperor William of Germany to Constantinople has been productive of no other result it has certainly been the means of inducing the Sultan to see to it that Moussa Bey, the Kurdish robber, murderer and perpetrator of every vile crime known to the region over which he lately terrorized, receives at least a portion of the punishment he deserves, for he certainly could not be adequately punished and live.

It now appears that one of the points insisted upon by the Kaiser, while conferring with the Sultan, was that Moussa should be placed upon trial as soon as possible, and if found guilty punished without delay. This the Sultan promised to do, and the first step toward the fulfiment of this promise is the imprisonment of the Kurdish caitiff, who has until now been permitted to go whither he pleased pending his trial.

Still, it will not do to rely too confidently on Moussa's conviction of the graver crimes with which he is charged, for it will be remembered that the witnesses who went from Albania to Constantinople to testify against him, some twenty in number, mysteriously disappeared en route or almost immediately after their arrival at their destination.

Tories Taunting Parnell.

LONDON, Nov. 21.—Mr. Parnell's con-

لەلایەکی ترەوە، کۆنسوڵخانەی بریتانیی لەئەستەمبوڵ و نوێنەرەکانی لەشارەکانی کوردستان و ئیمپراتۆریی عوسمانییی، نوێنەری رۆژنامەی دەیلی نویس، بەوردیی چاودێریی تەواوی جوڵەو هەواڵەکانی موسابەگیان دەرکردو هەنگاو بەهەنگاو زانیارییان دەگەیاندو سەرەوەی خۆیان لی ئاگاداردەکردەوە.

هەرلەو بارەیەوە، کۆلۆنیڵ چێرمساید لەرۆژی ٢٠ی جونی ١٨٨٩دا، لەئەرزرۆمەوە، میستەر وایتی لەئەستەمبوڵ لەو هەواڵە ئاگادار کرۆتەوە کە موسابەگ لەگەڵ سکرتێری سەرەکیی ویلایەتی بدلیس، لەرۆژی ٥ی جوندا، لەبدلیسەوە بەرەو ترابزۆن و ئەستەمبوڵ بەرێکەوتوون.

هەروەها لەترابزۆنەوە، میستەر لۆنگوێرس، کۆنسوڵی ئینگلیز لەو شارە، میستەر وایتی لەگەیشتنی موسابەگ ئاگادارکردۆتەوەو دەڵێت کە موسابەگ لە ١٨ی جوندا، گەیشتۆتە ترابزۆن و لەوێشەوە بەسواری کەشتییەکی یۆنانیی بەرەو ئەستەمبوڵ رۆیشتووە.

میستەر لۆنگوێرس دەڵێت کە لەو ماوەیەی موسابەگ لە ترابزۆن بووە، ئەم زانیارییانەمان لەسەر کۆکردۆتەوە. ئەو پیاوێکی قۆزەو کوڕی میرزابەگە کە موڵکدارێکی کوردە، تەمەنی ٣٠ ساڵێک دەبێت، میرزابەگ پێش ٣٥ ساڵ، بەو کوشتوبڕەی لەگوندێکی ئەرمەنیی کردی لەدەشتی موش، تۆڵەی ئابڕوی پوری خۆی کردۆتەوە!!

پاش ئەوەی لەسەر ئەم کۆمەڵکوژییە خراوەتە بەندیخانە لەئەستەمبوڵ، دوای دەساڵ لەزیندان رایکردووەو بۆئەوەی دەستبکاتەوە بەبەدکارییەکانی لەکوردستان، کەلەوی دەسەڵاتداران نەیاندەتوانی قۆڵبەستی بکەنەوە. ئەو خزمەتی خۆی لەبواری راوەدونانی باندە جەردەکاندا پێشکەشکردو نزیک بەشەش ساڵ پێشتر کوژرا.

موسابەگ کە گومانی لەرکابەری باوکی هەبوو، کەناوی نەجمەدین بەگ و ئەندامێکی دەسەڵاتداریی ئەنجومەنی ئیدارەی بدلیس بوو، گوایە لەپیلانگێڕی کوشتنی باوکی تێوەگلاوە. هەربۆیە چەند جارێک هەوڵی قەستەسەری ئەم خانەدانەی داوە، ئەوەی سەرکەوتووانە لەهەموو ئەو هەوڵانە رزگاری بوو. هەروەها پاشتر بەهێنانی کچی موسابەگ بۆ کورەکەی مەسلەحەتیان کرد، جگەلەوەی موسابەگ کرایە جێگری فەرمانڕەوای ناوچەی بولانیک. بەڵام بەهۆی بەدکاریی ئیدارییەوە هەرزوو لەو پۆستە لابراو ئەویش لەپای ئەوە ژیانی جەردەیی هەڵبژاردو بەوپەڕی

خوینساردیی و دڵڕەقییەوە وڵاتەکەی لەزاقە نابوو بەموسوڵمان و کریستیانییەوە.
لەبەشی یەکەمی مانگی پێشوو، ئیبراهیم بەگی پشکنەری دادوەریی لەئەستەمبوڵ، جەولەیەکی لەدەوروبەری موشەوە هەتا بدلیس کردووەو شەوی لەگوندی ئەفزوت بەسەربردووە کە دەکەوێتە ناوەندی ئەو دوو شوێنە. لەوێ چاوی بەخەڵکە هەڵاتووەکە کەوتووە کە لەترسی هێرشی موسابەگ و چەتەکانی زارەترەک بوون، ئەو بۆخۆی لەوە ماندووتربووە لەوەی هەبوو، هەربۆیە هەڵنەهاتبوو، چووبووە بەردەم ئەو کەسایەتییە بەدناوەو بەزمانێکی نەرمی دپلۆماسیی هانیدابوو، وای لێکردبوو کە هەست بەبەخشین بکات و مل بۆ ویستی سوڵتان دانەوێنێت. لەئاکامی ئەوەش، بابی عالی بانگێشتی موسابەگیان کردووە بۆ ئەستەمبوڵ. وێرای ئەوەی ئەو لەگەڵ نوێنەرایەتیی ولایەتی بدلیسدا گەشت دەکات، بەڵام لەسەر پێشنیاری من، دەسەڵاتدارانی بدلیس، دەستەیەکی چاودێرییان لەگەڵ سەرۆکایەتیی دەستەی نوینەرایەتییەکەدا داناوە، بۆئەوەی بەنهێنیی چاودێریی موسابەگ بکەن و رێگەی ئەوەی لێبگرن کە لە ترابزۆن خۆی بدزێتەوە."
گەیشتنی موسابەگ بۆ ئەستەمبولی پایتەختی ئیمپراتۆریی عوسمانیی، ئەو هەواڵە گەرمەیە کە کۆنسوڵخانەی بریتانیی لە٣ی جوڵای ١٨٩٩دا، رەوانەی وەزارەتی دەرەوەی وڵاتەکەی کردووە. میستەر وایت، ئەم هەواڵەی لەرۆژنامەی "تەریق"ی عوسمانییەوە وەرگرتووە، ئەو رۆژنامەیەی کە جگە لە راگەیاندنی گەیشتنی موسابەگ، عەرزوحاڵێکی موسابەگیشی بۆ سوڵتان تێدایە.
رۆژنامەکە کە لە١ی جولایدا، چاپ و بڵاوکراوەتەوە، تێیدا هاتووە:"
موسابەگی کوڕی میرزابەگ، لەموشەوە بەو دواییە گەیشتۆتە ئەستەمبوڵ و عەرزوحاڵێکی پێشکەشی حەزرەتی سوڵتان کردووەو تیایدا رایگەیاندووە، کە ئەو پەلامارو جەردەییەی خراوەتە پاڵی هیچ بنەمایەکی نییە. بەپێچەوانەوە، ئەو چ لەکاتی جەنگ و چ لەو پۆستەی کاری تێدا کردووە، خزمەتی پێشکەشی دەوڵەت کردووە. هەروەها ئەو هاتۆتە تەختی سوڵتان تا شکایەت لەوانە بکات کە تۆمەتیان بۆ هەڵبەستووە.
ئەوانەی شکایەتیان کردووە هەرکێ بن، ئەو ئامادەیە لەگەڵیاندا رووبەڕوو بێتەوە لەبەردەم دادگاداو سەریش بۆ فەرمانەکانی دادگا دانەوێنێو بەپەرۆشەوە هەر سزایەک پەسەندبکات کە دادگا دژی ئەو دەریبکات.

خۆئەگەر دەریشکەوت ئەوانە بوختانیان پێ کردووە، ئەوە دەبێت بەیاسا سزا بدرێن.

لەبەرئەمە، ئەو جەختی لەوە کردووە کە ئەو شتانەی لەبارەیەوە وتراون، هەمووی بوختانێکی رووتن. ئیرادەی سوڵتانیی بۆوەزارەتی داد دەرچووە کە داوا لەوانە دەکات شکاتان هەیە، بەڵگەکانیان پێشکەشبکەن و هەرچییەکیان هەیە لەبەردەم دادگایەکی تایبەتدا پێشانییدەن، ئەگەر هەرداوایەک لەسەر موسابەگ پێشکەشکرا، پێویستە لێی بکۆڵرێتەوەو بەوپەڕی دادپەروەرییەوە بڕیاری لێبدرێت. هەروەها ئیرادەی سوڵتانیی ئەوەشی زێدەکردووە، کە فەرمان دەدرێتە ویلایەتی بدلیس و هەرکەسێک لەوآ داوایەکی لەسەر موسابەگ هەی، پارەی تێچوونی گەشتەکەی لەلایەن گەنجینەی هەرێمەکەوە بۆ دابیندەکرێت."

ئەمەش دەقی عەرزوحاڵەکەی موسابەگە بۆ سوڵتان:

" من، بەندەی خاکەڕاتان، یەکێکم لەوانەی هەر لە لاوێتیمەوە هەتاوەکو ئێستا دڵسۆزیی و خزمەتکاریم بۆئێوەی خاوەنشکۆ پێشانداوە، چ لەپۆستەکەم و چ لەمەیدانی جەنگ تاڕادەی گیانبازیی. کۆمەڵێک درۆو بوختانیان خستۆتە بەردەم جەنابی عالیتان بەشێوەیەک کە من بکاتە جەردەو بەدناو.

من، بەندەی موخلیستان، لەکاتێکدا دەمەوێت بێمە بەردەم تەختی خاوەنشکۆتان و کەیسی خۆمتان پێشکەش بکەم و هیچ کاتێکیش ئەو بوختانانە پەسەند ناکەم، هەر دەستبەجێ لەسەر بەخشندەیی ئێوە پەنام بۆ دادپەروەریی ئێوە بردووە.

ئەمێستا، هەرکەس لەلایەن بەندەی موخلیستەوە نادادپەروەرییەک، هەڵەیەک، ستەمێکی بەرامبەر کراوە، با بێتە پێشەوە من ئامادەم ملکەچی دادپەروەریی ئیمپراتۆرییەکە بم. من پشتم بە میهرەبانی ئێوەی خاوەنشکۆ بەستووە و لیتان دەپاڕێمەوە ئەگەر لەبەرامبەر ئەو بوختان و تۆمەتانە تاوانباربووم، پێویستە سزابدرێم، خۆئەگەر بێتاوانیش دەرچووم، ئەوە دەبێت ئەوانەی ئەو تۆمەتانەیان هۆنیوەتەوە، دەبێت لەسەر هەڵبەستنی بوختانەکانیان سزابدرێن. هەر مافێکیش پێویستە رابگەیەنرێت.

ئەمەو هەموو بابەتەکانی تریش ملکەچی ئیرادەو فەرمانی جەنابی عالیتانە.

بەندەتان

میرزابەگ زادە موسابەگ"

——— *to Vice-Consul Devey.*

(Extract.) *Bitlis, May 9, 1889.*

RECENTLY, in lieu of executing an order long since sent by the Porte to seize Moussa Bey dead or alive, our Pasha sent two or three to him, not soldiers, but private citizens, to persuade him to come to the city. Their mission proved unavailing. He replied that he was willing to comply with the commands of the Government, but he did not recognize the wishes of the Pasha as such, "Else why did he allow me to make my escape when I responded to his summons? No," added he, "I will not go to him. Let him and others in the city to whom I have given 1,000*l.* refund it; otherwise I will procure a load of noses and ears from slaughtered Christian victims." It is however reported that he did make a flying visit upon the Pasha night before last. The Kurds in all parts of this region are now giving trouble. In order to plunder those Armenian villages which they suspect will resist by fire-arms they resort to stratagem—*e.g.*, they slaughtered some forty sheep belonging to Popshen, one of our out-stations, 1½ hour from the city, with the expectation that the owners would vacate their village to rescue their property, and thus the village be the more easily plundered. The owners came and entered complaint before our Pasha, who ordered them from his presence, accusing them of falsehood. They attempted the same kind of ruse at Khofrev,* three hours from here, by driving off one of their flocks of sheep, but the inhabitants chose to remain and defend their homes to rescuing their lost property. ——— writes us from Tookh that the Kurds entered their village with the view of plunder, but they were resisted. Those villages that are so fortunate as to have fire-arms have a nightly armed guard.

May 14.— ——— arrived here from Mush 11th instant. He could not come except by paying a medjidieh as blackmail, and by having one of Moussa Bey's confederates as a body-guard all the way. ——— confirms the report that Moussa Bey has established a cordon between here and Mush consisting of some six stations, at each of which are posted from five to fifty armed men, who swoop down upon and plunder the passing caravans. The result is that the latter have nearly ceased to enter our city from any direction, and business is coming to a standstill. Last Saturday a company plundered Choorhor,† four hours distant, carried off several hundred sheep and some twenty or thirty yoke of oxen, and carried off everything belonging to the three wealthiest families. The inhabitants, on seeing them coming, fled up Mount Nimrud, at whose base the village is located. Usually a sum of money is exacted, and woe to that village if it fails to pay. I have the names of several villages thus to be doomed; one of these has already been deserted by its inhabitants. Between fifteen and twenty armed men endeavoured to enter to plunder St. Kevork (Armenian) Church night before last, but the inmate rang the bell and soon brought the rescuing parishioners. Yesterday the Sheikh who entertains Moussa Bey, accompanied by a large retinue of Turks and Christians, went out two or three hours and escorted into the city in great honour Moussa Bey; and we are told that this Sheikh and the Pasha have forgiven the Bey, and he is to-day promenading our streets. What does all this mean? we ask. In reply we are told it is to secure fees. In fine, we are having about the irregular state of things as existed during the war twelve years ago.

Consul Chermside to Sir W. White.

(Telegraphic.) *Trebizond, May* 30, 1889.

MOUSSA BEY is stated on reliable authority to have appeared in streets of Bitlis from the 14th to the 20th May unmolested by authorities. He is even reported to have been well received by them.

Sir W. White to the Marquis of Salisbury.—(*Received June* 28.)

My Lord, *Therapia, June* 17, 1889.

WHEN I called at the Porte on the 15th instant and saw the Foreign Minister, at his Excellency's own request, he placed in my hands a *pro-memorid*, of which I have the honour to inclose a copy, in which it is attempted to disculpate Moussa Bey and the authorities at Bitlis from the charges brought against them in a manner perfectly contrary to the allegations received from trustworthy sources such as persons residing in the province and Her Majesty's Consular officers.

I am assured that Moussa Bey is on his way to Constantinople, and I do not see that anything further can be done in this matter until we ascertain whether he actually arrives, which many persons still doubt, and what he will attempt to do when here to clear himself of the numerous charges brought against him.

According to telegraphic information received from Mr. Vice-Consul Devey, all political prisoners were released at Van on the 14th June. I have no doubt that this is due to the unofficial representations I have made under your Lordship's directions both at the Palace and at the Sublime Porte, but I am awaiting further details from Van by post.

I have, &c.

مارکۆس سالسبوری(١٨٣٠-١٩٠٣)

کامیل پاشا سەدری ئەعزەم (١٨٣٣-١٩١٢)

LE Gouvernement Impérial a toujours prêté la plus grande attention aux plaintes et publications représentant les Arméniens d'Anatolie et notamment ceux de Van et de Bitlis, comme étant en butte à de mauvais traitements.

Il n'a jamais manqué de les contrôler, et des enquêtes effectuées il est toujours résulté que la plupart de ces assertions n'étaient pas fondées, et que les autres n'avaient trait qu'à des faits de droit commun comme il s'en produit dans tous les pays. Bien que la justice n'ait point failli à son devoir, les Arméniens ont dénoncé dernièrement Moussa Bey comme se livrant à des méfaits et à des actes de cruautés. Ému de ces accusations, Moussa Bey, qui se trouvait à Bitlis même, chef-lieu du vilayet, a voulu y mettre un terme en se retirant dans ses propriétés sises à Khouyoud; l'autorité s'étant opposée à son départ il en fut tellement impressionné qu'il prit la fuite. C'est alors que les nommés Parseh Kazar, le Vicaire Arménien, Père Khorène, et les membres du Conseil laïque de Bitlis, l'accusèrent d'avoir brûlé vif un Arménien et de s'être rendu coupable de meurtre et de pillage à Moush.

Devant des imputations aussi formelles et ne pouvant plus les supporter, Moussa Bey, pour se justifier de ces calomnies, se livra lui-même à l'autorité en invoquant justice. Or, non seulement rien n'est venu jusqu'à présent prouver que de pareils actes aient été perpétrés, mais en admettant même qu'ils eussent été commis, Moussa Bey ne saurait-il en être soupçonné, attendu qu'au moment ou au dire des plaignants ces faits auraient eu lieu, il n'avait point encore quitté Bitlis. Cela seul suffit à démontrer son innocence. Du reste, Ohannès, qu'on accuse Moussa Bey d'avoir fait brûler au pétrole, a été trouvé mort dans un village. L'assassin est recherché. Quant à la jeune mariée qui aurait été enlevée pendant une noce, violée et jetée ensuite dans une chaudière pour être bouillie, le fait est absolument imaginaire. Il n'y a pas d'exemple que pareilles atrocités aient été commises dans l'Empire. La religion s'opposant à ce qu'un corps animé soit brûlé, les Musulmans se gardent bien de jeter au feu même l'animal le plus nuisible.

Les informations que le Consul d'Angleterre à Van a pu recueillir à Bitlis chez Avédis Effendi, où il a demeuré quatre jours, ne sauraient être considérées comme exactes et véridiques. En effet, Avédis Effendi est un de ceux qui cherchent à introduire et à répandre dans le pays le journal séditieux "Hindjall" paraissant à Londres. Le Vicaire Arménien avec lequel le Consul s'est entretenu chez Avédis Effendi, figure, comme il est dit plus haut, parmi les plaignants. Mais il est à noter que l'un et l'autre ont reconnu que les accusations portées contre Moussa Bey étaient mal fondées et le Vicaire a même avoué que s'il s'était joint aux plaignants c'est parce qu'il y aurait été induit et contraint.

Les autorités Impériales veillent toujours au maintien de l'ordre public, et dans un télégramme adressé à la Sublime Porte, le Père Garabed, Vicaire Arméno-Catholique à Bitlis, rend hommage aux efforts louables déployés dans ce but par les autorités de la province où la sécurité est parfaite, à la grande satisfaction de la population qui, déclare-t-il, jouit de la plus grande tranquillité. Le Vicaire ajoute que les nouvelles contraires sont répandues par quelques individus intéressés à déguiser la vérité et à créer des embarras au pays.

M. Hagopian to the Marquis of Salisbury.—(Received June 28.)

My Lord Marquis, *25, Chesilton Road, Fulham, London, June 27, 1880.*

I HAVE the honour to bring under your Lordship's notice a matter which, unless it is officially and unmistakably contradicted by the Sultan's Government, would constitute a case of the most flagrant injustice perpetrated by it against the Armenians in the Ottoman Empire.

It has come to our knowledge that a number of the Armenian deputation, who recently waited on the Grand Vizier at Constantinople to present a Petition on behalf of 500 natives of Moush, temporarily residing in the Turkish capital, praying for the punishment of the notorious Kurdish Chief, Moussa Bey, have been arrested by his orders and will be shortly exiled to Tripoli.

We further learn, on reliable authority, that Moussa Bey is an old delinquent, who has been already arrested twice in consequence of his numerous misdeeds and cruelties; that on the occasion of his first arrest, he has, for some unknown reason, been pardoned; that on the second occasion, he has succeeded in evading justice, and has since been allowed to remain at large; and that he has powerful friends and supporters at Constantinople.

I need not remind your Lordship that the Armenians have, from time immemorial, exercised the right of petitioning the Sultan or his Ministers, and that, by existing Treaties, they have morally and legally acquired the additional right of bringing their grievances before the Signatory Powers, and especially before Her Majesty's Government, by every available means. Under these circumstances, to deny them proper hearing, or to punish them for proferring well-founded complaints, be it against the oppressions perpetrated by lawless individuals and certain classes of the population who harbour and abet them, or against the numerous shortcomings of the prevailing system of administration in Armenia, would belie the professed "earnest desire" of the Ottoman Porte to "govern the Armenians with justice, and to maintain order in their country." I cannot help adding here, my Lord Marquis, that the non-execution by the Sublime Porte of the provisions of existing Treaties for the protection and well-being of the Armenians, and its treatment of the numerous cases which we had the honour of specifying in our last year's Memorial to your Lordship as exaggerations and misstatements, has produced an unhappy impression both among the Armenians and in Europe. Moreover, my Lord, whatever excuse the Sultan's Government might bring forward in palliation of its negligence to perform the engagements it has contracted, if the sanctity of Treaties is to be observed, and is not an unmeaning phrase, Turkey cannot be absolved by public opinion for the regrettable state of things which it allows to prevail in Armenia, and for the quasi-hostile attitude, which it unhappily deems it its duty to assume in regard to the Armenian question, and which we, along with all its well-wishers, heartily deplore.

Thanking your Lordship for the kindly expressions of concern and sympathy for our long-suffering ancient people inhabiting Armenia with which you have honoured me on several occasions, and trusting that the matters it has been my duty to lay before your Lordship will receive the careful attention of Her Majesty's Government, I have, &c.

(Signed) G. HAGOPIAN.

The Marquis of Salisbury to Sir W. White.

Sir, *Foreign Office, June* 18, 1889.

I HAVE received and laid before the Queen your Excellency's despatch of the 2nd instant, reporting the steps you have taken to bring to the Sultan's notice the information which you have received respecting Moussa Bey's proceedings.

Your action in this matter is approved by Her Majesty's Government.

I am, &c.

(Signed) SALISBURY.

Consul Chermside to Sir W. White.

Sir, *Erzeroum, June* 20, 1889.

I HAVE the honour, in confirmation of my telegram, to inform your Excellency that Moussa Bey, of Khuit, conducted by the Chief Secretary of the Bitlis Vilayet, left this city for Trebizond and Constantinople on the 6th June.

I inclose a statement as to an outrage on American missionaries six years ago by Moussa Bey, which formed the subject of a lengthy correspondence between the United States' Minister and the Porte.

I have, &c.

(Signed) HERBERT CHERMSIDE, *Colonel.*

Consul Longworth to Sir W. White.

Sir, *Trebizond, June* 20, 1889.

ON the 6th instant I received a cyphered telegram from your Excellency asking me to ascertain and report whether Moussa Bey passes through Trebizond on his way to Constantinople, to which I answered that, though his visit to Constantinople is improbable, I would inform your Excellency should he pass through Trebizond.

On the 18th instant I telegraphed Moussa Bey's arrival here, and I have this day wired his having left by the Greek steamer for Constantinople.

The particulars of this man, as gathered at Trebizond, being of some interest, allow me to give them here as briefly as possible.

Moussa Bey, a handsome man of about 30 years of age, is the son of Mirza Bey, a Kurdish proprietor, who, some thirty-five years ago, revenged the dishonour of an aunt by slaughtering the inhabitants of an Armenian village in the Mush Plain, and who, in punishment for this massacre, was retained in custody at Constantinople, only to escape after ten years' imprisonment to renew his nefarious practices in Kurdistan, where the authorities, failing to recapture him, engaged his services in the pursuit of brigands, in which he was killed some six years ago.

Moussa Bey, suspecting that his father's rival, Nedjameddin Bey, an influential member of the Bitlis Administrative Council, conspired towards bringing about the death of his father, made several attempts on the life of this Notable, who, finding that he successfully evaded all efforts of the Executive, conciliated him by marrying his son to Moussa Bey's daughter, and by getting him named Sub-Governor of Boulanik.

His conduct as such, however, was so outrageous that he was soon dismissed from Government employ, and, as an alternative, took to a predatory life, terrorizing the whole country, Christians and Mussulmans alike, by a series of the most cold-blooded atrocities.

In the early part of last month Ibrahim Bey, the Constantinople Inspector of Justice, was proceeding on his round from Bitlis to Mush, and halting for the night at the midway village of Avzut, he there witnessed the flight of the terror-stricken inhabitants at the approach of Moussa Bey and his band of robbers. He himself, tired out as he was, could not make his escape, and being brought before this notorious character, with great tact and courage prevailed on him to accept an amnesty, and to submit himself entirely to the wishes of the Sultan.

As a consequence, the Porte invited Moussa Bey to Constantinople, where, though he is proceeding in company with the Head of the "Correspondance" of the Bitlis Vilayet, the authorities here, on my suggestion, had him secretly watched in order to prevent any attempt of his at stealthily disappearing from Trebizond.

I have, &c.

(Signed) H. Z. LONGWORTH.

HC Deb 25 July 1889 vol 338 cc1252-31252

§* **MR. BRYCE** (Aberdeen, S.)

Before this vote is agreed to, I feel bound to call attention to the accounts which have reached this country of the cruelties and oppressions which have been recently committed in Armenia; and to the unsatisfactory character of the answers which have been given by Her Majesty's Government to the questions which have been put to them on the subject. I have, therefore, risen to state very shortly to the House the essential facts of the case. The House is doubtless aware that for a long time before the war of 1877, there had been great oppression practised by the Turks, and great suffering among the Christian population of Asiatic Turkey. The Treaty of San Stefano contained a promise of reform made by the Porte to Russia, and when the Treaty of San Stefano was superseded by the Treaty of Berlin, Article 61 was inserted in the latter instrument, by which Turkey became bound to the six signatory Powers to protect the Armenian population against the Kurds and Circassians, and to carry out reforms in its Asiatic provinces. The same obligation, in a slightly different form, was undertaken by the Porte to this country, in the so-called Anglo-Turkish Convention of 1878, whereby a separate promise was made to Great Britain, in return for which we undertook to protect the Asiatic frontier of Turkey. We have thus a double right, and a double moral obligation to the Christians of the East. Consuls were sent out by the then Government to examine into the condition of the provinces, and study the frontier, and their reports form an interesting, but at the same time a melancholy, record, to which I would refer any hon. Member who may feel inclined to doubt the accuracy of the facts I am about to state. Several blue books were published, and a summary of their contents will be found in the dispatches of Sir Henry Layard and Mr. Goschen. Sir Henry Layard was no, enemy of the Turks, but rather be inclined to say the best he could for them, and to shield their misdeeds from the censure of Western Europe. He had, however, described Turkish. misgovernment and apathy in language so clear and decided as to leave no doubt on any fair mind. The reports of the Consuls continued to be published down to the year 1881, and the last report from any Consul appeared in the month of February, in that year. I call attention to that date because from that date there has been no report at all from any of our Consuls as to the condition of Armenia or Asia Minor. Some of the Consuls have been withdrawn, but a certain number are still there, and they are amply sufficient, with the knowledge they have acquired of the country, to furnish us with reports which would be highly instructive and to examine into the accounts of atrocities which from time to time reach us. In 1880, when the right hon. Gentleman the present Chancellor of the Exchequer was sent as special envoy to Constantinople, efforts were-made to induce the Porte to undertake reform, and these efforts were renewed by Lord Dufferin down to 1882; but from that time until now we have had no information at all as to what has been done by any Government in the way of remonstrating with the Turks for unquestionable instances of cruelty, nor have we received any official account of the state of the country and the action of the Consuls. A strong remonstrance is understood to have been addressed to the Sultan in 1886, but the dispatch which contained it has never been presented to Parliament. But although the Government have obstinately refused all information, everybody knows that nothing has been done by the Turkish Government to carry out any of the promised reforms. The

present condition of the country is quite as bad as it has ever been at any time within living memory. Numbers of persons have been thrown into prison, and some of these subjected to torture by the Turkish officials. Others have been sent to languish in exile. These things are done, sometimes at the caprice of a tyrannical governor or as a means of extortion; sometimes on groundless suspicions of conspiracies, and the victims have not even the consolation of knowing that an account of their sufferings had reached the ears of Western Europe through those very British Consuls whom they had looked to as sent out to protect them. Even worse than the cruelties perpetrated by the Turkish officials are those which the Turkish Government either connives at or is unable to restrain. I mean those which are wrought by the local Mussulman magistrates and the nomad Kurds. The House may remember that during the last few weeks there have been repeated telegrams announcing that fresh outrages have been perpetrated by the Kurdish tribes. One case reported is that a Kurdish chief a few weeks ago seized the head man of an Armenian village, against whom he had a grudge, bound hint on a pile of wood, poured petroleum over his body, and then set the faggots on fire. Moussa Bey, who did this, is a friend of the Turkish Governor of the district, and though the Turkish Government now pretend that they wish to arrest and punish him, it is notorious that the Governor made no attempt to interfere with his barbarities. In another case, a Christian village was attacked and plundered, the inhabitants were driven in when they tried to escape, and, when the outlets had been blocked, the place was set on fire. I might recount hundreds of cases in which innocent people have been murdered; in which Christian girls have been carried off by force from their parents and consigned to a harem, on the pretext that they had embraced Mohamedanism; in which churches have been despoiled or defiled, and all without any effort, or apparently any wish on the part of the Government to punish the guilty persons. One instance may show how brutal is the behaviour of the Government itself. About a year ago a schoolboy of 17, named Sumpad, had written for his own pleasure, and with no ulterior object, some verses in which there were one or two patriotic expressions. These verses were shown to the schoolmaster, who reprimanded him for referring to politics, and told him to destroy them. The poor boy had no idea of publishing his exercise, but he unfortunately kept a copy of it, and the Turkish Officials having somehow found the verses in his possession, he was arrested for having written them, thrown into prison and treated so cruelly that he died, and the schoolmaster though he had bidden the lad to destroy the verses was imprisoned also, and so far as I can learn is in prison still. In Erzeroum there has been a panic, and it would seem a perfectly groundless panic among the Turkish authorities; a great number of respectable Christian inhabitants have been thrown into prison on mere suspicion and are kept without trial. I would ask hon. Members to read the Blue Books of 1880 and 1881 and compare the accounts given there with those contained in the recent telegrams, and they will find that the state of things is precisely the same as that which was described by Sir Henry Layard in 1880. Not only has the Turkish Government made no efforts to put down the evils which exist, or to check the proceedings of the Kurds, it aggravates the disorders by depriving the Armenian people of weapons, while their persecutors are well armed. Colonies of Circassians are brought into the country, and the whole policy of the Turkish Government would make one believe that they were following out the principle laid down by a Turkish Prime Minister some years ago, when he said that the way to get rid of the Armenian question was to get rid of the Armenians. If this be a true

statement of the present condition of the country, I shall be asked for what particular purpose I bring the matter before the House. My object, in the first place, is to make the House acquainted with the reported facts, so that there may be a proper inquiry into the statements that reach us, and that it may be ascertained how far the reports in the newspapers are true. If the facts are true, then I ask Her Majesty's Government to address to the Turkish Government those remonstrances which they are not only bound by common humanity, but by Treaty obligations to address. I know from sad experience what is the kind of answer I may expect from the right hon. Gentleman opposite in regard to these statements. He will say that they are exaggerated. That was said not 1313long ago by the Prime Minister. I think it throws some light on Lord Salisbury's state of mind when we find him quoting, as a witness of the good order in the country, the Turkish Ambassador. He might have remembered what took place in 1876. Several months elapsed before we succeeded in extracting the horrible truths concerning the Bulgarian atrocities, at which the conscience of Europe stood aghast, and the Turkish Government unblushingly denied the whole hideous story. What reason is there to believe any statement of the Turkish Ambassador? He is sent hereby his Government to attempt to deceive and mislead us. And as an instance of the value of his statements, I may observe that the excuse which he made to Lord Salisbury, and which Lord Salisbury was not ashamed to repeat in another place, viz. that the Kurds could not be restrained, because they came across the frontier from Persia, cannot possibly apply to these outrages by Moussa Bey, because Moussa Bey's quarters are thirteen days' journey from the Persian frontier, and the plain of Mush, where these outrages occurred, is at least 130 miles, as the crow flies, from that frontier. I cannot help adverting to an incident which happened here in London, which shows the temper and spirit in which Lord Salisbury approaches the question, and that is the domiciliary visits paid under the auspices of Lord Salisbury and the Home Secretary to a house in Bayswater which was inhabited by two gentlemen who were conducting an Armenian journal, conducting it with moderation, and with no attempt to stir up disaffection among the unfortunate subjects of the Sultan, however natural disaffection may be, but simply to give a true and faithful account of what goes on daily in Asiatic Turkey. This journal had excited the displeasure of the Turkish Government, and they asked Her Majesty's Government to suppress it. Lord Salisbury answered, probably with regret, that he had no legal power to suppress it, but he and the Home Secretary despatched two policemen belonging to the Criminal Investigation Department of Scotland Yard to the lodgings occupied by the conductors of the journal to make inquiries regarding their mode of life, the names of the persons who visited them, the publication of their journal, and so forth; and these officers cross-examined the owner of the house, and procured from him a copy of the journal. The times have been when this would have been considered an act entirely inconsistent with the principles of freedom which we have been accustomed in this country to respect. That our police should make domiciliary visits, and conduct inquisitorial examinations at the instance of a Foreign power is, I think, and would have been considered, till the days of the present Government, a gross scandal. Such acts are doubly a scandal when they are done at the instance of a Power which has disregarded all legitimate representations we have made, which oppresses and maltreats its own subjects, and which takes umbrage at the publication in this free country of a journal which contains nothing but a fair and honest statement of the facts which daily occur in the dominions of the Sultan. Now I know the right hon. Gentleman the

§* SIR J. FERGUSSON

I should be sorry if it were imagined that I do not share the sympathy which the hon, Member for Aberdeen (Mr. Bryce) has expressed for the unhappy people of Armenia. It has been admitted by officials of all parties that there is in Asia Minor a state of things exceedingly lamentable, a weakness of government, a want of authority, a recurrence of outrages and consequent severe suffering to innocent people as well as the fertile dangers arising from religious jealousies. I hope that things are not so bad as they have been, and that there is a greater desire and more earnest effort on the part of the Ottoman Government to protect the Armenians, to choose better administrators, and to withdraw and disgrace Governors who are unworthy of their trusts, to improve the police, and generally to remove the blots that have rested on the Government of the country in past times. I believe that this has been the desire of the Sultan himself; but I should be deceiving the House if I were to say that the efforts have been successful to the desired extent, and that there remain no signs of misgovernment and its miserable consequences. That good order which it is desirable to see established in Asia Minor is still a long way off. At the same time, it would be surprising if particular events had not been greatly exaggerated. Hon. Members may have read in the newspapers of a certain outrage committed by Kurdish marauders in an Armenian village—namely, the boiling alive of a bride. I have reason to believe that such an incident did not take place; but that there have been raids, outrages, maraudings, and cruelties from time to time I am afraid is the case. The hon. Member for Aberdeen has complained that he has no recent information. Of course, Her Majesty's representatives report from time to time, and the Government is served in Asia Minor and Armenia by officers who are well able to distinguish truth from falsehood. But the present Government is not responsible for the non-publication of reports for the whole of the period since 1881. The reports were not published between 1881 and 1885, and have not been for three years since. I am quite sure that the Government in which the hon. Member for Aberdeen served had good grounds for not publishing the reports during their term of office; and there may be reasons existing at the present time equally valid. For example, it is not desirable to gibbet the officials of the Turkish Empire by publishing broadcast to the world all the stories which reach Her Majesty's Government of the sad defects of government in Asia Minor. I am of opinion that more may be done by remonstrance and representation to the Porte than by holding the Government up to the eyes of the world as wicked and incapable. Representations are made from time to time when sufficient ground for them appears, and they are not always without effect. With regard to the recent occurrences, Sir William White has been instructed to make representations to the Porte as soon as he receives full particulars. I can assure the House that in view of the position which Great Britain holds towards Turkey, it has always been considered by the Foreign Office during the time I have had any connection with that office, the duty of Her Majesty's Government to offer counsel and remonstrance to the Sultan's Government when there was fitting occasion; but the counsel or remonstrance should be offered in such a way as to produce compliance and not resistance. Care especially should be taken that they are made in a manner that is not calculated to offend or insult the high officials

Sir W. White to the Marquis of Salisbury.—(Received July 12.)

(Extract.) *Therapia, July 2, 1889.*

WITH reference to my despatch of the 27th ultimo, I have the honour to inclose herewith a translation of a statement which has appeared in the Turkish newspaper, the "Tarik," stating that Moussa Bey, who recently arrived in Constantinople, has presented a Petition to His Imperial Majesty the Sultan denying all the charges that have been brought against him, and adding that he is fully prepared to answer them in a Court of Justice, and can prove that they are unfounded.

I have at the same time the honour to transmit a copy of a despatch which I have received from Colonel Chermside, inclosing a statement as to an outrage committed by Moussa Bey on American missionaries some years ago, for which no redress was ever obtained.

Inclosure 1 in No. 97.

Extract from the "Tarik" of July 1, 1889.

(Translation.)

MOUSSA BEY, son of Mirza, of Mush, who has arrived lately in Constantinople, has addressed a Petition to His Imperial Majesty the Sultan, in which he declares that the oppression and brigandage attributed to him by certain persons are without foundation; that on the contrary he has rendered true service to the State in the war and in the offices he has held, and that he has come to the throne of His Majesty to complain of the charges made against him.

Whoever the complainants may be, he is ready to stand with them before the Court and abide judgment, and, while he will willingly accept any punishment which may be pronounced against him, he begs that if slander is proved against the complainants they may be punished according to law. In consequence of this, and as he asserts that the things said about him are pure slander, an Imperial Iradé has been issued instructing the Ministry of Justice to recommend to those concerned that the complainants must bring their charges, whatever they may be, before the competent Tribunal in the regular way, and that if any suit is instituted against Moussa Bey it must be examined and decided with the greatest justice, equity, and dispatch.

This Iradé further provides that the Vilayet of Bitlis shall be instructed that, if there are any persons on the spot who bring forward claims against Moussa Bey, they must at once come to Constantinople, and that, if there are any destitute plaintiffs or if it is necessary to send witnesses, the expenses of the journey shall be advanced provisionally by the Treasury of the Province to be repaid by whoever shall be condemned.

This has been communicated to the Vilayet by telegram from the Grand Vizierate.

Copy of the Petition presented to His Majesty by Moussa Bey:—

"I, your humble servant, am one of those who from their youth up till now has shown fidelity and good service to your Imperial Majesty both in offices and in war, even to the point of risking life.

"A parcel of fabrications have been submitted to your Majesty making me out a brigand and a notorious rascal.

"I, your servant, while purposing to come to your Majesty's throne and submit my case and not to accept any one of these fabrications, immediately on your gracious message set out and came to take refuge in your Majesty's justice.

"Now, whoever has suffered any injustice, wrong, or oppression from your servant, let him come forward; I am ready to appeal to your Imperial justice. I venture, relying on your Majesty's clemency, to pray that, if I am found guilty of these fabricated charges I may be punished, but, if I am found innocent, that the authors of them may be punished for their calumnies and that any right may be made public.

"This, and all other matters depend on the Iradé and Firman of your Majesty.

"Your servant,

(Signed) "MIRZA BEY ZADE MOUSSA BEY."

دادگایی موسابەگی موتکان لەپایەتەختی خەلافەتی ئالی عوسمان

٢٣ی نۆڤەمبەری ١٨٨٩-٢ی دیسەمبەری ١٨٨٩

کەیسی موسابەگ و دادگاییکردنی لەئەستەمبوڵ یەکێکە لەو رووداوە هەرە بەناوبانگ و سەرنجراکێشانەی کە لەکاتی خۆیداو دواتریش سەراسەری میدیا و ناوەندە دپلۆماتییەکانی جیهانی بەخۆیەوە سەرقاڵکردووەو بەهەزاران لاپەڕەی لەبارەوە نووسراوە، ئەم دادگاییە بەیەکێک لەهەرە دادگاییە بەناوبانگەکانی جیهان لەکۆتایی سەدەی نۆزدەیەمدا دادەنرێت، نەک هەر بەتەنیا بەهۆی بایەخی جیهانی ئەوروپیی و کریستیانیی و هەروەها ئیستیغلالکردنی بۆ قازانجی ململانێی زلهێزەکان لەدەوڵەتی خەلافەتی ئالی عوسمان، بەڵکو لەسۆنگەی ئەو دەرئەنجامە مەترسییدارانەی کە لەم دادگاییە کەوتەوە لەسەرەتاو ناوەڕاستی دەیەی نەوەتەکانی سەدەی نۆزدەیەمداو پاشتریش. هەربۆیە لەم بەشەدا زیاتر تەواوی ئەو هەواڵ و بەڵگەنامانە بڵاودەکەینەوە کە تایبەتن بەم دادگایە و دانیشتەنەکانی، بەتایبەت بەهۆکاری بایەخی نێودەوڵەتیی دادگاکە، بەشێکی زۆری بابەتەکانی بەڕێوەچون و قسەکانی نێو هۆڵی دادگاو دانیشتنەکانی لەلایەن وەرگێڕە ئینگلیزیی و ئەمریکاییەکان لەنێو هۆڵەکەدا تۆمارکراون و لەئەرشیفی وەزارەتی دەرەوەی ئەو وڵاتانەدا هەڵگیراون.

شایەنی باسە، بەگەیشتنی هەواڵی موسابەگ بۆ ئەستەمبوڵ، هەواڵی بەڕێکەوتنی شایەت و داواکارەکانیش لەموش و بدلیس و وانەوە بەرەو پایتەخت قسەی لێدەکرا. هەر لەم بارەیەوە، کۆلۆنێل چێرمساید لە رۆژی ٢٦ی جوڵای، میستەر وایتی لە گەیشتنی ئەو داواکارانە بۆ ئەرزڕۆم راگەیاند.دواتریش لە٢١ی ئوتدا، کۆنسوڵ لۆنگوێرس، لەترابزۆنەوە، میستەر وایتی لەوە ئاگادارکردۆتەوە، کە لەسەرداوای بابی عالی، ٤٧ کەس لەموش ووان و بدلیسەوە، بەسواری کەشتییەکی بریتانیی بەناوی "Tenedos/ تێنێدەس" وەک شکاتکەرو شایەت لەسەربەدکارییەکانی موسابەگ بەرەو ئەستەمبوڵ رۆیشتن. دیارە شکاتکەرەکان ژمارەیان لەوە زۆر زۆرتربوو، چونکە لەئەستەمبوڵیش کۆمەڵێک داواکارو شایەتی ئەرمەن هەبوو کە داوایان لەسەر موسابەگ تۆمارکردبوو.

بەگوێرەی ئەو تەلەگرافەی کە میستەر وایت لە١١ی ئۆکتۆبەری ١٨٨٩دا، بۆ سالسبوریوەزیری دەرەوەی بریتانیی ناردووە، دادگاییەکەی موسابەگ لەئەستەمبوڵ ریکخراوەو شایەتەکان گەیشتونەتە ئەستەمبوڵ و ئێستا لێکۆڵینەوەی بەراییان لەگەڵدا دەکرێت و قسەیان لێوەردەگیرێت. مستەر وایت داوای لەوەرگێڕە کارمەندەکانی کۆنسوڵخانەکەی کردووە کە میستەر ئەلڤاریز و میستەر ستاڤیردز بوون، ئاگاداری هەرچییەک بن کە لەو لێکۆڵینەوانەدا دەگوزەرێت و بەشداربن لەدانیشتەنەکان و بیکەن بەراپۆرت و بۆ سەرەوەی خۆیانی بەرزبکەنەوە.

میستەر وایت، بەوەزیری دەرەوە دەڵێت:" سەبارەت بەئەرمەنییەکانی ئێرە، وەک ئەوانەی کۆمیتەی ئەرمەنیی نین لەلەندەن، سەبارەت بەتۆمەتی فڕاندنی "گولیزار"یش، لەلێکۆڵینەوەی پێشوودا موسابەگ تۆمەتبارکرابوو، بەڵام لەوەی دواییان تۆمەتی فڕاندنەکەی خراوەتە ئەستۆی براکەیەوە، هیوادارین دەقی لێکۆڵینەوەکان بەزمانی تورکیی و فەرەنسییش بڵاوبکرێنەوە."

دیارە میستەر ستاڤیردز، رۆژێک پێشتر بیرخەرەوەیەکی داوەتە کۆنسوڵخانە، لەوێدا وتویەتی کە لەئەستەمبوڵ قسە لە ئەرمەنەکان وەرگیراوەو ئەوانی بینیوە وتویانە ئیشەکەیان زۆر باش بەرێوەچووەو هەرچیان هەیەو نییە دژی موسابەگ وتویانە، موسابەگیش سەرقاڵی ئەوەیە بەڵگەی ساختە بۆ پاساوەکانی بدۆزێتەوە. پارێزەرانی ئەرمەنە شکاتکەرەکانیش وتویانە، تەنانەت ئەگەر موسابەگ شتی واش بکا، ئەوە ئەوان دژەبەڵگەی بەروودا بەرزدەکەنەوەو پوچیی بەڵگەو قسەکانی دەسەلمێنن.

کاتێک پرسیاری ئەوەکراوە کە بۆچی براکەی موسابەگ کەلەفڕاندنی گولیزار بەرپرسیارە، قۆڵبەست نەکراوە؟! شارپازەفەندی پارێزەر وتویەتی کە براکەی موسابەگ ئەنجامدەری تاوانی فڕاندنی گولیزارنییەو ئەوە لیژنە ئەرمەنییەکەی لەندەنە کە وتوویانە موسابەگ کچەکەی فڕاندووە، ئێستا بۆچی ئەو ئەرمەنانەی ئێرە دەیانەوێت تاوانێک بخەنەسەرشانی موسابەگ کە لیژنە ئەرمەنییەکە لەلەندەن بەکاری براکەیان داناوە؟!! ئەگەر براکەی موسابەگ نەگیراوە ئەوە لەبەرئەوەیە کەلەلایەن هیچ کەسەوە داوایەکی لەسەر نەکراوە...

بیرخەرەوەکە دەڵێت:" وادەردەکەوێت کە پارێزەران لەرەوتی بەڕیوەچوونی گرتنەبەری رێوشوێنەکانی لێکۆڵینەوەکە رازیبین و واباشە چاوەڕیی ئاکامەکان بین..."

سەبارەت بە رۆڵی وڵاتە یەکگرتووەکانیش لەم کاتەدا، میستەر وایت، لەرۆژی ١١ی ئۆکتۆبەردا، وەزیری دەرەوەی وڵاتەکەی لەلەندەن ئاگادارکردەوەو دەڵێت:" وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو باڵیۆزخانەکەی، نفوزی خۆیان بۆهێنانی موسابەگ بۆ بەردەم دادگا بەکاردێنن. میستەر کینگ ی هەڵسوڕێنەری کاروباری کۆنسولخانە، پەیامی داوەتە بابی عالی کە موسابەگ هەمان ئەو پیاوە تاوانکارەیە کە ساڵی ١٨٨٣پەلاماری دوو مسیۆنێری ئەمەریکیی داوە، هەرچەندە تاوانکارییەکەشی بەروونیی دەرکەوتبوو کەچی سزانەدرا، ئەنجامی ئەم دادگاییەی ئێستا هەرچییەک بێت، ئەوە دەبێت سزای تاوانەکەی پێشووی بچێژێت..."

هەر لەوبارەیەوە، میستەر وایت لە٢١ی نۆڤەمبەردا، هەواڵی ئەوەی سالسبوریگەیاندووە کە هانی حکومەتی تورکیی داوە هەتاکو هەنگاو دژی ئەو کەسانە بنێن کە هاوەڵی موسابەگ بوون، ئەوانەی هێشتا لەسەر ئەو دەستدرێژییانەی کردوویانەتە سەر ئەرمەنەکان لەو هەرێمە نەچوونەتە بەردەم دادگا...هەروەها وایت، دەڵێت کە موسابەگ لەئەستەمبوڵ لەشوێنەی فەرمییەکەی بەحری بەگە لەسکوتاری و رۆژی دادگاییەکەیشی لەشەممەی داهاتوو، واتە دوو رۆژی دیکە، دەبێت. هەروەها بیرخەرەوەیەکیشی بەرزکردۆتەوە کەلەلایەن میستەر ئەلڤاریزەوە پێشکەشکراوە.

ئەلڤاریز، لەبرخەرەوەکەیدا، باس لەوەدەکات، کە چۆتە وەزارەتی دادو تەنیا جێگری گشتیی لەوێ بووە کە نەیتوانیوە هیچ زانیارییەکی بڕواپێکراوی بداتێ. پاشتر، چۆتە ئەنجومەنی وەزیران و جەودەت پاشای وەزیری دادی بینیوە کە هەندێک زانیاریی داوەتێ. ئەو پێی وتووە کە رۆژی پینج شەممە فەرمانی گرتنی موسابەگ دەرچووەو دادگاییەکەی شەممەی داهاتووە. ئەلڤاریز دواتر چاوی بە شارپازەفەندی کەوتووە کە هەمان قسەی جەودەت پاشای دووپاتکردۆتەوە، بەڵام نەیدرکاندووە کە موسابەگ لەکوێیە، لەزینداندایە یان لەشوێنیکی دیکە...پاشتر ئەلڤاریز چاو بە ئیبراهیم پاشا کەوتووە کە بەڕێوەبەری لیکۆڵینەوە بەراییەکان بووەو ناوبراو جەختی کردۆتەوە کە موسابەگ وەک داواکراو لەبەردەم دادگای تاوانەکان ئامادە دەبێت و عیزەت بەگیشیان وەک پارێزەر بۆ داناوە.

شاپازەفەندیش وتویەتی کە ماجەرای دادگاکە لەبڵاوکراوەی فەرمیی "جەریدەی مەحاکم"دا، بڵاودەکرێتەوە، بۆئەوەی هەموو گومانێک لەبارەی مەسەلەکانەوە بڕەوێتەوە.

پاشتر، **ئەلڤاریز**، لەگەڵ ئیبراهیم بەگ و شاپازەفەندی، باسی ئەو پێشێلکارییانەیان کردووە سەبارەت بەپێدانی چاوو قاوە، لەکاتی قسەوەرگرتن و لیکۆڵینەوە لەتۆمەتبارەکەدا، بەڵام ئەو دووانە بەتەواویی ئەوەیان رەتکردۆتەوە، بەتایبەت لەکاتی لێکۆڵینەوەی دادوەرییدا. بەڵام ئیبراهیم بەگ وتویەتی کە لەکاتی قسەوەرگرتنەی بۆخۆی لەگەڵ موسابەگ و شکاتکەرەکانیشدا کردوویەتی، چاو و قاوەی داونەتێ. هەروەها ئیبراهیم پاشا ئەو قسانەی پێشووی کۆنسوڵی ترابزۆن، میستەر لۆنگوێرسی رەتکردۆتەوە کە پێشتر بەچاوپێکەوتنی ئیبراهیم بەگ و موسابەگ لەگوندی "ئایزۆد" کراون و ئەوەی وتویەتی لەگەڵ راستییدا پێچەوانەیە. لەو چاوپیکەوتنە موسابەگ وەک کەسێکی موتیع دەرکەوتووەو پاش گفتوگۆ، ئەو لەدژی ئەو تۆمەتانەی ئاراستەی کراون نارەزایەتیی پێشانداوەو داوای لەئیبراهیم بەگ کردووە بیپارێزێت و عەرزوحاڵیشی پێشکەشکردووە کە دۆخەکەی روون دەکاتەوە."

دواتر، **ئەلڤاریز** چۆتە سکۆتاری و چاوی بەداواکاری گشتیی و بەرێوەبەری پۆلیس کەوتووەو ئەوانیش رایانگەیاندووە کە،موسابەگ چاودێریی تەواو دەکرێت و بوارێک بۆ هەڵاتنی نییە. ئەو لەسکوتارییەوە دەچێتە دادگاو دەگەڕیتەوە پاسەوانی لەگەڵە، ئەو ئێستا لە بارەگا فەرمییەکەی بەحری بەگە نەک لەزیندانی دادگای تاوانەکان لەئەستەمبوڵ.

لەرۆژی شەممەش کە رۆژی دادگاییکردنەکەیە، وەرگێرەکانی باڵیۆزخانەکان هەموو ئامادە دەبن.

لەرۆژی ١٦ی **نۆڤەمبەر**دا، کۆنسوڵی بریتانیی لەئەستەمبوڵ، بیرخەرەوەیەکی پێشکەشی کامیل پاشای سەدەری ئەعزەم کردووەو تێیدا رەخنەی ئەوەی لەحکومەتی عوسمانیی گرتووە کە، موسابەگێک لانیکەم پێنج حاڵەتی کوشتن، چەندین سوتاندن، دزیی و تاڵانکردن و هێرشکردنەسەر چەندین کەسی لەچەندین بۆنوی جیاوازدا لەسەر بێت، تاکو ئێستا قۆڵبەست نەکراوە، جگەلەوەی ئەوانەشی کەلەگەڵی بوون و تۆمەتیان لەسەرە وەک براکەی و زاواکەی و تاقمەکەی، دەبوو بگیرێن و رووبەڕووی دادگایی بکرێنەوە.

هەروەها، بیرخەرەوەکە باسی مەسەلەیەکی دیکە دەکات، ئەویش ئەوەیە گوایە جیزۆی برای موسابەگ و عومەربەگی زاوای کەوتوونەتە پەلامارو هەڕەشەکردن لەخزم و کەسی ئەوانەی هاتوونەتە ئەستەمبوڵ بۆ شکاتکردن و شایەتیی دژی موسابەگ، ئەوان ترسو تۆقاندیان لەنێو ئەرمەنەکانی ناوچەکە بڵاوکردۆتەوە بۆئەوەی کەسی تر نەوێرێ بێت بۆ ئەستەمبوڵ. جگەلەوەی ئەو ئەرمەنانەی هاتوون بۆ ئەستەمبوڵ هەژارو بێدەرامەتنو ناتوانن ماوەیەکی زۆر لەوێ بمێننەوەو چاوەڕوانبن.
هەروەها کۆنسوڵ، لەبیرەخەرەوەکەیدا باسی یارییکردن بە بەڵگەکان و رەتکردنەوەی بەڵگەی هەندێک لەشایەتەکان دەکات، ئەوەی لەپێناوی رزگارکردنی موسابەگ کراوە، بەتاییەت ئەوەی پەیوەندیی بە فڕاندنی گولیزارو کوشتنی باوکییەوەیە."
ئەلڤاریزیش لەبیرخەرەوەیەکی تریدا، لەرۆژی ٢١ی **نۆڤەمبەر**، باسی ئەو تۆمەتانەی کردووە کە موسابەگی لەسەر دادگایی دەکرێت. لەوبارەیەشەوە وستویەتی جەودەت پاشای وەزیری دادی عوسمانیی ببینێت، بەڵام ئەو لەبەر سەرقاڵیی، شاپازەفەندی ناردووە بۆلای، ناوبراو وتویەتی کە موسابەگ لەرۆژی یەکەمی دادگاییەکەی دوو تۆمەتی رووبەڕوو دەکرێتەوە، کە هەردووکیان لە گوندی "ئاردۆنگ" ی نزیک موش روویانداوە. یەکەمیان میغرادیچ ئاغا و باوکی رووبەڕووی موسابەگ دەبنەوە، لەسەر سووتاندنی خەلەو خەرمان و کادانەکەیان. تۆمەتی دووەمیش، کوشتنی "مالخاس"ی مێردبی کوماش خاتونە کە سێ ساڵ پێشتر روویداوە.
ئەلڤاریز لەرێگای مەرحەمەتی خالیدبەگی داواکاری گشتیی لەدادگای پێداچوونەوە، کە دادگاییەکەی موسابەگ لەرۆژی شەممەدا بەرێوەدەبات، لیستی نافەرمیی ئەو تۆمەتانەی دەستکەوتووەکەلەلایەن حوسێن سەدقی ئەفەندی قازی تەحقیقەوە ئامادەکراوە، کەبەگشتیی دە تۆمەتە:

یەکەم: دەستدرێژیی بۆسەر "ئانا" کچی ئیرانۆس لەگوندی ئایزود لەماوەی دە ساڵ پێشتر.
دووەم: دزینی گاڕانی "سیرۆپ" ی برای خورشیدی کوڕی عەسکلور لەگوندی "تیدوان"، ئەوەی بۆتەهۆی مردنی سیرۆپ، لەماوەی ١٠ مانگ پێشتر.

سێیەم: سوتاندنی خەڵەوخەرمانی میغرادیچ لەگوندی ئاردۆنگ و روخاندنی دیواری ماڵەکەیان بەشەو و دزینی کەلوپەلەکانیان و بەستنەوەی گاربات ی برای میغرادیچ بەداریکەوەو موسابەگ ٢٠ لیرە سەرانەشی لێسەندووە.
چوارەم: سآ ساڵ پێشتر موسابەگ دزیی لە مالخۆسی مێردی کوماش کردووە لەگوندی ئاردۆنگ و کوشتویەتی.
پێنجەم: بردنی دوو مەڕو دوو مانگای ماڵی "ئیرەنۆس" لەگوندی تەپەمیرڤان.
شەشەم: کوشتنی "ئاگوپ"ی باوکی میرۆ لەگوندی خارزو دزینی کەلوپەلەکانی و بردنی مێگەلەکەی و هەروەها لاقەکردنی گولیزاری کچی و هەڵگرتنی.
حەوتەم: موسابەگ لەلایەن عەلی مولێری بازرگانی دیاربەکریی و بازرگانانی شاری وانەوە بە دزینی ماڵ و موڵک و مێگەلیان تاوانبارکراوە.
هەشتەم : کوشتنی باوکی موراد لە گوندی "تیدوان"، هەروەها کوشتنی ئاگوپی مامی مورادو دزینی کەلوپەلەکانیان.
نۆیەم: بریندارکردنی تیمۆ لەگوندی "ڤارتینیس" و بردنی مێگەلەکەی .
دەەم: سوتاندن ئۆهانیس مێردی گولیزار[26] لەگوندی ئارکۆڤانک و تاڵانکردنی موڵک و ماڵ و سووتاندنی کادانەکە

[26] لەراستییدا، لەو مەزبەتانەی پێشکەشکراون وەک تۆمەت دژی موسابەگ، بەشێوەی جیاواز ناوی گولیزاری تێدا دێت، ئەم گولیزارە جیاوازە لەوە کچەی گوایە موسابەگ فڕاندویەتی و بەزۆر لاقەیکردووەو دواتر ویستویەتی بیکاتە ژنی جیزۆی برای, ئەوەی وەک پاگەندەیەک لەلایەن میستەر گلادستۆنەوە بەویستی ئەرمەنییەکانی لەندەن لەوتاریکدا بڵاوکرایەوە. لەم بارەیەوە پێویستە بوترێت کە لەنەریتی بنەماڵە خانەدانەکانی کورددا نەبووە کەسێک بەمشێوەیە هاوسەرگیریی بکات، یان برا کچێک لاقەبکات و دواتر بەزۆر بیکاتە ژنی براکەی. بەداخەوە تا ئێستا لێکۆڵینەوەیەکی وردو بێلایەن سەبارەت بەم کەیسی گوایە بەزۆر فڕاندن و لاقەکردن و بەئیسلامکردنەی ئەو کچە ئەرمەنییەی بەناوی گولیزار باسدەکرێت نەکراوە. وەک لە مەزبەتەی چوارەمی تۆمەتەکانی دژی موسابەگ لە راپۆرتەکەی ئیبراهیم بەگدا هاتووە, ئەوەی پێی دەوترێت گولیزار وەک شکاتکەر لەئەستەمبول ئامادە نەبووە. ئەوەی هەیە ئەو گۆرانییانەن لەسەر زاری ئەرمەنەکان و دواتر کوریش وتراوە, لەگەل ئەو بیرەوەرییەی ساڵی ١٩٤٦

Colonel Chermside to Sir W. White.

Van, July 26, 1889.

Sir,

I HAVE the honour to forward to your Excellency a copy of a despatch from Mr. Devey. I heard of the arrival at Erzeroum of Moussa Bey's accusers *en route* for the capital.

I am, &c.
(Signed) H. CHERMSIDE.

Consul Longworth to Sir W. White.

Trebizond, August 21, 1889.

Sir,

WITH reference to my despatch of the 20th June last, I beg here, in confirmation of my telegram of yesterday, to inform your Excellency that, in answer to an invitation from the Porte, forty-seven persons from the Mush, Van, and Bitlis districts have left for Constantinople on board the British steamer "Tenedos," as plaintiffs and witnesses of Moussa Bey's misdeeds in Kurdistan.

I have, &c.
(Signed) H. Z. LONGWORTH.

Sir W. White to the Marquis of Salisbury.—(Received November 29.)

Constantinople, November 21, 1889.

My Lord,

SINCE writing my despatch of the 11th October the preliminary inquiry into charges against Moussa Bey has been continued in a desultory manner, but I have repeatedly instructed Mr. Stavrides to see the judicial authorities, and inquire how the case was proceeding.

On the 5th instant Mr. Stavrides reported to me that he had been invited to attend an appeal made by the plaintiffs from an "Ordonnance de Non-Lieu" given by the "Juge d'Instruction" on one of the charges brought against Moussa Bey. I did not, however, think it desirable that Mr. Stavrides should attend, as Her Majesty's Embassy had been kept in ignorance of the "instruction" from the commencement up to date.

I have also urged the Turkish Government to take action against other persons besides Moussa Bey, who may not hitherto have been brought to trial for offences committed in those provinces against Armenians, and I am assured that such charges will be inquired into on the spot.

It has been very difficult to obtain reliable information from the plaintiffs themselves or their legal advisers, but I have been assured that the interrogatories will be published. I have also urged that if, as I hear there is good evidence, Moussa is guilty on any grave charges, he should be imprisoned.

I have the honour to inclose a copy of a Memorandum by Mr. Alvarez, reporting his conversation with various judicial officials, and stating that Moussa is in confinement in the official residence of his friend, Bahri Pasha, the Governor of Scutari, Constantinople, and that the trial is to begin on Saturday next. This trial will be public, but I am as yet unable to say what are the indictments.

I have, &c.
(Signed) W. A. WHITE.

بەناوی گولیزارەوە بەزمانی ئەرمەنیی بڵاوکراوەتەوە و لە٢٠١٥ کراوەتە تورکیی.

Memorandum by Mr. Stavrides.

THE information obtained yesterday from the Armenians is to the effect that proceedings are going on very well, and that they have succeeded in proving their accusations against Moussa. The latter, however, tries now to prove an *alibi* by producing false evidence, and the lawyers told me that, if he does so, they are able to bring forward counter-evidence conclusively showing that Moussa's evidence is false. His Excellency the Ambassador asks why Moussa's brother has not been arrested if he is the author of Gyul Izzar's abduction.

What Sharpaz Effendi said was not that Moussa's brother was the author of the crime, but that the Armenian Committee in London stated that the author of the abduction of the girl was Moussa's brother. Why then do the Armenians here try to bring home to Moussa the crime which is attributed to his brother by their associates in London? If Moussa's brother was not arrested it is because, as it seems, no charge was brought against him officially by anybody. At all events, as the lawyers seem satisfied with the proceedings, it seems to me advisable to await the result. I shall, however, put the Ambassador's question to Sharpaz Effendi, and communicate the answer to his Excellency with any other information which I may get.

(Signed) C. G. STAVRIDES.

Sir W. White to the Marquis of Salisbury.—(*Received October* 18.)

Therapia, October 11, 1889.

My Lord,

WITH reference to my previous despatch of this day's date, I have the honour to state that the United States' Legation has also been using its influence to bring Moussa Bey to trial.

Mr. Pendleton King, the United States' Chargé d'Affaires, has also addressed a note to the Sublime Porte, in which he calls its attention to the fact that Moussa Bey is the same man who, in the year 1883, committed an outrage on two American missionaries, and that, while his guilt was clearly established, he remained unpunished, and asking that, whatever the result of the present trial, he may suffer his punishment for the former outrage.

As no complaint whatever has been made by any British subject against Moussa. our title to watch the proceedings in this case rests purely on general grounds, but the rights of the Legation of the United States cannot be questioned. Moreover, they cannot be suspected by any one of being guided by selfish political objects, and I cannot sufficiently express my obligations to Mr. Pendleton King for having acted with me in this matter; and I trust that your Lordship may find some fitting opportunity of conveying to his Government my appreciation of his action, in which he has found means of combining the interests of humanity with the national interests he defends so ably.

I have, &c.

(Signed) W. A. WHITE.

Sir W. White to the Marquis of Salisbury.—(*Received November* 29.)

Constantinople, November 21, 1889.

My Lord,

SINCE writing my despatch of the 11th October the preliminary inquiry into charges against Moussa Bey has been continued in a desultory manner, but I have repeatedly instructed Mr. Stavrides to see the judicial authorities, and inquire how the case was proceeding.

On the 5th instant Mr. Stavrides reported to me that he had been invited to attend an appeal made by the plaintiffs from an "Ordonnance de Non-Lieu" given by the "Juge d'Instruction" on one of the charges brought against Moussa Bey. I did not, however, think it desirable that Mr. Stavrides should attend, as Her Majesty's Embassy had been kept in ignorance of the "instruction" from the commencement up to date.

I have also urged the Turkish Government to take action against other persons besides Moussa Bey, who may not hitherto have been brought to trial for offences committed in those provinces against Armenians, and I am assured that such charges will be inquired into on the spot.

It has been very difficult to obtain reliable information from the plaintiffs themselves or their legal advisers, but I have been assured that the interrogatories will be published. I have also urged that if, as I hear there is good evidence, Moussa is guilty on any grave charges, he should be imprisoned.

I have the honour to inclose a copy of a Memorandum by Mr. Alvarez, reporting his conversation with various judicial officials, and stating that Moussa is in confinement in the official residence of his friend, Bahri Pasha, the Governor of Scutari, Constantinople, and that the trial is to begin on Saturday next. This trial will be public, but I am as yet unable to say what are the indictments.

I have, &c.

(Signed) W. A. WHITE.

Memorandum by Mr. Alvarez.

IN recapitulation of information already communicated verbally to his Excellency the Ambassador, I have to state that on Sunday I went to the Ministry of Justice in order to find out whether Moussa Bey was actually imprisoned pending his trial, as reported in the local press, or not. As I could see nobody at the Ministry of Justice except the Assistant Public Prosecutor of Stamboul, who was not in a position to give me any reliable information, I proceeded to the Grand Vizirate, where the Council of Ministers was sitting, and saw Jevdet Pasha, Minister of Justice. His Excellency could not positively state that Moussa Bey was under arrest, although he believed that such was the fact, but he informed me that the order for his arrest had been given on Thursday, in consequence of the decision of the Chamber of Accusation that on one of the three points submitted for its consideration there was a case against him, and that he believed he had been brought before the Criminal Court of Appeal as a prisoner, and informed that his trial would begin on Saturday next. Asked on what case sufficient evidence had been found against Moussa Bey, his Excellency could not tell me. The next day I called on Ali Schahbaz Effendi, who confirmed Jevdet Pasha's statements, but could not state of his own knowledge whether Moussa Bey was in prison or not, though he presumed such was the case. He added that in all probability Moussa Bey was arrested on the arrival of the order to that effect at Scutari at about 11 o'clock, "à la Turque," in the evening; and Ibrahim Bey, who conducted the unofficial inquiry before the judicial one, testified to the fact that the accused was brought before the Criminal Court as a prisoner, and, after Izzet Bey had been appointed as his lawyer, was sent back to Scutari.

Schahbaz Effendi stated to me that the proceedings in the Instruction Department would be published in the "Journal of Tribunals" ("Jeridé-i-Mehakym") if possible before Saturday, the day of the trial, in order that all doubt as to the regularity of the proceedings should be dispelled.

I had some conversation with Ibrahim Bey and Schahbaz Effendi as to various irregularities alleged to have been committed, such as, for example, the cigarettes and coffee incident, &c. Both strenuously denied the existence of these irregularities, especially during the course of the judicial interrogatory, although Ibrahim Bey admitted having given cigarettes and coffee to Moussa Bey, and asserted that he had done the same to the plaintiffs during the inquiry conducted by himself. Ibrahim Bey complained of his interview with Moussa Bey at the village of Izod given by Consul Longworth as being opposed to the facts. He states that Moussa Bey appeared before him as a suppliant, and, after a conversation in which he complained of the charges made against him, requested Ibrahim Bey's protection, and presented a Petition stating his case.

In order to satisfy myself that Moussa Bey was really under arrest I went to Scutari and made inquiries of the Public Prosecutor of Scutari and the Chief Commissioner of Police. Both confirmed the statements of the Minister and Schahbaz Effendi as regards the arrest, and the Police Commissioner added that he was strictly looked after, and that there was no possibility of his escape, and that he was sent to the Court and brought back to Scutari with a guard.

It is worthy of remark that although the practice after the Chamber of Accusation has found a case against the prisoner is for him to be transferred to the Central Prison at Stamboul, there to be kept at the disposal of the Criminal Court, this practice has been departed from in this instance, and Moussa Bey is now detained in the official residence of Bahri Pasha, Mutessarif of Scutari, and his uncle by marriage.

According to his Excellency's instructions, Mr. King, American Chargé d'Affaires, has been informed of the result of my inquiries, and Mr. Gargiulo, the Dragoman of the Legation, will be instructed to be present at Moussa Bey's trial on Saturday should the British Embassy and the American Legation be invited to send their Dragomans to the Criminal Court on that day.

(Signed) J. ALVAREZ.

November 19, 1889.

(Translation.)

THE following facts and considerations, as they have reference to the trial of Moussa Bey, and are of primary importance, are set forth here as follows :—

According to the dispositions of the Law, any person accused of a crime, on the production of proofs and witnesses, is to be placed under arrest. Now, Moussa Bey, although accused by the testimony of many of having committed five murders, caused several fires, robbed and stripped several people on several occasions, has not yet been put under arrest. It is true that, under a special Article of the Code of Criminal Procedure, the arrest of a person accused of crime is made dependent on the decision of the "Juge d'Instruction." But in the present case it would seem as if the "Juge d'Instruction" could not have abstained from giving the order of arrest, after the amount of evidence he has received. Besides, under the terms of a Circular of the Ministry of Justice, issued after the publication of the Law, a person accused of crime must in any case be placed under arrest. Notwithstanding all these considerations, the accused, Moussa Bey, has not been put under arrest. Moreover, the "Procureur Général," at the time when he had brought an accusation against Moussa Bey, had also brought accusations against those who took part in the crimes of which the Bey is accused, such as his brother, brother-in-law, and a score more. The witnesses produced comprised these persons in their evidence in the same way that the plaintiffs brought accusations against the above-mentioned individuals. It was consequently necessary to put those people also under arrest. At the same time, since the action brought against these persons is connected with that lodged against Moussa, the Iradé ordering the examination of the Bey at Constantinople must of necessity apply to them also, and they ought in consequence to be brought before the Criminal Court of Constantinople to be judged together with Moussa. This is required both by the Law and by justice.

Another fact deserves equal consideration. When the plaintiffs left for Constantinople, it is a matter of public notoriety that Moussa's brother, Jezo by name, and his brother-in-law, Eumer Bey, indulged in crimes of murder and robbery. These crimes apparently had, as an object, to frighten the witnesses who were to be sent to Constantinople and those who were to be brought forward later; whilst those who were here, fearing for the safety of their families and their possessions left behind in their country, were thrown into a state of terror and despair.

This also must not be lost sight of, that the plaintiffs as well as the witnesses being poor and deprived of all means of sustenance, will be unable in the long-run to resist this state of destitution and of difficulty to live, and they will not have courage to fulfil their task to the end. In this manner, it is to be feared that the ends of justice will be frustrated. And yet the gracious Iradé of His Imperial Majesty the Sultan rendered it necessary to provide for the subsistence of these persons. To leave them in this state of distress is contrary to the Sultan's will.

From information received, Ali Agha's witnesses are accused in the Courts of being false witnesses. Now, an action for giving false evidence could only be brought during the investigation into the principal charge, or else after the rendering of the Court's Judgment on it. Consequently, the only object of such an action for false testimony could be as follows :—

Ali Agha's complaint, after the investigation which has taken place, had reached the stage when it would have to be referred to the "Chambre des Mises en Accusation," which could only order the arrest of Moussa. It was, therefore, to save Moussa from this that the action for false evidence was brought, and the further object in view was apparently to frighten the witnesses, the production of which had been decided on with reference to the abduction and rape of the girl Gulèzar and the murder of her father.

These facts, such as they are, deserve the Sublime Porte's most serious consideration.

THE information obtained yesterday from the Armenians is to the effect that proceedings are going on very well, and that they have succeeded in proving their accusations against Moussa. The latter, however, tries now to prove an *alibi* by producing false evidence, and the lawyers told me that, if he does so, they are able to bring forward counter-evidence conclusively showing that Moussa's evidence is false. His Excellency the Ambassador asks why Moussa's brother has not been arrested if he is the author of Gyul Izzar's abduction.

What Sharpaz Effendi said was not that Moussa's brother was the author of the crime, but that the Armenian Committee in London stated that the author of the abduction of the girl was Moussa's brother. Why then do the Armenians here try to

Note.—There being no legal evidence forthcoming that Moussa Bey had wounded Manouk, on the 8th October an "Ordonnance de Non-lieu" was given.

Opposition having been made to the "Ordonnance de Non-lieu" the accusation of murder with premeditation was sustained, and the trial will be proceeded with on this count.

5. Charge by Eranos, son of Ohannés, of the village of Tapa Mervan, that Moussa Bey had stolen two sheep and two cows.

Note.—There being no kind of evidence to sustain this charge, on the 12th October an "Ordonnance de Non-lieu" was given.

6. Charge by Miro, of the village of Kharir, that Moussa Bey had killed his father, Agop, and had stolen his goods and chattels, and had violated his niece, Gulizar, and carried her off.

Note.—The evidence of the parties and witnesses here has been taken, and as Miro requested that the evidence of some thirty witnesses in the Province of Moush should be taken, telegraphic orders were sent to the spot, and the written evidence from them is expected.

7. Charge by Ali, muleteer of Diarbekir, and by merchants of Van, that Moussa Bey had stolen their goods and chattels.

Note.—The evidence of the parties and of the witnesses here has been taken, and telegraphic orders have been sent (to the province) that the evidence of certain witnesses for the defence whom Moussa Bey has designated should be taken, and the papers from there are awaited.

8. Charge by Mourad, of the village of Tedwan, that Moussa Bey had killed his father, Manouk, and his uncle, Agob, and had stolen their goods.

Note.—The evidence of the parties and of the witnesses here has been taken, and telegraphic orders have been sent that an inquiry should be made on certain points on the spot, and the answer is expected.

9. Charge by Timo, of the village of Vartenis, that Moussa Bey had wounded him and stolen his cattle.

Note.—Documents containing inquiry on the spot are being awaited.

10. Charge by Gulezar, of the village of Arkovank, against Moussa, of burning her husband, Ohan, alive, of plundering his property, and burning his hay.

Note.—Witnesses here and parties have given their evidence, and telegraphic orders have been given for necessary investigations on the spot, and the reply is awaited.

یەکەمین دانیشتن / شەممە ریکەوتی ٢٣ی نۆڤەمبەری ١٨٨٩

خوێنەری ئازیز، لێرەدا هەوڵدەدەین لەرێگەی وەرگێرانی بەشێکی ئەو راپۆرتانەی میستەر ئەلڤاریز لەهۆڵی دادگاوە وەک بیرخەرەوە پێشکەشی کۆنسوڵخانەی بریتانیی لەئەستەمبوڵ کردووە، رەوشی دادگاییەکەی موسابەگ و ئەو دۆخەی تێدا گوزەراوە پێشکەشی خوینەرانی بەڕێزی بکەین.

میستەر ئەلڤاریز لەسەر فەرمانی کۆنسوڵخانەی بریتانیی سەردانی دادگای تاوانەکانی ئەستەمبوڵی کردووەو لەوێ لەگەڵ میستەر گارگیلۆی یەکەمین وەرگێڕی کۆنسوڵخانەی ئەرمەریکیی چوونەتە دادگاو لەبەر قەرەباڵغی و کۆبوونەوەو ئامادەبوونی ئەو هەموو کەسایەتییە عوسمانیی و بیانییە، زۆر بەزەحمەت توانیویانە پێش کاتژمێر دوازدەی نیوەڕۆ بچنە نێو هۆڵی دادگاوە. لەوآ سی دادوەریان بینوە، هەروەها حسێن تۆفیق پاشا کەبەڕێوەبەری بەشەکەو هەروەها وەزیری دارایی پێشوو و باڵیۆزی عوسمانیی لەواشنگتۆن. ئەمە جگە لەئەفسەرانی هێزی دەریایی و یەکێک لە یاریدەدەرەکانی سوڵتان و کاپتن ئەحمەد بەگ. ئەو سیانەی کە ئینگلیزیشیان زانیوەو قسەیان پێکردووە و بۆ چاودێریی ئامادەبوون.
هەر بۆئەو مەبەستەش، ئەحمەد جەلالەدین پاشای سەرۆکی دیوانی سیاسی سوڵتان ئامادەبووە. واسیف ئەفەندی سەرۆکی دادگابووە. هەتا هاتووە قەرەباڵغییەکە لەدەرەوە زیاتر بووە بەشێوەیەک ، خەڵک رژاوەتە ژووری حاکمەکان و بەتوندی لەدەرگای هۆڵەکەیانداوەو لەنێو هۆڵەکەشدا ژاوەژاوێکی زۆر پەیدابووە، بەتایبەتی لەو کاتەدا کە دادوەر رایگەیاندووە: موسابەگ گەیشت!!
پاش هاتنی موسابەگ خرایە نێو قەفەزی تۆمەتباریی و خالیدبەگی داواکاری گشتیی دادگای بەرایی تاوانەکان، سیمۆن ئەفەندی پارێزەری داواکاران، هەروەها عیزەت بەگ و محەمەد عەلی ئەفەندی پارێزەری موسابەگ، جگە لەشایەت و دادوەرەکان هەموویان هاتونەتە هۆڵی دادگاو ئامادەبوون و شوێنی خۆیان گرتووە.
میستەر ئەلڤاریزو گارگیلۆو ئەحمەدپاشا و میستەر هاردینگ لەپشت دادوەرەکانەوە دانیشتوون، هەروەها لەولاشەوە میستەر لێدولکس، میستەر گاسپاردی، میستەر پۆدێستا لەگەڵ وەرگێڕی کۆنسوڵخانەکانی نەمساو

ئیتاڵیاو فەرەنسا دانیشتوون، وێڕای ژمارەیەک لەئەندامانی دەستەی پارێزەرانی عوسمانی.
ئەلڤاریز دەڵێت: قەرەباڵغییەکە بەشێوەیەک بوو کەسەرەتای دەستپێکردنی پرۆسەی دادگاییکردنەکە زۆر بەزەحمەت و ناڕێکوپێک بەڕێوەدەچوو، لێدانی بەردەوامی دەرگای هۆڵەکە لەلایەن قەرەباڵغییەکەوە جۆرێک لەبێزاریی پێکهێنابوو، لەنێو ئەو قەرەباڵغییە، ئەوروپیی، یۆنانیی، تورک ، ئەرمەن و کورد هەبوون.
دادگاکە لە: واسیف ئەفەندی، ئەمین، تەحسین ، نیکۆلای هارەلامبدیس ئەفەندی وەک دادوەرو هەروەها ئارتین ئەفەندی وەک یاریدەدەری دادوەر پێکهاتبوون. ئەو دووانەی دواییان کریستیانیی بوون، کەیەکەمیان یۆنانیی و ئەوی تریان ئەرمەنیی بوو.
ڕێوشوێنی یەکەمین دانیشتن لەکاتژمێر١٢:١٥ خولەک دەستپێکرد، دوای ئەوەی کە موسابەگ، کە دوو پۆلیسی لەپشتەوە بوو، دەبوو هەستێت و ناوی خۆی بڵێت، ئەویش ئەوەی کرد.
من ئەوم بینی کەسێک بوو باڵایەکی ناوەنجی، ڕووخسارێکی جوان و خانەدانانەی هەبوو، فێسێکی رەشی ئەستەمبوڵی لەسەردابوو، هەروەها پانتۆڵێکیشی لەپێدابوو. ئنجا خالید بەگ شایەتە کانی بانگکرد.
شایەنی باسە، لەم دانیشتنەدا، تەنیا باس لە کەیسی سووتاندنی خەرمان و کادانەکەی ئۆهانی ئەرمەنیی کراوە، لەگوندی ئاردۆنگ سەربە سنجەقی موش، گوایە موسابەگ بەخۆی و چەند سوارێکەوە وەک عومەربەگی زاوای و جیزۆی برای و خاڵۆ محەمەدبەگی لەگەڵدا بووە، سەعات ١١ی شەو چوونەتە گوندەکەو کادانەکەیان سووتاندووە کە ٣٥ عەرەبانە کای تێدابووە. شایەتەکانی سەر ئەم کەیسە دوو کەس بوون، بۆغۆزی کوڕی میغرادیچ و ئاگوپی کوڕی کاربی، کەخەڵکی گوندەکە بوون. پاش ئەوەی ئەو دووانە قسەی خۆیان کردو لەلایەن پاریزەری بەرگرییکارەوە زۆر پرسیاریان لێکراو وەڵامی دژبەیەک و نەگونجاو درایەوە. ئنجا سەرۆکی دادگا رووی کردە موسابەگ، پاش ئەوەی وەک نەریتی دادگا خۆی ناساند و پێی وت:
ـ تۆ تۆمەتباری بە سووتاندنی خەڵەو کای ئۆهان لەدەرەو ناوەوەی گەنجینەو کادانەکەی لەگوندی ئاردۆنگ، هەروەها کونکردنی دیواری ماڵەکەیان و چوویتە ژوورەوە و ئۆهان و کوڕەکەیت بەستۆتەوە و لێتداون، تۆ پێش ٣ ساڵ ئەم تاوانەت کردووە؟! تۆ هیچ شتێکت هەیە بیڵێیت؟!

موسابەگ : بەڵێ هەمە، بەڵام من تورکیی باش نازانم، رێگەم بدەن وەرگێڕێکم هەبێت.
سەرۆک: چەندەی دەزانی و دەتوانی ئەوەندە قسان بکە.
موسابەگ: ساڵح پاشا موتەسەریفی موش بوو، ساڵح پاشا رۆژێک ناردی بەدوامدا، پێکەوە دلنیشتین و نانمان دەخوارد، سولەیمان بەگشیش لەوێ بوو، ئۆهانیس هات وتی کادانەکەم سوتاوە، من ئەمەم بیست، من ئەو رۆژە لەموش گەڕامەوە، ئەو کاتە من مودیری ئەو ناچەیە بووم، لەکاتێکدا عارف پاشا والی بوو، باشە هیچ مودیرێک کاری بەم چەشنە لەگەڵ ژێردەستەکانی خۆیدا دەکات کەلەژێر سایەو کارگێڕیی ئەودان؟!! من لەوکاتەدا کەباسی لێوەدەکەن سەرقاڵیی کۆککردنەوەی باج بووم لەجێگایەک کە ٣٠ کاتژمێر لەم شوێنەوە دوورە.
هۆکاری شکاتەکەیان ئەوەیە کە من فشارم بۆ قەشەکەیان هێناوە کە باجی "ڤێرگی/ باجی زەوی" بدات بەحکومەت، بڕێکی یەکجار زۆر کە نەیداوە، هەروەها بۆئەو راستییەی کە من گرتوومەو ناردومە بۆلای ساڵح پاشا. لەو کاتەوە، هەریەک لەوانە، لەخزمەتکارەکەیانەوە تا پاسەوانەکەیان، نارەزایەتیی لەمن دەردەبڕن و دەڵێن: "ئێمە موسابەگمان ناوێت". من چوم بۆ بدلیس وتم: وەرن و شکاتم لێبکەن، ئەوان نەهاتن. ئەگەر هەر کارێکی نالەبار لەلایەن من یاخود پیاوەکانمەوە روویانداوە، ئەوا ئامادەم هەر سزایەکم دەدەن بیچێژم. ئێمە و بنەماڵەکەمان لەکوڕەوە بۆ باوک، هەمیشە بەرامبەر حکومەت وەفاداربووین.
سەرۆک: هیچ کارێک بآ هۆکار نابێت، ئایا هیچ دوژمنایەتییەک لەنێوانتاندا هەیە؟!
موسابەگ: بەڵێ، چوار پینج گوند هەن رقیان ها لێم، لەوانە ئاردۆنگ و ڤارتینزو ..هتد، بەهۆکاری ناکۆکیان لەگەڵ عەشیرەتەکەم.
سەرۆک: تۆمەتێک هەیە کە تۆ باوک و براکەی میغرادیچت بەبنەدارێکەوە بەستۆتەوەو ٢٠ لیرە سەرانەت لێسەندوون؟!
موسابەگ: نەخێر، من ١٠٠ لیرەم داوەتە ئۆهانس، ئێمە باخێکمان هەبوو، بەهاوبەشیی کێڵابوومان، ئەو پەنای بردە بەر والی پاشا و هەواڵی بۆ ناردم کە ئەمسال پارەم نییە، هەربۆیە پێویست ناکات پرسیاری پارەی لێبکەم. ئاگوپی باری میغرادیچ لەباخەکە، بڕێکی زۆر شوتی و کولەکەی زەردی بۆ هێنام کە کردمە دیاری. ٤٠ مەجیدییشم وەرگرتووە، ئەوەش قسەی ئەوان

بووه له عەدلییەی بدلیس. کەچی ئێستا هاتوون دەڵێن :٢٠ لیره!! (ئەوانەی لەهۆڵەکە دانیشتبوون هاواری سەرسوڕمان لێ بەرزبوویەوە)!!
هەروەها کاتێک بۆغۆز شایەتی خۆیدا، موسابەگ رایگەیاند:" بۆغۆز دوژمنی منەو بەڵگەکەشی مایەی پەسندکردن نییە".
پاش ئەوە ئاگۆپ هات بۆ شایەتیی و دواتر دانیشتنەکە هەڵگیرا بۆ رۆژی سێ شەممە.

دووەمین دانیشتن / سێ شەممە رێکەوتی ٢٦ی نۆڤەمبەری ١٨٨٩

بەهەمان شێوەی یەکەمین دانیشتن، دادگا زۆر قەرەباڵغ بوو. وەرگێڕە بیانییەکان ئامادەبوون، لەبری میستەر گارگیلۆ، میستەر دیمترایس وەک وەرگێڕی کۆنسوڵخانەی ئەمریکیی ئامادەبوو. دەستەی دادوەریی هەمان ئەوانەی پێشوو بوون، جگە لەتەحسین بەگ کە بەساڵح پاشا شوێنی گیرابۆوە، عەزمی بەگ نووسەری دادگا و پارێزەرانیش هەر ئەوانەی پێشوو بوون.
دووەمین دانیشتنی دادگاییەکە هەوڵیدا لەو شوێنەوە دەستپێبکات کە پێشتر کۆتایی هاتبوو، هەربۆیە گفتوگۆیەکی چڕوپڕ لەنێوان پاریزەرانی موسابەگ و شایەتەکاندا، سەبارەت بەسووتاندنی کادانەکەی گوندی ئاردۆنگ، لەئارادابوو. شایەنی باسە، موسابەگیش جاروبار لەشوینی خۆیەوە خۆی پێنەدەگیراو قسەی فڕێدەداو بەگژ شایەتەکاندا دەچۆوە. بەتابەت کەقسەو شایەتییەکانیان پێکدژیی و بەڵگەی نالۆژیکیی تێدابوو، هەندێک لەوانەشی لەم کەیسە شایەت بوو، لەکەیسی تردا داواکارو شکاتکەربوون!!
کاتێک داواکاری گشتیی پرسیاری لەموسابەگ کرد، ئایا قسەی هەیە لەسەر ئەو شایەتییانەی باسیان لەوە کردووە کە موسابەگیان بینیوە مەشخەڵی بەدەستەوە بووەو کادانەکەی سووتاندووە؟!
موسابەگ وتی:" گەورەم هەرچییەک ئەوانە دەیڵێن هەڵەیە، لەقسەکانیانەوە وا دەردەکەوێت گەنجینەیەک سووتێنرابێت، لەکاتێکدا لەوڵاتی ئێمە شتی ئاوا نییە، ئەوەی لای ئێمە کادانی پێ دەوترێت، لەبەرد دروستدەکرێت بەبەرزیی نیوە باڵای پیاوێک و پڕ دەکرێت لە کا، ئەگەر کای ئەم کادانە بسووتێت کڵپەی لێ بەرز نابێتەوە!!بەڵکو دوکەڵێکی رەشی لێوە دەردەچێت!
وێڕای ئەوەش، ئاگوپ کە پیاوێکی ٧٠ بۆ ٧٥ ساڵەیە و کەڕیشە، وەک

خۆشی وتی کاتێک کادانەکە سووتاوە ئەو حەوت مەڵۆ لەئاگرەکە دووربووە، ئێ نێوانی هەر مەڵۆیەک بۆ ئەوی تر نزیک بە پێنج خولەکە پیادەڕێیە، واتە بڕینی هەر حەوتیان پیویستی بە ٣٥ یان ٤٠ خولەکە!! ئەوە چۆنە ئاگوپ بەو پیرییەوە وابەخێرایی و کوتوپڕ گەیشتۆتەئەوێ؟!! ئنجا چۆن لەو تاریکییەدا منی ناسیوەتەوەو کە شقارتەم بەدەستەوە بووە/ بۆچی ئەوان بەتیشکی نەفتا دەڵێن شقارتە؟ وێڕای ئەوەی ئەوکاتە من لەگەڵ تاهیرپاشاو عەلی پاشا و ساڵح پاشا، لەگەڵ ١٥٠ کەسی دیکە چووبووین بۆ سامۆسا (ساسۆن) بۆ باجکۆکردنەوە کە نزیکەی ٤٠ کاتژمێر لەگوندەکەی ئەوانەوە دوورە. ئەو شەوەی ئاگرەکە کەوتۆتەوە، من باجم کۆکردۆتەوە، ئەوە چۆنە توانیوە وا بێمە ئاردۆنگ و بگەرێمەوە ئەو شوێنە دوورە...

لێرەدا، یەکسەر عیزەت ئەفەندی هەستایەوەو وتی: گەورەم بەدڵنیاییەوە ئەم خاڵە زۆر گرنگە، مەحاڵە پیاوێک ماوەی ٨٠ کاتژمێر بەو ئاسانییە ببڕێت.!!

هەروەها لەم دانیشتنەدا، بای رووخاندنی دیواری ماڵی ئۆهانس و بردنی کەلوپەلی ماڵەکەی و بەستنەوەی کوڕەکەی و خۆی بە کۆڵەکەیەکەوە و سەندنی ٢٠ لیرە سەرانە لەلایەن موسابەگ و دەستەکەیەوە، عومەربەگ ، جیزۆبەگ، خالۆمورادبەگ..هتد. پاشان لەکاتێکدا داواکاری گشتیی پرسیاری لەشایەتێک کردو وتی کی ئەوانەی بەستەوە؟! شایەتەکەش وتی: موسابەگ! ئەوسا عیزەت ئەفەندی پارێزەر هەستایەوەو وتی : موسابەگ دەیەوێت شتێک بڵێت!

سەرۆکی دادگا: ئێیوە دەتانەوی چیبکەن؟!

موسابەگ قورئانێکی لەگیرفانی دەرهێناو پێشانی ئامادەبووانیدا و وتی ئەمە قورئانە! دە بەئەرک نەبێت ئەو ئنجیلەشم بدەنێ کەلەبەردەم شایەتەکەدایە!!

سەرۆک: ئێوە دەتانەوی چی بکەن؟!

موسابەگ: گەورەم بەئەرک نەبێ بمدەرێ، ئەوان زۆریان وت و منیش ئەمەوێ شتێک بڵێم!

عیزەت ئەفەندی: بیدەنی ئەو شتێکی نەشیاو ناکات.

بەفەرمانی سەرۆک یەکێک لەپاسەوانەکانی دادگا ئنجیلەکەی دایەدەست موسابەگ.

موسابەگ وتی: ئێمە عیسا بەپەیامبەر دەزانین، هەریەک لەم کتێبانەش بەپیرۆز دەزانن. سوێند بەهەردووکیان دەخۆم، ئەوەی ئەوانە وتیان هەمووی درۆیە...ئەمانە ئەرمەنین و پارێزگارییان لێدەکرێ (هەرا لەنیو هۆڵی پارلەمان پەیدابوو)، من وەرگێڕی کۆنسوڵخانەکان لێرەدەبینم (دیسانەوە هەرا).

دواکاری گشتیی قسەکانی بە موسابەگ بڕی و وتی: ئەمە پەیوەندی بەباتەکەوە نییە!

ئنجیلەکەیان بردەوە شوێنی خۆی

موسابەگ بەردەوامبوو: من هەرگیز بەم شێوەیە رەفتارم نەکردووە، لەگوندەکانمان ئەنجومەنێکی پیران هەیە لەگەڵ قەشە، ئەوانە هەموویان دژمانن، من پیاوی بنەماڵەیەک و سەرۆک عەشیرەتێکم."

شایەنی وتنە، هەر لەک دانیشتنەدا، کەیسی کوشتنی مالخاس، مێردی کوماش خاتون، قسەی لێکرا. داواکاری گشتیی وتی کە پێش دووسال ونیو، خزمانی مالخاس بەحکومەتیان راگەیاندووە کە مالخاس بە هەورەبروسکە مردووە، دواتر کوڕەکەیمان بانگکردووە وتوویەتی کە فیشەکێک بەقاچییەوە بووەو بریندار بووە، پاش ماوەیەک بەهۆی ئەو برینەوە مردووە. ئێستاش کە دادگا بۆ موسابەگ دانراوە، ژنەکەی هاتووەو دەڵێت : موسابەگ کوشتویەتی. شایەتەکان بابێن شایەتیی خۆیان بدەن، دووکەس بەناوی گاسپاردو هەروەها تیمێدری هاتن.

لێرەدا سیمۆن ئەفەندی پارێزەری داواکارەکان هەستاو هەندێک وردەکاریی سەبارەت بە دۆخی شایەتەکان روونکردەوە، بەتایبەت کە یەکیکیان قەشەبوو. لێرەدا دادگا لەکاتژمێر ٣:٣٠ خولەکی پاش نێوەڕۆ هەستاو رایگەیاند کە دانیشتنی سێیەم رۆژی پێنج شەممەیە.

هەر لەرۆژی دووەمین دانیشتنی دادگاییەکە، رۆژنامەی "حەقیقەت"ی عوسمانیی، ئاماژەی بە دادگاییەکەی موسابەگ دا، کە بۆتە بابەتێکی زۆر بەناوبانگ و لەئاستی نێوخۆیی عوسمانیی تێپەڕیوە. بەشێوەیەک تەنانەت هەوڵی ئەوە دەدرێت کە بۆ مەرامی سیاسیی سوودی لێ وەربگیرێت، بەتایبەتیی لەلایەن بڵاوکراوەو رۆژنامە ئەوروپییەکانەوە. ئەوانەی وایان پێشانداوە کە حکومەتی عوسمانیی هەوڵی پاراستنی تۆمەتباردەدات. لەکاتێکدا موسابەگ بەهاتنەپێشەوەی و ئامادەیی بۆ دادگاییکردنی، ئەگەر

هەر داواکارییەی دژی هەیە، هەموو ئەو ئاماژە دوژمنکارانانەی پوچەڵکردەوە. ئەو راستییەی کە ئێستا موسابەگ لەدادگای تاوانەکان دادگایی دەکرێت سەلماندی کە ئەم ئیدعایانە چەندە ناپێگەیشتوون، چونکە ناوی موسابەگ لەسەر زاری هەموو ئەوروپییەکانە. ئەمڕۆ زۆرلە ئەوروپییەکان و پەیامنێری رۆژنامە ئەوروپییەکان لەدادگای تاوانەکان حزوریان هەیە. ئاکامی دادگاییەکە ناتوانرێت لایەنگربێت و تەنانەت ئەگەر ئەم تۆمەتانەش: کوشتن ، لاقەکردن، ..هتد کەلەدژی موسابەگ وتراوە، راستیشبن، ئەوە وەحشیگەلێک کەتاوانی بەم شێوەیە ئەنجامدەدەن لەوڵاتانی زۆر پێشکەتووی شارستانییدا وجودیان هەیە.
موسابەگ کە ئێستا بەئاشکرا دادگایی دەکرێت، بێتاوانی راگەیندرا، ئایا ئەوانەی ئەو هەموو وتارانەیان لەبارەیەوە نووسیوە، هەست بەشەرمەزاریی ناکەن؟!"

سێیەمین دانیشتن / پێنج شەممە رێکەوتی ۲۸ی نۆڤەمبەری ۱۸۸۹

دادوەرەکان هەمان ئەوانەی دانیشتنی دووەم بوون. نوێنەری کۆشک کە خۆی لە ئەحمەدپاشادا بەرجەستە دەکرد لەوێ ئامادەبوو، موسابەگ لەقەفەزی تۆمەتبارییی کە دوو پۆلیسی لەپشتەوە بوون و شایەتەکانیش لەولاوە دانیشتبوون. هۆڵی دادگا زۆر گەرم بوو بەشێوەیەک دەرگاکەی خرایە سەرپشت هەتاوەکو هەوای دەرەوەی بگاتێ، ئەوەش وایکرد قەرەباڵغییەکی زۆر روو لەهۆڵەکە بکات.
لەم دانیشتنەدا، شایەتەکانی کەیسی برینداركردن و کوشتنی مالخاسی مێردی کوماش خاتوون، کە هەردووکیان قەشە بوون، رێگای قسەکردنیان پێدرا. یەک لەوانە ناوی گاسپارد بوو، ئەو ئامادەنەبوو سوێند بخوات و وتی کاتێک بۆتە قەشە سوێندی خواردووە کە درۆنەکات، بەڵام سەرۆکی دادگا فەرمانیپێکرد سوێند بخوات، ئەویش ناچار کردی. دواتر کەوتە گەواهیدان گوایە سآ ساڵ پێشتر لەشەوێکی زستانی ئەنگوستەچاو لەکاتژمێر ۱۱ی شەو موسابەگی بینیوە بەتفەنگێکەوە، خۆی خستۆتە چاڵێکەوەو نیشانەی لە چەند کەسێک گرتۆتەوە. دواتر فیشەکێکی تەقاندووەو یەک لەو سێ کەسە پێکراوە کە ناوی مالخاس بووە، ئەو فیشەکە بەرقاچی راستی ناوبراو کەوتووەو پاش کاتژمێرێک مردووە، بۆ بەیانی خەڵک گوندەکە ناشتوویانەو

پاش سێ ڕۆژیش حکومەتیان لە مردنەکەی ئاگادار کردۆتەوە. پاشان موسابەگ لەگوندەکەی خۆیان کچێکی بۆ کوڕی کابرای مالخاس خواستووە.

پاش گفتوگۆیەکی زۆری قەشە گاسپاردو پارێزەرەکانی موسابەگ، سەرۆکی داواکاری گشتیی لەموسابەگی پرسی و وتی:

ـ گوێت لەقەشە بوو بەچ شێوەیەک باسی کوشتنەکەی کرد، تۆ لەوبارەیەوە دەڵێیت چی؟!

موسابەگ: " گەورەم ، من بۆ خۆشبەختیم نەچوومەتە ئەوێ، من لەو کاتە بەرپرسی حکومیی بووم، بۆچی من کە موسوڵمانێکم، پیاوێکی ئاشەوان دەکوژم کە هیچ رق و کینەیەکم لەگەڵیدا نییە؟!!من ، نە ئەوم بینیوەو نە ئەویشم کوشتووە. شایەتەکە وتی کە گوایە من چوومەتە چاڵیکەوەو نیشانەم گرتۆتەوەو گولەم بەمالخاسەوە ناوە!! وڵاتەکەی من وەک ئەم شوێنە نییە، لەوێ بەفر هێندەی باڵای پیاویک دەکەوێت ، هەر زۆر زۆر کەم بێت ٣ بست دەکەوێ و زیاتریش، ئەوە چۆنەن من دەتوانم بچمە ناو چاڵێکەوەو نیشانەش بگرمەوە؟!!

داواکاری گشتیی: ئەو ڕۆژە تۆ لەکوی بووی؟

موسابەگ: من لەگوند بووم، وتیان موسابەگ مالخاسی کوشتووە، ئەوە شتێکی ئاساییە بۆ پیاوێک، تەنانەت لێرەش، پیاوێک کە کچەکە بەشوودەدات پرسیار لەموختار یان هەرکەسێکی دیکە دەکات. باوکی کچەکە لەمنی پرسی ئاا کچەکەم بدەمە کورەکەی مالخاس؟! منیش وتومە: ئێوە ئەرمەنن، ئەویش هەروایە، ئیدی بۆ نابێ؟ سەد پیاو لەو گوندە هەبوون، چۆن پیاوێک دەتوانێت بێت و کەسێک بریندداربکات و بیکوژێت و پاشتر بەتەنیا لەو گوندە لێی بخەوێت؟!! بەڵام ئەو هەموو خەڵکە غەرەزو دوژمنایەتییان لەگەڵ مندا هەیە. ئەوان کە منیان لێرە بینی، وتیان کە حەزدەکەن من لەزنداندا ببینن. زیندانی حکومەت بۆمن لەماڵی خۆم خۆشترە. ئەوان هەرچییەک بڵێن، من هیچ شتێک لەوبارەیەوە ئاگادارنیم. قەشەیەک هەیە کە لەدایکەوە برای مالخاسە، ئەگەر ئەو پێ بخاتە نێو کێڵگەو پاوانەکانمەوە، زۆر بەخراپیی مامەڵەی لەگەڵدا دەکەم و چاوی دەردێنم (هەراو هوریا لە هۆڵەکەدا بەرزبۆوە)

پاش چەند پرسیارو وەڵامێک لەنێوان سەرۆک و داواکاری گشتیی، موسابەگ دیسانەوە وتی : قسەم هاتووە بیڵێم؟

سەرۆک: بەڵێ.

موسابەگ: دادپەروەریی بۆهەمووان یەکسانە. ئەو سی چوار کەسە داواکارن و منیش زیندانییم، ئەوان ئازادن و مەزبەتەیان لەدژی من کردۆتەوەو هەروەها ئەوانەی موشیش هەر دژی منن. هەمووان، قەشەو بۆغۆز ..هتد دوژمنی شەخسیی منن، مەزبەتەکەم بۆ بێنن بزانن کە ناو و ئیمزایان لەوێدا نییە؟! ئایا ئەوان شکاتکەرن یان نا؟! ئێستا نیوەی ئەوانەی شکاتکەرن لەسەر من بوونەتە شایەت!!! من هیچ کات ناتوانم بەڵگەی ئەوان پەسەندبکەم، بەڵام من ملکەچی بڕیاری دادگامو ئامادەشم ژیانی خۆم لەپێناو ئیمپراتۆرییەکەدا دانێم..."

پاشان، داواکاری گشتیی داوی شایەتی دووەم کلارد کەبێت و قسەی خۆی بکات. تێمێدا، کەقەشەیەکی ئەرمەنیی بوو هەستاو بەئەرمەنیی وتی کە ناتوانێت بەتورکیی قسان بکات و پیویستیی بە وەرگێڕە. هەروەها رەتیشی کردەوە سوێند بخوات چونکە پیی وابوو کە لە ئنجیلدا هاتووە کە سوێندخواردن خەتایە. ئەو وتی کە پێشتر لەکاتی قسەوەرگرتندا سوێندی خواردووە، بەڵام لەلایەن پاتریارکەوە سەرزەنشت کراوە. بەڵام دواتر سوێندیان پێ داو کەوتە گێڕانەوەی رووداوەکە کە زۆر لەگەڵ قسەکانی شایەتی پێشوو جیاواز بوو.

ئنجا موسابەگ روویکردە سەرۆکی دادگاو وتی: " کاتێک ئەم پیاوە هاتە ژوورەوە وتی کە تورکیی نازانم، بەڵام دواتر بەو زمانە بەڵگەی خۆی پێشکەشکرد!! هەروەها وتیشی کەسوێند ناخۆم، کەچی دەستی خستەسەر ئنجیل و ویستی عیسای مەسیح هەڵخەڵەتێنێ! ئەوەشی وتی هەمووی درۆ بوو، ئایا بەڵگەو شایەتی پیاوێکی ئاوا پەسەندە؟!! نەک تەنیا لێرە بەڵکو لەئینگلتەراش!! بائەو مەزبەتەیە بێنن کە لە بدلیس دژی من پێشکەشیان کردووە، ئەگەر مۆری ئەوی پیوە نەبوو من بەڵگەکانی پەسەند دەکەم. مەرحوم مالخاس پێش چوارساڵ بەمردنی سروشتیی کۆچی کردووە، ئەمەش ئەوەیە کە ئەمانە باسی ناکەن. باشە باوکی کوریک بەم چەشنە بکوژرێت چۆن ئاهەنگی ژنهێنان بەشێوەیەک دەکات کە دەهۆل لەمبەرو زوڕنا لەوبەر زرموهوڕیان بێت؟!! من هەرگیز فیشەکم بەمالخاسەوە نەناوە..."

پاش ئەوە رێگەدرا، کوماش ژنی مالخاس قسەی خۆی بکات، بەڵام عیزەت ئەفەندی پارێزگار هەستایەوەو وتی: من تێبینیم کردووە کە دوو شایەتەکەی تر، بەگوێی ئەم ژنەدا چرپاندوویانە. کوماش وتی کە بەیانی

مێردەکەم بەسەلامەتی چۆتە دەرەوەو شەو بەبرینداریی گەڕاوەتەوە، رووداوەکەشی بەکەس نەوتووە چونکە موسابەگ هەڕەشەی کوشتنی خۆی و کوڕەکانی لێکردووە، پاشتریش کە بەیانی مالخاس مردووە ، موسابەگ و قەشەی گوندی ئاردۆنگ ناشتوویانە!
پاش وەرگرتنی قسەکانی کوماش، لەکاتژمێر ٣:١٥ خولەکی پاش نیوەڕۆ، دادگاییەکە وەستاو رۆژی شەممەی داهاتوو بۆ دانیشتنەوە دیارییکرد.

چوارەمین دانیشتن / شەممە رێکەوتی ٣٠ی نۆڤەمبەری ١٨٨٩

تەواوی شایەتەکان لەئەمڕۆدا ئامادەبوون، تۆفیق پاشا و ئەحمەد پاشا لەوی بوون، سەرۆکی دادگا، پاش گوێگرتن لەشایەتەکان، فەرمانی بە داواکاری گشتیی کرد چی هەیە بیڵێت. خالیدبەگ، کەوتە قسەکردن و زۆر بەوردیی قسەو بەڵگەی شایەتەکانی لەگەل یەکترو هەروەها لەگەڵ قسەی نیو پەراوی لیکۆڵینەوە بەراییەکاندا بەراوردکرد، پێکدژیی و ناکۆکیی زۆری لەو بەڵگەو شایەتییانەدا پێشاندا. کاتێک سەرۆک وتی کە هیچ شتێک ماوە کە بیڵێت؟! داواکاری گشتیی وتی: " من پێشنیار دەکەم ئەو شایەتانە لەسەر شایەتییدانی درۆ سزا بدرێن!". پاش ئەم قسەیە، سیمۆن ئەفەندی پارێزەری داواکاران راستبۆوەو وتی:" کاتێک ئەمانە وەک شایەتیی درۆ دەناسرێنرێن کە بیتاوانی تۆمەتبار رادەگەیەنرێت!! بەم شێوەیە گەنگەشەیەکی توند لەنێوان سەرۆک و داواکاری گشتیی و سیمۆنەئەفەندی دەستیپێکرد. سیمۆن ئەفەندی جەختی لە پێویستیی بەڕێوەبردنی دادگایەکی بێلایەن و دادپەروەرانە کردەوەو وتی کە پێویست بەوە ناکات لێکۆڵینەوە بەراییەکانی عەدلیەی موش بکرێتە بنەما بۆ راستیی و ناڕاستیی ئەو بەڵگانەی لەدادگای ئەستەمبوڵدا پێشکەش دەکرێت. هەروەها ئەوەی سەبارەت بەشایەتەکان وت کەبەئاسانیی ناتوانن گوزارش لە ویست و بۆچوونەکانیان بکەن، هەروەها تاوانکاربوونی موسابەگی بە شتێکی سەلمێنراو دایەقەڵەم!
پاش ئەمە، سەرۆکی دادگا، بواری قسەکردنی دایە پارێزەرەکانی موسابەگ و سەرەتا عیزەت ئەفەندی، وەک پارێزەری یەکەم کەوتە قسە، ناوبراو بەدەنگێکی زوڵاڵ و پاک و خۆش، وتارێکی دورودرێژی پێشکەشکرد و دوعای پایەداری بۆ حەزرەتی سوڵتان کردو داوایکرد

ئیمپراتۆرییەتەکە لەشەڕی بەدکاران و خراپەی ناحەزارن پارێزراو بێت.
دواتر هاتە سەر باسی موسابەگ و وتی:
" موسابەگی کوڕی میرزابەگ، سەرۆکێکی کوردەو لەنەماڵە ناسراو و خانەدانەکانە کە بەردەوام خزمەتی ئیمپارتۆرییەکەیان کردووە. تەمەنی خانەدانییان بۆ ٣٠٠-٤٠٠ ساڵ پێشتر دەگەڕێتەوە، ئەو تۆمەتانەی کە ئاراستەی ئەم پیاوەکراون، بەرجەستەی رق و کینەیەکی راستەوخۆو ناراستەوخۆ دەکەن. ئەوەی بەو دواییە رۆژنامە بیانییەکانی پێ پڕکراوەتەوە. ویستی موسابەگ بۆ دادگایەکی گشتیی و ئازادو کراوە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە ئەو پەڵەیەی بەر کارەکتەری ئەو کەوتووە کە بڕیارێکی رەتکردنەوەی قازی لێکۆڵینەوە بەرایییەکان ناتوانێت بیسڕێتەوە. بەڵکو ئەوە دەبێت بە بەبەرچاوی هەمووان و رای گشتیی، بێتاوانیی رابگەیەنرێت. ئەو کاتە قەناعەت بەوە دەکرێت کە تەواوی ئەو تۆمەتانەی کە دژی ئەم پیاوە بڵاوکراونەتەوە بوختان و هەڵبەستراون. هەروەک خۆی وتی، وەک پیاوێکی شارستانیی، مردنی بەشەرەفی خۆی لەلا خۆشترە وەک ئەوەی لە رسوایییدا بژی."
دواتر عیزەت ئەفەندی کەوتە سەروگوێلاکی بەڵگەی شایەتەکان و پێکدژیی قسەکانیانی روونکردەوە و داوای لەدادگا و دادوەرەکانی کرد، بێتاوانی موسابەگ رابگەیەنن...
بەم شێوەیە چوارەمین دانیشتنی دادگاییەکەش کۆتایییهات و داواکرا پارێزەری دووەمی موسابەگ لەکۆتا دانیشتنندا کە دوو شەممەی داهاتووی بۆ دیارییکرا، قسەکانی خۆی بکات.

لەڕاستییدا موسابەگ هەر لەسەرەتاوە تاکو کۆتایی نکۆڵیی لەهەموو ئەو تۆمەتانە کردووە کە خراونەتەپاڵیی لەهەمبەر ئەرمەنییەکانی ژێردەستی و ئەوانەی ناوچەی موش، بگرە هەندێک جار خودی موسابەگ ئەوانی بە کەمتەرخەم و خەتابار داناوە لەوەی بە ئەرکەکانیی سەرشانیان هەڵنەساون و پابەندنەبوون پێیەوە.
ئەمەش زۆر بەزەقی لەو راپۆرتەدا دەردەکەوێت کە دواتر ئێبراهیم بەگ سەبارەت بە لێکۆڵینەوە بەرایییەکان لە ٧ی جولای ١٨٨٩دا، کردوویەتی و پاشتر بڵاوکراوەتەوە.

وەک لەراپۆرتەکەدا هاتووە، موسابەگ وتویەتی کە هەر لەو رۆژەوەی عارف پاشا بۆتە والی بدلیس، ئەو بۆخۆی زۆر باش مامەڵەی لەگەڵ ئەرمەنەکاندا کردووەو لەگەڵیاندا ژیاوە. تەنانەت ئەو بەداواکاریی و مەزبەتەی ئەوان بۆتە مودیری ناوچەکەی خۆی. بەڵام ئەو کاتەی کە مودیر بووە، قەشەیەکی ئەرمەنیی بەناوی "یارم"[27] خەریکی بڵاوکردنەوەی پشێویی و ئاژاوە بووە و ئەویش قەشەکەی بە بەڵگەکانی ئاژاوەگێڕییەوە گرتووەو رادەستی حکومەتی کردووە. لەپای ئەوەش هەستی ئەرمەنەکان لەدژی موسابەگ وروژاوەو کەوتوونەتە هەڵبەستن و هۆنینەوەی تۆمەتی جۆراوجۆر بۆی.

هەروەها سەبارەت بە کچەکەی "ئانکۆ"، لەگوندی موشاهان، کە تەمەنی ١٠ ساڵ بوو، پێش جەنگ لەلایەن هەندێک لەسەرۆکە ئەرمەنییەکانەوە جێهێڵرابوو، میرزاخانی باوکی موسابەگ بۆی دۆزیونەتەوەو گەڕاندوویانەتەوە بۆلای باوکی. سەبارەت بە"بۆستۆریان ئاوخان"، لەئەرغوان، ئەو هەورەبروسکە لێیداوەو لەکاتێکدا موسابەگ بەفەرمانی سەدری ئەعزەم لەبدلیس بووە. ئەوەش کاتی خۆی لەلایەن دادگای لۆکاڵییەوە روونکراوەتەوەو چەسپاوە. سەبارەت بەکچی دوکاندارەکەش لەگوندی خارس[مەبەست گولیزارە/ سەردەشتی]، موسابەگ ئەوی نەفڕاندووە، ئەو بەویستی خۆی دووساڵ پێشتر بەویستی خۆی شوی بە جازیری /جیزۆ برای موسابەگ کردووەو تا ئەم کاتەش وەک ژنی ئەو لەگەڵ جازیر پێکەوەبوون. سەبارەت بە ئاغۆز، ئەو لیکۆڵینەوەیەی کە لە دادگای موش کراون، سەلماندوویانە کەبەشیوەیەکی سروشتیی مردووە. تۆمەتی کوشتنی کوڕەکەی ئاغۆزو دزینی مولک و ماڵەکەی هیچ بنەمایەکی نییە. ئۆهانسی گوندی ئاردۆنگیش، داواکەی خۆی بردۆتە دادگای موش و راستییەکەی لەوی لێکۆڵینەوەی لیدەکرێت. موسابەگ رایگەیاندووە هەموو ئەو تۆمەتانەی دژی ئەو وتران بێبنەماو هەڵبەستراون!!

[27] لە هەندێک جێدا ناوی قەشەکە بە "بۆغۆس ناتانیان" هاتووە.

دواهەمین دانیشتن / دوو شەممە رێکەوتی ٢ ی دیسەمبەری ١٨٨٩

دادوەرەکان لەکاتژمێر ١٢:٢٠ خولەک چوونە شوێنی خۆیان و سەرۆکی دادگا داوای لە محەمەد عەلی ئەفەندی، پارێزەرەی دووەمی موسابەگ، کرد قسەی خۆی بکات. ناوبراو لەبری موسابەگ، وتارێکی دوورودرێژی هەروەک عیزەت بەگ، بەدەنگێکی زوڵاڵ خوێندەوەو هەتا وتارەکە درێژدەبۆوە تۆنی دەنگی ئەویش تادەهات بڵندتر دەبۆوە!
ئەو بەتوندیی ئەو هەوڵانەی ریسواکرد کە لەدژی موسابەگ دراون هەتاکو ناوبراو وەک کەسێکی دڕندەو ناشارستانی وێنابکات. ئەو سەرنجی ئامادەبووانی بۆ بۆ پۆشاک و ئاکارو پەیوەندیی و خەسلەتە گشتییەکانی موسابەگ راکێشا لەپێناو رەتکردنەوەی ئەو بڕوایانە. ئەو وتی کە بنەماڵەی موسابەگ لەماوەی چەندین سەدەدا، هەر لەباوکەوە بۆ کوڕ، بەردەوام وەفادارو خزمەتکاری حکومەتی ئیمپراتۆرییەکە بوون، ئەو بۆخۆشی مودیر بووەو ئەرکەکانی خۆی بەئەمانەتەوە ئەنجامداوە. ئەو وتی کە دوژمنایەتیی ئەرمەنەکان بۆ موسابەگ لەپای مەسەلەیەکە کە قەشەیەک ی تێوەگلاوە. لەو لێکۆڵینەوەیەی کە لەموش و لە ئەستەمبول کراوە، بەتایبەت ئەو لیکۆڵینەوەیەی کە ئیبراهیم بەگ کردوویەتی، چوار تۆمەت هەن کە لەسەر بەڵگەی هەڵەو نادروست داڕێژراون.
هەروەها محەمەد عەلی ئەفەندی، هەوڵیدا سەرنجی ئامادەبووانی بۆ دۆخی کۆمەڵایەتیی تۆمەتبارو بەراوردکردنی لەگەڵ شایەتەکان رابکێشێت، ئەوەی موسابەگ کەسایەتییەکی ناسراو و دەوڵەمەندە و ئەوانیش هەژارن و هەندێکیشیان بیکارن و بۆماوەیەکی زۆرە لەئەستەمبوڵ ماونەتەوە...
لەکاتێکدا پارێزەر خەریکی بەراوردو پێشاندانی پێکدژیی بەڵگەکانی شایەتەکان بوو، ماوەی قسەکردن زۆر خایاندو موسابەگ لەو درێژدادڕییە بێزاربوو، هەربۆیە بەئاماژە دەیوست پارێزەرەکەی تێبەگەیەنێت کە ئەم قسانە پێویست نین و هەموو شتێک بەڵگەوە پێشتر دراوەتە دادگا. دواجار موسابەگ خۆی پێنەگیراو داوای لەسەرۆکی دادگا کرد قسەبکات. سەرۆک وتی با پارێزەر قسەکانی تەواو بکات! پارێزەر درێژی دایە و موسابەگ هەتادەهات بێزارترو بێحەوسەڵەتر دەبوو. لێرەدا دادگاییەکە بۆماوەی نیو کاتژمێر پشوودان راوەستا.

که دادگاییەکە دەستیپێکردەوە، دیسانەوە محەمەد عەلی پارێزەریش دەستیپیکردەوە! عیزەت بەگ کە زانی موسابەگ زۆر بێزاربووە، تاویدایە بەشێک لەکاغەزەکانی وتارەکەی دەستی محەمەد عەلی ئەفەندی و ویستی لێی بسەنێت، بەڵام ناوبراو زۆر بەخێرایی دەستی دوورخستەوە و هەر لەقسەکردن بەردەوامبوو، تادواجار بەوە کۆتاییپێهێنا کە پێویستە دادگا بێتاوانیی موسابەگ رابگەیەنێت.
ئجا موسابەگ هەستایەوەو ئەو بەرگرییە دوورودرێژەی پاریزەرەکەی رەخنەکردو و تی: " ئەرێ چ پوێست بەدووبارەکردنەوەی ئەو هەموو قسانە دەکات؟! ئەوە هەفتەیەکە ئەم دادگاییە بەردەوامە، هەمووئەوانەی ئامادەی ئەم دادگاییە بوون پێویستە بزانن کە کێ راستەو لەسەر حەقە؟! ئەگەر ئەوان هەتاکو ئێستا قەناعەتیان نەهێنابێت، ئێستا دووبارەکردنەوەی ئەم قسانە وایان لیناکات درک بەسروشتی کەیسەکە بکەن. هەرچەندە، من لەخیزانێکی خانەدانم، بەڵام دادپەروەریی بۆ هەمووان یەکسان و وەک یەکە.
گەورەم سەرۆکی دادگا، تۆ دانراوی هەتاکو دادپەروەریی بچەسپێنیت و یاسا بەرقەراربکەیت. تۆ بۆخۆت گوێت لەمن و لەشایەتەکانیش گرت، ئەوەی ئێستا بۆتۆ ماوەتەوە ئەوەیە کە دوادێری خۆت بڵێیت و ئەوەی هەرچیەک بێت من ملکەچی دەبم.!
کاتێک سەرۆکی دادگا رایگەیاند کە کەس هەیە کە قسەیەکی هەبێت؟! داواکارێک بەناوی "کاربیت"، هەستایە سەرپێ و رووی لە دادوەرەکان کردو وتی:
" گەورەم ، پێتان وتین کە جێنڵمانێکی وەکو ئەم موسابەگە زیندانییە ناتوانێت تاوانگەلێک ئەنجامبدات کەپێی تۆمەتبارکراوە. ئەم پیاوە جوانخاسە، کە فێسی لەسەرەو چاکەتی رەشی لەبەرە، ئەو سەرۆکخێڵە دڕندەیەیە کە ئێمە لە وڵاتەکەی خۆمان دەیناسین!! ئەوەی کە بۆتە هۆکاری بەشێکی زۆر لە دەردو نەهامەتییەکانمان. بۆچی ئەو لێرە بەو جلە وەحشییانەی خۆیەوە لەبەردەم دادگا شەرەفمەنەکەتاندا دەرنەکەوتووە؟! ئەوەی کە لەوڵاتەکەمان لەلایەن هەموومانەوە پێی ناسراوەتەوە! ئەوە کە ئێمەی هەژارکردووە، ماڵ و خێزانی وێرانکردووین، مال و حاڵی تاڵانکردووین و سووتاندوویەتی، ئەو بوێری ئەوەشی هەیە کە بڵێت: هیچی ئەوانە راست نین!!!

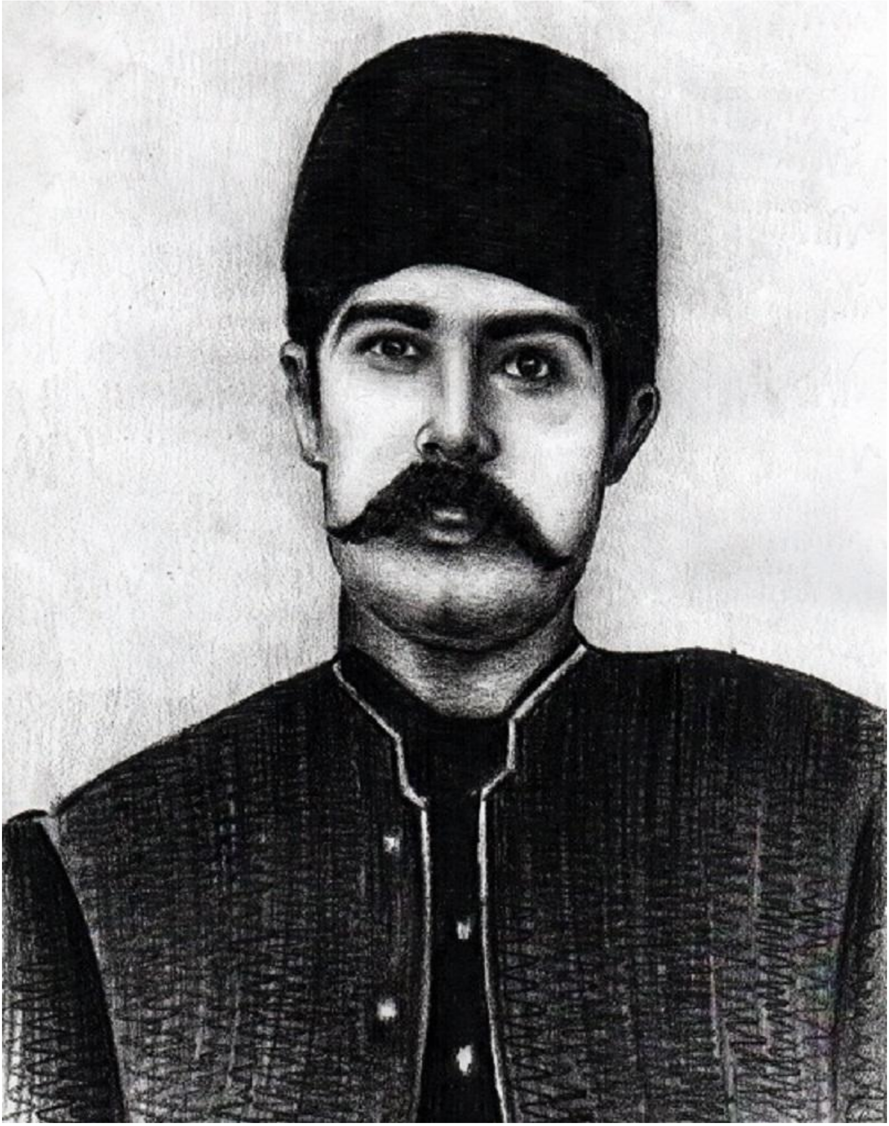

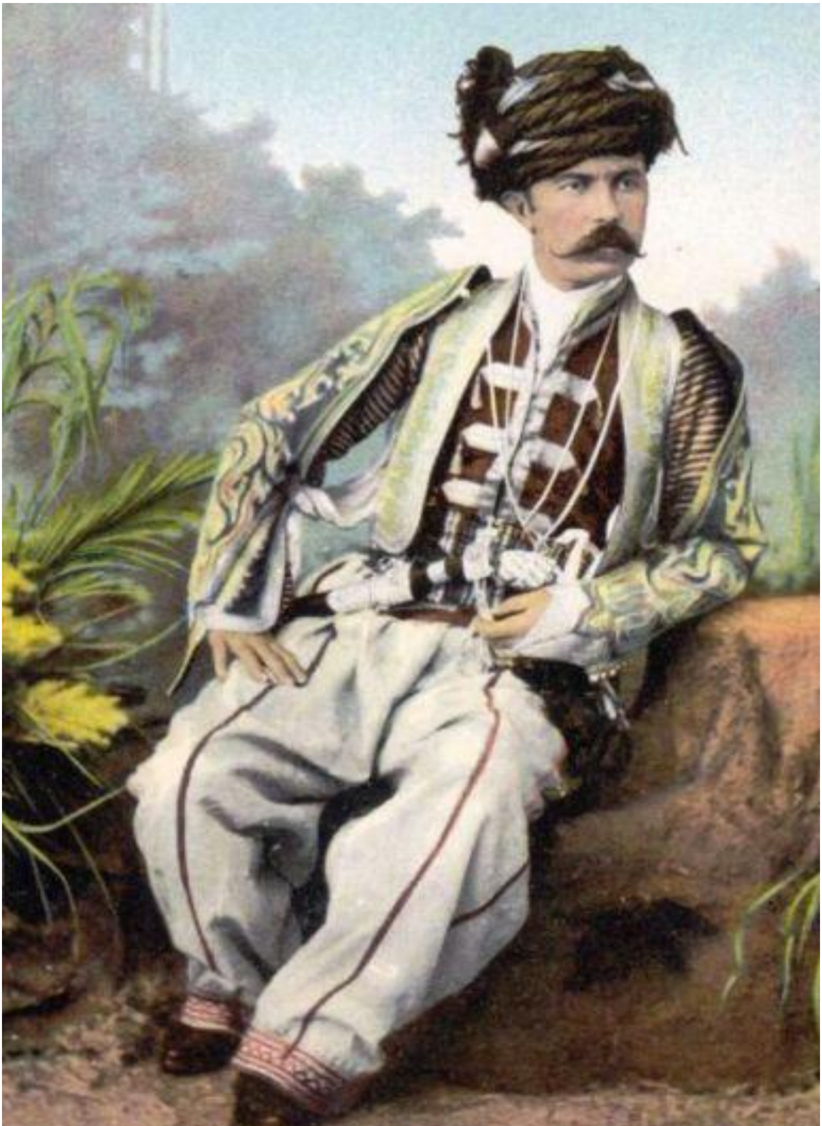

سەرۆک: چی تر؟!
کارابیت: لەهەموو شوێنێکی وڵاتەکەماندا، تاوان و بەدکارییەکانی ئەم پیاوە دەبینرێت...من مافم هەیە بەرگریی لەبەرژەوەندییەکانی خۆم بکەم. ئەگەر موسابەگ دەزانێت کە خەتابارنییە ئەوە بۆچی لەماوەی زیاتر لەدوو ساڵدا کە داوای لەسەرە بەویستی خۆی نەهاتووە بەرگیریی لەخۆی بکات. لەوەتەی موسابەگ هاتۆتە ئێرە، چیدی پەلامارو تاالنکاریی لە وڵاتەکەماندا پێچراوەتەوە، لەوی کوردو ئەرمەن وەک برا دەژین."
دەستبەجێ لێرەدا موسابەگ وەڵامی کارابیتی دایەوەو وتی:
" پێویست بەوە ناکات خۆم هەڵکێشم و وەسفی خۆم بکەم، بەڵام هەروەک ئەو پرسیاریکرد کە بۆچی لەبەردەم دەسەڵاتداراندا دەرنەکەوتووم و بەرگریی لەخۆم بکەم؟! پێویستە بڵێم کە من دوو ساڵ لە موش بووم، سالێکیش لەبدلیس، کاتێک ساڵح پاشا و عارف پاشا والی بوون. ئەو وتی کە من ئێستا شارستانیی و موتەمەدینم، چونکە چیدی پۆشاکی خۆماڵیم لەبەردانییەو فێسم لەسەرە!! بەوەش بەلای ئەوەوە، هەموو ئەوانەی کە فێسیان لەسەر نییە، دڕندەن!!! فارسەکان دڕندەن چونکە کڵاوی رەش لەسەردەکەن کە لەپێستەیە! هەروەها ئینگلیزەکانیش چونکە شەبقەیان لەسەرە! بۆ هەرکەس فێسی لەسەر نەبێ پیاو نییە؟! هەروایە هەموو کەس لەوڵاتەکەی خۆیدا پۆشاک و بەرگی نەریتیی خۆی لەبەردەکات."
شایەنی باسە، کۆتایی ئەم کۆتا دانیشتنە لەلایەن سیمۆن ئەفەندییەوە بوو، ئەو وەک پارێزەری داواکارن رایگەیاند، کەنایەوێت بەڵگەکانی محەمەد عەلی پارێزەر رەتبکاتەوە چونکە لەبنەڕەتدا هەر قسەکانی پێشووی عیزەت بەگ بوون. بەڵام ئەو دەیەوێت لەسەر دوو خاڵ پێداگرێت، ئەویش ئەوەیە کە، ئایا دادگا دەتوانێت راپۆرتەکەی ئیبراهخیم بەگ بکاتە بنەما کە تایبەتە بە لێکۆڵینەوەو لەدادگای موش نووسراوە؟!! دووەمیش ئەوەیە کە ئایا پێکدژیی لەقسەی شایەتەکاندا لەگێرانەوەی وردەکارییەکانە یان لەراستییە بنەڕەتییەکانی کەیسەکان؟!! ئەو راپۆرتەی ئیبراهیم بەگ ناتوانێت نرخێکی هەبێت، سەبارەت بەوەی دووەمیش، پێکدژییەکان تایبەتن بە وردەکاریی گێرانەوەکان نەک راستییە بنەڕەتیەکانی کەیسەکە. زۆر ئەستەمە وردو درشتی ئەو تاوانانە، دوای ئەو هەموو ماوەیە لەلایەن شایەتەکانەوە وەبیربهێنرێتەوە. ئەو شایەتانە خەڵکی راستگۆو سادەو ساکارن و نەخوێندەوارن و پیویستە بایەخێکی زۆر بۆ پێکدژیی زانیارییەکانیان

دانەنرێت، بەتایبەتیی بۆ ئەو رووداوەی کە لیکۆڵینەوە لێی دەگەرێتەوە بۆ سآ ساڵ لەمەوپێش. دواجار سیمۆن ئەفەندی وتی کە هیوادارم دادگا نەکەوێتە ژێر کاریگەریی قسەکانی پارێزگاری بەرگریی و دەبێت دادپەروەریی بۆ داواکاران بێنێتەدی."

لێرەدا، عیزەت بەگ هەستایەوەو وتی کە ئاساییە راپۆرتەکەی ئیبراهیم بەگ وەک بنەما لەدادگاییەکەدا لەبەرچاوبگیرێت، چونکە ئەوەی ئامادەی کردووە کەسێکە کارەکتەری فەرمیی نییە، جگەلەوەی شکاتکارەکان لەسەر ئەو راپۆرتە واژۆیان کردووە. دواتر ئەوەی ئەوانە سادەو نەخوێندەوارن، مانای ئەوە نییە کە پیکدژیی شایەتییەکانان چاوپۆشیی لێبکرێت. چونکە هەر کەسێک ببینی بۆنموونە مزگەوتی سوڵتان بایەزیدی بۆماوەی سەعاتێک بینیبێت، ئەگەر دوای بیست ساڵیش داوای لێبکەن دەتوانێت وەسفی بکات.

دوابڕیاری دادگاییەکە:

سەرۆکی دادگا پاش ئەوەی پرسیاری لەهەردوولا کرد کەچییان ماوە بیڵێن، پاشان وەڵامی نەرێنیی هەمووانی وەرگرتەوە. ئنجا رایەگەیاند کە دادگاییەکە کۆتاییهات و لەسەعات ٢:١٥ خولەک لەگەڵ دادوەرەکانی دیکە چوونە ژووری راوێژو بیروڕا گۆڕینەوە. پاش یەک کاتژمێری رێک دادوەرەکان هاتنە دەرەوە و چوونەوە شوێنی خۆیان و سەرۆک وتی:

" موسابەگ گوێبگرە لەو بڕیارەی کە ئێستا لەلایەن دادگاوە سەبارەت بەتۆ دەخویندرێتەوە، پاشان عەزمی بەگی نووسەری دادگا ئەم بڕیارەی خوارەوەی خوێندەوە:

پاش گوێگرتن و بیستنی ئیدیعاو بەرگرییەکانی هەردوولایەن، هەروەها سەیرکردن و وردبوونەوە لە بەڵگەکانی لێکۆڵینەوەکان و راوێژو هەڵسەنگاندنی کەیسەکە، لەگەڵ ئەوەی وردەکارییە تۆمارکراوەکان پێشاندەدرێت، دەرکەوت کە ئەو بەڵگانەی خرانەبەرچاو بۆ ئەو کارانەی موسابەگ پێی تۆمەتبار کرابوو، دژەبەیەک و ناکۆکن و ناتوانرێت وەک بەڵگەیەکی تەواو بۆ خەتبارکردن سەیربکرێت. لەکاتێکدا تۆمەتەکانی وەک سووتاندن و سەرانەسەندن، تیکڕای راکانی بەدەستنەهێنا! سەبارەت بە هەڵکوتانە نێو ماڵ تێکڕای راکانی بەدەستهێنا، بەڵام سەبارەت بەکوشتنی مالخاس، زۆرینەی دوو لەسێی راکانی بەدەستنەهێنا، هەربۆیە بڕیار بێتاوانیی و هەروەها بەئازادکردنی درا ئەگەر بێتو لەسەر تۆمەتبارکردنێکی دیکە دەستگیر نەکرێت!

سەرۆک بەپاسەوانەکانی وت: موسابەگ ئازاد بکەن.

لەم کاتەدا دوو سێ کەس لەنێو هۆڵەکەدا هاورایان دەکرد: بژی سوڵتان.

information, on the night of the 16th July, 1303; that is to say, two years ago, in the granary and haystacks of Ohannes of Ardank, in Sandjak of Moush, but notwithstanding Ohannes has petitioned the authorities of Moush, and asserted that the fire was set at the instigation of Moussa Bey or his relative, Suleiman Bey, now deceased, he has stated he was unable to prove it, and that case has remained in the same position. Inquiries have now been made on the issue of His Imperial Majesty's first Decree for Moussa Bey's being summoned to Constantinople and the plaintiffs' cases being tried. Ohannes' son, Migherditch, at Constantinople, is examined. Though he admits he has been here for three years, and has not in that time gone back to his country, he afterwards asserts he was present at the arson, which he saw, and afterwards states in another deposition that he was then at Bitlis, and did not see the fire. This, notwithstanding, he says, he will prove by two witnesses, Boghos and Agop, that Moussa Bey and his accomplices committed this arson. Boghos, son of Bedian, and Agop, son of Parma, are summoned and examined.

According to their deposition, on the night of Thursday, the 24th July, three years ago, Moussa Bey and his accomplices came to the village of Ardonk on horseback, and they saw them, with lights in their hands, set fire to Ohannes' granary and haystacks. On their shouting out the villagers came to the place, and Moussa Bey and his associates ran away.

As regards the burglary and robbery, when this action for theft was brought formally in the locality against Derwish Hatch Oghlou, of the village of Marinick, the act was not proven, and the "Ordonnance de Non-Lieu" in favour of Derwish was issued on the 30th April, 1305, whereas now Migherditch states that the theft was committed by Moussa Bey and his associates two months after the fire, and that he will prove his claim by Boghos, son of Vartan, Minass and Hajji Kevork, and two and a-half months after this robbery Moussa Bey and his accomplices came to their house, bound his father, Ohannes, and his elder brother, Carabet, to a pillar, and, by threatening them, took 20 liras by force. Proved by Otan, *alias* Ohannes, son of Mouhtar, and Boghos, son of Vartan Bedian, when examined.

Hajji Kevork and Minass, pointed out as witnesses for the burglary and robbery, say they know nothing about it; but according to the statements of Boghos, son of Vartan Bedian, and Ohannes, witness in the third case of robbery, while they were sitting in a room at about 3·30 or 4·30 one night in October, two years and a-half ago, they heard dogs barking, went out, looked and saw Moussa Bey and his accomplices breaking through Migherditch's roof or stone wall, 1 arshin thick, with clubs, taking out through the hole the bed, clothes, and other property, and going away with them.

Coming to the question of robbery with violence, according to the deposition of Hajji Kevork, who is one of the witnesses indicated for another charge, it took place twenty-two months ago, in winter, and, according to Minass' deposition, a year and a-half ago. On Saturday before Christmas Day, a fast day, Moussa and his accomplices came about 11 o'clock in the evening and tied up Migherditch's father, Ohannes, and his elder brother, Carabet, and demanded 20 liras. Until they got the money, they kept them tied up for three hours, or, according to another account, for four or five hours, and on getting the money they left. The "Ordonnance de Non-Lieu," which was given by the Judge of Instruction on account of the course of inquiry and the discrepancies between Migherditch's evidence and that of the witnesses, was annulled by the Chamber of Accusation, and Moussa Bey has been brought before your honourable Court charged with criminal offences. As His Imperial Majesty the Sultan, a most just Sovereign and protector of his subjects, devotes himself to the administration of justice to all, and as it is our duty to direct our energies exclusively to this admirable object, I demand that the witnesses whose names are on the list handed in should be heard, and the trial of the accused proceeded with most attentively.

President (addressing Moussa Bey).—Have you anything to say? The documents have been read, and you have heard what the Public Prosecutor has said.

Moussa Bey.—Yes, I have; but I don't know Turkish well. Let me have an interpreter.

President.—Talk as well as you can.

Moussa Bey.—Salih Pasha was Mutessarif of Moush. Salih Pasha sent for me one day. We sat down and ate together. Suleiman Bey was also there. Ohannes came. "My stable has been burnt," said he. I had heard of it, as I arrived on that day. I was then Mudir (Sub-Governor) in those parts when Arif Pasha was Vali. Does any Mudir act in this way to those under his administration? I was busy collecting revenue thirty hours' distance from the place at the time they mention.

The cause of their complaint is the fact that I put some pressure on them as required by my duties in order to get the "verghy" (land-tax) due by their priest to Government, a large amount which he would not pay, and to the fact that I arrested and sent him to Salih Pasha. After that everybody, down to the servants and watchmen, complained of me. "We don't want Moussa Bey," said they. I went to Bitlis. "Let them come and prosecute me," said I. They did not come. If any improper action has been taken by me or my men, I am ready to suffer any penalty. I and my family have always been loyal to Government, from father to son.

President.—No action is brought without a cause. Is there any hostility or feud between you?—*A.* Yes, four or five villages are hostile to me: Ardonk, Vartenis, &c., owing to disputes with my tribe.

President.—There is the charge that you tied the father and brother of Migherditch, who is here, to a post, and took 20 liras from him?

Moussa Bey.—No; I lent Ohannes 100 liras. We had a garden, which we cultivated in common. He had recourse to the intervention of the Vali Pasha, and sent word to me saying, "I have made no money this year," in order that I should not ask for the money. Migherditch's brother, Agop, brought me from the garden a lot of water melons and vegetable marrows, which I made him a present of, and 40 medjidies, which I took. Such was his statement at the "Adlie." Now, he says, 20 liras (murmurs among the audience). Izzet Bey explains the term "Adlie" to mean the Court of Bitlis.

Public Prosecutor.—It is now the turn of the witnesses to be examined, but they ought not to be together. As a matter of fact, their depositions in the Instruction Department are contradictory, and perhaps their statements here will also be contradictory. We should be hindered from getting the truth if they hear each other's statement. Boghos and Agop will be heard first. They will give evidence on the point of arson. Let Boghos be brought here, and Agop kept in another room.

Izzet Effendi.—My client has been prosecuted on the three charges of arson, burglary, and robbery with violence; has been brought to your honourable Court, and has been placed in the dock on Migherditch's denunciation. In Migherditch's deposition at the interrogatory there are all sorts of contradictions. Migherditch shall be examined now, if your Lordship approves of the suggestion.

Public Prosecutor.—The time for his examination has not yet come; he will be examined after witnesses have been heard.

Izzet Effendi.—While witnesses are being heard Migherditch must not be present, as he may develop his plans from the statements of witnesses.

Then recess of the Court for a quarter of an hour.

On its return—

President.—We will now hear the witnesses.

Public Prosecutor.—My Lord, first let a decision be given on the point of Migherditch's presence or absence.

The Public Prosecutor insisting on this point, by the President's order Migherditch was removed.

Public Prosecutor.—Let the two witnesses be kept separate, and not hear or communicate with each other.

President.—We will hear them in turn. The witnesses are now in the Clerk's office under surveillance, and cannot hear.

Witness Boghos, son of Migherditch, was called and said:—

I don't know how old I am, 40 or 45; my village is Ardank, in the plain of Moush. I am a labourer.

Witness sworn.

The Public Prosecutor, not being satisfied with the witness' manner of taking the oath, as he did not keep his hand on the Gospel, by permission of the President pronounced the formula himself, and told witness to repeat his words exactly:—

Do you swear to tell the whole truth, and nothing more nor less than the truth, so help you God?

The witness, an ignorant rustic, repeated what the Prosecutor had said, word for word (laughter among the audience).

Eventually the oath was properly taken.

President.—Tell the truth about what you saw and know.—*A.* I have sworn to tell the truth: I saw Moussa Bey fire the hay and store-house.

Q. Where were you then?—*A.* On my rick.

Q. What o'clock was it?—*A.* 4 or 5 o'clock.

Q. Were you alone?—*A.* Yes.

"My Lord, whatever these people say is false, because, from their statements, it appears a store was burnt, while in our country there are none. What they call a straw store is a stone building half as high as a man, which is filled with straw. If the straw inside this had burnt there would have been no flame, but it would have become as black as soot. Besides this, Agop, who was 70 or 75, and deaf, had, according to his own statement, the seventh rick in the line where the burnt rick of Ohannes was, and as the interval between each rick is twenty or thirty paces, the space between each is a question of five minutes' walk, which makes a distance of thirty-five or forty minutes. How was it that Agop, who is so old, came so far at once, and how could he distinguish me and observe that I had matches in my hands; for what they call naphtha lights are common matches? If I were to go as far as St. Sophia I wonder if he could see me? Besides, at that time Tahir Pasha, Ali Pasha, and Saleh Pasha, and myself, with 150 people, had gone to Samosa (? Sassun) to collect revenue, which is a distance of exactly forty hours from their village. On the night when the fire took place I was collecting revenue. How could I have come and gone so far?"

Izzet Effendi.—My Lord, this point is certainly a most important one. Consider that it is impossible for a man to pass over such a distance of 80 hours so easily.

Public Prosecutor.—These are, as a matter of fact, things proper to the defence. Mehemet Ali and Izzet Effendi wanted to say a few words, but have been very long about it, whereas your honourable Court is occupied. In my humble opinion the witnesses must be heard first, and then for the defence to be made. Must all of it be heard? There is no meaning in discussing the case piecemeal.

After deliberation on the point of his being heard, or not, which deliberation he asked for, his speech was postponed till the defence, by the President's orders.

The witness Ohannes was brought into Court.

President.—What is your name and father's name?—*A.* Ohannes, son of Ohannes.

Q. Where do you come from?—*A.* From Moush.

Q. How old are you?—*A.* 46.

Q. Where do you live now; what is your business?—*A.* I am working in a mill at Scutari.

Q. How long is it since you came from your country?—*A.* About nine months.

President (pointing to the plaintiff Carabet).—Do you know this man? Is there any relationship between you?—*A.* Yes, I know him. There is no relationship, but I know him as a villager.

(*Witness sworn.*)—One night I left my room and walked about the village.

President.—Why were you walking about?—*A.* As a watchman.

Q. Did you always walk about?—*A.* We sometimes walk about, and that was the case that night.

Q. What o'clock was it?—*A.* 4 or 4·30. We met several people.

Q. Who were they?—*A.* Moussa Bey and his companions.

Q. Did they say anything to you?—They saw me. "Don't come here or I'll burn you," said they.

Q. Afterwards what did they do?—*A.* They entered the house and took the goods away.

Q. From where did you see them take the goods away?—*A.* From the place where I was.

Q. Did you wait until they left the house?—*A.* Yes.

Q. How much property did they take away, and of what kind was it?—About six loads; clothes, linen, &c.

Q. Could it have been six loads of linen? How could you see that it was linen; were you near them?—*A.* They were not horse loads, but men's loads. I am not certain it was linen. I was near them.

Q. How did they break through the roof? Who went in?—*A.* They pierced it with the staves in their hands. I don't know who went in. They were two persons.

Izzet Bey.—Let him describe them well and exactly.

President.—Were you the watchman of the village? Were you alone?—*A.* It is usual for us to walk about. We watch by turn. I was alone.

Q. What space did you go over?—*A.* I went over four streets.

Izzet Bey.—Did they pierce another hole there? How long did he and how long did Moussa Bey stay there?—*A.* Yes, while there they pierced the hole. For forty minutes or perhaps an hour.

Public Prosecutor.—How large was the hole?—*A.* About an arshin and a-half.

Hadji Kevork was put in the witness-box. After the case was described to him in detail, he was sworn.

President.—What is your name?—*A.* Hadji Kevork.

Q. What is your father's name?—*A.* Avedis.

Q. What is your age and place of origin?—*A.* 40; I am from Ardank.

Q. What is your occupation?—*A.* I work in a mill at Scutari.

Q. How long is it since you came to Stamboul?—*A.* About ten months.

Q. Now, say truly what you know and saw.—*A.* What I know and saw is that Moussa Bey took 20 liras from Carabet.

Q. Did you see it?—*A.* Yes; I saw it with my own eyes.

Q. Where did he take this money?—*A.* In Carabet's room.

Q. Who came there?—*A.* Moussa Bey, Mourad Bey, and others.

Q. How was it that you were there?—*A.* I was sent for.

Public Prosecutor.—Who sent for you, and what were you told?—*A.* Carabet sent for me. "Come, try and find a remedy," said he.

Q. What remedy; what did they do?—*A.* Moussa Bey asked for money, which they paid.

Q. How much was it, and why did they pay it?—*A.* They paid 20 liras; Moussa Bey had tied Carabet.

President.—Where did they get this money from?—*A.* 10 liras from the village of Vartenis. Carabet's wife and mother went and got them; the remainder they gave themselves.

Q. Had Carabet no more money?—*A.* No.

Q. Why did Moussa Bey ask for this money? Was it due to him?—*A.* No; he took it by force.

Q. What did he do?—*A.* In our country we have thick cord with which men are tied. Moussa Bey said to Carabet and his father, "If you don't give me 20 liras, I'll tie you up," and he tied them. When he received the 20 liras he untied them.

Public Prosecutor.—He says Moussa Bey had bound Carabet. To what place did he tie and where did he tie him?—*A.* He tied him to a pillar from the knee to the middle with rope.

Q. Did he only tie Carabet, or were there others?—*A.* They also tied his father Ohannes.

Q. Whom did they tie first?—*A.* Carabet, because his father was old.

Izzet.—Who gave Moussa Bey the money?—*A.* Carabet counted and gave it with his own hand.

Q. How could a man who was tied get this money?—*A.* His hands and arms were free.

President.—Did Moussa Bey beat him?—*A.* Why should he? He was going to get the money. (Laughter.)

Public Prosecutor.—How many minutes afterwards did Moussa Bey tie up Carabet's father, and how long were they tied up?—*A.* Although he begged him not to do so, it was no use, he tied him up, and they remained so for two or three hours.

Q. Witness says Moussa Bey took 20 liras. The money was got here and there. In villages there are no changers, and everybody has not got gold. Were they all Turkish liras, or were there English as well? Was there any change?—*A.* They were all Turkish. I gave one of them.

Q. Who tied them up? Was it Moussa Bey or his companions?—*A.* Moussa Bey gave the order, the others tied them. On getting the money they untied them and went away.

On Izzet Effendi saying that Moussa Bey had a statement to make, the President inquired what it was.

Moussa Bey, taking a Koran from his pocket and showing it, said, "This is the Koran, please give me the Gospel before the witness."

President.—What are you going to do?

Moussa Bey.—Please give it to me, my Lord. They have said so much, I am going to say something.

Izzet Effendi.—Let it be given, he is not going to do anything improper.

By the President's order one of the ushers gave Moussa Bey the Gospel.

Moussa Bey.—We recognize Jesus as a prophet. Each of these books we consider holy. I swear by both that what they have said is a pack of lies. They are

Armenians and are protected. (Sensation.) I see Dragomans of Embassies present. (Sensation.)

Public Prosecutor (interrupting him).—This is unnecessary and irrelevant.

The Gospel was put back in its place.

Moussa Bey (continuing).—I never acted in this way. In our village there is a Council of Elders and a priest who are all against us. I am a man of family and the Chief of a tribe.

Public Prosecutor (again interrupting).—No answer has been given to my question. Who was untied first?—*A.* The father, and then Carabet.

Q. He says some of the liras were obtained from the village of Vartenis. How far is it?—*A.* Five minutes' distance. A quarter of the village, as it were.

Q. Some of the villagers went to Ohannes' house to entreat Moussa Bey. Who were they? He said this in the interrogatory.

President (to the Clerk of the Court).—Read this witness' deposition.

Azmy read it. The Public Prosecutor was right.

Witness.—I was not there. Moussa Bey began to tie Carabet. Afterwards the children told his father, Ohannes, of it, and he came to entreat Moussa Bey, but fruitlessly, and was afterwards bound himself.

Public Prosecutor.—When he went to Carabet's room, who was there?—*A.* I saw Carabet tied. I had with me a man named Khalo, and I found several persons in the room.

Q. Did Moussa Bey and his companions come on foot?—*A.* They never go on foot, they were all on horseback.

Q. How many horses were there?—*A.* I did not count them. The men whom I saw were ten. Of these, I knew six, viz., Moussa, Jezay, Umer, Husso, Hassan, and Challo Mourad Beys, and the rest I did not know.

Q. Did they come in the room?—*A.* Yes. The room is large; about half the size of this Court.

Q. Where were the horses? Where could so many horses stop?—*A.* They were in a meadow which is large, and can hold 200 horses. Ohannes is a man of some importance in our country.

Izzet.—The village where he says they went to get the money is named Vartenis, and is a full hour from Ohannes' village. Ask the Moushlys.

This Hadji Kevork gave his evidence straightforwardly like a man, and in cross-examination was unshakable. He was by far the best of all the witnesses examined.

Minas, son of Malcom, of Ardonk, was the next witness. He did not know his age, was sworn after he had stated he had no relationship or other connection with either of the parties, and after the oath to translate correctly had been again administered to the interpreter Ohannes. The evidence of this witness, who was the village watchman, was exactly similar to that of Hadji Kevork, with the exception that Minas maintained that the money paid to Moussa Bey, amounting to 20 liras, was composed of liras and medjidiehs. He further stated that the distance from Ohannes' village to Vartenis, whence the money was brought, was from two minutes to half-an-hour (the difference between running at full speed and sauntering slowly).

The Public Prosecutor asked why Moussa Bey wanted the money. Was there any partnership between them?—*A.* No.

Q. This witness in the Instruction Department said Moussa Bey and his companions were fifteen. Is this statement, or his present one, correct?—*A.* Moussa Bey and those with him were altogether ten or fifteen persons.

On the conclusion of the examination of this witness, *the President* said to the Public Prosecutor: "Shall we go into the other case?"

Public Prosecutor.—The papers might be read, and the two cases united, and if we have time we might hear the witnesses. If not, the case might be postponed till to-morrow.

Koumash Cadin was summoned for to-day.

She was brought into Court and seated.

Koumash, widow of the miller Malkhass, *v.* Moussa Bey:—

President (addressing Moussa Bey).—You are accused of wounding and killing Malkhass. Listen to the document which will be read.

The Mazbata (Report) of the Chamber of Accusation, and the act of accusation (or indictment) were then read by the Clerk of the Court, Azmy Bey. I annex a translation of these two documents.

President (to Moussa Bey).—From the documents which have been read it appears that you killed the miller Malkhass as he came out of his mill.

The "Hakikat," in its issue of yesterday, states that it discusses the Moussa Bey trial instead of the attacks of the Hellenic press, adding that no one need be surprised at this, as the Moussa Bey question, which, like that of Crete, only had a local importance, has become famous, and that an attempt has even been made to invest it with a political character. It has been pretended that the defendant in this case enjoyed such protection as to render him safe from prosecution. Moussa Bey, by coming forward spontaneously and declaring that he was ready to be judged by the Tribunals if there were any plaintiffs against him, has annihilated all these malevolent insinuations, and the fact of Moussa Bey being tried by the Criminal Court proves how calumnious these assertions were. The Turkish paper says that it was precisely because Moussa's name was in every mouth that so many Europeans and correspondents of European newspapers were present at the Criminal Court. The result of the trial cannot be prejudged, however, even admitting that the charges of murder, rapine, &c., brought against Moussa Bey, are proved: are not monsters who have committed crimes of this nature often to be found in the most civilized countries? Were Moussa Bey, who is now being tried publicly, to be acquitted to-morrow, what would not the feeling of shame be of those who have published so many articles about him? If, on the contrary, he be condemned, he will be punished as common criminals are who commit outrages, rapine, murder, &c. In the latter case also, those same persons who have filled the columns of the foreign newspapers with their writing will experience the same feeling of shame when they see that the Imperial Government has denied in a signal manner that it does not grant its protection to criminals of this class. And the "Hakikat" concludes by remarking, "That is the reason why every one follows with interest the trial which is, whilst we write, taking place in the Criminal Court."

Izzet Effendi.—When Moussa Bey came, was he on horseback or on foot, with companions or alone?—*A.* On foot, alone.

[Disturbance among the audience caused by the absence of standing room. The President threatened to clear the Court if order was not maintained.]

Public Prosecutor.—When was the body buried?—*A.* We buried it in the morning.

Q. Was it very early?—*A.* The sun had risen.

President.—Did you go of your own accord to Moussa Bey?—*A.* No; he sent for me.

Public Prosecutor.—He said he had been sent for by Moussa Bey in order that this affair should not get to the hearing of the authorities. Did he send for him alone, or were other people sent for?—*A.* He sent for me alone.

Q. Was no other person present? Was no other person sent for as he was?—*A.* No. That evening he sent for me. Afterwards the others also came. He had sent for them as well.

Q. Why?—*A.* To tell them, "Don't mention this to the Government. It will be bad for you."

Q. Who were those who came?—*A.* Many persons.

Q. Doesn't he know the names of any of them?—*A.* I don't remember their names.

Q. Who invited them?—*A.* Moussa Bey sent for them.

Q. What did he say to them?—Bury this dead man.

President.—What reply did you make?—*A.* We can't bury him; we must let the Government know.

Q. What afterwards?—*A.* We were afraid, and buried him.

Q. Why were you afraid?—*A.* He said, "I'll do for you."

Public Prosecutor.—Where did Moussa Bey send for these people?—*A.* To Malkhass' own house.

Q. Didn't he send for them to another place?

Izzet Effendi.—Where did they take Malkhass directly from the place where he was?—*A.* To his house.

Q. Where was he put? Did he say anything?—*A.* He could not speak. We put him in his house.

Q. How many rooms in the house were there? Where was the wounded man put? Where were you?

President.—Was he placed in a room or in the court-yard?—*A.* There is only one room in the house.

Public Prosecutor.—Where was he placed?—*A.* On a piece of felt.

Gaspar Effendi then left the witness-box.

President (addressing Moussa Bey).—You have heard the priest describe how the murder took place. What do you say?—*A.* My Lord, I didn't go there for my pleasure; I was a Government official. Why should I, a Mussulman, kill the man, a miller, against whom I had no grudge? I neither saw him, nor did I kill him. The witness says I went into the hollow, that I took aim, and shot Malkhass. Our country is not like this place. There the snow reaches the height of a man. The very least is 3 spans, and more. The time of which they speak is two or three months later. How could I go into the hollow so and take aim?

Q. Where were you that day?—*A.* I was in the village. They say, "Moussa Bey killed Malkhass." It is natural for a man, even here, when he marries his daughter, to ask the Mukhtar or other persons. The girl's father asked me, "Shall I marry my daughter to Malkhass' son, who has asked for her hand?" and I said, "You are an Armenian, and so is he. Why not?" There are 100 men in the village. How is it possible for one man to wound and kill another, and then sleep alone in that village? But all these people have a spite and enmity against me. They see me here; they say they wish to see me in prison. The Government prison is better than my house. Whatever they say, I know nothing about it. There is a priest, Malkhass' brother on the mother's side. If he were to get into my clutches I would treat him worse. I would take out his eyes. (Sensation.)

Public Prosecutor.—He admits he was there that day. Was he a Mudir?—*A.* No.

Q. Even if he had no official situation, as he was a man of family in those parts, didn't he hear that a man had been shot?—*A.* No; they didn't tell me. I know nothing about the funeral.

Q. Just now he said he knew something about the affair?—*A.* It was not about this.

Q. In that case, how does he know about it? Usseb said, "My father, though wounded by a bullet which came from an unknown direction, did not die on that account, but of hemorrhoids fourteen days afterwards. Moussa Bey came and looked at him."

President.—I have seen that record also. There are several Petitions of Usseb's.

Public Prosecutor.—In order to clear up the matter, let them be read. The fact that Moussa Bey was there on the day of the event is proved by Usseb's deposition. Let Moussa Bey state positively if he was there or not, and why he was there.

Moussa Bey.—The village is near. I used always to go and come, shooting. But I have no knowledge at all of the commission of such a crime. Three months afterwards in the village they said, "Moussa Bey did this."

Public Prosecutor.—When did Moussa Bey marry Usseb; because he admits he married him?—*A.* Three years ago. In the third month, after the commencement of the snow.

President (to Public Prosecutor).—That will be in January or February.

Moussa Bey.—I have a statement to make.

Q. Say on.—*A.* Justice is equal for all. These three or four persons are plaintiffs, and I am a prisoner; they are free. They have drawn up a Mazbata against me, and those at Musch are also against me. All the priests, Boghos, &c., are my personal enemies. Bring their Mazbatas, and see if their signatures are not there. Are they plaintiffs or not? Now half of them are witnesses, half are plaintiffs. I cannot accept their evidence, but I will submit to the opinion of the Court, and am ready to sacrifice my life for the empire.

Public Prosecutor.—Now, let the other witness be heard.

The priest, Temedre Effendi, was put in the witness-box. He began to speak in Armenian, and asked for an interpreter, as he could not speak Turkish.

Public Prosecutor.—How was it that he gave his deposition directly at the Instruction Department without an interpreter?

Artin Effendi Mosditchian, one of the Judges, interpreted this to him, and also his reply that he had made use of signs.

[At this point there was a great disturbance among the audience, and a loud cry from the body of the Court.]

President.—If this interruption continues, and if silence cannot be restored, I will clear the Court at once.

The Clerk of the Court was referred to in order to find out whether an interpreter was appointed in the Instruction Department, or if, as he said, he gave evidence by signs. It was stated that he had replied directly in person without an interpreter.

President.—What is your name, father's name, age, profession, and place of origin?—*A.* Temedre, son of Anton, 30 or 35, priest, of Ardonk. When he was about to be sworn, he, like the other priest, Gaspar, said, "I cannot take the oath" (to the policeman who pushed his arm towards the Gospel, "Leave me alone"): I am a priest. When I was ordained I took an oath to tell the truth; this must be enough. In the Gospel it is said it is a sin to swear. I will take care to tell the truth.

Public Prosecutor.—Didn't you take the oath in the Instruction Department?—*A.* Yes.

Q. If it is a sin to take an oath, why did you do so then?—*A.* I took it, but the Patriarch reprimanded me for doing so.

Q. The other priest took the oath. Gaspar Effendi brought forward admitted he had done so.

President (to witness).—You must take the oath.—*A.* I cannot do so without the Patriarch's orders.

Public Prosecutor.—I demand the imposition of a fine according to Article 284 of the Penal Code?—*A.* If it is the order of His Imperial Majesty the Sultan I will comply.

Judge Emin Effendi.—It is the law that orders it.

President.—Yes; the law is His Majesty's order.

Witness then took the oath amidst the hisses of some of the audience.

President.—Tell us what you know about this case?—*A.* I saw Moussa Bey shoot and kill Malkbass.

Q. Where were you? Were you alone? What was the season?—*A.* It was winter; I was at the "harman." As I was going to take straw out of the barn the

First Report of Ibrahim Bey Effendi, Member of the Court of Cassation, presented July 8, 1305.

Of the nine individuals who drew up a Petition against Moussa Bey to His Imperial Majesty, in the name of the Armenian population of the Kaza of Moush and the villages under its jurisdiction, eight have put in appearance, and, by way of preliminary inquiry, their statements have been noted down.

Of these, Khorshid Asadorian stated that last year, when he was in his native country, Moussa Bey had carried off ten oxen from a field of his brother Serope, and, subsequently, when Serope could not give 20*l.* to redeem the oxen, he had been beaten by Moussa Bey to such a degree that ten days after he died of fright. This he learned from those who had come from his country and contents of a letter received from his children. He declared that up to this he had not presented a Petition for fear of Moussa Bey, but that now he had presented it directly to His Majesty, but as he had not been eye-witness of facts he could not by testimony prove charges; that, simply relating his case to Irshak, who drew up the Petition, he had no authorization from the inhabitants to institute a charge on the other counts contained in the Petition.

Of the village Natauan, in the Kaza of Akhlat, a cobbler, Hazar Karabetian, and a labourer, Eranos Ohannesian, and a labourer, Migherditch, son of Ibrahim, said that they had heard from various sources that two and a-half months before their relatives, Manok and Oglu Agop, had been murdered by Moussa Bey. The same witnesses said that the sons of the murdered men were going to Constantinople to make their Petition, and that they (the witnesses) had no power to act for these petitioners. One of the same witnesses, Franos, said that Moussa Bey had robbed him of twelve sheep and two cows, and that he had become a "partie civile" against Moussa Bey on that ground, that he had brought his complaint before the Kaïmakamlik of the district, but without result; that he had not seen Moussa Bey take his beasts, and therefore could not prove the robbery. Another witness, Eranos Hazarian, of the village Uzun, said that Moussa Bey had violated his daughter; that he might have brought his complaint before the local Court, but knew it would not be attended to; that he had come two years before to Constantinople and brought his case to the Patriarchate; that the Patriarchate had since sent him no satisfactory answer; that this complaint of his daughter's violation was not included in the Petition which had been presented, but that he was ready to present this further Petition; that, nevertheless, such outrages could not be proved by witnesses, and consequently he would not be able to show that Moussa Bey had done the act.

A stone-cutter, Migherditch Ohannesian, of the village Ardonk, said that three years before his barns and hay in his native place had been burnt by Moussa Bey; that in the local inquiry the villagers had been afraid to appear, and consequently the inquiry had been without result; that afterwards Moussa Bey had taken from him 20 liras, and that one night Moussa Bey had bored a hole in the wall of his house and taken away property of the value of 3,500 piastres; that he himself was not able to prove these charges, but that his elder brother, Carabet, would go to Constantinople to make his complaint against Moussa Bey.

Arsh Hazarian, native of Moush, living in service in Constantinople, said that he had no complaint against Moussa Bey; that his Petition had not been presented at the regular time; that he had gone as a spectator to the Selamlik, and seeing some Armenians there making Petitions had joined in their cries.

Arshak Hashourian, native of Moush, who has been a commission agent in Constantinople for the last year and a-half, said that he had suffered no direct injury from Moussa Bey, but that, by reason of Moussa Bey's acts, he had been unable to recover money due to him in Moush; that he derived his knowledge of the facts from persons who had suffered injury, and from Petitions to the Sublime Porte and to the Patriarchate.

Another petitioner, a porter (Mooses), was called, but had changed his address, and could not be found, and no evidence was obtained from him.

Moussa Bey, on being questioned, denied the stories of the witnesses, and said that, till the time of Arif Pasha becoming Vali, he had lived on excellent terms with the Armenians, and that, in accordance with written requests of Armenians, he had been appointed Mudir of his district; that while he was Mudir a certain Armenian Papas, named Yarim, had gone about intriguing amongst the Armenians, and he had caused Yarim to be apprehended on evidence of one of these intrigues; that in consequence Armenian feeling had been excited, and these charges got up against him; that the daughter of Anko, of the village of Moushahan, had been driven out and abandoned by some Khoja before the war when she was 10 years old, and his (Moussa's) father, Mirza Khan, had caused the girl to be found and sent back to her father; as to Bostourian Aukhan, of Arghwan, he had been killed by a thunderbolt while he (Moussa) was at Bitlis under orders from the Grand Vizier, and he had heard that it had been so decided by the local Court; and as to the daughter of the shopkeeper Miro, of the village of Hars, he had not abducted her, but she had, two years before, of her own free will, married Jezair Bey, his brother, and had adopted Islam, and was living at present as the wife of the said Jezair Bey; and as to Agho, it had

results of that judgment of acquittal may be very serious for the private prosecutor and denouncer, and for the witnesses who have just now given evidence. And the responsibility under which they will fall may be extended in a manner different to what they expect. As everybody will admit, the words I have uttered on this point are not suppositions, but points of which I feel certain. I desire to make some statements in introduction to the claim of prosecutors' rights, and, in defence of the persons whose attorney I am, to establish their right to prosecute.

"It is impossible not to confess that two points have been come across which call for attention during the hearing of the case which has been examined. The first of these is the contradiction between the inquiries at Moosh, the preliminary inquiries, and the interrogatories which have taken place at Constantinople and the discrepancy in the evidence given before the Court. Undoubtedly, these points are to be cleared up in the following way: The Report of the preliminary inquiries at Constantinople is not to be considered a document such as the law defines, and in consequence of the Petitions which were presented to the Imperial Stirrup, containing complaints of the inquiries which took place at Moosh, His Imperial Majesty's Decree, that the case should be examined according to law and justice, was issued, and therefore it must be admitted that the local and preliminary examination cannot be taken as a basis for comparison. The first is hereby disposed of. In order that nobody and no class of persons outside the Court should be blamed, and in order not to fall into the danger of searching for a secret motive for the repetition of Moussa Bey's name so often in the four quarters of the globe, and for this case's being beaten into every shape and form, whatever anybody may say, if, my Lords, your honourable Court supposes that you are hearing a common criminal case, and that the prosecutors are pure in heart and the witnesses impartial, the second point, too, will be set aside. Proceeding on the path which has been cleared by the removal of these two points, the goal which is to be seen from a distance is a condemnation. But it may be said that before arriving there, there are several discrepancies to be met with. This impediment consists in the fact that the prosecutors are not to be considered intelligent and learned men and the witnesses wise and sharp individuals, but simple men who can only convey to others with difficulty what they mean, and as these discrepancies will be set aside with the force resulting from the union of other private circumstances, in addition, if your honourable Court will endeavour to follow in the limits which I have submitted to it, the importance that is given to this action will disappear. I am sure the Court will give proof of real justice; I have no doubt that whatever the Judgment that is about to be given, it will have a force amply sufficient to disprove lying publications, that is to say, it will have proper legal motives. That the results of Moussa Bey's surrendering to Ottoman justice will be seen is evident and incontestable for all of His Majesty's loyal subjects. I always declare, and particularly in this case, that, conformably to high desire, the Judgment that will be given will be most just and reasonable, and, in conclusion, I demand that justice should be done to the plaintiff."

President (to the lawyers for the defence, on Simon Effendi resuming his seat).—It is now your turn.

Izzet Effendi, the senior counsel for Moussa Bey, then rose and read a lengthy and eloquent speech, with a fine sonorous voice. His speech was much too long for reproduction, and I shall therefore confine myself to the citation of the principal points. The exordium was, as in the speech of Tinghir Effendi, a panegyric of His Imperial Majesty the Sultan, including a prayer for the preservation of the Empire from the illegal aims and intrigues of ill-wishers. He then referred to the high birth of his client, Moussa Bey, Merza Bey Zadé, a Kurdish Chieftain, of a family which had been noble for 300 or 400 years, and which had always served the Empire with loyalty, to the charges which had been preferred against him out of spite, directly and indirectly, and which had finally been echoed in the foreign press, to the fact that although the offences charged were ordinary criminal offences, attempts had been made to give them another colour, and to Moussa Bey's desire for a public trial in order that the stain thrown upon his character, which could not be removed by the "Ordonnances de Non-Lieu" given by the Judge of Instruction, should be publicly effaced and his innocence proclaimed, not only by the Court, but before the bar of public opinion, which would then be convinced that these charges circulated against him were calumnies. "As he is a civilized man," said he, "he prefers to die with honour rather than live in infamy." Izzet Effendi then proceeded to enlarge in detail upon the contradictions, discrepancies, and inconsistencies of the witnesses in the four counts

now remains for you to pronounce the sentence to which, whatever it is, I shall submit.

Asked by the *President* whether he had anything to say, the plaintiff *Carabet* rose to his feet, and, boldly addressing the Court, said:—

"My Lord, we are told that a gentleman like the prisoner, Moussa Bey, cannot have committed the crimes with which he is charged. This fine gentleman with the fez and black coat," said he (pointing to the accused), "is not the savage Chieftain we know in our country, and who has wrought us so much evil. Why does he not appear before your honourable Court in the wild dress in which he is known to everybody in our country? He has impoverished us, ruined our homes and families, robbed and burnt our houses, and he dares to say here that all this is not true."

President.—What more?

Carabet.—Everywhere in our country the traces of his crimes and misdeeds are to be seen.

Izzet Effendi, rising:—

"My Lord, the plaintiff has no right to talk in this manner; these declarations are irrelevant."

Carabet.—I have the right to defend my interests. If Moussa Bey knew he was not guilty, why did he not come of his own accord to defend himself during the two years and more we have been prosecuting him.

Mehemet Ali Effendi.—We ask for damages. (He then presented a document to one of the Court ushers.)

Carabet.—Since Moussa Bey has come here there are no more outrages and crimes in our country, where Kurds and Armenians live as brothers.

Moussa Bey.—I ought not to praise myself, but as he asks why I did not appear before the authorities to defend myself, I must say I remained two years at Moosh and one year at Bitlis, when Salih Pasha and Arif Pasha were Governors. He says I am now considered civilized, because I no longer wear my native dress and wear a fez; thus, according to him, all those who don't wear a fez are savages. The Persians are therefore savages because they wear black lambskin caps, and the English because they wear a hat. Whoever does not wear a fez is not a man! Everybody, when in his native country, wears its costume.

Simon Effendi then rose to address the Court:—

"I don't intend to attempt to refute Mehemet Ali Effendi's arguments, as they are simply a repetition of Izzet Bey's. I only wish for a reply to the questions I have put before the Court, which has not been given. Among other things, I asked whether the Court could take for a basis for its Judgment Ibrahim Bey's Report and the *procès-verbaux* of the depositions taken at Moosh. I also asked whether the contradictions which have been noticed in the depositions of the witnesses merely exist as regards the details or the main facts of the case. As regards the two first questions, I declare that the documents therein mentioned, once His Imperial Majesty the Sultan has decided that the case should be tried here, can have no value. As regards the last question, I maintain that the contradictions spoken of have regard only to details, and not to the main facts of the case. It is impossible that details of the crimes should be remembered by the witnesses after such a lapse of time. These witnesses are honest, simple, ignorant people, and therefore too much importance should not be attached to discrepancies in their statements, especially when the events under examination occurred about three years ago."

Simon Effendi, in conclusion, expressed the hope that the Court would not be influenced by the statements for the defence, and asked for justice to his clients.

Izzet Bey, in reply, maintained his point of view regarding the preliminary Reports of Ibrahim Bey and the *procès-verbaux* signed by the accusers at Moosh, and went to the length of asserting that the Court would have been justified in taking it as a basis for its Judgment even though it had been drawn up by one having no official character, once the plaintiff had signed it. As to the depositions of the witnesses, it was evident that they were not in agreement regarding either main facts or details. It is insinuated that as the witnesses are simple and ignorant men their errors must be pardoned, but that is inadmissible. Supposing the Mosque of Sultan Bayazid or the Seraskeirate was described to a man who had never seen them, he might perhaps wrongly describe them not several days, but even an hour afterwards; but if he had seen them and were asked to describe them, he could do so even after twenty years.

Public Prosecutor (addressing the President).—As your Excellency is aware, the last word belongs to me as Public Prosecutor. Out of the points raised by Simon Effendi Tinghir there are only two which concern the Public Prosecutor. I have

already expressed my opinion as Public Prosecutor regarding this case. Although the preliminary inquiry made by his Excellency Ibrahim Bey, Judge of the Court of Cassation, has not been taken as a basis for this action, it has been borne out by the inquiry made in Court. Simon Effendi Tinghir has also stated that the contradictions are not on the main points, but in the details. When a man gives evidence he testifies to the main points of a case, and not on the details. When witnesses are suborned they are united on the main points, but their falsehood is easily understood from the details. The law has, fortunately, laid down a penalty for false witnesses.

After a few remarks from *Mehemet Ali Effendi*, to the effect that Simon Effendi Tinghir had admitted the contradictions, but had failed to point out which were on the main points and which were on the details,

Izzet Effendi made a final appeal to the Court, during which he stated that both his colleague and himself had been held up to obloquy by many conscientious people unacquainted with the true state of the case. He protested against a man being sacrificed to the violent desire for vengeance inspired in their minds by lying publications, reminded the President of the Court that justice was not to be influenced or led by opinion, and called upon the Court to correct the error into which public opinion had fallen, by declaring in its sentence the innocence and acquittal of Moussa Bey of the crimes laid to his charge.

The President, after asking on both sides if they had anything more to say, and receiving an answer in the negative, declared the trial over, and withdrew with the other Judges into the deliberation room about 2·10. Exactly an hour later the Judges returned to their seats.

President.—Moussa Bey, listen to the decision concerning you that will now be read as the result of the trial.

Azmy Bey, Clerk of the Court, then read the following decision:—

"After hearing the claims and defence of both sides, perusing and examining the documents of the interrogatory, the case has been deliberated upon, and, as will be shown in the detailed record and in the Judgment to be drawn up, considering that the evidence which has been given as to the actions of which Moussa Bey stands accused, is conflicting and cannot be looked upon as quite sufficient to insure conviction, and whereas of these actions, as regards the arson and extortion, a majority has not been obtained, and as regards the burglary unanimity has been obtained, while on the murder of Malkhass a majority of two-thirds for his culpability has not been obtained, decision has been given for his acquittal and his release if he is not detained on another charge."

President (to Guards).—Release Moussa Bey.

Two or three persons in the audience then shouted "Long live the Sultan," and the proceedings terminated.

(Signed) JUSTIN ALVAREZ.

Constantinople, December 6, 1889.

کاردانەوەی بڕیاری بێتاوانیی موسابەگی موتکان و سەرەتای ئاراستەیەکی مەترسییداری ڕووداوەکان

ڕاگەیاندنی بێتاوانیی موسابەگ لەلایەن دادگای تاوانەکانەوە لە٢ی دیسەمبەری ١٨٨٩دا، شەپۆلێکی نارەزایەتیی لەدەرەوەو ناوەوەی ئمپراتۆریی عوسمانیی لێکەوتەوەو ڕەنگدانەوەیەکی کاریگەریی هەبوو بەچەشنێک ڕووداوەکانی بەئاراستەیەکی مەترسییداردا برد کە ئایندەیەکی پڕگرفت و نەخوازراوی لێکەوتەوە. لێرەدا پێمان باشە چەند نموونەیەکی کاردانەوەو ڕووداوەکان لەدەق و وێنەی ڕۆژنامە بیانییەکانی جیهان، سەبارەت بە بڕیاری بێتاوانناساندنی موسابەگی موتکان و هەروەها ئاراستەی ڕووداوەکان بخەینەبەرچاوی خوێنەران، پاشتر بگەڕێنەوە سەر وردەکاری پەیوەندییە دیپلۆماسییەکان.

ڕۆژنامەی بریتانیی (THE SPECTATER) کە لەڕۆژی ٧ی دیسمبەری١٨٨٩دا، واتە پێنج ڕۆژ دوای کۆتاییهاتنی دادگاییەکەو بڕیاری بێتاوانیی موسابەگ، چاپ و بڵاوکراوەتەوە.لە لاپەڕە ٢٢و ٢٣ی خۆیدا، بابەتێکی درێژی بەناونیشانی "تەبرییەی موسابەگ" بڵاوکردۆتەوەو وەک دەنگێکی ئۆپۆزسیۆنی بریتانیی دەڵێت : کۆنەپارێزەکان سەبارەت بە پرسی موسابەگ خاون وا لێکدەدەنەوە کە ڕاکێشانی سەرنج بەو ئاراستەیە، دەستێوەردانی وڵاتێکی سەربەخۆیە بەقازانجی ڕوسیا، یان پیلانێکە بۆ ڕووخاندنی حکومەتی بریتانیا لەئەنجومەنی گشتیی و پارلەمانی بریتانیا. لەکاتێکدا ئێمە کە جەخت لەپشتگیریی حکومەت دەکەینەوە و بەتوندی لەبەرامبەر ڕوسیادا، وەک دواستەمکاریی ئەوروپیی، دەوەستینەوە، کە هیچ کات بۆ هەڕەشەکردن لەبریتانیا، لەئاسیا نەحەواوەتەوە، بەڵام هەڵسەنگاندنی دۆخەکەی ئەرمینیا لە بنەمای ترەوە سەرچاوە دەگرێت، چونکە تورکیا لەتەواوی لایەنەکانی دەسەڵاتییەوە سەربەخۆ نییە..."

پاشتر ڕۆژنامەکە، باسی هەڵوێستی ئەورووپاو پەیماننامەکان لەهەمبەر دەوڵەتی عوسمانیی و کریستیانییەکان دەکات و ئەورووپا وەک وڵاتیکی پابەند لەبەرامبەر جێبەجێکردنی پەیماننامەی بەرلین ڕادەگەیەنێت. دواتر دێتەسەر هەڵوێستی حکومەتی عوسمانیی لەحاست کریستیانییەکان و دەڵێت: کاتێک بیەوێت سزای کریستیانییەکان بدات، کوردانیان لی هاندەدات کەپەلاماریان بدەن و سەرکردە کوردەکان کە دەستوپێوەندی وەحشییان

هەیە، بەریاندەدەنە گوندەکان و پیاوان دەکوژن و ماڵ تاڵان دەکەن و ژنان لاقەدەکەن، چونکە ئەوان بەشێکن لە هێزی دەوڵەت بۆ یاخیبوونی کریستیانییەکان و حکومەت خۆی لەسزادانی پەلاماری موسوڵمانەکان دەدزێتەوە.
رۆژنامەکە بۆ سەلماندنی بۆچوونەکەی موسابەگ بەنموونە دەهێنێتەوە و دەڵێت کە، حکومەتی تورکیی موسابەگی لەترسی رای ئەورووپیی هێنایە ئەستەمبوڵ و لەلایەن دەستەیەکەوە دادگایی کرا، پاش وەرگرتنی قسەی وەزاڵەهاتووەکان و لەبەرچاوی بەشێکی بەرچاو لە چاودێری بێلایەن ، تۆمەبتار ئازادکراو تەبریە بوو."
دوای هەموو ئەمانە، دەکرێ ئەرمەنەکان ئا لەم دۆخەدا وەفادار بمێننەوە؟!
بەتەنیا سەرنجێک لەراستییەکان دەردەکەوێت کە حکومەتی تورکیی لەئاراستە ئاساییەکە دووردەکەوێتەوە کە بەدیهێنانی دادپەروەرییە...
تۆمەتبار باگی ئەستەمبوڵ کراو لەوی وەک قوربانییەکیی بێتاوان پێشوازیی لێکرا، دادگاییەکە لەبەردەم لیژنەیەک بوون کە زۆربەیان موسڵمانبوون، لەرووی بڕوابوونیان بەئاین، ئەوەی کە وای لێکردبوون قەناعەت بەوە بکەن ناباَ بەگوێرەی شەریعەت بەڵگەی کریستیانیی پەسەندبکەن، گەر بێتو چەندە متمانەپێکراو ودروستیش بێت! راگەیاندنی بێتاوانیی و تەبریەی موسابەگ لەم سەربەنەوە شتێکبوو هەردەبووایە ببێت... ئەوان دەیانەوێت بڕوا بەوە بکەین کە ئەم ئەرمەنە داماوانە کە لەژێر سایەی موسوڵمانەکاندا دەژین، گەمەیان بەژیانی خۆیان دێت و روویان لەپایتەختی موسوڵمانان کردووە بۆئەوەی شایەتیی دژی موسوڵمانێک بدەن، کە ئەگەر چیرۆکەکەیان هەڵەبێت، ئەوە ئیدی زەمینەیەکی دیکەی ناکۆکیی و ململانێ لەئارادا نییە!!"
دواتر رۆژنامەکە، باس لەمەترسیی رۆڵی روسیا دەکات لەراکێشانی ئەرمەنەکان و داواش لەجیهانی ئەورووپیی دەکات کە بۆ باشکردنی دۆخی ئەرمەن لەدەوڵەتی عوسمانیی تێبکۆشن تەنانەت ئەگەر رێگای لەشکرکێشیی و هێنانی سوپاشیان گرتۆتەبەر! چونکە " ئەرمەن خەڵکی پابەند ن بەوڵاتەکەی خۆیان و جگە لەژیانی سەلامەتیی و ئازادیی ئاینیی هیچی تریان لەسوڵتان ناوێت. باس سالسبوری هەنگاو بنێت چۆن پێشتر لەماوەی ٣ مانگ لە (Thessaly) نای. سوڵتانیش یان هەڵەکانی خۆی

راستبکاتەوە، یاخود با کەشتیگەلیی بریتانیی لەشام دەرکەویّ! ئەگەر نا ئەوە سالسبوری هەڵەیەکی گەورە دەکات!!
هەروەها لەهەمان رۆژدا، گۆڤاری (THE GRAPHIC)، بابەتێکی بەوێنەیەکی دەستکردی موسابەگەوە لەژێر ناوینشانی :"موسابەگ"ەوە بڵاوکردۆتەوە کەمایەی سەرنجە. رۆژنامەکە سەرەتا باسی لەو تۆمەتانە کردووە کە میستەر گلادستۆن، سەرۆک وەزیرانی بریتانیی، پێشتر دژی سەرۆکی بەهێزی کورد، موسابەگ، بڵاویکردۆتەوە، هەروەها پوختەیەکیش لەچیرۆکەکەی فڕاندنی گولیزارو لاقەکردنی لەلایەن موسابەگەوە بلاوکردۆتەوە..پاشتر دەنووسێت :" دواجار موسابەگ بانگێشتی ئەستەمبوڵ کرا بۆئەوەی وەڵامی ئەو تۆمەتانە بداتەوە، ئەو لە٢٣ی نۆڤەمبەردا، چووەبەردەم دادگای تاوانەکان و رووبەرووی دە تاوان کرایەوە. خالید بەگی داواکاری گشتیی، قسەی شایەتەکانی وەردەگرتەوەو لەوانە تەنیا دووکەسیان لەدانیشتنەکانی دادگاییەکە گوێیان لێگیرا. شێوازی هەڵسەنگاندن و قسەی شایەتەکان لەلایەن خالید بەگەوە، بزەی دەخستەسەر رووخساری قەشەنگی تۆمەتبارەکە و ببووە مایەی ناڕەزایەتیی ئەوانەشی لەهۆڵەکەدا ئامادەبوون. ئاکاری موسابەگ بەخۆنازو بوێرانەبوو، ئەو بەئاشکرا هەستی بەوە دەکرد کە دادگای لەپشتە. ئەو پاڵپشتییەی کە لەنێوەندە باڵاکانەوە هەیبوو، وێڕای نیگەرانیی سوڵتان لە لەرزاندنی شکۆو عیزەتی ئیسلامیی کە مەسەلەیەکی بەرچاوبوون بۆئەوەی موسابەگ لەنێو قەفەسی تاوانبارییدا ئاوا دەربکەوێت. بەڵام دەرکەوتنێکی ئاوا مایەی شانازیی نەبوو، بڕێکی کەمی فشاریش لەلایەن میستەر وایتەوە نەکرا، لەوانەیە بۆیە لەئەستەمبوڵ بڕوا وابووبێت، کە وێڕای پشتگیریی هاوڕێکانی، هێشتا سەرکردە کوردەکە بەخەتابار رادەگەیەنرێت، بەڵام سزادانەکەی بەشێوەیەک دڵنەرمانە دەبێت. بەڵام وێرای میستەر گلادستۆن، وێرای دەیلی نیوس، وێڕای هەندێک بەڵگەی تەواو روون، کەچی موسابەگ بەرەهایی تەبریەکرا!!"
رۆژنامەی (IRON COUNTY REGISTER) ی ئەمریکیی، کە لە ١٢ی دیسەمبەری ١٨٨٩دا بڵاوکراوەتەوە، دەڵێت:" دادگاییەکەی موسابەگ سەرۆکە کوردەکە لەئەرمینیا، بەتۆمەتیی دڵڕەقیی بێوێنەو بەدکاریی، لە٢ی ئەم مانگە کۆتاییهات، بە بێتاوانناساندنی وەحشەکە لەهەموو ئەو تۆمەتانەی دژی بوون. ئەنجامەکە شتێکی لەناکاوی چاوەڕواننەکراو نەبوو."

ڕۆژنامەی ئەمریکیی (THE RED CLOUD CHIFE) لەرۆژی ١٣ی دیسەمبەردا، باس لەوەدەکات کە مسیۆنێرە ئەمریکییەکان لە ئەستەمبوڵ کۆبوونەوەیەکیان گرێداوەو گفتوگۆیان لەسەر ئەو ئاراستەیە کردووە کە پێویستە بگیرێتەبەر لەهەمبەر بڕیاری بێتاوانناساندنی موسابەگ ئەو سەرۆکە کوردەی کە تۆمەتباربوو بە جەردەیی و بەدکاریی دژی کریستیانییەکان لە ئەرمینیا. بڕیاروایە ئەو دوو مسیۆنێرەی کەوەبەر پەلاماری موسابەگ کەتوون، لەشاری وانەوە بانگێشت بکرێن تاوەکو بەڵگەکانیان بخەنە بەردەم دەسەڵاتداران. بروامان وایە کە میستەر هیرش، وەزیری ئەمەریکیی، جەخت لەوە دەکاتە کە موسابەگ دەبێت سزابدرێت."

ڕۆژنامەی ئوستورالیی (THE QUEENSLANDER) کەلەرۆژی ١٤ی دیسەمبەری ١٨٨٩دا، بڵاوکراوەتەوە، لەسەرەوەی لای چەپی ڕۆژنامەکە، لەژێرناونیشانی :"دادگاییەکەی موسابەگ" نووسیویەتی:" دادگاییەکەی موسابەگ کۆتاییهات، ئەو سەرکردە کوردەی کە کارەکانی لەئەرمینیا بەم دواییە هەراو وروژانی لێکەوتبۆوە. ئەو بیست و هەشت تۆمەتی لەسەر بوو، بیست و سێی پەسەند نەکرا یان ڕەتکرایەوە. ئەوەی مابۆوە پێنج حاڵەتی کوشتن، یان پەلامار لەگەڵ کوشتندا بوو. کە سەلمێنرابوو، بەسیش بوون بۆئەوەی وەک خەتابار بناسرێت.
لەبڕیاردان بۆ هەنگاونان، سوڵتان بەحیکمەتەوە دەجووڵێتەوە. چونکە گەڕانەوەی موسابەگ بۆ ئەرمینیا، ئاکامی نالەباری بۆ خەڵکی کریستیانییەکان دەبێت. لەکاتی دادگاییکردنەکە، حاڵەتی گەندەڵی گەورە هەر لەوالییەوە تا کارمەندیکی بچووک لەوبەشەی ئەرمکینیا ئاشکرا بوو. سولتان فەرمانی کردووە گسکی تەواو لەو بەرپرسانە بدرێت و لەسەریشەوە دەستپێکردووە. والییە نوییەکەی بدلیس شوێنی خۆی گرتووە. هەرچەندە، سوڵتان بەشێوەی تایبەت، پێداگرە لەسەر ئەوەی جیاوازیی و هەڵاواردن لەنێوان ئەرمینیا و بەشەکانی دیکەی ئیمپراتۆرییەکە نەکات و ڕێگەی گرتنەبەری هیچ ڕێوشوێنێک نەداتکە جیاواز بێت لەشوێنەکانی دی. لەهەمان کاتدا، ئەو چاوەڕیی ئەوە دەکات، بەو گۆڕانکارییەی کراون ، زەمینەی وروژاندنی سەربەخۆیی نەتەوەیی لاوازبکات کەلەوڵاتانی

بێگانەوە بەڕێوەدەچێت، هەروەها دەستی گرتووە بەژمارەیەک لە گەنجانی خوێندەوارو ڕۆشنبیری ئەرمەنییەوە."

ڕۆژنامەی (THE EVENING BULLETIN) لە٢٠ی دیسەمەبری ١٨٨٩دا، لەژێر سەردێڕی"داواکاریی ئەمریکییەکان" نووسیویەتی:"کۆنسوڵخانەی ئەمریکیی فشاریکردۆتە سەر بابی عالی شتێک بکات لەبارەی ئەو دوو مسیۆنێرە ئەمریکییەی کەلەلایەن موسابەگەوە خراپ مامەڵەیان لەگەڵ کراوە لەئەرمینییا. دوایانکردووە کە سەرکردە کوردەکە سزابدرێت. مسیۆنێر ناپ، موسابەگی لەنێو ژمارەیەک لەکوردان وەک پەلاماردەری خۆی و دکتۆر رینۆڵدز ناسیوەتەوە، هەردووکیان زۆر خراپ مامەلەیان لەگەڵدا کراوە..."

ڕۆژنامەی فەرەنسییش (La Pressa) کەلەرۆژی ٢١ی دیسەمبەری ١٨٨٩دا، بڵاوکراوەتەوە، لەبابەتیکدا بەناونیشانی"مەسەلەی ئەرمەن. تۆمەتبارکردنەکانی ئینگلیزو بێتاواننەناساندنی موسابەگ"بە جۆرێک گاڵتەوە دەڵێت:" هەموو ئەو هەراوزەنایەمان لەیادە کە لەرۆژنامەوانیی ئینگلیزییدا سەبارەت بە پرسی ئەرمەنیی نرایەوە، ئەو رۆژنامانەی کە تەواوی رق و کینەیان سەبارەت بە نەهامەتیی و نایەکسانیی لەبەرامبەر قوربانییە ئەرمەنییە کریستانییەکان لەبەرپرس سەرکردەیەکی کورددا بەتاڵکردەوە کە موسابەگ بوو...ئەوەی کە بۆخۆی لەوە تاوانبارترە ئێمە پاساوی بۆ وەدۆزین. ئەوەی کە بۆنانەوەی ئەم هەرایە مەزەندەدەکرێت، لەپشتی هەوڵەکانی ئۆپۆزسیۆنی بریتانییەوە بۆ لاوازکردن و شڵەقاندنی کابینەکەی سالسبوری، خۆی حەشاردابوو.

دوای ئەو هەموو تۆمەتبارکردنە، حکومەت موسابەگی قۆڵبەستکردو هێنایەبەردەم دادگا، ئەوەی دانیشتنەکانی بەئاشکرا لەدۆخێکی سۆزاویی و شڵەژاودا بەڕێوەچوو، بەتایبەتی، قسەو دەربڕینی شایەتەکان کە ئاکامەکەی راگەیاندنی بێتاوانیی موسابەگی لێکەوتەوە.

ئەم بڕیارە، بەسروشتی حاڵی خۆی بووە خاڵی هاوبەشی چاپەمەنیی ئینگلیزیی بۆئەوەی دادپەروەریی عوسمانیی تێدا لەکەدار بکرێت و نارەزایی لەدژی دەرببڕرێت. وێڕای ئەوەش، ئەوە ئاسانە تێبگەین کە ئەگەر حکومەت لەسەر پاراستنی موسابەگ پێداگربووایە ئەوا بۆی ئاسانبوو کە خۆی لەو دادگاییە بدزیایەتەوە، کە ئەو بۆخۆی لەشارێکی دوورەدەست بوو، زوویش لەبیردەکرا، نەک بهێنرێتە پایتەخت بخرێتە

بەرچاوی هەموو کۆنسوڵخانەکانی جیهانی ئەورووپیی، ئەوەی کە بۆ زامنکردنی تواناو شیاوی خۆی لەکارکردن و رووناکییەکیش بوو بۆ رای گشتیی سەبارەت بە هەرای رۆژنامەکان و ئەو لیژنەیەی کە بەلیژنەی ئەرمەن ناودەبرێت."

رۆژنامەی (The Bristol Mercury) یش کە لە ٢٤ی دیسەمبەری ١٨٨٩دا، چاپ و بڵاوکراوەتەوە، لەژێر ناوینشانی :"لۆرد سالسبوری و موسابەگ" نووسیویەتی :" بەگوێرەی هەواڵێک لەئەستەمبوڵەوە، حکومەتی بریتانیی فەرمانی کردووە بەمیستەر وایت کردووە کە داوای کۆپی تۆماری دادگاییەکەی موسابەگ بکات و رەوانەی لەندەنی بکات. ئەم کارە هەڵهینجانی ئەوەی لێدەکرێت کە لۆرد سالسبوری مەبەستێتیی لێکۆڵینەوە لە بابەتەکەدا بکات."

لە رۆژی ٨ی یەنایەری ١٨٩٠یشدا، رۆژنامەی ئینگلیزیی (THE NORTHERN WIG)، لەژێر سەردێڕی "ئەڵمانیا و موسابەگ"دا دەڵێت :" بەگوێرەی پەیامنێری دەیلی نیوس لە بەرلین، کۆنسوڵی ئەڵمانیا لە نوێنەرایەتییەکیدا بۆ بابی عالی، داخ و پەژارەی خۆی لەچۆنێتیی بەڕێوەچوونی دادگاییەکەی موسابەگ دەربڕیوە، ئەوەی پەژارەی نەک لەلای حکومەتەکەی، بەڵکو لەلای تەواوی هیزو دەوڵەتەکانی دیکە هەبووە.
دەوترێت لەولایەنەوە سوڵتان راوێژی لەگەڵ وەزیری داددا کردووە."

هەر سەبارەت بە هەڵوێستی نەرێنیی و نارەزایەتیی ئەڵمانیا لەهەمبەر بێتاواناساندنی موسابەگ، رۆژنامەی وێلزی(THE FLINTSHIRE OBSERVER) کە لە٩ی یەنایەری 1890دا، بڵاوکراوەتەوە، لەژێر سەردێڕی "کەیسی موسابەگ"، روونکردنەوەی زیاتر دەدات و باسی ئەوەدەکات کە کۆنسوڵی ئەڵمانیی لەئەستەمبوڵ، هەنگاوی جدیی ناوە بۆ ئەوەی سەرنج بۆ شکستی دادگاییەکەی موسابەگ رابکیشێت. وەرگێڕی کۆنسوڵخانەکانی ئەڵمانیا و نەمسا، چوونەتە کۆشک و لەم رووەوە داواکاری خۆیان پێشکەش کردووە، بەوەی چاوەڕێکردنی دادگای پێداچوونەوە، کەشتێکی رواڵەتییەو هیچ راستییەکی نییە، چونکە دادگا ناتوانێت لەبڕیارەکەی پاشگەزبێتەوە. ئەوەی پێویست دەکات ئەوەیە کە بڕیارەکە هەڵبوەشێنرێتەوە و بڕیارێکی دادوەریی سەبارەت بە بەهەڵەداچوونی دادگا سەبارەت بەکەیسەکەی موسابەگ رابگەیەنرێت. بەوەی کەیسێکی دیکە هەیە دژی موسابەگ بێدواکەوتن رادەگەیەنرێت.

لایەنگرانی موسابەگ دڵنیان کە موسابەگ لەهەموو تۆمەتەکان دەربازی بووە، هەرچەندە رای گشتیی لەگەڵ ئەوەدایە، کە دواجار موسابەگ وەک تاوانبار رادەگەیەنرێت، ئەویش لەپێناو رازییکردنی کۆنسوڵخانەکان. پەیامنێری (Koliche Zotting) ، دەڵێت کەیەکێک لەراستییە چەسپاوەکان ئەوەیە کە رێوشوێنی دادگاییەکەی موسابەگ کاریگەرێیەکی ئازاربەخشی لەسەر تەواوی حکومەتەکانی ئەوروپا هەبوو. ئەوەی زۆر ئاشکرایە لێدانە لەهەستی بوونی دادپەروەریی لای سوڵتان، کەتەواوی رەعییەتەکەی بەیەکسانیی لەدڵیدا راگرتووەو ایلێدەکات چاوەڕێی ئاکامێکی دیکەبێت.
ئەوەندەی پەیوەندیی بەمەوە هەبێت، سەبارەت بە کۆنسوڵی ئەڵمانیی (هێرڤۆن رادۆڤیتز)، بەم دواییە دەرفەتی قۆزتۆتەوەو ئەوەی بۆ دەسەڵاتداران شیکردۆتەوە، کە راگەیاندنی بێتاوانیی موسابەگ، دەشێت زیان بەپێگەی تورکیا لەچاوی دەوڵەتانی ئەوروپییەوە بگەیەنێت. دەلین کە سوڵتان کە کاریگەریی قووڵی کۆنسوڵی ئەڵمانیی لەسەر بووە، بانگی وەزیری دادی کردووەو داوای دادگاییەکەی نوێی کردووە. هیچ راستییەک لەم بارەیەوە ناتوانرێت بسەلمێنرێت، بەڵام هۆکاری باش بۆئەوە هەیە کەبڕوای پێبکرێت."
رۆژنامەی ئەمریکیی (THE ADVERTISER ADELAIDE)، لە ٧ی فێبرایەری ١٨٩٠دا، سەبارەت بە راگەیاندنیی بێتاوانیی موسابەگ دەڵێت کە، راگەیاندنی بێتاوانیی موسابەگ کەبەهۆی بەدکارییەکانی لە ئەرمنییا رەوانەی زیندان کرابوو، هێشتا هەر مایەی نارەزایەتییە لەئنگلتەرا. لۆرد سالسبوری، فەرمانیکردووە بە کۆنسوڵی بریتانیی لەئەستەمبوڵ، پرۆتێستۆی ئەم لەباربردنە قێزەونەی دادپەروەیی بکات."

رۆژنامەی ئەمریکیی (THE EVENING POST)، یەکێکە لەورۆژنامانەی لەژمارەکانییدا هەواڵی موسابەگی راگواستووە، ئەم رۆژنامەیە لە ٣ی فێبرایەری ١٨٩٠دا، لەژێر ناونیشانی "موسابەگ زیندانییکراوە" دەنووسێت :" لەسەر دوای میستەر هیرش، وەزیری ئەمریکا، دەرباری عوسمانیی، موسابەگی لەقەڵاکانی خۆیدا زیندانییکردووە، ئەوەی بۆتۆمەتی تاڵانیی و بەدکاریی دژی کریستیانییەکانی ئەرمینییا تۆمەتباربوو."

له٢٤ی فێبرایەریشدا، ڕۆژنامەی (NEWCASTLE MORNING HERALD) ی ئەمریکی دەڵێت: " حکومەتی تورکیی وەک ملکەچبوونی بۆ ئەو پرۆتێستەی کرابوو لەلایەن کۆنسوڵی بریتانیی دژی بێتاواناناساندنی موسابەگ، سەرۆکی بەدناوی کورد، لەسەر ئەو تۆمەتانەی سەبارەت بە ئەنجامدانی بەدکارییەی زۆر دژی کریستیانییەکان لەئەرمینیا ڕووبەڕووی کرابۆوە، فەرمانیداوە دادگاییەکی نوێ ئەنجامبدات و سەرلەنوی کەیسەکە لەئەستەمبوڵ گوێی بۆ بگیرێتەوە.
هەروەها ڕۆژنامەکە کۆمەڵێک خاڵی وەک بنەمای یاسایی دابەزاندووە بۆ پێشاندانی کەموکورتیی دادگاییەکەی موسابەگ بوون، ئەوەی هەندێک جار تەحسین بەگ حاکمی سەرەکیی بۆخۆی لەوێ نەبووە، یان لەبری خۆی کەسێکی دیکەی ناردووە، وەیاخود سەرۆکی حاکمەکان مافی هەڵسەنگاندن و وردبوونەوەی لەقسەی شایەتەکان داوەتە داواکاری گشتیی کە وایکردووە داواکار دوو ئەرکی پێچەوانەی یەکتر جێبەجێبکات! هەروەها براکەی موسابەگ کە تۆمەتبارە بەهاوکاریی ناوبارو لەتاوانەکانی نەهێنراوەتە دادگا و هەروەها بەگوێرەی یاسا لەبری دادگاییکردنی موسابەگ لەسەر تەواوی تاوانەکانی کە بیست دانەیە، کەچی دادگاییەکەی تەنیا لەسەر سیانیان بڕیاری داوە."
ڕۆژنامەی (ROANOKE TIMES) لە٩ی ئەپڕڵی ١٨٩٠دا، لەژێرناونیشانی "وازهێنان لەموسابەگ" دەڵێت:" تۆمەتە جۆربەجۆرەکانی دژی موسابەگ بوون، ئەو سورییە لەیاسادەرچووە، لەسەری لابرا، هۆکاری ئەوەش ئەوەیە کە بەڵگەکان هێندە نین بۆ خەتابارکردن."
له٩ی مایۆ، ڕۆژنامەی (THE MORNING NEWS) لەژێر سەردێڕی "تەبریەبوونی موسابەگ" نووسیەیەتی :" دەستەی تۆمەتبارکردن جەختی لەو بڕیارەی دادگاکە کردۆتەوە کە دەلیت زەمینەیەک بۆ ئەو تۆمەتە نییە کە موسابەگ کچی ئەمەریکی [لەراستیدا ئەرمەنییەو ڕۆژنامەکە بەهەڵە لێیتێکچووە/سەردەشتی] لاقە کردبێت."
ڕۆژنامەی (FORT WORTH TEX) لە ڕۆژی ١٥ی مایۆی ١٨٩٠دا، لەژێر سەردێڕی "لابردنی بەرپرسان"نووسیویەتی :" دکتور جەندەت (جەودەت) پاشا، وەزیری دادو حاکمی ئەستەمبوڵ، لابراوە، بەهۆی پرۆتێستی ئەڵمانیا و ئینگلتەرا سەبارەت بە شێوەی بەڕێوەبردنی کەیسی موسابەگ و کەیسەکانی تر."

له ١٥ی جولای ١٨٩٠دا، رۆژنامەی (THE Wichita Daily Egle) ، نووسیوەیەتی: وەزیرە تورکییەکەی داد، رەزا پاشا، سەرکەوتووبووە لەبەدەستهێنانی فەرمانێک بۆ دادگاییکردنێکی نوێی سەبارەت بە پرسی موسابەگ، بۆئەوەی رێگە لەدەستێوەردانی زیاتری بیانیی بگرێت، هەروەها رەزا پاشا بەڵێنی بە پاتریارکی ئەرمەن داوە کە هانی دادگاییکردنەوەی موسابەگ دەدات لەو تێروانینەوە کە ئەرمەنەکان دڵخۆشبن، ئەوانەی ١٠ مانگە چاوەڕێی ئەو دادپەروەرییەن سوڵتان بەڵێنی پێداون لەوکاتەوەی ماڵە وێرانکراوەکانیان لەئەرمینیاوە جێهێشتووە. موسابەگ هەموو هەولێکی دەدات رێگەی پێبدرێت بگەڕێتەوە سەر شانۆی بەدکارییەکانی، بەڵام بەفەرمانی سوڵتان ماڵێک و دووژنی پێدراوە و ئاماژەی شەوەشی دراوەتی کە خواستی ئاغا ئیمپراتۆرەکەی ئەوەیە کە لەکاتی ئێستادا لەئەستەمبول بمێنێتەوە. "

هەر رۆژنامەی(THE EVENING POST) لەرۆژی ٥ی ئوتی ١٨٩٠دا، دەڵێت:" ئەو هەواڵەی باسی سەرلەنوێ دادگاییکردنەوەی موسابەگ دەکات، نکوڵیی لێکراوە."

رۆژنامەی (THE WATERBURY EVEVNIG EMOCRAT)ی ئەمریکیی، کە لە٢٦ی ئوتی ١٨٩٠دا، چاپ و بلاوکراوەتەوە، لەژێر ناونیشانی "حوکمەکەی موسابەگ شەرمەزارییە" دەڵێت: بڕوا وایە کە حوکمەکەی راگەیەنراوە سەبارەت بەدوورخستنەوەی موسابەگ لەلایەن بابی عالییەوە، شەرمەزارییە، کە مەبەست لێی هێورکردنەوەی ئەرمەنە بێئەوەی هیچ سزایەکی ئەو سەرۆکە کوردە بدات کە بەدکاریە ستەمکارانەکەی لەجیهانی موتەمەدیندا هەرای نایەوە. بێگومان موسابەگ دەچێت بۆم مەککە، بەڵام حەجەکەی نابێتە دوورخستنەوەیەکی هەمیشەیی، لەبەرئەوەی موسابەگ خزمەتێکی ئەوەندە چاکی پێشکەشی سوڵتان کردووە کە رێگە بەهەڵپەساردن و دانیشتنی تەواوی بدرێت."

لە٢٧ی ئوتیشدا، هەر رۆژنامەی(THE EVENING POST) لەژێر سەردێڕیی "دیارنەمانی موسابەگ"هەواڵی دیارنەمانی موسابەگی بڵاوکردۆتەوە، گوایە ئەم حاکمەی بەودواییەی ئەرمینیا کەپێش چەند رۆژێک راگەیەندرا بۆ مەککە دووردەخرێتەوە، دیارنەماوە. ئەو لەماوەی پێشوو لەماڵی خاڵیی بووە کە حاکمی سکوتارییەو لەتەواوی ئازادیی بەهرەمەندبووە. "

رۆژنامەی (THE DAILY TELEGRAPH) لە رۆژی دووشەممەی ڕێکەوتی ١ی سێپتەمبەری ١٨٩٠دا، بەگوێرەی نامەیەکی تایبەت و لەژێر ناونیشانی " موسابەگ. سوڵتان لەهەڵاتنەکەی تووڕەیە" باسی لە تووڕەبوونی سوڵتان کردووە لەهەڵاتنی موسابەگ لەو شوێنەی بۆ مانەوەی دیارییکراوە، ئەوەی گوایە ئەنجامدەری بەدکارییەکانە دژی کریستیانییەکان لەئەرمینییا. ترسەکەش لەوەوە سەرچاوەی گرتووە کە ئەنجامی هەڵاتنەکەی موسابەگ ببێتە مایەی زیاتر ئاڵۆزکردن و وروژاندنی رەوشەکە لەئەرمینییا."

لە١٦ی سێپتەمبەریشدا، رۆژنامەی (THE DAILY NORTHERN ARGUS) لەڤێنناوە، هەواڵی گرتنەوەی موسابەگ، یاخیبووەکەی، لەئەستەمبوڵ، راگەیاندووە."

THE ACQUITTAL OF MOUSSA BEY.

WE hardly understand our Conservative friends upon this trial of Moussa Bey; they seem to miss the important points so completely. They write as if all who call attention to the proceedings were advocating interference with an independent State in the interest of Russia, or were plotting a defeat for the British Government in the Commons. That is not in the least the case. We certainly desire to uphold the Government which protects the Union, and we have a keen jealousy of Russia, both as the last of the European despotisms, and as a Power which in Asia never rests from incommoding, and in places even threatening, England. The reasons for protesting on behalf of Armenia rest altogether on other bases. In the first place, Turkey is not throughout its dominions an independent State. It was once, but for fifty years Europe has maintained and acted on the principle that the dominion of Turks over Christian provinces is a dominion of inferiors over superiors, and is so adverse to the general welfare of the world, that it can only be tolerated on condition of just and vivifying government. This theory has been embodied in a dozen treaties, has been the reason of the liberation of the six Balkan States, not one of which,

defence, while the case was still undeci
their punishment for perjury. The Jud
gave their verdict in that sense,—that is,
believe that wretched Armenians, living a
Mussulmans, risked their lives by travelling
capital in order to testify against a Mussulm
if their story was false, they could have no
of quarrel!

Can we wonder that the Armenians ar
perated, or that, being treated by their
ment as enemies, they turn with reluctar
foreigners who already rule nearly half
They turn to them, it is alleged, out
feeling against Constantinople, a feelin
of any treatment; but it is not so. A
at the facts. The only Christian commu
ever loyally acquiesced in Turkish rule is
The Armenians are Asiatics, they get along al
Asiatics, and have a special readiness to wo
Turks, who find their business capacity almos
For centuries they have not revolted; they
stantinople; and they have earned for them
tempt of the other Christian races of t
over-submissive, and therefore cowardly pe
in fact, only decent treatment and toleration

MOUSSA BEY

SOME months ago, very serious charges—which were solemnly formulated in the *Daily News* by Mr Gladstone—were made against a powerful Kurdish chieftain named Moussa Bey. It is said that in March last, accompanied by a band of a hundred men, he entered the house of one Agatchian, near Moosh, shot his father, pillaged the house, and carried off the wife and daughter of the dead man. The wife died from fatigue in the snow; the girl, who was only fifteen, was forcibly compelled to become the mistress of Moussa's brother, Djaso. Subsequently, when the affair had been noised abroad, and certain gendarmes came to take the girl away from Djaso, she refused to go, saying, "I am Mussulman; leave me in peace." Ultimately the girl was given up to the Armenian Council, and Moussa was summoned to Constantinople to answer this and other charges of like nature which were brought against him. He was put on his trial on November 23rd before the Criminal Court, on two counts of the original indictment, which contained ten charges. The Public Prosecutor, Halid Bey, conducted the examination of the witnesses, of whom two only were heard at the sitting of the Court. Halid Bey's method of examination brought many a smile to the handsome countenance of the accused, and provoked manifestations of disapprobation from the audience. The demeanour of Moussa was haughty and defiant; he evidently felt that the Court was with him. Considering the amount of protection which he enjoys in high places, and the anxiety of the Sultan not to shock Islamic prejudices, it is somewhat remarkable that he has appeared at the bar of a Criminal Court. That he has so appeared is due to the unostentatious but no less determined pressure exercised by Sir William White. It was thought probable in Constantinople that, in spite of the support of his influential friends, the Kurdish chieftain would be convicted, but that his punishment would be of a lenient character. Not so, however. Despite Mr. Gladstone, despite the *Daily News*, despite some exceedingingly damaging evidence, Moussa was on the 1st inst. absolutely acquitted.—Our engraving is from a photograph by Abdullah Brothers, Constantinople, kindly sent to us by Mr. Edgar Whittaker, of the *Levant Herald*.

MOUSSA BEY
Recently tried at Constantinople for Murder and acquitted

FIRE in the Monongahela House, the largest hotel in Pittsburgh, Pa., on the 5th, caused damage to the extent of $100,000. Firemen Long and William H. Diebold were badly crushed by falling debris, but were rescued.

THE trial of Moussa Bey, the leader of the Kurds in Armenia, upon charges of wanton cruelty and outrage, ended, on the 2d, in the acquittal of the monster of all the accusations brought against him. The result occasioned no surprise.

A DOZEN or fifteen Connecticut postmasters, arrested for violating the postal laws by selling postage stamps on credit, appeared before the United States Court at Hartford on the 3d. They were fined $50 and costs, amounting in each case to $110.

known by the visiting Congressmen in September last.

Moussa Must Be Punished.

CONSTANTINOPLE, Dec. 7.—A number of American missionaries held a meeting in this city to consider the course to be pursued in relation to the recent acquittal of Moussa Bey, the Kurdish chief, who was charged with robbery and outrage upon Christians in Armenia. It was decided to summon from Van two American missionaries who were assaulted by Moussa Bey and to have them place their evidence before the proper authorities. It is believed that Mr. Hirsch, the American Minister, wiil insist on Moussa Bev being punished.

December 14, 1889.

Duke's reluctance to visit Leeds, and for one or two other circumstances connected with his recent visit to Yorkshire.

TRIAL OF MOUSSA BEY.

The trial of Moussa Bey, the Kurdish chief about whose doings in Armenia there has been so much agitation of late, has terminated. The Constantinople correspondent of the *Standard* says:—"Of the charges against him, twenty-eight in number, twenty-three were either disapproved or rejected. But the remaining five being cases of murder, or of outrage accompanied by murder which had been proved, are held sufficient to justify his being sentenced. In deciding to take this step, the Sultan is acting wisely, as the return of Moussa Bey to Armenia would have the worst possible effect on the Christian population. During his trial such a condition of administrative corruption, extending from the Governor-General to the lowest functionary in that part of Armenia, was revealed, that the Sultan has ordered a complete sweep of the implicated officials, beginning with the head, and the new Governor-General of Bitlis has already taken possession of his post. The Sultan, however, being resolved not to make any special distinction between Armenia and other parts of his empire, will allow of no measures being taken different from those he is prepared to apply elsewhere. At the same time he anticipates, by the changes made, to take away grounds for the agitation for national independence which is being carried on in foreign countries, and has already taken hold of numbers of educated young Armenians."

PARLIAMENT IN SCOTLAND.

would soon come.

Steamer Destroyed by Fire.

LONDON, Dec. 20.—Information is received here that several explosions occurred yesterday on board the British tank steamer Ferguson, lying at her wharf at Rouen. One man was killed, four wounded and the vessel and docks were damaged to the extent of $150,000.

The Ferguson took fire and burned to the water's edge. The petroleum, freed by the explosions, spread out upon the bosom of the Seine, and blazed fiercely for two hours, when the flames died out for lack of combustible matter to feed upon.

Demands of Americans.

LONDON, Dec. 20.— The Daily News correspondent at Constantinople says the American legation is pressing the porte to take some action in the matter of the two American missionaries who allege that they were maltreated by Moussa Bey in Armenia, and demand that the Kurdish chief be punished. Missionary Knapp identified Moussa among a number of Kurds as the assailant of himself and Dr. Reynolds, both being outrageously treated. The porte has ordered the American patriarch to recall the Archimand rite, Saradjean, from America.

England Expects Trouble.

LONDON, Dec. 20.—The admiralty as an act of precaution, in view of a possible straining of the relations between England and Portugal regarding their possessions in Africa, has made arrangements to transfer the depots and hospital stores for the Mediterranean and channel squadrons from Lisbon. Orders were recently issued for the war ship Agamennon, at Zanzibar, to rejoin the Medditterranean squadron. These orders have since been countermanded, and the vessel will remain at Zanzibar.

The Pope Would Not Permit It.

LA QUESTION ARMÉNIENNE

Les accusations anglaises. — Le procès Moussa Bey. — Acquittement

(De notre correspondant spécial)

Constantinople, 14 décembre.

On se rappelle le tapage qui s'était élevé, ces temps derniers, dans la presse anglaise à propos des affaires arméniennes. Les journaux de l'opposition racontaient, en termes indignés, les violences et les iniquités dont auraient été victimes les chrétiens d'Arménie ; leur colère s'acharnait surtout après un certain fonctionnaire Kurde, nommé Moussa Bey, qui se serait rendu coupable des actes les plus répréhensibles.

Nous ne nous sommes jamais ému outre-mesure de ces doléances, devinant fort bien que, derrière toute cette philanthropie, se cachait une manœuvre de l'opposition anglaise pour ébranler le cabinet Salisbury ; c'est ce que nous avaient révélé, du reste, les débats qui avaient eu lieu déjà devant le parlement britannique. La question arménienne, comme la question crétoise, comme la question anti-esclavagiste ne sont que des plate-formes électorales ou ministérielles, et ne doivent pas être considérées autrement à l'étranger.

Un procès à sensation

by influenza,

LORD SALISBURY AND MOUSSA BEY.

According to advices from Constantinople the British Cabinet has instructed Sir William White to ask for copies of the court records of the trial of Moussa Bey, and to send them to London. It is to be concluded from this action that Lord Salisbury intends to make an inquiry into the matter.

THE BISHOP'S DOG.

A Madras correspondent of the *Colonies and India* gives an account of a pathetic incident in connection with the death of Bishop Sargent, which occurred recently at Palamcottah. The "chief mourner" at the bishop's funeral was, it seems, his little tan spaniel. The dog clung to his master throughout his illness, seated in a chair in the verandah or the sick room. And when the body of the bishop was carried forth in his coffin, and placed first in the Tamil church on trestles, the little dog followed and took up its position underneath the coffin.

Stock.
HARBROW'S WORKS, South Bermondsey Station, London, S.E.

THE MOUSSA BEY CASE.

The German Ambassador at Constantinople is taking active steps to call attention to the failure of justice in Moussa Bey's case. According to the *Daily News* correspondent, the dragomans both of the German and Austrian Embassies have attended at the Palace in order to make representations in connection with the matter. The proceedings before the Court of Cassation are illusory rather than real, since that tribunal cannot reverse the decision. All that it can do is to annul judgment. The sole object gained would be a judicial declaration that the Court was wrong in acquitting Moussa Bey. A further case against him is to be put down for hearing without delay, and his partisans are confident of his being acquitted on all charges, although general opinion now inclines to the belief that he will be condemned in order to satisfy the Embassies. Speaking of the matter, the Constantinople correspondent of the *Kolnische Zeitung* says: "It is an established fact that the proceedings of the trial and its issue have made a most painful impression upon all the European Cabinets, all the more as it is well known that the sense of justice of the Sultan, who has the welfare of all his subjects equally at heart, would have led him to wish for another result. In connection with this the German Ambassador, Herr von Radowitz, is said to have recently taken the opportunity of explaining to a competent authority that Moussa Bey's acquittal was likely to harm the prestige of Turkey in the eyes of foreign countries. The Sultan, on whom the representations of the German Ambassador are said to have made a deep impression, summoned the Minister of Justice to him, and ordered a new trial. Neither fact can, of course, be vouched for, but there is good reason for believing in them.

DEATH OF VISCOUNT TEMPLETON.

Viscount Templeton died at San Remo on Saturday. The deceased general served with distinction in

British army, will leave London in May on a visit to Canada. He will proceed via Japan.

THE ATROCITIES IN ARMENIA.

(BY SUBMARINE CABLE.)

(From our own Correspondent.)

MOUSSA BEY'S ACQUITTAL.

PROTEST FROM ENGLAND.

LONDON, February 6.

The acquittal of Moussa Bey, the Turkish commander who aided in the atrocities in Armenia which he was sent to suppress, continues to excite indignation in England. Lord Salisbury has instructed Sir W. A. White, the British ambassador at Constantinople, to protest against this infamous miscarriage of justice.

sons why it would not be wise for the Imperial authorities to veto the Divorce Extension Bill, has been placed before the Cabinet, and influenced the members greatly in their decision not to disallow the bill.

Moussa Bey.

LONDON, Friday.—The Turkish Government, in deference to the protest made by Sir William White, British Ambassador at Constantinople, against the acquittal of Moussa Bey, the notorious Khurdish chief, on the charge brought against him for his action in connection with the terrible outrages committed on Christians in Armenia, has ordered a new trial to take place. The case will be re-heard at Constantinople.

[The following are the principal grounds of the appeal, as set forth by the advocate for the plaintiffs, against the acquittal of Moussa Bey:—1. That, contrary to law, a judicial assessor, Tahsin Bey, was absent during one sitting of the Court, sending a substitute in the person of another Judge, Salih Bey. 2. That the presiding Judge, who has only the right to accord to the one member of the Tribunal holding judicial office permission to examine the witnesses, granted this right to the Public Prosecutor, thereby vesting in him two totally opposed functions. 3. That this manner of proceeding greatly influenced the evidence of the witnesses. 4. That the brothers of Moussa Bey, who are accused of complicity in his crimes, were not brought before the Court. 5 That according to the law, instead of judging Moussa on all the counts of the indictment, which numbered twenty, the court gave judgment on three counts only.]

PRICE THREE CENTS.

THE DUKE OF ORLEANS.

Comments of the Paris Press on His Sentence.

PARIS, February 13.—The Republican journals approve the sentence of two years' imprisonment imposed on the Duke of Orleans yesterday, and say that the manifestations made by the Orleanists preclude the possibility of a pardon for the Duke or a reduction in his sentence.

The *Journal des Débats* says it hopes the Government will not allow the provocation of the Royalists to prevent its extending clemency to the young Duke.

The Royalist papers refer to the noble feelings that inspired the Duke to offer his services as a common soldier, and declare that in view of his patriotic motives the sentence imposed on him is monstrous.

The *Soleil* says that the law of exile is unjust, and that the country will declare that it ought not to exist.

The *Figaro* acknowledges that the law has been applied moderately in the case of the Duke, but expresses the hope that public opinion will insist upon the prisoner being pardoned.

The *Presse* declares its belief that the Duke must be pardoned.

MUSSA BEY IMPRISONED.

REQUEST OF THE AMERICAN MINISTER COMPLIED WITH.

CONSTANTINOPLE, February 13.—At the request of Mr. Hirsch, the American Minister, the Porte has imprisoned in his own palace Mussa Bey, the Kurdish chief who is charged with robbing and outraging Christians in Armenia.

BERLIN LABOR CONFERENCE.

CONSIDERATION OF GERMANY'S INVITATION BY THE FRENCH CABINET.

PARIS, February 13.—At a meeting of the Cabinet to-day, M. Spuller, Minister of Foreign Affairs, announced the receipt of an invitation from Germany for France to take part in the Labor Conference to be held in Berlin in accordance with the ideas expressed in the recent rescripts of Emperor William. The Cabinet decided that M. Spuller should ask for details as to the scope of the work of the Conference before replying to the invitation.

PARNELL COMMISSION REPORT.

... of Vineyard Haven Harbor, outstanding ... y and outpointing her.

The course is around the Vineyard Sound Lightship, and the time will be taken off Palmer's Island. About thirty yachts started for New Bedford. Several yachts proceeded east this morning to Boston and Marblehead, while many remained in the harbor.

CONDENSED DESPATCHES.

Dallas & Tilton of Hastings, Neb., have closed their doors. Liabilities, $15,000; assets, $14,000.

Execution for $7,100 was issued to-day against A. P. Witmer, general merchant at Paradise, Pa. His liabilities are considerably in excess of assets.

Carnegie, Phipps & Co. bid in the Columbus Bridge Works at sheriff's sale in Dayton, Ohio, yesterday for $38,000. The stockholders lose everything.

Gen. W. T. Sherman and two daughters, Miss L. Sherman of New York and Mrs. Elly Sherman Thackar of Pennsylvania, were registered at Young's Hotel in Boston this afternoon. They are on their way to Bar Harbor, where they will be the guests of the Blaines.

William Burns, who, when seventeen years old, was sent from Syracuse to State Prison in Auburn for life for fatally injuring one of two men who he thought were trying to steal his employer's team of horses, was to-day released on a pardon, after having served twelve years and four months.

The woollen-mill spinners of the Washington Mills, at Lawrence, Mass., were notified this morning that after August 11, 35 cents will be paid for 100 runs per warp, instead of 50 cents, the present price. Sixteen of the male employees declined to accept and left the mill. They claim that their wages will thus be reduced from $12 to $8 per week.

Philadelphia's Population.

WASHINGTON, August 5.—The official rough count of the Census Bureau shows the population of the city of Philadelphia to be 1,044,894. This is an increase during the last ten years of 197,724, or 23.24 per cent.

time.

The President, Secretary, Treasurer, and Delegate of Union No. 1. of the Progressive Labor Unions have signed a statement to the effect that if Bernhard Blau, one of the members of the Union, is implicated and associated with Anarchists, as stated in a morning paper, they do not sympathize with him nor entertain any such sentiments.

Bernhard Blau, in conversation with a reporter of *The Evening Post* to-day, took occasion to deny vehemently the assertion made by Arthur Dale, as reported in yesterday's *Evening Post*, that he (Blau) was an Anarchist and a dangerous man, and that he had intended to blow up Chicago at the time of the hanging of the conspirators in that city. When asked, however, whether he had not written a letter to the Mayor of Chicago threatening the city with destruction in case the execution should be carried out, he said: "Well, yes, I did write that letter, but I had no intention of doing any such thing. I did sympathize with the Anarchists, but I am not a dynamiter."

EDMUNDS ON THE GAG RULE.

Senator Edmunds in a letter to Mr. Daniel Roberts, a prominent lawyer of Burlington, Vt., says:

"I agree fully with all your general statements, that whenever the conduct of a minority in the Senate becomes obstructive on any particular measure the Senate ought to take immediate means to repress such obstruction and to act upon the measure. This I think is the law now. Others do not, but think it requires a change of the rules—which I am willing to make as applied to a particular case when it shall arise, rather than a general provision for terminating debate on anything when a majority pleases—which last, I believe, would be a very great evil to the public interest."

— The report that a new trial has been ordered for Mussa Bey is denied.

and the various nations provide against such a tax.

Won't Marry Divorced People.

LONDON, May 8.—A dispatch from Australia says that the bishops of Melbourn and Ballarat have directed the clergy of their dioceses to refuse to marry divorcees under the new Victorian act.

O'Brien's Libel Suit.

LONDON, May 8.—William O'Brien has been refused a new trial of his libel suit against Lord Salisbury, prime minister. On the first trial a verdict was returned for Lord Salisbury.

Moussa Bey's Acquittal.

CONSTANTINOPLE, May 8.—The chamber of accusation has confirmed the decision of the court that there is no ground for the charge that Moussa Bey ravished an American girl.

France's Striking Miners.

PARIS, May 8.—The strike is extending to the Besseges collieries. In the collieries of Grande Combe 5,260 hands threaten to strike.

Roubaix's Strikers Resume.

PARIS, May 8.—Twenty thousand strikers at Roubaix have resumed work, and the strike has practically ended.

to the ambiguity of legislation on the Chinese question, he said, it was not altogether clear whether the American government taxed Chinese who entered, or barred them all out. Anyway he thought that the Chinese were to be dreaded more for their virtues than their vices, which he had not believed to be so extensive or flagrant as to warrant the grounds taken. In an interview subsequently Mr. Potter declared it to be his conviction that the tariff question would again be the issue in the presidential campaign in 1892, when the free traders or tariff reformers would in all probability be successful.

HENRY M. STANLEY

is given to an exhibition of ill-temper which disclosed in his character an element of egotism which threatens to increase the number of his enemies if allowed to remain undisturbed. Just now he is complaining of the cowardice of public men and the press of England in not taking an aggressive position against Germany in Africa at his behest and is inclined to belittle the intellectual qualities of those who do not agree with him in the matter of England's immediate dominion of the lake and other desirable portions of the interior. He admits, however, that there is plenty of room in Africa for both Germany and England, but thinks an English railway should be constructed at once to connect the lakes, and place that region beyond the possibility of occupation by other powers. Such a railway he asserts would open the interior to a trade, the value of which can scarcely be estimated. He expresses admiration for Maj. Wiessman, but is disinclined to speak of Emin or of his new expedition. Throughout the interview in which Stanley expressed himself as above, he referred to himself as an Englishman.

Duc d' Orleans' Pastime.

Special to the Gazette.

PARIS, May 12.—Duc d' Orleans, who has been three months in prison, whiles away tedious confinement by making wicker chairs, an employment for which

Stanley Interviewed.

LONDON, May 12.—Mr. Henry M. Stanley, in an interview to-day regarding Germany's government in Africa, said that he is wearied by England's apathy and pliancy in regard to operations being carried on by the Germans. If England continued to remain inactive the Germans would secure paramount influence in Africa.

Officials Removed.

CONSTANTINOPLE, May 12.—D. Gendet Pasha, minister of justice, and the governor of Constantinople were removed, owing to the protest of Germany and England against their conduct in the Mussa Bey and other cases.

A King Reported Murdered.

PARIS, May 12.—Advices have been received from Senegal to the effect that Senegal's king has been murdered by his subjects. He had tried to impose upon them European ideas which he had imbibed at the Paris exposition.

POLITICS IN KENTUCKY.

The Turkish minister of justice, Riza Pasha, has succeeded in obtaining an order for a new trial in the affair of Moussa Bey, in order to avoid further foreign intervention. Riza has also promised the Armenian patriarch that he would stimulate the prosecution of Moussa with a view of giving satisfaction to the Armenians, who have been now ten months waiting for the justice promised them by the sultan when the left their devastated homes in Armenia. Moussa Bey has been doing his best to obtain permission to return to the scene of his exploits, but he has been provided with a home and two wives by the sultan's orders, and it has been intimated to him that his imperial master's desire is that he shall remain in Constantinople for the present.

Mr. Stanley has not yet recovered from the prostration which threatened the postponement of his marriage. He was greatly fatigued on his arrival at Melchet court, and remained in bed all day today.

Billious complaints, constipation, and nausea, are relieved and cured by Ayer's Pills.

Town Blown Away.

MINNEAPOLIS, April 8.—A special to The Tribune from Burlington, Ia., says: It is reported here that Prophetstown, Ills., was blown away by a cyclone. All wires are down and no particulars can be obtained.

Letting Up on Moussa.

CONSTANTINOPLE, April 8.—Several of the charges against Moussa Bey, the Syrian outlaw, have been dropped. The reason assigned for this proceeding is that the evidence is insufficient.

Little Mac Is Dead.

NEW YORK, April 8.—Ebenezer Nicholson, the popular minstrel, who became famous as Little Mac, died yesterday of Bright's disease.

TO HONOR COUNT VON MOLTKE.

Arrangements for the Celebration of His Ninetieth Birthday.

BERLIN, Aug. 26.—Count Von Moltke will complete his ninetieth year on October 26, and the occasion will be celebrated throughout Germany by a series of popular fetes.

The Kaiser intends to confer on the distinguished soldier an especial mark of the Imperial favor.

Moussa Bey's Sentence a Sham.

LONDON, Aug. 26.—It is believed that the sentence of exile pronounced upon Moussa Bey by the Porte is a sham, intended to quiet the indignation of the Armenians without inflicting any punishment upon the Kurdish chief whose atrocious persecution of the Christians excited the horror of the civilized world. Moussa will doubtless go to Mecca, as ordered, but his pilgrimage is not likely to result in his permanent banishment, for he has done too congenial a service to the Sultan to permit of his complete retirement.

Robbed On His Way to America.

DUBLIN, Aug. 26.—Sir George Beaumont, who reached here yesterday by the mail steamer from England, en route to Queenstown, where he proposed to embark for America, has reported to the police that while in a first-class carriage on the train between Kingstown and Dublin he was robbed of a valuable dressing case containing several diamond rings, £15 in notes, silver and gold, a pair of opera glasses and other articles. As yet there is no clue to the thieves.

... have a chance of success.

PORTUGAL IN AFRICA.

ENGLAND'S CONTROL OVER HER POSSESSIONS THERE.

PARIS, August 27.—The *Siècle* says that the stipulation of England in the Anglo-Portuguese agreement restraining Portugal from transferring African territory to another Power without England's consent, constitutes a veritable protectorate over Portugal's African possessions. Portugal, the *Siècle* says, does not intend to cede Lorenzo Marques to the Transvaal.

LISBON, August 27.—The Progressist journals here say that the Anglo-Portuguese agreement will ruin Portugal's colonial interests and fatally affect the future commerce of Mozambique and Angola, especially of the latter place, where it will be possible to introduce contraband goods by using the free transit through the Barotze country.

ELEVEN SOLDIERS KILLED.

ST. PETERSBURG, August 27.—Eleven soldiers were killed during the recent manœuvres by the blowing up of a pontoon bridge on the Looga River.

DISAPPEARANCE OF MUSSA BEY.

CONSTANTINOPLE, August 27.—Mussa Bey, lately Governor of Armenia, who, it was announced a few days ago, had been exiled to Mecca by the Turkish authorities, has disappeared. He was in the custody of his uncle, who is Governor of Scutari, and enjoyed complete freedom.

THE DESTRUCTION OF TOKAY.

PESTH, August 27.—The fire that destroyed Tokay began at night. The flames were fanned by a high wind that was blowing at the time. All the public buildings were destroyed. The inhabitants are encamped in the fields under canvas sent from the nearest military station and amid piles of lumber, furniture, etc. The greatest distress prevails. The fire is still burning. The Government has promised to send assistance.

Several hundred head of cattle perished in the flames. Kaba, Katzfeld, Saro, and other villages near Temesvar are also in flames. Ten persons have perished at Kaba and three at Saro.

Italy's Relations with France.

PARIS, August 27.—Vice-Admiral Duperré, commander of the French squadron which has been ordered to Spezzia for the purpose of saluting King Humbert of Italy, who will visit that place on September 21 to witness the launching of an Italian iron-clad, will be the bearer of an autograph letter from President Carnot to his Majesty.

An Inside History of Boulangism.

THE BEHRING SEA.

BRITISH SEALERS ORDERED NOT TO OPERATE.

(OUR SPECIAL MESSAGE.)

LONDON, Saturday.—An American cruiser has officially ordered British sealers not to persist in their operations in the Behring Sea. The demands were not resisted, the sealers acquiescing and sailing away.

MOUSSA BEY.

THE SULTAN FURIOUS AT HIS ESCAPE.

(OUR SPECIAL MESSAGE.)

LONDON, Sunday.—The Sultan of Turkey is furious at the escape from custody of Moussa Bey, the alleged author of the atrocities on Christians in Armenia.

It is feared that the result of Moussa Bey's escape will be still further to complicate the agitation in Armenia.

THE AMERICAN TARIFF.

THE M'KINLEY BILL TO BE SHELVED.

(OUR SPECIAL MESSAGE.)

LONDON, Saturday.—It is probable that the M'Kinley Tariff Bill, now before the United States Congress, will be shelved, the sugar difficulty being the barrier to its being proceeded with.

CENTRAL AMERICA.

THE DAILY NORTHERN ARGUS,

being resumed, the Minister submitted an amendment favorable to Portugal, resulting from a recent conference between the Minister and Lord Salisbury, at Dieppe.

MOUSSA BEY.

VIENNA, September 16.

Moussa Bey, the insurgent, has been arrested at Stamboul.

THE MACKINLEY BILL.

NEW YORK, September 16.

The Mackinley Tariff Bill will operate in February.

THE SOUTHAMPTON STRIKE.

LONDON, September 16.

The strikers at Southampton have resumed work.

THE IRISH POTATO BLIGHT.

LONDON, September 16.

The spread of the potato blight in Ireland is creating deplorable results.

REUTER'S SPECIAL SERVICE.

GERMANY SANCTIONS SLAVERY.

LONDON, September 15.

The German authorities have agreed to sanction the local slave traffic in the German territory of Bagamoyo.

ARCHBISHOP WALSH AND THE VATICAN.

LONDON, September 15.

Archbishop Walsh, of Dublin, has, in

THE LABOR CRISIS.

[BY ELECTRIC TELEGRAPH.]

BRISBANE, Tuesday.

The following steamers left Brisbane today:—The Barcoo, for Sydney; Ranelagh, for Maryborough, Gladstone and Rockhampton; and Barrabool, for Mackay and Townsville.

MARYBOROUGH, Tuesday.

A wharf lumper left the union to-day and went to work on the wharf. His excuse was that he could no longer see his children forced to go to school without their breakfasts. It is believed others will follow this man's example.

MACKAY, Tuesday.

Strike matters are quiet. The Buninyong leaves to-night with 1292 tons of sugar for the South—the largest shipment that has ever left Mackay in one bottom.

HERBERTON, Tuesday.

The A.U.S.N. Company have stated that two officers and two wharf laborers who are on strike applied to them yesterday to be reinstated unconditionally. They were informed that there is no vacancy, but that they would have the first chance offering.

The strike leaders here are arranging for a general strike throughout the colony. The men may be called out at any moment.

SYDNEY, Tuesday.

The Labor Defence Conference was resumed to-day.

The committee state that the Butchers', Bakers', Gas-stokers', and every other Unionist will be called out.

The action of the Government in this crisis is considered by some of the men to be a furtherance of the interests of the capitalists, and more will be said anon.

Messrs. Harace and May will call out the railway men. It is stated that even now the labor party will meet the employers in a conference. It is also reported that the compositors will be called out from the daily Press.

Mr. Addison, Police Magistrate, announced in court to-day, that as the causes of cowardly, brutal assaults here were so frequent, and if persons persisted in them he should, as senior Stipendiary Magistrate, confer with his colleagues as to the desira-

کۆنسوڵخانەی بریتانیی لەئەستەمبوڵ، لەرێگەی وەرگێڕەکانییەوە پەیوەندییان بە جەودەت پاشای وەزیری دادی عوسمانییەوە کردو سەبارەت بەو گومانانەی لەسەر لێکۆڵینەوەکان و چۆنێتیی دادگاییکردنەکە و هەروەها راپێچنەکردنی پیاوەکانی موسابەگ بۆ لیکۆڵینەوە لەدادگا، گفتوگۆیان لەگەڵدا کرد. جەودەت پاشا، لەوەڵامی میستەر ستاڤیردزدا وتی کە ئەو بۆخۆی تەواوی لێکۆڵینەوەکانی بەرایی بینیوە پێش ئەوەی بچێتە دادگا و هیچ کەموکورییەکیان تێدا نەبووە. پاشتر سەبارەت بە بەریوەچوونی دادگاییەکە وە وتی کە بۆخۆی لەوە دەکۆڵێتەوە هەتاوەکو بزانێت داخۆ داواکاری گشتیی بەتەواویی ئەرکەکانی خۆی بەجێگەیاندووە یان نا. هەروەها لەبارەی گرتن و هێنانی پیاوەکانی موسابەگیشەوە، جەودەت پاشا وتی کە راپێچکردنی ئەوانە بی بەڵگەیەکی روون و تەنیا لبەر ناوهێنانێکی سادە لەلایەن دواکارەکانەوە لەولاتێکی دوورەوە بۆ ئەستەمبوڵ هیچ پێویست نییە. دواتر جەودەت پاشا داوای لە وەرگێڕەکانی کۆنسوڵخانەکە کرد کە بیرخەرەوەیەک پێشکەشبکەن تا ئەویش بەدرێژیی وەڵامی هەموو پرسیارو گومانەکانیان بداتەوە.

دواتر بیرخەرەوەکەی کۆنسوڵخانەی بریتانیی لەلایەن میستەر ستاڤیردزەوە، لە ١٥ی یەنایەری ١٨٩٠دا، پێشکەشی وەزیری دادی عوسمانیی کرا. لەم بیرخەرەوەیە جەخت لەوە کرابووەوە کە بەهۆی تاوانەکانی موسابەگەوە کە بۆتە جێگای قسەلێکردنی رۆژنامە بیانییەکان و بەرزبوونەوەی دەنگی نارەزایەتیی و بێزاریی و گەیشتنی بەگوێی سوڵتان، سوڵتان فەرمان فەرموو موسابەگ و داواکارن بهێنرێنە ئەستەمبوڵ و دادگایەکی دادپەروەرانە بەرێوەچێت و ئەو ئەرکەش خرایەسەر داواکاری گشتیی، ئەوەی کە دەبوو ئاڵۆزیی و هەستیاریی کەیسەکەی لەبەرچاو بگرتایەو بەدوای هەر سەرچاوەیەکی زانیارییدا بچووایە کە تیشکی بخستایەتە سەر راستییەکان، بەڵام ئەم پیاوە (واتە داواکاری گشتیی/سەردەشتیی) ئەرکەکانی خۆی پشتگوێخستووەو ئامادەنەبووە بڕیار بۆهێنانی ئەوانە دەربکات کە هاوکارو یارمەتییدەری موسابەگ بوون لە تاوانەکانیدا. دواجاریش کە دادگاییەکە بەڕێوەچوو، ئاراستەکەی گۆڕیوە بۆ دۆزینەوەی کەموکورتیی لەقسەی شایەتەکان و ئاراستەکردنی پرسیاری

سەرلێتێکدەرانە بەمەبەستی شلەژاندنیان. پاشتریش بە ناکۆکیی قسەکانیان و درۆکردن تۆمەتباری کردوون و داوایکردووە سزابدرێن!
دواجاریش، داکاری گشتیی بۆخۆی زۆر لەلایەنگرانی موسابەگ بەجۆشتربوو بۆ بەردان و ئازادکردنی موسابەگ. هەموو ئەمانە لەلایەن ئەو تورک و بیانییانەی کە لەدادگاییەکە ئامادەبوون بەروونیی بینراون.
بەم شیوەیە، بیرخەرەوەکە، سەرۆکی دادگاو داواکاری گشتیی و دەستەی لیکۆڵینەوە لەتاوانکاریی و تەواوی کارمەندانی دادگاکەی بەپشتگوێخستنی ئەرکەکانیان و بایەخ نەدان بە بەدیهێنانی دادپەوەریی و نەگەڕان بەدوای راستییەکاندا تۆمەتبارکرد.
جەودەت پاشا، لەوەڵامی ئەم بیرخەرەوەیە، جەختی لەوە کردەوە کە ئەو هەر لەسەرەتاوە پێی لەسەر ئەوە داگرتووە کە پێویستە کەیسەکە وەک کەیسێکی دادپەروەریی و یاسایی سەیربکرێت و لەهەموو بیروڕاو کاریگەریی سیاسیی بەدووربگیرێت. بەدەر لەهەر بۆچونێکی شەخسیی کە هەرکەسەو لەلای خۆیەوە بەچەشنێک بۆخۆی وێناکردووە، سەبارەت بەوەی کە موسابەگ پیاوێکی شەریفە یان نا، یان ئەو تاوانبارە لەحست ئەو تۆمەتانەی رووبەڕووی کراوەتەوە یاخود نا. ئەوەی دەبێت پێداگریی لێبکرێت ئەوەیە کە بوونی بەڵگەی دروستە بۆ سەلماندنی تاوانکاریی یان بێتاوانیی! هەروەها یاساییبوون و رەواییبوونی رێوشوێنی لێکۆڵینەوەو دادگاییکردنەکەیەتی. لەمە بترازێت، نە ئەو هەرایەی رۆژنامەکانی ئەروپا و نە نارەزایەتیی و خۆپێشاندانەکان، هەموو ئەوانەی کە بەبڕیارەکەی دادگا موتەئەسیربوون یان نا، هەرچییەک بن بایەخێکیان نییە. لەوانەیە کە ئەوەی پێشوو بەهاندەری رق و هەروەها بەهۆی ئەو شکات و داواکارییانەوە بوو کە بۆخۆی لەخۆیدا بایەخێکی نییە.
چ لەدەوڵەتی عوسمانیی و چ لەوڵاتانی بیانیی، چەندین تاوان روودەدەن و چەندین تاوانکار دادگایی دەکرێن و سزادەدرێن و ئەمە راستیی بابەتەکەیە. ئەو کەیسەی کە ئەرمەنەکان تووشی چەوساندنەوە بوون شتێکە لەدەرەوەی بایەخی کەیسەکەی موسابەگە.
هەروەها جەودەت پاشا لەم بیرخەرەوەیە، ئاماژەی بەکۆمیتەی ئەرمەنیی لە ئەوروپا داوە کە دروستبووەو هەروەها جەختی لەپەیوەندیی ئەوان بە داواکان و شکاتەکانی ئەرمەن و دانانی رێوشوێن بۆ پێشکەشکردنی عەرزوحاڵ و کردنەوەی مەزبەتەو پێشاندانی نارەزایەتیی، کردەوە.

جگەلەوەی ڕۆڵی هەریەک لە دادگای تاوانەکان و داواکاری گشتیی و بەشەکانی دەستەی تاوانکاریی لەدەزگای دادوەریی، لەئەنجامدانی لێکۆڵینەوەو بەدواداچوونی داواکارییەکان ڕوونکردەوە.
هەروەها ئەوەشی شیکردۆتەوە کە چۆن بەشێوەیەکی سەربەخۆو جیاجیا دەبێت لەو کەیسانە بکۆڵرێتەوەو لایەنی دادوەریی لەهەر یەک لەو کەیسانەدا کە دێتەبەردەستی بگاتە ئەو بەڵگەو نموونانەی بتوانێت بڕیاری خۆی لەسەر هەڵبچنێت. گەرانەوەش بۆ لێکۆڵینەوە سەرەتاییەکان کە لەلایەن دەزگا دادوەرییە لۆکاڵییەکانەوە ئەنجامدراوە، لەبەر ئەو هۆکارەیە کە ئەو بەڵگەو تۆمەتانە بۆ چەندین ڕووداو دەگەڕێتەوە کە چەندین ساڵ پێش ئێستا ڕوویانداوەو داواکاری گشتیی زانیاریی زۆری لەبارەیەناوە نییە. ئەوسا بۆخۆی کارێکی ئاسایی و سروشتییە. لەهەر کەیسێکیشدا دەشێت زانیاریی و بۆچوونی ناکۆک هەبێت، بەڵام ئەو بۆچوون و زانیارییانە پشتڕاستدەکرێتەوە کە لەگەڵ یاسادا دێتەوە.
سەبارەت بەدواکاری گشتیی، جەودەت پاشا بەگوێرەی زانیاریی کتێبەکان و بواری دادوەریی، ئەرکی داواکاری گشتیی ڕوونکردۆتەوە، ئەوەی نابێت بۆچوونی شەخسیی خۆی تێکەڵ بە بەڕێوەبردنی کاری دادوەریی و لێکۆڵینەوە بکات، هەروەها پێی لەسەرئەوە داگرتووە کە داواکاری گشتیی دەبێت لە ڕێگەی پرسیارو وردبینیی، زانیارییە هەڵەکان لە ڕاستەکان جیابکاتەوە. ئەگەر وانەبێت ئەوە خەتایەکی گەورەیە، بەڵام خەتای لەوە گەورەتر ئەوەیە کە کەسێکی بێتاوان لەسەر قسەی چەند شایەتێکی درۆزن بەتاوانکار بناسرێت!!
وەک دەردەکەوێت، ڕاگەیاندنی بڕیاری بێتاوانی موسابەگ زەمینەی پێکدادانی نێوان کوردو ئەرمەنی لەدەشتی موش خۆشکردووە، کەبەهۆیەوە چەند کەسێک لەهەردوو کوژراوەو ژمارەیەکیش جووتیارانی ئەرمەن لەلایەن حکومەتەوە گیراون. میستەر کلیفۆرد لۆید کە لەبری کۆلۆنێل چێرمساید کرابووە کۆنسوڵی ئەرزڕۆم، لە ٢٢ی ئوتی ١٨٩٠دا، هەواڵی ئەم پێکدادانەی گەیاندۆتە کۆنسوڵخانی بریتانیی لەئەستەمبوڵ و بۆخۆشی جێگری کۆنسوڵی وانی ڕەوانەی شاری بدلیس کردووە تاوەک لەڕووداوەکان بکۆڵێتەوەو دواتریش بچێتە ئەرزڕۆم بۆئەوەی ڕاپۆرتێکی لەوبارەیە پێشکەش بکات.

دواتریش کلیفۆرد لۆید لە ٣١ی ئوتی ١٨٩٠دا، بەدرێژیی ئەو هەواڵەی ڕەوانەی میستەر وایتی کۆنسوڵ کردووەو دەڵێت کە نائارامیی و پشێویی چەندین ناوچەی کوردستانی گرتۆتەوە لەنێو دەولەتی عوسمانییدا، بەتایبەتی لە ویلایەتی ئەرزڕۆم و بدلیس. لەدەشتی ئەرزڕۆم کە جووتیارانی ئەرمەنی تێدا نیشتەجێن، لەپاش ئاڵۆزییەکان لە ٢٠ی جولایەوە، چەند ئاڵۆزیی و پشێوییەک لەنێوان کوردو ئەرمەندا روویداوەو چەند ئەرمەنییەک بریندار بوون، بەڵام کەس گیانی لەدەستنەداوە، هەنگاوەکان بەخێرایی بۆ گێڕانەوەی ئارامیی دراون و شوێنی خۆیان گرتووە. لەکۆتایی جولای ١٨٩٠یشدا، هەوالەکان باسیان لەپێکدادان توند کردووە لەنێوان کوردو ئەرمەنەکاندا لەگوندی "ڤارانتیس" لەدەشتی موش، ئەوەی چەندین کەسی تێدا کوژراوە. بەهۆی ئەوەش ٦٥ جووتیاری ئەرمەن دەستگیرکراون.
میستەر دیڤی جێگری کۆنسوڵی وان لەلایەن کۆنسوڵی ئینگلزیی لە ترابزۆن ڕەوانەی بدلیس کرابوو بۆئەوەی بزانێت ئەگەر ئەو ئەرمەنانەی گیراون بەهۆی بەرگرییکردن لەخۆ بووە، ئەوە نفوزی خۆی لەلای دەسەڵاتدارانی عوسمانی بۆ بەرەڵاکردنیان بخاتەگەڕ. بە گوێرەی قسەی کلیفۆرد لۆید، ئەو ژمارە زۆرەی ئەرمەن کە گیراون هانی کوردەکان دەدات کاری پێشێلکاری زیاتر دەرحەق بە ئەرمەنەکان بکەن. لەرووداوەکەی گوندی ڤارانتیس چوارکورد کوژراون و هەک برینداریش هەبووە، لەئەرمەنەکانیش کوژراوێک و بریندارێک هەبووە، و دەسەڵاتداران ئەرمەنەکانیان بەپەلامارد‌ەر داناوە.
موسابەگ کە زیاتر لە ساڵێک بوو لە ئەستەمبوڵ بوو، پاش ئازادکردن و بڕیاری بێتاوانیی، ڕێگەی گەڕانەوەی بۆ کوردستان نەدرا، بەڵکو هەر لەلای بەحری بەگی خزمی مابۆوە، نەیارەکانی هەوڵی ئەوەیان دەدا سەرلەنوێ دادگای تازەی بۆ وەڕێبخەن و سوڵتانی لێ پڕکەن بەشێوەیەک کە کۆتایی پێبهێنێت، نەیارەکانی موسابەگ و ئاراستەی نارەزایەتییەکان لەدەرەوەو ناوەوەو لەنێوخۆی دەستەبژێری عوسمانییدا، بەتایبەتی خودی کامیل پاشای سەدری ئەعزەم و ئەو بەپرس و دەسەڵاتدارانەی پەیوەندیی باشیان بە ئینگلیز و ئەمریکییەکانەوە هەبوو، ڕۆڵێکی بەرچاو و چالاکیان دژی موسابەگ لەنێو کۆشک و حکومەتدا دەبینی. ئەوان جەودەت پاشایان بەلایەنگری موسابەگ دەدایە قەڵەم و زۆریش لەگەڵ بڕیاری بێتاوانی موسابەگدا نەبوون.

موسابەگ کە تاڕادەیەک هەواڵی نێوکۆشکی پێدەگەیشت، هەستی بە پیلانگێڕیی دەکرد دژەبەخۆی ، بەجۆرێک کە وێڕای ئازادکردنەکەی، گەڕانەوەی بۆ کوردستان لێ قەدەغەبکرێت و بۆ شوێنیکی دوورەدەست دووربخرێتەوە. وادیارە سوڵتان عەبدولحەمیدیش کەپێشتر نەیدەویست خواستی ئەرمەن و پاڵپشتییکارە ئەوروپییەکان بە سزادانی دەستبەجێی موسابەگ بینێتەدی، بەڵام لەبەر زۆری فشارو نیگەرانیی لەئاراستەی ڕووداوەکان و بۆهێورکردنەوەی دۆخەکە ڕێگای دوورخستنەوەی موسابەگی هەڵبژاردبوو، ئەو موسابەگەی کە هەوڵیدا بەزوویی ڕێگەیەک بدۆزێتەوە ئەستەمبوڵ بەرەو کوردستان جێبهێڵێت.
لەم بارەیەوە، کۆسنوڵی بریتانیی لەئەستەمبوڵ کە زۆر بەپەرۆشەوە چاودێریی دۆخەکەیان دەکرد، لە ٣١ی ئوتی ١٨٩٠دا، وەزیری دەرەوەی وڵاتەکەی لە لەندەن، لە هەواڵی هەڵاتنی موسابەگ ئاگادارکردەوە. بەڵام وەک میستەر وایت لە ١٦ی سێپتەمبەردا دەڵێت، موسابەگ لەرۆژی ١٥ی سێپتەمبەردا لە ئەسکی شەهر دەستگیرکراوەو هێزێکی پاسەوانی لەگەڵ خۆیاندا بەرەو شاری بۆرسە بردوویانە. هەروەها کۆنسوڵ جەختی لە دەستگیرکردنەکەی موسابەگ کردۆتەوە بەڵام ئەوەی ڕەتکردۆتەوە کە کەوتن و شکاندنی قاچی موسابەگ سەلمێنرابێت. ئەو لەوبڕوایەدایە کە موسابەگ بهێنرێتە ئەستەمبوڵ و فەرمانی دووروخستنەوەی لەئایندەدا پێ ڕابگەیەنرێت.
دەوترێت کاتێک ژاندرام لەهەموو روە گەمارۆی موسابەگیان داوەو ڕێگای هەڵاتنیان لێ گرتووە، بەناچاریی خۆی ڕادەست کردووەو ڕایگەیاندووە کە چۆن دەبێت ڕۆیشتنی کەسێک لەشوێنێک پاش ئازادکردنی بە هەڵاتن ناوببرێت. ئەو هەڵنەهاتووە بەڵکو ڕاستییەکەی ئەوەیە کە زۆر بێهیزو بێزار بووەو بۆ تەبدیل هەوا چۆتە ئەو ناوە!
لەدوارۆژەکانی کۆتایی مانگی سێپتەمبەری ١٨٩٠دا، کۆنسوڵی بریتانیی لەئەستەمبوڵ، پەیوەندیی بەوەزیری دەرەوەی وڵاتەکەی لە لەندەن کردووەو سەبارەت بەدەنگۆی دوورخستنەوەی موسابەگ بۆ مەدینە دەڵێت: وێڕای ئەو هەواڵانەی بەو دواییە لەبڵاوکراوە ئینگلیزیی و زۆر لە گۆڤارە بیانییەکاندا دەرکەوتوون لەبارەی ئەوەی کە موسابەگی بەدناو بۆمەدینە دوورخراوەتەوە، من لەپێگەیەکدا نیم وەک ڕاستییەک جەخت لەم هەواڵە بکەمەوە وەک ئەوەی لەسەرچاوەیەکی فەرمیی دەرچووبێت. وێڕای ئەوەی

لەو بڕوایەدام کە ئەم شوێنە لەئایندەدا ببێتە بکرێتە جێگایەک بۆ نیشتەجێبوونی موسابەگ لەئایندەدا. گومانم هەیە کە موسابەگ هەتا دوو رۆژ لەمەوپێشیش ئەستەمبوڵی جێهێشتبێت، هەرچەندە، نیەتی دوورخستنەوەی بۆ هەرێمێکی دووردەست هێشتا لەئارادایە. بڕیارەکە بۆ ٢٣ی ئوت دەگەڕێتەوە، ئەوەی کە موسابەگ بەشێوەیەک لەشێوەکان ئەو هەواڵەی بیستووە، هەربۆیە بەخێرایی لەماڵەکەی بەحری بەگی حاکمی سکوتاری کەخزمی خۆیەتی و لەکاتەوەی کە هاتووە بۆ ئەستەمبوڵ لەماوەی یازدە مانگ لەوێ بووە، هەڵاتووە.
جەخت لەوە کراوەتەوە کە لە٢٣ی ئوتەوە، کەس نازانێ موسابەگ لەکوآ خۆی حەشارداوە. بەڵام بەخویندنەوەی ئەو راپۆرتەی لە سێر هێنری ئۆسیت، جێگری کۆنسولەکەمانەوە لە ئەنکەرەوە نێردراوە، مەزەندە دەکرێت کە موسابەگ لە"نالیخان" بووبێت. ئەوەی ناکرێت کە بۆ دەسەڵاتداران نەزانراو بووبێت. بەڵام هەر ئەو کاتەی کە هەوڵێکی سەرکەوتووی دابوو بۆ دوورکەوتنەوە لەم شوێنە لە ١٠ی ئەم مانگەدا، فەرمانێکی توند بۆ قۆڵبەستکردنی نێردرابوو کە رێگەی ئەوەی لێبگرێت بەخێڵە کوردییەکانی دەوربەروە پەیوەست بێت، ئەوەی ئەگەر بۆی بلوایەو سەرکردەیی بکردنایە دەبووە هۆی قەومانی گۆڵمەزێکی گەورە. هەروەها ئەو بەخێرایی قۆڵبەستکراو هێنرایە پایتەخت. ئەمجارەیان لەزیندانی پاسەوانیی کۆشکی یڵدزدا بەندکرا."
هەروەها بەگوێرەی راپۆرتەکەی "تۆم نیوتن"جێگری کۆنسوڵی بریتانیی لە ئەنکەرە لە ١٣ی سێپتەمبەر، موسابەگ لە ١١ی سێپتەمبەردا، لەئەسکی شەهر گیراوە. دەسەڵاتدارانی ئەو ویلایەتە زۆر چالاکانە بەدوای موسابەگدا گەڕاون و ٣٠٠٠ سەربازیان بڵاوپێکردووە بۆئەوەی هەر رێگە لەدەرفەتێک بۆ هەڵاتنی موسابەگ بگرن. ئەو یەکەمجار لە نالیخان ناسراوەتەوە، کە دەکەوێتە نێوان ئەنکەرەو ئیزمیتەوە. موسابەگ ویستویەتی خۆی بگەیەنێتە ناوچەی "هایمان" کە ناوچەیەکی شاخاوییە لەئەنکەرەو هەر کوردی لێ نیشتەجێیە، بەڵام وادیارە دەسەڵاتداران رێگەی ئەو ناوچەیەیان داخستووەو موسابەگیان تەریک خستووەو دواتر گرتوویانە."
شایەنی باسە، راگەیاندنی بێتاوانی موسابەگ لە٢ی دیسەمبەری ١٨٨٩دا، گەردەلولێکی ناڕەزایەتیی لەنێو دپلۆماتکارانی ئەمریکیی لەئەستەمبوڵ و وزارەتی دەرەوەی ئەو وڵاتەو رای گشتیی ئەمەریکییشدا لێکەوتبۆوە،

ئەوانەی پێیان وابوو کە مافی کۆنیان بەسەر موسابەگەوەیەو هەر بەو کۆنەقینەشەوە دەیانڕوانییە کەیسەکە و دادگاییەکەی ئەستەمبوڵ و بەردەوام لەگەڵ بەرپرسانی عوسمانیی بۆ تاوانبارکردن و سزادانی توندی موسابەگ لەپەیوەندییدا بوون.پێشتریش لە ١٠ی ئۆکتۆبەری ١٨٨٩دا، میستەر کینگ، بلەینی وەزیری دەرەوەی ئەمریکای سەبارەت بە گرتنی موسابەگ و قۆزستنەوەی دۆخەکە بۆ تێهەڵچوونەوە بەکەیسەکەی پێشوودا بۆ باسکردووە. ناوبراو لەوبارەیەوە، دەڵێت:"

پێشتر لەساڵی ١٨٨٣دا، هێرشکراوەتەسەر دوو هاوڵاتی ئەمریکیی و لەلایەن میستەر واڵاسەوە بەنامەی ژمارە ٢٣٤ لە ١٨ی جونی ١٨٨٣دا، وەزارەتی دەرەوەی لێ ئاگادارکراوەتەوەو دواتریش نامەکانی ساڵەکانی ١٨٨٣ و ١٨٨٤ و ١٨٨٥ بووە.

موسابەگ کە ئەم پەلامارەی ئەنجامداوە، لەو کاتەوە بەهۆی تاوانە زۆرەکانییەوە لەکوردستان بەدناوبووەو بەتایبەت لەدژی ئەرمەنەکان. ئەم بەدکارییانە، سەرنجێکی زۆری راکێشاوەو بۆتە بابەتی گفتوگۆ لەپارلەمانی ئینگلتەرا. بۆئەمەش زانیاریی زیاتر دەتوانرێت لەبڵاوکراوەکانی ئەم دواییەی حکومەتی بریتانیاوە وەدەستبهێنرێت...

بەشێوەیەکی سەرەکیی، بەهۆی نفوزی کۆنسوڵی بریتانیاوە، حکومەتی تورکیی داوایکردووە کە موسابەگ بێت بۆئەستەمبوڵ بۆئەوەی وەڵامی ئەو تۆمەتانە بداتەوە کەدژی ئەون، ئەو لەجوندا گەیشتوتە ئێرەو هێشتاش لێرەیە. بەڵام قۆڵبەست نەکراوە. ئەو تکایەکی ئاراستەی سوڵتان کردووە کە تێیدا تۆمەتەکانی رەتدەکاتەوەو داوای دادگایی دەکات...

لەهاویندا نزیکەی پەنجا شایەت دژی ئەو هاتوونەتە ئەستەمبوڵ، کە زۆربەیان ئەرمەنن، بەڵام لانیکەم شایەتێکی موسوڵمانیشیان تێدایە کە بایەخدارە.

تەمەنی موسابەگ هێشتا لەخوار چلەوەیە، ئەو لەخێزانێکی بەناوبانگی کوردستانە و چەندین هاوڕێی دەستڕۆیشتووی لەنێو حکومەتی تورکییدا هەیەو هاوڕێی زۆر گرنگ و بایەخداریشی لەنێو کۆشکی یڵدزدا هەیە، ئەوانەی لەم مەسەلانەدا هەوڵی پاراستنی دەدەن. ئەو هەتا ئێستا بەمانای وشە و بەفیعلیی نەخراوەتە بەردەم دادگاو لێپرسینەوە. بەرپرسێک دانراوە بۆ ئەوەی لەو کەیسە بکۆڵێتەوەو گوآ لەشایەتەکان بگرێت. بەڵام رێوشوێنی لێکۆڵینەوەکان بەشێوەیەکی زۆر نەشیاو بۆئەو شایەتانە گیراوەتەبەر کە کە

دژی ئەوان. دواجار پاش دواکەوتنیکی زۆر، هەواڵی ئەوە درا کەشایەتییەکانی دژی ئەو زۆر کەمبایەخن و ئەویش خەتابار نییە. بەلام بەهۆی نوینەرایەتیی کۆنسوڵخانەی بریتانییەوە، یان بەهۆکارگەلێکی دیکە، دەستبەجێ بەپرسێکی دیکە بۆ ئەنجامدانی لێکۆڵینەوەی نوی دانراوە، ئەم ئەزموونەی دووەم چەند هەفتەیەکی خایاندووەو هێشتا تەواو نەبووە.
هەرزوو، مسیۆنێرەکانی رۆژهەڵاتی تورکیا، کە زانییان موسابەگ هاتۆتە ئەستەمبوڵ، هیوای خۆیان دەربڕی کە هەوڵبدرێت لەپای ئەو پەلامارەی بۆسەر ناپ و دکتۆر رینۆڵدز، سزابدرێت.
ئەم هاوینە، میستەر دی.ئەی. ریچاردسۆن سکرتێری مسیۆنی رۆژهەڵاتی تورکیی لێرەبوو. چەندین سەرنجمان لەگەڵ ئەو و هەروەها میستەر ئێچ. ئۆ.دوایت، لەخانەی کتێبی پیرۆز، گۆڕییەوە. ئەوانیش لەگەڵ مسیۆنێرەکانی رۆژهەڵاتی تورکیا بیروڕایان گۆڕییەوەو پێیان باشە کەیسەکەی سەرلەنوێ لەگەڵ بابی عالییدا بکرێتەوە."
وەزیری دەرەوەی ئەمریکایش لە ٨ی نۆڤەمبەری ١٨٨٩دا، داوای لە کۆنسوڵی ئەمریکیی لە ئەستەمبول کردووە، کە لەبەرئەوەی کەیسی پەلاماری دوو مسیۆنێرە ئەمریکییەکە لەنێوان ساڵانی ١٨٨٣-١٨٨٥دا، هیچ ئاکامێکی نەبووە، باشترە سوود لەبوونی موسابەگ وەربگرن کە ئێستا لەئەستەمبوڵەو لەسەر چەند کەیسێکی سەربەخۆ دادگایی دەکرێت، کەیسەکەی ساڵی ١٨٨٣، بەتەواوی وردەکارییەکانییەوە سەرلەنوێ بهێنرێتەوە مەیان و لەوبارەیەشەوە تەواوی تێبینییەکان پێشکەشی وەزیری دەوڵەت بکەن بۆئەوەی قەرەبوی گونجاو بۆ نەهامەتیی ئەو هاوڵاتییە ئەمریکییانە بەدەستبهێنرێت کەلەلایەن نوینەرێکی دەسەڵاتی حکومەتی بابی عالییەوە بەسەریان هاتووە."
بەگوێرەی ئەو تەلەگرافەی کە میستەر کینگ، کۆنسوڵی ئەمریکیی لەئەستەمبوڵ، لە ١٩ی دیسەمبەری ١٨٨٩دا، رەوانەی میستەر بلەین، وەزیری دەرەوەی ئەمریکای کردووە، تەواوی تۆمەتەکانی موسابەگ نەهێنراوەتە دادگاییەکەی ئەستەمبوڵ، چونکە چەندین تۆمەت هەبوون کە شایەتەکانیان هاتوونەتە ئەستەمبوڵ، کەزۆر لەوانەی پێشوو مەترسییدارتربوون. میستەر گینگ بۆخی قسەی لەگەڵ سەدری ئەعزەم کردووەو ئەویش بەهیوابووە کە موسابەگ وەک تاوانکار رابگەیەنرێت و

به رای کامیل پاشای سەدری ئەعزەم، موسابەگ جەردەیەک بووەو ئەو لەو بروایەدا نەبووە رێگەی بدەن بگەڕیتەوە وڵاتەکەی خۆی لە کوردستان.
کینگ، دەڵێت :" دۆخی ئەرمەنیەکان و دادگاییەکەی موسابەگ لەئینگلتەراو لەتەواوی کیشوەری ئەوروپاش سەرنجی گشتیی بۆخۆی راکێشاوە، تەنانەت لەنێو تورکانیشدا، بەشێوەیەک رای گشتیی خەریکە دژی موسابەگ بەهێز دەبێت. بەلەبەرچاوگرتنی هەڵوێستی سەدری ئەعزەم و فشاری کۆنسوڵخانەی بریتانیی، چاوەرێدەکرێت موسابەگ کەپیاوێکی توندوتیژو بەدکارو مەترسییدارە، بۆناوچەیەکی دووردەست دووربخرێتەوە. دادگاییەکە و بەدیهێنانی دادپەروەریی هەر جۆرێک بێت، دادگاییەکە بۆخۆی کاریگەریی سیاسیی گرنگی هەبووەو سزانەدانی موسابەگیش زەمینەیەکی گونجاو بۆ سەرلەنوێ دەیستپێکردنەوەی ناڕەزایەتییەکان و داواکارییەکان لەدژی بەڕیوەبەرایەتی تورکیی دەخولقێنێت، بەتایبەتیی لەدژی دادگا تورکییەکان.
هەر لەم بارەیەوە، کۆنسوڵی ئەمەریکیی لەئەستەمبوڵ لەپێش دادگاییەکەو دروست لە ٧ی ئۆکتۆبەری ١٨٨٩دا، تێبینینامەیەکی ئاراستەی سەعید پاشای خەندان وەزیری دەرەوەی عوسمانیی کردبوو، بۆئەوەی رێوشوێنی پێویست بگیرێتەبەر هەتاوەکو کەیسی پەلاماردانەکەی میستەر ناپ و دکتۆر رینۆڵدز لە مایۆی ١٨٨٣دا، بخرێتە چوارچێوەی ئەو کەیس و تۆمەتانەی کە موسابەگی پێ دادگایی بکرێت. پاش دوو مانگ و دوای تەواوبوونی دادگاییەکە، لە١٠ی دیسەمبەری ١٨٨٩دا، سەعیدپاشا وەڵامی میستەر گینگی داوەتەوەو دەڵێت کە بابەتەکەی لەگەڵ هاوەڵانی لە وەزارەتی داد شەنوکەو کردووەو پ]تر ئەو بابەت لەلایەن دەسەڵاتدارانی لۆکاڵیی دادوەریی یەکلا کراوەتەوەو کەلوپەلە براوەکانی میستەر ناپ و رینۆڵدز، بەتەواویی گەڕێندراوەتەوە. موسابەگ و ئەوانەشی کەلەسەر ئەو رووداوە گیرابوون، ئازادکراون و چیدی کەیسێک بەوناوەوەو لەلایەن دەستەی تاوانبارکردنی دادگاییەکەوە تۆمارنەکراوە. هەربۆیە وەک جەناب جەودەت پاشا فەرموویەتی، ناتوانرێت لەو بارەیەوە هیچ تۆمەتێک بدرێتەپاڵ موسابەگ."
میستەر کینگیش لە ١٨ی دیسەمبەری ١٨٨٩دا، نامەیەکی ئاراستەی سەعیدپاشا کردووەو دەڵێت:" ئەوە راستە کە عەریفی پاشا لە ٢٨ی یەنایەری ١٨٨٤دا، میستەر والاسی لە ئازادکردنی موسابەگ

ئاگادارکردۆتەوە، بەلام ئەوە راست نییە کە دکتۆر ناپ[ناپ دکتۆر نەبوو لێرەدا کینگ لێی تێکچووەو بەهەڵە نووسیویەتی/سەردەشتیی] هیچ شکاتێکی دژی موسابەگ نەبووبێت. چونکە کاتێک ناپ لەگەڵ موسابەگ رووبەڕووکراوەتەوە، ئەو ناسیویەتییەوەو وەک پەلاماردەر رایگەیاندووە. شوناسی موسابەگ بۆ حکومەتی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ئاشکرایە و لەسەر ئەو بنەمایە داوای سزادانی کراوە.دواتریش، میستەر ناپ لە ١٨٨٤دا، هاتۆتە ئەستەمبوڵ و لەگەڵ میستەر گارگیلۆی وەرگێڕی کۆنسولخانەی ئەمریکیی چوونەتە لای وەزیری دادی عوسمانی و پێی وتووە کە ئەو موسابەگی ناسیوەتەوەو هەروەها عاسم پاشای وەزیری دادی پێشووی عوسمانیی، دانیناوە بەوەدا کە وەزارەت لێکۆڵینەوەی کردووەو هەندێک سەرپێچیی و پێشێلکاریی دۆزراوەتەوە کە دادوەری لێکۆڵینەوەو جێگری داواکاری گشتیی کردوویانە، هەردووکیشیان بەوهۆیە سزادراون."

پاش ئەوەی میستەر هیرش کاروباری کۆنسولخانەی ئەمریکیی لەئەستەمبول گرتەدەست لەسەر هەمان رێچکەی میستەر کینگ بەردەوام بوو، ئەو لە ٢٢ی فێبرایەری ١٨٩٠دا، وەزیری دەرەوەی وڵاتەکەی ئاگادارکردەوە، کە چاوی بەکامل پاشای سەدری ئەعزەم کەوتووەو ناوبراو سەبارەت بەکەیسی هێرشکردنە سەردوو مسیۆنێرە ئەمرکییەکە وتویەتی کە کەیسەکەی خستۆتەبەردەمی سوڵتان. هەروەها سورەیا پاشای سکرتێری یەکەمی سوڵتان، میستەر گارگیلۆی بانگ کردووەو پەیامێکی حەزرەتی سوڵتانی لەبارەی سزادانی موسابەگەوە بۆ خویندۆتەوە کە بەتەواوەتیی دژی خواست و حەزەکانی ئەمریکییەکان بووە.

سوڵتان لەو پەیامەدا، سەرەتا سەبارەت بە پەیوەندییەکانی دۆستانەی هەردوولا، عوسمانی و ئەمریکیی، قسەیکردووەو پاشتریش ئەو هەموو چاکەو چاوپۆشییەی خستبوونەوە یاد کە هەر لەسەرەتای هاتنەسەرتەختی سوڵتانەوە، دەرحەق بەمسیۆنێرەکان لەدەوڵەتی عوسمانییدا نوێنراوە. دواتر دەڵێت:" ئەوەش مایەی قبوڵ نییە کە وڵاتێکی وەک ئەمریکا کە بەوە ناسراوە زۆر پێ لەسەر پرنسیپەکانی دادپەروەریی و یەکسانی دادەگرێت، کەچی لەڕێگای هەندیک لەکارمەندانی کۆنسولخانەکەیەوە، گومان دەخاتە سەر دادپەروەریی و رەوایەتی بڕیارێک کە سەبارەت بە دادگایی موسابەگ، ئەوەی ناوبراو بەفیعلی دەرکەوتووە کەبەگوێرەی یاسا تاوانبار

نییە. کەچی ئەوان هێشتا جەخت لە سزادانی ناوبراو دەکەنەوە، جا ئەو سزایە راست بێت یان هەڵە!!"

پێویستە بوترێت کە، ئەمریکییەکان پێیان وابوو کە سوڵتان لەم بارەیەوە بەهۆی جەودەت پاشای وەزیری دادەوە کە بۆتە بەرگرییکارو پارێزەری موسابەگ، بەهەڵەدابراوە. جگەلەوەی بەبۆچوونی ئەوان، ئەگەر بێتو موسابەگ لەسەر کەیسی ئەرمەنەکانیش بێتاوان بێت، ئەوا هەردەبێت لەسەر کەیسی پەلاماردانی دوو مسیۆنێرە ئەمریکییەکە لەساڵی ١٨٨٣دا، سزابدرێت، چونکە بەگوێرەی دانپێدانانی خودی بەرپرسانی عوسمانیی، رێوشوێنی بەدواداچوونی ئەو کەیسە بەلارێدابراوە.

هەربۆیە لە ١ی مایۆی ١٨٩٠دا، میستەر هیرش، نامەیەکی درێژی بۆ سەعیدپاشای وەزیری دەرەوەی عوسمانیی نووسیوە، جگەلەوەی بەدرێژی دیسانەوە رووداوەکەی پەلامارەکەی مایۆی ١٨٨٣٣ی بۆ گێراوەتەوە، ئاماژەشی بەو کەموکورتییانە داوەکە دەزگای دادوەریی عوسمانیی لەمەک بارەیەوە گرتوویانەتەبەرو بەرای وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، راستیی ئەم کەیسە، کاتی خۆی نەخراوەتە بەرچاو، هەربۆیە نابێت رێگا بەموسابەگ بدرێت پایتەخت جێبهێڵێت و پێویستە زەمینەی پێداچوونەوەی ئەم کەیسەو دادگاییکردنی موسابەگ خۆشبکرێت، چونکە ئەوە ٧ ساڵە ئەمریکا داوای سزادانی موسابەگ دەکات و حکومەتی عوسمانی خۆی لێ دەدزێتەوە.

لەگەڵ بەهێزبوونی دەنگۆی دەرچوونی بڕیاری دوورخستنەوەی موسابەگ بۆ مەدینە، ئەمریکییەکان لەئەستەمبوڵ، بەخۆشییەوە پێشوازییان لەم دەنگۆیانە دەکردو وەزارەتی دەرەوەی وڵاتەکەیان لی ئاگادار دەکردەوە. لەم رووەشەوە، میستەر هیرش، لە ٢٢ی ئۆکتۆبەری ١٨٩٠دا، بۆ وەزیری دەرەوەی لەواشنگتۆن نووسیوە کە:" تەواوی ئەو هەوڵانەی ساڵی پێشوو بۆ سزادانی موسابەگی بەدناو دراون، واخەریکە بەری دەبێت و سەرکەوتن بەدەستدێنێت. چونکە لەم هاوینەدا، ئیرادەیەکی سوڵتانیی بۆدوورخستنەوەی موسابەگ بۆ مەدینە دەرچووە، بەڵام ئەوە بەشێوەیەکی ناڕۆشنی لەبڕیاردا ماوەتەوەو هەواڵەکان زیادەڕەویی دەکەن لەو ئاراستەیەی موسابەگ گرتوێتییەبەر، واپێدەچێت هەڵاتبێت بۆ روسیا و لەوێشەوە بگەڕێتەوە بۆ ناوچە چیاییەکانی خۆی و دەست بەجەردەیی و پیاوکوژیی بکاتەوە. دەسەڵاتداران، دەستبەجێ رێوشوێنی دەستگیرکردنیان گرتۆتەبەرو پاش سێ

هەفتە لەولایەتی بروسە، کە زۆر لەم شارەوە دوور نییە، گیراوەو هێنراوەتەوە بۆ ئەستەمبوڵ و تاوەکو یەک شەممەی پێشوو کە ١٩ی ئۆکتۆبەرە لەزینداندا بووە، لەکاتێکدا سواری کەشتییەکی تورکییان کردووەو بەرەو جەددە ناردوویانە، هەتاوەکو لەوێوە بۆ شاری مەدینەی بگوێزنەوە.

دەوترێت هیچ کەس بۆ مەدینە دوورنەخراوەتەوە کە گەرابێتەوە. بەحری پاشای ئامۆزای موسابەگ [لەراستییدا خال و خەزووری موسابەگ/ سەردەشتیی]، حاکمی سکوتاری، کە لەکاتی هەڵاتنی موسابەگدا پاراستبووی، لابراوەو رەوانەی مۆنسستیر کراوە.

ئەوەی مایەی ئەفسوسە، سزادانی موسابەگ لەپای تاوانەکانی، بەخێرایی نەبووە، بەڵام ئەمێستاش هەستدەکرێت کە ئەو بڕیارە کاریگەری باشی لەسەر مسیۆنێرە ئەمریکییەکان دەبێت لەئمپراتۆرییەکەدا، ئەوانەی کە لەناوەوەن و تووشی بێزاریی و هەراسانکردن دەبن و بەشێوەیەکی کاریگەر دەزانن، کە حکومەتی وڵاتە یەکگرتووەکان، رێگەنادات ئەو هاوڵاتییانەی لەئیمپراتۆرییەکەدا بەئاشتیی کاری خۆیان دەکەن، تووشی پەلاماربینەوە بێئەوەی پەلاماردەران لەسزا رزگاریان بێت..."

لەراستییدا، رەوشی نیوخۆیی ئیمپراتۆریی عوسمانیی لەدوای داگاییەکەی موسابەگ و راگەیاندنی بێتاوانیی ناوبراو، زۆربەخێرایی بەئاراستەیەکی مەترسییداردا تێپەڕیی کەسەرەتای قۆناغێکی خوێناویی و ئاڵۆزیی لەنێوان دەوڵەتی عوسمانیی و ئەرمەن لەلایەک و هەروەها لەنێوان کوردو ئەرمەنیش لەلایەکی ترەوە. رێکخراوی هونچاکی ئەرمەنیی کە لەم قۆناغەدا چالاکییەکانی لەنیو ئەرمەنەکانی کوردستان و ئەستەمبوڵ زۆر برەوپێدابوو، دۆخەکەی بەخێرایی قۆزتەوە بۆ ورووژاندنی ئەرمەن و پێشاندانی ئازادکردنەکەی موسابەگ وەک بەشێک لەسیاسەتی دەوڵەت دژبە ئەرمەن و خۆدزینەوە لە چاکسازیی و پشتکردنە بەندی ٦١ی پەیماننامەی بەرلین. هەربۆیە هونچاک چ لەکوردستان و چ لەپایتەختی دەوڵەتی خەلافەت، کەوتە هاندانی ئەرمەنەکان بۆ خۆپێشاندان و یاخییبوون و هێرشکردنە سەر دامودەزگای حکومەت و سەرپێخستنی جوڵانەوەی چەکداریی. ئەوەبوو یەکەمین راپەڕینی ئەرمەنەکانیان لەکوردستان و بەدروستی لە شاری ئەرزڕۆم لە ٢٢ی جوڵای ١٨٩٠دا تەقاندەوەو هەر پاش هەفتەیەکیش لە گەڕەکی قومقاپی ئەستەمبول لە ٢٧ی جوڵای ١٨٩٠، خۆپێشاندانێکی گەورەیان دژی پارترپارکی ئەرمەنیی و حکومەتی

عوسمانیی بەڕێخست و پەلاماری هێزەکانی پۆلیسیاندا و لەئاکامدا ٤ پۆلیس کوژران و ژمارەیەکیش لەئەرمەن کوژران و برینداربوون. ئەو خۆپێشاندانەی بەناوی نوێنەرایەتیی ئەرمەنەکانی وان و ئەرزڕۆم بەڕێوەچوو دژ بە بێتاوانناساندنی موسابەگ و رازیینەبوونی بابی عالی بە دادگاییکردنەوەکەی، ئەوەی رۆژنامەی (La Croix) ی فەرەنسیی لە رۆژی ٣ی ئوتی ١٨٩٠دا، بەروونیی ئاماژەی بۆکردووە. پێویستە بوترێت کە رووداوەکەی قومقاپی، بۆ سوڵتان و حکومەتی بابی عالی، وریاکەرەوەیەکی گەورەبوو لەرۆڵی مەترسیداری کۆمیتەی هونچاک، ئەوان بەچاوی خۆیان بینییان کە چۆن ئەو رێکخراوە ئەرمەنییەی ئەوان بەبچووک و بێکاریگەریان دەزانی، هیندە بوێری ئەوەی تێدایە لەپایتەختی دەوڵەتی خەلافەتدا گۆڵمەز بخولقێنێت و دەوڵەت بهەژێنێت. هەر ئەمەشبوو وایکرد لێرەبەدوا، سوڵتان عەبدولحەمید دەستەوەستان لەهەمبەر مەترسیی جوڵانەوەی شۆڕشگێڕیی ناسیونالیستی ئەرمەنیی بەشێوەیەکی دوور لە میانەرەویی بجوڵێتەوەو هەرئەوەشبوو کە دواتر کۆمەڵکوژییەکانی ساڵانی ١٨٩٣و ١٨٩٤و ١٨٩٦ی لەساسۆن و ئەستەمبوڵ و ناوچەکانی دیکە ئیمپراتۆرییەکە هێنایە ئارا.[28]

موسابەگ پاش دوورخستنەوەی بۆ مەدینە، بەهەمان شێوەی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهریی و بەپێچەوانەی قسەکەی میستەر هیرشی کۆنسوڵی ئەمریکیی بۆ وەزیری دەرەوەی وڵاتەکەی, کە وتبوی:" هیچ کەس بۆ مەدینە دوورنەخراوەتەوە کە گەڕابێتەوە"، کۆتایی بە رۆڵ و کاریگەریی و ژیانی نەهات، بەڵکو بەسەختی دەستی بەژیانەوە گرت و بەردەوام لەهەوڵی گەڕانەوەدا بوو بۆ کوردستان. هەر لەم پێناوەدا, ناوبراو پاش ئەوەی هەستی

بۆزیاتر

[28] **J**ustin McCarthy، Ömer Turan، Cemalettin Taskiran ، **Sasun: The History** of an 1890s Armenian Revolt، University of Utah Press. Güllü، Ramazan Erhan (2013)، han The Attitude of the Armenian Patriarchate in the Emergence and Development Process of the Armenian Question (1878-1923) Ort، Istanbul University Institute of Social Sciences، Unpublished PhD Thesis، Istanbul.

بەدۆخی نالەباری خۆی کرد لەو ناوچە بیابانەی عەرەبستان، دووجار لەساڵی ١٨٩٦ و ١٩٠٣دا، لەمەدینەوە هەوڵی هەڵاتنی دا, بەڵام هەوڵەکانی لەلایەن بەرپرسان و دەزگا ئاسایشییەکانی دەوڵەتی عوسمانییەوە پوچەڵ دەکرانەوە، تەنانەت جاری دووەم هەتاوەکو دەشتی کەربەلا هاتبوو و لەوێ لەلایەن عوسمانییەکانەوە دەستگیرکرا. پاش ئەم هەوڵە بەردەوامانە، حکومەتی عوسمانیی شوێنی دوورخستنەوەی موسابەگیان لەمەدینەوە گواستەوە بۆ شام و لەشاری دیمەشق نیشتەجێبوو. ئەو لێرەوە دەرفەتێکی باشتری بۆ دروستبوو تا پەیوەندیی لەگەڵ دۆست و سەرۆک عەشیرەتەکانی کوردستان خزمەکانی خۆی پتەوبکات و ئاگاداری هەواڵ و رووداوەکانی بدلیس و موش و ئەرزڕۆم بێت, ئەو ناوچانەی پاش دوورخستنەوەی موسابەگ، نەک هەر ئارام نەبوو، بەڵکو بەهۆی دامەزراندنی حیزبی داشناقی ئەرمەنیی و پەرەگرتنی چالاکی و نفوزی ناسیونالیستانی ئەرمەنیی, تادەهات دۆخی ناوچەکە بەرەو ئاڵۆزترو گرێوگۆڵتر و خوێناوییتر دەچوو. هاوپەیمانیی رێکخراوە ناسیونالیستییە ئەرمەنییەکان و بەشدارییان لەکۆمیتەی ئیتحادو تەرەقیی, وایکرد بەگەرمیی پێشوازیی لەکودەتای ١٩٠٨ ی تورکە لاوەکان بکەن بەسەر سوڵتان عەبدولحەمیدداو پێیانوابوو کە لاچوونی سوڵتان عەبدولحەمید، سەرەتای گەیشتنیانە بەئامانجەکانیان، هەربۆیە بەخۆشییەکی زۆرەوە لەئەستەمبوڵ و کوردستان برەویان بەچالاکییەکانیانداو لەزۆر شوینان بەئاشکرا دەنگی دامەزراندنی دەسەڵاتێکی ئەرمەنییان بەرزکردەوە.

موسابەگ دەرفەتی کەوتنی عەبدولحەمیدی قۆزتەوەو پاش کودەتاکە دیمەشقی بەجێهێشت و بەناوی "حاجی موسابەگ"ەوە گەڕایەوە کوردستان و چووەوە نێو خزم و رێبەرایەتیی خێڵەکەی لەناوچەی موش گرتەوەدەست،ئەوەی رێکخراوەکانی ئەرمەنی تووشی شۆک کرد. لێرەوە حاجی موسابەگ قۆناغێکی نوێی و سەختی لەململانێ دژی نەیارەکانی لەناوچەی موش و بدلیس دەستپێکردەوەو لەململانێ ناوچەیی و هەرێمیی و دەوڵەتییە سیاسییەکاندا بەگەرمیی تێوەگلایەوە، بەتایبەت لەدژی رێکخراوە ئەرمەنییەکان لەساڵی ١٩١٠ و هەروەها لەوەستانەوە بەدژی لەشکرکێشی روسی و رزگارکردنی بدلیس و وان لەساڵی ١٩١٧داو تەنانەت لە سەرخستنی جوڵانەوەی سەربەخۆیی تورکیی و دواتریش هەڵایسانی جوڵانەوە کوردییەکاندا، ئەو قۆناغەی نوێیەی ژیانی حاجی موسابەگ کەپێویستی بە لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆیە.

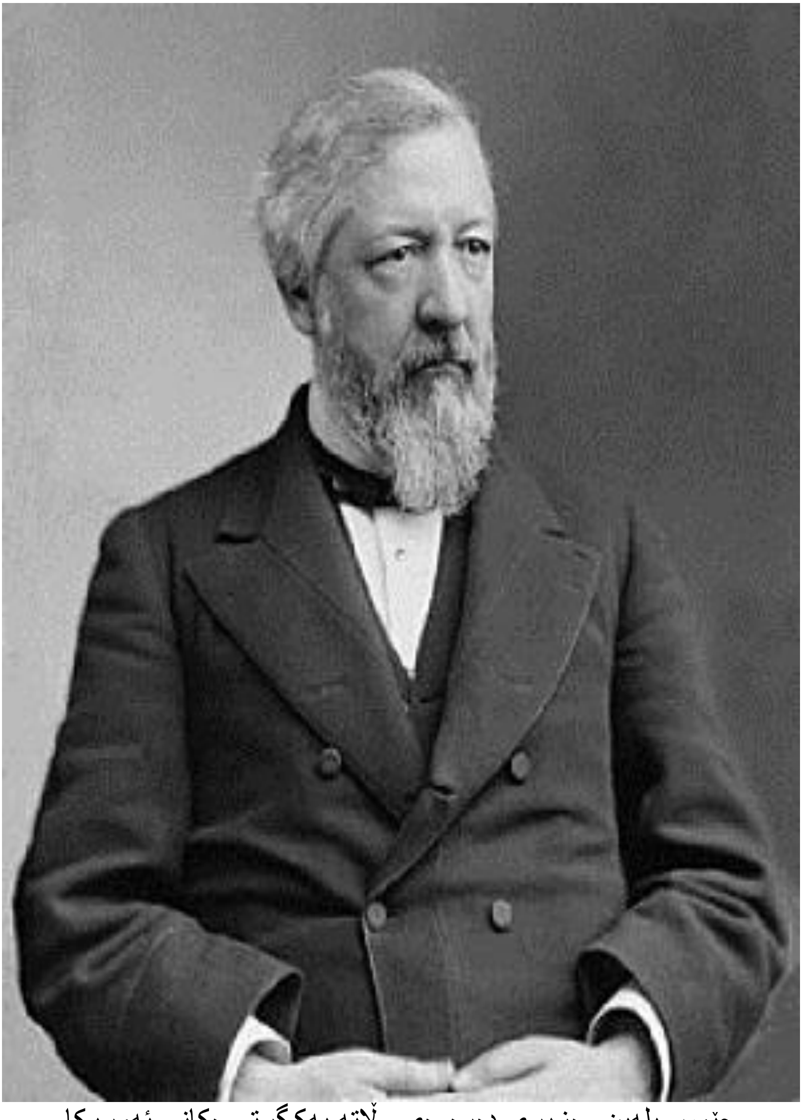

جێمس بلەین وەزیری دەرەوەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا
١٨٩٣-١٨٣٠

Memorandum.

IN consequence of his Excellency's instructions communicated by you, I called yesterday with my colleague Mr. Alvarez upon Djevdet Pasha, and I stated to his Excellency that as he expressed the wish in his interview with you the previous day to discuss the question of the proceedings of the judicial authorities in the Moussa trial with somebody who knows something about law, we both were instructed to put ourselves at his Excellency's disposal upon this point. Thereupon Djevdet Pasha proceeded to state that he had carefully followed in the papers the proceedings before the Court in this case, and it appeared to him that no irregularities whatever had been committed.

I then begged leave to give our views on the subject, and I enumerated all the irregularities which took place, and the loose manner in which the investigation had been conducted.

His Excellency said that he would inquire whether the Public Prosecutor of First Instance had done his duty or not. As to the question of Moussa Bey's accomplices not being made to share in the trial, it has been carefully considered at the proper time at the Ministry of Justice, and it was found unnecessary to have them brought here from a distant country without *primâ facie* evidence and upon the simple denunciation of the plaintiffs. Thereupon a long discussion ensued, when we endeavoured to show that such a procedure was without precedent, and that if Moussa had been brought here on the simple denunciation of the plaintiffs, there was no reason why his accomplices should not be dealt with in the same way. In short, I stated to his Excellency that I should submit to him a Memorandum embodying all the arguments in support of our views, and that I should beg him to consider it, not with the intention of controversy, but with a sincere desire to discover whether our arguments were well founded or not. Djevdet Pasha said he would be much obliged to me if I would so, and asked me to send my Memorandum to him to-morrow, Monday, and to call upon him on Tuesday in order to come to a conclusion as to what might be done.

(Signed) C. G. STAVRIDES.

Mr. Stavrides to Djevdet Pasha.

(Translation.) *January* 15 (27), 1305.

AS your Excellency is aware, the numerous crimes imputed to Moussa Bey being the topic of discussion in the European papers, and the voice of the complainants having reached the ears of His Imperial Majesty the Sultan, His Majesty gave orders that the accused and the complainants should be summoned to Constantinople, and the matter investigated under the eyes of His Majesty, whereupon these people were brought here, and the matter was handed over to the Public Prosecutor appointed by law for the pursuit of crime.

Now, whereas the duty of this functionary was to take under consideration the delicate and important nature of the case, and to neglect no source of information which could throw light upon the truth, he abandoned his task to the private prosecutors, and took no action at all.

Further, although the private prosecutors complained both of Moussa Bey and of the relations and assistants, yet he refrained from demanding that these latter also should be summoned, interrogated, and put upon their trial. When the case came before the Court, he assumed the direction of the trial, examined the witnesses, and put to them a number of vague questions, with a view to catching them tripping. Afterwards he accused them before the Court of giving false evidence, and demanded their punishment, and finally he was more zealous than Moussa's own advocates in demanding his acquittal.

This was all witnessed by a number of Turkish and foreign subjects who were present in Court.

As for the "Juge d'Instruction," although he knew that the "instruction" would be incomplete so long as Moussa's relations and assistants were not summoned and interrogated, he shut his eyes to the fact; besides this he outstripped his functions in proceeding to weigh the value of the evidence, as was established by the decision of the "Chambre des Mises en Accusation."

As for the Court itself, although it is most probable that they were influenced by the conduct of the Public Prosecutor, and though, in finding the "instruction" incomplete, they might have caused the investigations to be supplemented, yet, as the Judges are free to form their own conscientious opinion, nothing can lawfully be said to the decision they gave.

It must be said, however, that the President, by yielding up his functions to the Public Prosecutor, adopted a course which entails responsibility for the direction of the trial.

Finally, the judicial functionaries were careless in the investigation of this important case.

A MEMORANDUM, containing various private considerations on the Moussa Bey case, has been perused.

To be able to rightly appreciate the line of conduct adopted, and the opinions expressed (or verdict given) by the judicial functionaries and judges in this case, every kind of political opinion should be put aside, and the question must be examined as a purely judicial one.

Whatever be the opinion formed by each person for himself as to Moussa Bey's being an honourable and upright man or not, and as to his being guilty or not of the crimes laid to his charge, the real question at issue consists in the presence or absence of proofs for his condemnation, and in the legality or illegality of the inquiries and formalities which have taken place.

Should the question be examined from this point of view of mine it naturally follows that the publications in European papers, and the outcries and demonstrations, both of those who maintain that they have been injured and those who don't, have no importance whatever, as it is probable that the above have taken place from some spiteful motive, and perhaps the complaints which have been made are to a certain extent of no importance. For, both in the Ottoman Empire and in foreign countries, many crimes take place and many criminals are prosecuted, and this being the case, the fact that one of them or several should be taken an interest in and afford certain papers and individuals material on which to vent their spite certainly indicates an exceptional state of things. But should it be said the real point at issue is the oppression to which the Armenians are subject, this is quite out of proportion to Moussa Bey's personal importance. But since the political side of the case is put out of court, there is no need to discuss the strange manner in which the complaint arose, or the intrigues and knaveries of many and various kinds which were then met with, or the relations and plan of action which it has been materially proved to exist between the Armenian Committees formed in Europe and the persons who now appear here to make complaint.

The exigencies of the situation, therefore, only require that information should be given with regard to the points of law calling for attention in this Memorandum. From the statements of this Memorandum, it appears that the duty of prosecuting in the preliminary investigations and in the presence of the Criminal Court is considered to belong to one Public Prosecutor. Whereas the duty of the Public Prosecutor of First Instance is to demand an inquiry, and to make claims and express opinions in the course of the investigation, and the Public Prosecutor of the Court of Appeal performs his duty in the Chamber of Accusation and before the Court. Consequently, to accuse one official of failing to perform his duty, when the duty is that of two persons, shows a misconception. The opinion that in crimes, which are connected with each other, the investigation should in any case be united, unquestionably and undoubtedly arises from a mistaken process of reasoning. True, in the chapter on the Chamber of Accusation in the Code of Criminal Procedure, the

necessity of the unity of trial is pointed out. But it is evident that unity of trial means unity of investigation, and the contents of this chapter set aside the theory of the necessity of the union in any case of the inquiries in crimes which are connected; for in this chapter is to be found the union by the Chamber of Accusation of documents concerning connected crimes, with regard to which separate inquiries have been made.* This expressly indicates that separate inquiries may be carried on with regard to those accused of connected crimes, and that on their conclusion they may be united by the Chamber of Accusation. But should an investigation be made with regard to one of these and not as regards the others, and should the Chamber of Accusation not see the absolute necessity of discovering the truth with regard to the others, it cannot be supposed that there is an obligation to wait for other inquiries to be made as regards other persons in order to accuse a person with regard to whom an investigation has been made, in order to be able to appreciate how far these explanations of the law on this point here stated are incontestable or the reverse.

There must be remembered, in the first place, in criminal matters, the possibility of imprisoning an accused before sentence, and the continuance in a state of detention for a long time of persons whose innocence will probably be proved; secondly, that the limits of the duties and authority of Judges of Instruction charged with making investigations are defined by law, and that the Court of Cassation must decree a change of venue in order that the limits of the investigation may be overstepped. The statement that the Public Prosecutor who is charged by law with the search into and bringing to light of the crimes laid to Moussa Bey's charge abandoned his duty to the private prosecutors, and made no attempt whatever in that direction, is not in harmony with the actual course of the proceedings. The basis of the action being a complaint, and their being no material proof visible, and it being stated that many of the crimes brought forward took place many years ago, the Public Prosecutor's knowledge of these crimes was limited to the plaintiff's complaint, and it was natural that he should adopt as the basis of his prosecution this knowledge. Nevertheless, looking at the correspondence with the local authorities referring to the sources which have been pointed out, and with the inquiries which have taken place *en évidence*, the accusation of the Public Prosecutor in this manner is really unusual, unjust, and unconscientious. The right of appreciation by Judges of Instruction as regards the investigations made by them is a question in which criminalists are united. It is only its degree which calls for discussion and consideration. If reference be made to jurists' publications and the decisions of the French Court of Cassation, it will be seen that the interpretation put on the law by the Judge of Instruction and by the Chamber of Accusation in the Moussa Bey case is legally admissible. In certain questions, it is possible for two diametrically opposite opinions to be expressed, which are legally admissible. Only that opinion is blameworthy which cannot be in accordance with the law. Consequently, the Chamber of Accusation's annulment of the Judge of Instruction's conclusions on the point of appreciation of the evidence given cannot motive blame of the Judge of Instruction. For as there are many jurists and decisions existing which confirms the Judge of Instruction's opinion on that point, so, too, there are many jurists and decisions to be found which support the Chamber of Accusation's legal declarations on the subject. If the contrary be supposed, it will be necessary to suppress those Courts of First Instance whose sentences are annulled on appeal, and those Courts of Appeal whose decisions are quashed in Cassation.

Coming to the question of the Public Prosecutor having taken on himself the conduct of the proceedings during the course of the trial, of his having interrogated the witnesses, and of his having put a number of irrelevant questions in order to produce contradictions, this objection is diametrically opposed to Public Prosecutors' fundamental duties, and to the definitions unanimously given by jurists who describe and comment on these duties. In every book which has been published commenting on the Code of Criminal Procedure, it is mentioned that Public Prosecutors cannot in every case support their own views, and even that in case of necessity they are obliged to demand the rejection of their own claims, and that as soon as they perceive the existence of certain circumstances which show that a witness is a false witness, they are even obliged to carry out every kind of inquiry and investigation to bring out the falsehood to light. It is impossible to imagine the contrary of this.

For there can be no difference of opinion on the following fact, that it is more terrible for an innocent man to be condemned on the evidence of a perjurer than for a criminal to remain unpunished.

Consul Lloyd to Sir W. White.—(Received at Foreign Office, August 22.)

Sir, *Erzeroum, August 2, 1890.*

REPORTS having reached me from different and independent sources of a serious collision between Kurds and Christians in the plain of Mush, with loss of life on both sides, and of the arrest of a large number of the Armenian peasantry, I have directed the Vice-Consul at Van to proceed to Bitlis and Mush to learn the facts, and to come on to Erzeroum to report personally to me if he should consider it desirable to do so.

I have, &c.

(Signed) CLIFFORD LLOYD.

Sir W. White to the Marquis of Salisbury.—(Received September 24.)

My Lord, *Therapia, September 16, 1890.*

IN my telegram of the 31st ultimo, I had the honour to report to your Lordship the flight of Moussa Bey.

In the afternoon of the 15th instant the local papers announced his recapture at Eski Shehir, and his having been brought by an escort to Broussa.

I have the honour to inclose an extract from the "Stamboul," purporting to be a French translation of a Turkish announcement in the official journal of Broussa.

I believe this account to be correct, with the exception that the statement of his having broken his leg is not confirmed.

I believe that he has been brought here and is confined at Yildiz pending the Sultan's decision as to his future destination.

I have, &c.

(Signed) W. A. WHITE.

Consul Lloyd to Sir W. White.

Sir, *Erzeroum, August 21, 1890.*

IN continuation of my despatch dated the 26th July, 1890, I have the honour to inform you that, following upon the disturbances here on the 20th June last, a considerable amount of disorder took place in various parts of Kurdistan, especially in the Erzeroum and Bitlis Vilayets. The Erzeroum Plain is largely inhabited by Armenian peasants, and it was here that lawlessness on the part of Mussulmans immediately followed. There was some violence used towards the Christians by Mussulmans, several cases of robbery and incendiary fires coming to my knowledge. There were some Armenians wounded by fire-arms and other weapons, but no life was lost. Cavalry patrols were sent out, and order was quickly restored. These patrols have been since kept in motion. Further to the north the Lazes also committed some robberies with violence, Mussulmans and Christians being both victims; in one instance a Mussulman was murdered, and one of the robbers lost his life. I viewed, however, more seriously the signs of a general movement by the Kurds, who, I regret to say, have committed many acts of depredation upon the Christian peasantry. There was cattle-lifting in the Passen district, east of Erzeroum, on a large scale by Kurds; a Persian caravan was plundered further eastward towards Bayazid; while from Patnos, I believe, four women were carried off by Kurds. In the Arjish Caza of Van seventy five mounted Kurds, fully armed with rifles, were passed by a foreign gentleman travelling to Erzeroum. In this direction the hostilities that broke out between the Persian and Turkish-Kurdish tribes added to the general disturbances. There was also a considerable amount of cattle-lifting and plundering by Kurds reported from the Caza of Terjan, south-west of Erzeroum. Two Protestant Armenians were murdered, one in the Kemakh and the other in the Keghi district, by Kurds from Dersim; in both these cases the Turkish Government has made arrests. Throughout all these localities, however, order has now been comparatively restored.

At the end of July the report of a serious collision between Kurds and Armenians at the village called Vartennis, in the Mush Plain, reached me. It was said that severa lives had been lost, and that sixty-five Armenian peasants had been subsequently arrested. I accordingly instructed Mr. Devey, the Vice-Consul at Van, to proceed to Bitlis, where the Governor resides, and, if his inquiries led him to believe that the Armenians had been acting in self-defence, to use his influence with his Excellency with the object of obtaining the release of these peasants, whose arrest in such large numbers I considered would have a very disquieting effect upon the Christian population, embolden the neighbouring Kurds, and probably lead to further acts of aggression on their part. Mr. Devey has now arrived here to report to me personally, and I inclose a despatch from him, dated the 19th August, 1890, embodying the result of his inquiries. Mr. Devey does not pretend to give an account in detail of all that has taken place in the Mush Plain, for to do so would have entailed investigations which it would have been undesirable to enter upon; but his report gives an accurate description broadly of what has taken place in that part of the country. The main facts seem to be that on the 13th July a party of Kurds came into collision with a party of Armenians, near the village of Vartennis, in which four Kurds were killed and one wounded, one Armenian being killed and one wounded. The official and the Armenian accounts of what led to this loss of life are completely at variance, but the Governor, considering the Armenians to be at fault, arrested and lodged in prison sixty-nine of their number. Following upon this there were attacks by different parties of Kurds upon various villages in the plain, cattle were plundered, and some fifteen Armenians lost their lives, though the Governor of Bitlis had no knowledge, he said, of more than

Sir W. White to the Marquis of Salisbury.—(Received October 3.)

My Lord, *Therapia, September 27, 1890.*

NOTWITHSTANDING the reports that have appeared quite lately in a few English and many foreign journals, that the notorious Moussa Bey has been sent off into exile to Medina, I am not in a position to confirm this as a fact—as derived from an official source: and though I believe that that place is to be assigned him for his future residence, I doubt his having left Constantinople up to two days ago, although the intention of removing him to a distant province still, no doubt, exists.

This decision was come to on about the 23rd August, and somehow or other Moussa Bey got wind of it so rapidly that he made his escape from the house of Bahri Pasha, the Governor of Scutari, who was a relative of his, and under whose care he was supposed to be all the time since he was brought for trial to Constantinople fifteen months ago.

It was asserted that no one knew where Moussa was keeping himself concealed from the 23rd August, but from the perusal of a Report from our Vice-Consul at Angora to Sir Henry Fawcett, of which I beg to inclose a copy, it may be presumed that it must have been at Nallikhan, and that this cannot have been unknown to the authorities, but it was only when he made a successful attempt to get away from there on the 10th instant that strict orders were sent to get hold of him, and to prevent his joining the Kurdish tribes in that neighbourhood, at the head of whom he might have become troublesome, and he was very promptly recaptured and brought to the capital, and this time confined in the immediate precincts of Yildiz.

I have, &c.

(Signed) W. A. WHITE.

Mr. King to Mr. Blaine.

No. 34.] LEGATION OF THE UNITED STATES,
Constantinople, October 10, 1889. (Received November 4.)

SIR: In 1883 there was an attack made on two American missionaries, Rev. Mr. Knapp and Dr. Raynolds, which was reported to the State Department in Mr. Wallace's No 234 of June 18, 1883, and was the subject of much subsequent correspondence during 1883, 1884, and 1885.

Moussa Bey, who committed this outrage, has since that time become notorious by his many murders and outrages committed in Kurdistan, especially against the Armenians.

These outrages have attracted wide attention and have become the subject of discussion in the English Parliament. Much information relative thereto may be seen in a recent publication of the British Government:

Correspondence respecting the condition of the populations in Asiatic-Turkey, 1888-'89. (Presented to Parliament August, 1889.)

Chiefly through the influence of the British ambassador the Turkish Government caused Moussa Bey to come to Constantinople to answer these charges against him; he arrived here in June and is here yet, but he has not been put under arrest. He presented a petition to the Sultan denying the charges and asking for a trial. I inclose a copy of this petition as given in the English "Blue-Book" above spoken of.

In the course of the summer about fifty witnesses against him arrived in Constantinople, mostly Armenians, but including at least one important Mussulman witness.

Moussa Bey is yet under forty years of age, and is a man of well-known family in Kurdistan and he has many influential friends and relations in the employ of the Turkish Government; he has influential friends at the Palace (Yildez), who are trying to screen him in these matters. He has not yet been put on trial in the true sense of the word. An official was appointed to investigate the case and to hear the testimony, but the investigation was made in a manner very unsatisfactory to the witnesses against him. Finally, after long delays it was reported that the testimony against him was of little importance, and that he was not guilty; but from the representations of the British ambassador or other causes immediately another official was appointed to make a new investigation. This second "trial" has been going on for some weeks and is not yet finished.

As soon as the missionaries in Eastern Turkey learned that Moussa Bey was coming to Constantinople, they expressed a wish to have an effort made for his punishment for the outrage against Mr. Knapp and Dr. Raynolds.

Mr. D. A. Richardson, secretary of the Eastern Turkey Mission was here during the summer and I had several conversations with him and Rev. H. O. Dwight, of the Bible House, upon the subject.

Mr. Dwight and Mr. Richardson interchanged opinions with the missionaries in Eastern Turkey, and it was the general opinion that it would be well to re-open the case with the Sublime Porte.

I at first did so by conversation with the grand vizier, but later it was thought best also to send a note to the minister of foreign affairs, of which I inclose a copy.

I did not feel that after the failure of justice in this aggravated case in 1883 and 1884, that I could now secure the punishment of Moussa Bey, except under unusual circumstances, but we hope that my note will strengthen the efforts which the British ambassador, Sir William A. White is making so skilfully against him, and that if not imprisoned he will at least not be allowed to return to Kurdistan.

I have, etc.,

PENDLETON KING.

Mr. Blaine to Mr. King.

No. 27.]

DEPARTMENT OF STATE,
Washington, November 8, 1889.

SIR: I have received your No. 34 of the 10th ultimo, recalling to the attention of the Department the correspondence with your legation in 1883–'85, touching the attack made in the former year on the American missionaries, Rev. Mr. Knapp and Dr. Reynolds in Kurdistan, by Moussa Bey, who, at the instance of the British ambassador, is being tried at Constantinople on charges independent of the above.

Your conclusion that, in view of the apparent miscarriage of justice in Moussa Bey's case to which the correspondence of 1883–'85 related, and the presence of the alleged criminal in Constantinople, it would be wise to re-open the matter with the Sublime Porte, seems to be justified by the details of your note of 7th ultimo, to the minister of state, of which you inclose a copy.

Your action is approved. It is hoped, as expressed in your note, that justice, however long deferred, may at last be done in respect of the well-grounded complaints of the United States Government, and its repeated and earnest appeals to the sense of justice and amity of Turkey for adequate redress for the wrongs suffered by these American citizens at the hands of a delegate of the power of the Sultan's Government.

I am, etc.,

JAMES G. BLAINE.

Said Pasha to Mr. King.

SUBLIME PORTE, MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS, *December* 10, 1889.

MR. CHARGÉ D'AFFAIRES: I have received the note you kindly addressed to me on the 7th of October last, No. 8, relating to the matter of Rev. Mr. Knapp and Dr. Raynolds.

My colleague of the department of justice, to whom I had communicated this note, informs me, in reply, that it appears from the correspondence formerly exchanged on this subject with the local judiciary authorities, and of which notice had been given in time to the legation of the United States, that the greater part of the articles taken from Messrs. Knapp and Raynolds were restored to them, and that Moussa Bey and the other individuals who had been arrested under the accusation of having committed that misdeed have then been released on an order of "no case," issued by the *chambre des mises en accusation*, which could not discover any charge against them.

His Excellency Djevded Pasha adds then that no suit can any longer be brought on that head against Moussa Bey.

Accept, etc.,

SAID.

Mr. King to Said Pasha.

No. 17.]

LEGATION OF THE UNITED STATES,
Constantinople, December 18, 1889.

MR. MINISTER: I have the honor to acknowledge the receipt of Your Excellency's note of 10th instant in reply to mine of October 7 last, regarding the attack of Moussa Bey on two American citizens, Messrs. Knapp and Raynolds.

It is true that His Highness Airifi Pasha informed Mr. Wallace, January 28, 1884, that Moussa Bey had been released, but his statement that "Dr. Knapp had no grievance against Moussa Bey" is the exact contrary of what has been repeatedly stated to the Sublime Porte, namely, that when Mr. Knapp was confronted with several persons he picked out Moussa Bey as the man who cut Dr. Raynolds with a sword, and, as stated in my note of October 7 last, the identification of Moussa Bey is regarded by my Government as complete, and on that ground his punishment asked for.

In 1884, Mr. Knapp was in Constantinople and went with Mr. Gargiulo, the dragoman of this legation, to see His Excellency the minister of justice, and told him that he had identified Moussa Bey.

Not only was this the view taken by my Government, but His Excellency Assim Pasha, in a note to Mr. Wallace, January 12, 1885, admitted that "the inquest made by the ministry of justice had revealed certain irregularities committed by the examining magistrate and the deputy imperial prosecutor, and that these two magistrates had been put under judgment."

And again, His Excellency Assim Pasha (see note to Mr. Wallace April 6, 1885) stated that, while not consenting to a pecuniary indemnity, "it is lawful for the persons interested to bring suit against the magistrates for prejudice to their cases by reason of irregularities in the proceedings."

And Your Excellency, in your note to Mr. Cox (December 12, 1885, and compare note February 16, 1886), stated that you had insisted on a "new and conscientious examination of the affair."

In view of the actual facts in the case, and the admission of the Sublime Porte itself, I am astonished to learn that His Excellency the minister of justice should state that no suit can any longer be brought against Moussa Bey for this murderous attack, because (as he says) "when formerly arrested no case was found against him."

Permit me to say that the point at issue is not to be settled by statements about the articles or property taken from Messrs. Knapp and Raynolds, to which I did not even allude in my note of October 7 last. Your Excellency will therefore allow me to repeat and to emphasize the request of my Government that Moussa Bey be duly punished for this crime.

Accept, etc.,

PENDLETON KING.

Mr. Hirsch to Mr. Blaine.

No. 171.] LEGATION OF THE UNITED STATES,
Constantinople, October 22, 1890. (Received November 6.)

SIR: The efforts made during the past year by this legation for the punishment of the notorious Moussa Bey for his outrageous and murderous attack in 1883 upon the missionaries Knapp and Raynolds seem finally to have been crowned with success.

An imperial iradé for his exile to Medina was issued this summer, but he, in some mysterious way, got information in time to take to flight. Exaggerated reports were set afloat in the community as to his destination, and it seemed to be currently believed that he had escaped into Russia, from whence it was said he would return to his native hills and at the head of his followers resume his career of pillage and murder. Measures were promptly taken by the authorities for his capture, which was effected about 3 weeks later in the vilayet of Broussa, at no very great distance from this city.

He was brought to Constantinople under guard, where he was confined until last Sunday, October 19, when he was embarked on a Turkish steamer destined for Jeddah, from whence he will be taken overland to Medina.

It is said that no man exiled to Medina ever returned.

Bahei Pasha (cousin of Moussa), governor of Scutari, in whose keeping he was at the time of his escape, has been removed and sent to Monastir.

It is to be regretted that punishment was not visited upon Moussa Bey more promptly, but even now I feel very certain that the execution of the sentence will have a beneficial effect for the American missionaries in the Empire, in so far as those in the interior who might be disposed to annoy and harass them will have been effectually taught that the United States Government will not permit those of its citizens who are peaceably following their vocation in this Empire to be in any way molested with impunity.

I have, etc.,

SOLOMON HIRSCH.

Mr. Hirsch to Mr. Blaine.

No. 88.] LEGATION OF THE UNITED STATES,
Constantinople, February 22, 1890. (Received March 17.)

SIR: I have the honor to report for the information of the Department that, notwithstanding there seems no visible progress in the endeavor to bring the notorious Moussa Bey to punishment for his murderous attack on two American missionaries, yet my efforts in that direction have evidently had some effect in very high quarters.

After my interview with the Grand Vizier, the latter official laid the subject-matter of it before His Majesty the Sultan, and I am justified in believing that he urged prompt action in the matter.

A few days later, however, the dragoman of this legation, Mr. Act. Gargiulo, was summoned to the palace. Upon presenting himself there, the secretary of His Majesty the Sultan proceeded to read to him a memorandum containing the views of His Majesty on the subject of my request for the punishment of Moussa Bey, the contents of which clearly prove that the Sultan has been grossly misinformed, and that an attempt has been made to prejudice his mind against our position. For the information of the Department, I will inclose a copy of the memorandum as made by Mr. Gargiulo.

His Majesty first speaks of the cordial relations existing between the two Governments, and then proceeds to remind us of the many favors shown to American missionaries ever since his accession to the throne, after elaborating on which he "regrets, and with reason, to hear that on the part of certain functionaries of the United States legation, doubts have been expressed as to the legality and the justice of the verdict issued in the trial of the matter of Moussa Bey. It can not be admitted that the United States, so well known for insisting on the principles of equity and justice, can desire the punishment of an individual notwithstanding he has in conformity with law been already declared not guilty, although on the part of certain claimants and their partisans his punishment is insisted on right or wrong;" and then follows a request to communicate the contents of the memorandum to the minister of the United States.

It is self-evident that the Sultan has been misled in this matter, and I am firmly of the opinion that it has been brought about by the efforts of the minister of justice, who has in every possible way tried to shield the criminal.

The allusion to the acquittal of Moussa Bey can certainly have no reference to the result of his examination in 1883, for we have repeated admissions on the part of the Sublime Porte since that time that said examination was not properly conducted, and that a "new and conscientious examination of the affair" should be had, and I am informed by the Grand Vizier that he communicated to the Sultan the extracts from the various notes of the Porte, which I had furnished His Highness, in which these various admissions are made. It is evident, then, that His Majesty alludes to the acquittal of Moussa Bey at the recent trial on charges brought against him by the Armenians. I am unable to see what possible connection exists between the two cases, and I am determined that they shall not be confounded, and that the culprit who committed the outrage on American citizens shall be punished if justice can be had in the Ottoman Empire.

Our dragoman, after having had the memorandum read to him, immediately stated to the secretary that His Majesty the Sultan was entirely mistaken as to our position, and on communicating its contents to me I instructed him to return to the palace as soon as possible and convey, through the secretary to His Majesty the Sultan, my sincere regrets at the evident misunderstanding of our case on his part, and my readiness to give His Majesty the fullest information in relation to it, and to show that our renewed demand for the punishment of Moussa Bey was made, not at the instigation of any outside party, but in conformity with the views of this legation as to the justice of our demand and as a consequence of the correspondence between it and the Sublime Porte, resulting in the admissions made at various times by the latter that our protest against the proceedings had against Moussa Bey in 1883 was well founded, and that a "new and conscientious examination

FIGHTING IN CONSTANTINOPLE.

THE ARMENIAN PATRIARCH MOBBED—SOLDIERS AND RIOTERS KILLED.

CONSTANTINOPLE, July 28.—A large crowd of Armenians gathered in the Armenian cathedral in this city yesterday for the purpose of remonstrating with the Patriarch of the Church for his weak action toward the Porte regarding the outrages perpetrated by Turks in Armenia, and to demand his resignation. One of the crowd mounted a chair in the cathedral and demanded that the Patriarch explain the events that had occurred at Erzeroum and the position of affairs in Armenia.

The Patriarch protested against the action of the mob, and declared that the sacred edifice was no place for such a demonstration. This answer to their demands exasperated the mob, and they rushed upon the Patriarch, dragged him from the pulpit, and otherwise maltreated him. After being very roughly handled, the Patriarch finally succeeded in breaking loose from his assailants and made his escape from the cathedral.

Military assistance was asked for to quell the disturbance. A body of Turkish troops was sent to restore order, but when they entered the cathedral and tried to clear the building they met with desperate resistance. The mob was armed with revolvers and spiked staves, and a bloody conflict ensued between them and the troops. Four of the soldiers and three of the rioters were killed and others were injured before the mob was driven from the building. Martial law has been proclaimed in the Kroom quarter, which is patrolled by cavalry. Several arrests have been made.

The cathedral is now closed. It is reported that the Armenians were acting under secret instigation.

رۆژنامەی نیۆرک تایمز ٢٩ی جولاّی ١٨٩٠

Dimanche 3, Lundi 4 Août 1890

LA CROIX

QUOTIDIEN 5 CENTIMES

11e ANNÉE — N° 2303

ABONNEMENTS

ÉTRANGER, le port en sus

Rédaction et Administration : 8, rue François 1er

CHRISTUS VINCIT

LA JOURNÉE

PARIS LE 2 AOUT

DERNIÈRES NOUVELLES

CONSEIL DES MINISTRES

LE CHANCRE

GAZETTE DU JOUR

LE REPOS DOMINICAL

IRRESPECTUEUSE MÉPRISE

TROP VRAI

UN TRISTE PATRON

MONTPELLIER ET MARSEILLE

L'ASSIDUITÉ SÉNATORIALE

NOS MINISTRES EN VOYAGE

UN MOT ENCOMBRANT

UN HOMMAGE

UNE NOUVELLE MECQUE

A BUENOS-AYRES

A TERRE-NEUVE

L'ÉMEUTE DE KOUM-KAPOU

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

continued in the present bail, and in the mean time Judge Brann and myself will confer as to the weight of the case. I feel disposed to say that if this case will affect the cases of felony against the defendant in the Court of General Sessions, I shall ask a further adjournment until the conclusion of those cases. If I find that the assault was unwarranted I shall ask that sentence be imposed next Thursday.

The case against McCarthy was then called. The examination took less than a minute, and no evidence was shown to convict him, and he was acquitted. Parks, talking to the reporters later, said:

I will pull out every job in the United States before I am through. I am heartily in favor of arbitration in any form that is agreeable to the laboring class. We have an arbitration plan with the Iron League. That is a plan they themselves saw fit to violate, and we are going to fight them to the last. The Housesmiths and Bridgemen's Union and the Structural Ironworkers' Union are two of the strongest in the United States, and we are ready to stay out anywhere from a year to five years.

MOUSSA BEY AT LARGE.

Sultan So Enraged Over His Escape He Dismisses a Governor.

London, Aug. 7.—A letter from Yedda, dated July 21, reports that the notorious Kurdish chief, Moussa Bey, who was responsible for many of the Armenian outrages, has escaped from Medina with several other Kurdish chiefs, where they have been living in exile, and that all attempts to intercept them have failed.

The Sultan was so incensed that he ordered the immediate dismissal of the Governor of Medina.

هەواڵی هەڵاتنی موسابەگ و لابردنی والی مەدینە لەلایەن سوڵتانەوە
رۆژنامەی (NEW YORK TRBUNE) ٧ی ئوتی ١٩٠٣

importance of the rising.

MAY REPEAT OUTRAGES.

Escape of Moussa Bey Likely to Cause More Armenian Horrors.

LONDON, Aug. 7.—A letter from Yedda dated July 21, reports that the notorious Kurdish chief, Moussa Bey, who was responsible for many of the Armenian outrages, has escaped from Medina with several other Kurdish chiefs, where they have been living in exile, and that all attempts to intercept them have failed. The Sultan was so incensed that he ordered the immediate dismissal of the Governor of Medina, this being the third time Moussa has escaped, having been recaptured twice. It is feared that he will reach Kurdstan and lead a new insurrection against the Turks with, perhaps, a repetition of the atrocities in Armenia.

Moussa Bey figured prominently during the Armenian troubles in 1894-5. He wounded Rev. Mr. Knapp, an American missionary, in 1895, but despite the evidence against him was acquitted. The United States minister and the American missionaries resented the verdict and to appease them the Sultan exiled Moussa Bey to Medina.

AN EVENT FOR RICHMOND

هەواڵی هەڵاتنی موسابەک بۆ سێیەم جار لەمەدینەوە بۆ کوردستان
رۆژنامەی (THE INDIANAPOLIS JOURNAL) لە ٧ی ئوتی ١٩٠٣